

ZRÍNYI MIKLÓS EMLÉKKÖNYV

ZRÍNYI MIKLÓS EMLÉKKÖNYV

BETHLEN GÁBOR
Alapkezelő Zrt.

A kötetet szerkesztette: Bódvai András

Tervezte és tördelte: Novák Fanni

Kontrollszerkesztő: Murányi Tibor

A kötet elkészítésében közreműködött:
Jenik András, Dr. Kiss Róbert Richard, dr. Molnár Krisztina
Illusztrációk biztosítása, jogi szervezés: dr. Farkas Zoltán, Mentor Star

Köszönetet mondunk Hausner Gábornak és Horváth Róbertnek
a könyv előkészítésében nyújtott segítségért

Copyright: szerzők, Bódvai András, Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.

A kötet kiadója: Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., 2022
1016 Budapest, Gellérthegy utca 30–32.
Felelős kiadó: Erdélyi Rudolf Zalán vezérigazgató

Nyomda: Alföldi Nyomda Zrt.
Felelős vezető: György Géza vezérigazgató

ISBN 978-615-6428-00-4

TARTALOMJEGYZÉK

7 | KÖSZÖNTŐ

9 | ELŐSZÓ

PÁLFFY GÉZA
12 | TÖBB ORSZÁG SZOLGÁLATÁBAN:
ZRÍNYI MIKLÓS LOJALITÁSAI ÉS IDENTITÁSAI

VARGA SZABOLCS
32 | ZRÍNYI MIKLÓS ORSZÁGAI:
RENDISÉG ÉS KATOLIKUS MEGÚJULÁS HORVÁTORSZÁGBAN
ÉS SZLAVÓNIÁBAN A 17. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

VÉGH FERENC
56 | ZRÍNYI (VII.) MIKLÓS,
A HÁTÁRVÉDELEM SZERVEZŐJE

B. SZABÓ JÁNOS
84 | ZRÍNYI MIKLÓS ÉS A „HADÜGYI ELLEN-
FORRADALOM” EURÓPÁJA (1630–1670)

G. ETÉNYI NÓRA
102 | ZRÍNYI KORABELI NEMZETKÖZI HÍRNEVE

NÉGYESI LAJOS
132 | A HAZATÉRŐ ODÜSSZEUSZ

PADÁNYI JÓZSEF – HAUSNER GÁBOR
154 | A ZRÍNYIEK HAJDANI FEGYVERTÁRÁNAK EMLÉKEI

MONOK ISTVÁN
180 | A KÖNYVGYÚJTÓ ÉS AZ OLVASÓ ZRÍNYI MIKLÓS

BENE SÁNDOR
198 | ZRÍNYI MIKLÓS VERSESKÖTETE A KOR
EURÓPAI IRODALMÁBAN

TÜSKÉS GÁBOR
232 | A KÖLTŐ, HADVEZÉR ÉS ÁLLAMFÉRFI ZRÍNYI
MIKLÓS KÉPZŐMŰVÉSZETI ÁBRÁZOLÁSAI

260 | IDŐRENDI ÁTTEKINTÉS

262 | ILLUSZTRÁCIÓK JEGYZÉKE

266 | RÉSUMÉ

272 | RÉSUMÉ

279 | AZ EMLÉKKÖNYV SZERZŐI

KÖSZÖNTŐ

*Az Országgyűlés a 2020-as esztendőt – születésének 400. évfordulója alkalmából – Zrínyi Miklós-
emlékévvé nyilvánította. Az év elején úgy tűnt, a kerek évforduló jó alkalom lesz arra, hogy a
17. század, sőt a magyar történelem egyik legnagyobb formátumú személyiségéről országszerte
méltó módon megemlékezzünk. A koronavírus-járvány azonban közbeszólt: le kellett csökkente-
ni a tervezett programokat, de szerencsére ennek az emlékkönyvnek a megszületését mindez nem
befolyásolta. Így a korábbiakhoz hasonlóan tartalmas és reprezentatív kötetet jelentetünk meg az
emlékév névadójának tiszteletére.*

*A Zrínyivel foglalkozó könyvtárnyi irodalom pusztán terjedelme okán is jelzésértékű:
a magyar főnemes, egyben horvát bán, egyszerre volt kiemelkedő politikus, hadtudós és hadvezér,
s mint író és költő is maradandót alkotott. Nemcsak a magyar, de a horvát nemzeti emlékezetnek
is megkerülhetetlen alakja, minden korban kimagasló tisztelet övezte, még ha ez olykor az utókor
saját elvárásai szerint is történt. Ez az emlékkönyv a mai kutatók legújabb – történészi, hadtudo-
mányi, irodalmi – kutatási eredményeit mutatja be, amelyek pontosítják és finomítják a Zrínyiről
alkotott képünket. Pálffy Géza történész szavainál szebben nehéz lenne összefoglalni, hogyan te-
kinthetünk a 21. század elején nemzetünk nagyjára:*

*„A 2020-as Zrínyi Miklós-emlékév kezdetén az újabb kutatások alapján bátran kijelenthető:
a politikus, katona és költő-író Zrínyi Miklós különféle lojalitásainak és identitásainak, tisztségei-
nek, házasságainak és birtokainak köszönhetően egyszerre volt igen meghatározó és elismert tagja
a Magyar és a Horvát Királyság, valamint a Habsburg Monarchia politikai-katonai elitjének egy-
aránt. Pályája érzékletesen bizonyítja, hogy a 17. század közepén a dinasztia és az uralkodó iránti
hűség összeegyeztethető volt a »hazafisággal«, azaz a Magyar Királyság, a magyar és horvát »rendi
nemzetek« érdekeinek védelmével és több ország szolgálatával. Ezért joggal lehet rá büszke minden
magyar és horvát, sőt osztrák és közép-európai állampolgár, minden szigetvári, zágrábi vagy csák-
tornyai lokálpatrióta. S éppen emiatt vizsgálhatják a jövőben is egyszerre magyar, horvát, osztrák,
olasz és más nemzetiségű történészek, hadtudósok, irodalmárok és egyéb diszciplínák művelői.
Zrínyi ugyanis összeköt, nem pedig szétválaszt. Határok fölött összeköthet napjainkban is orszá-
gokat, nemzeteket, politikusokat, tudósokat és hétköznapi embereket. Joggal közös hősünk tehát,
őrizzük meg alakját a jövőben is ekként!”*

SEMJÉN ZSOLT

A Zrínyi Miklós-emlékév fővédnöke

ELŐSZÓ

Klanczay Tibor 1965-ben Zágrábban tartott egy előadást a költő és hadvezér Zrínyi Miklósról. Ennek szövege csak a szerző halála után, 2001-ben jelent meg. Érdekes olvasni, megfontolni és figyelembe venni ma is mindenkinek, aki Zrínyi személyiségének összetettségét vizsgálja úgy, hogy kíváncsi ennek a szinte felbecsülhetetlenül nagy embernek egészére, és a nagyon nagy költőben és íróban a tervező politikust, mindkettőben a hős katonát, mindháromban az ironikus értelmiségit és így tovább, az egészben pedig a mélyen hívőt akarja megtalálni és felmutatni. Idézzük a Zrínyi-kutatás mindmáig atyamesterének tekinthető tudós idevágó fejtegetésének elejét: „Végül, ami a költő személyes érdekelttségét illeti: éppen dédapjának, s ezzel családjának állíthatott örök emléket a múlt ábrázolásával. Mivel pedig nagy terveiben önmagának szánta a politikai és katonai vezető szerepet, eposzának eszméi nemcsak a nemzethez szóló programot jelentenek, hanem a személyes feladatvállalás kifejezését is. Ennek köszönhető az a rendkívüli érzelmi feszültség, erős líraiság, mely a *Szigeti veszedelem* minden részét áthatja.” (K. T.: Stílus, nemzet és civilizáció. Budapest, 2001, Balassi Kiadó, 95. o.)

Zrínyi összes műveit 1853-ban kiadta Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc. Jókai is végigolvasta és legsokoldalúbban hasznosította is! Például „Az olvasónak” címzett előszót a *Syrena*-kötethez – mint tudjuk – Zrínyi egy Petronius-idézettel is megfűszerezte, latinul, hogy csúfondárosan mentegesse költeményének erotikus vonásait. Magyarán: Mars sisakjában fészket raktak a galambok; ebből is kitetszik, mennyire komoly barátnője Marsnak Vénusz. (A témára a barokkban sok csiklandós képet festettek.) Rögtön be is építette egy *Carinus* című kisregényébe, amelyet először, folytatásokban, a Pesti Hírlapban közölt. Egy szűziesen gondolkozó római katonahőst, Manliust szurkálja a pajzán gnómával egy kevésbé szemérmes barátja. Jókai persze nemcsak a humorhoz talált felhasználható anyagot Zrínyinél, hanem az egész *Syrena*-kötet lenyűgözhetette. Ennek több jelét is adja abban a művében, amelyből még tankönyv is lett; ez pedig *A magyar nemzet története regényes rajzokban*. (Megjegyzendő: ezt is akkor kezdte írni.) Nagyon érdekes megfigyelni, hogy míg a *Szigeti veszedelem* egyik alapeszméjét, azaz, hogy bűneiért bünteti Isten a magyar nemzetet, nemcsak átveszi, hanem vezérfonalául teszi: Attila az igazi honszerző, egy választott nép vezére, tehát megkíméli Rómát; a tatárjárás és Mohács az önzés és a pártoskodás büntetése; Várna, illetve I. Ulászló halála az esküszegése; Zrínyi szigetvári mártírúma viszont igazi jele Isten bocsánatának! (A témából Jókai később drámát is írt.) Még azt is megkockáztatja, hogy Szolimán halálos betegségét úgy állítsa be, hogy a szultán dühében és haragjában halt meg, látván, hogy a Szigetet csak nem tudja bevenni! Így tehát Jókai joggal írhatja: „*Zrínyi megfizetett a mohácsi vészért*”. – Ezt a néhány példát azért szemelgettem ki, mert véleményem szerint Zrínyi szépirodalmi utóélete legalább annyira érdekes és tanulságos, mint a tudománytörténeti „fortuna”. Ráadásul a szépirodalmi műfajokban megformált Zrínyi-portré folyton erős hatást gyakorolt az irodalomtörténészekre, történészekre, hadtörténészekre.

Ez a kötet tíz tanulmányt tartalmaz. Valamennyi a Zrínyi-fenomén egy-egy új oldalára vagy vonására világít rá, mégpedig úgy, hogy igyekszik a felvállalt és a célkitűzésében megjelölt új szempontokat és újonnan a kutatásba bevont anyagokat minden esetben összevetni az eddigi tudományos közvélekedés eredményeivel vagy megállapításaival. Mindegyikük külön-külön, együtt pedig különösen alkalmas arra, hogy elgondolkoztasson, további feladatokat jelöljön ki és felhívja a külföldi kutatók figyelmét is arra, hogy mit érdemes megtanulniuk.

Pálffy Géza tanulmánya („Több ország szolgálatában: Zrínyi Miklós lojalitásai és identitásai”) sikerrel rekonstruálja a hős kötődéseit családirag, kulturálisan és politikailag, valamint hivatalilag mind a Magyar-Horvát Királysághoz – annak mindkét feléhez – mind a Habsburg-dinasztiához illetve -monarchiához. Igaza van: magyar, horvát, osztrák egyszerre emlékezhet rá büszkén és tarthatja magáénak. (Esetleg hozzátehetjük a szlovákokat is, akik között a romantika korában kialakult egy sajátos Zrínyi-kultusz.)

Varga Szabolcs tanulmányának címe: „Zrínyi Miklós országai – rendiség és katolikus megújulás Horvátországban és Szlavóniában a 17. század első felében”. Megismerhetjük belőle annak történetét, hogy Mohács után – elsősorban katonaföldrajzi okok miatt – hogyan csúszott át Szlavónia Magyarországból Horvátországba és ez hogyan vezetett éppen Zrínyi korában egy „Háromegy” államalakulat ideájának kialakulásához, valamint hogy viselkedett ebben a helyzetben a bán és az egyház. (A későbbi „Jugoszlávia” ezen ideológiai-politikai elődjének megismerése rengeteg torzítást oszlathat szét.)

A következő tanulmány szerzője Végh Ferenc, címe: „Zrínyi (VII.) Miklós, a határvédelem szervezője”. Megismerhetjük a maradék ország legkeskenyebb sávjának, a Muraköznek sajátos szerepét Magyarország, Szlavónia, Horvátország illetve Stájerország védelmében a török vilajet-központtá változott Kanizsáról kiinduló török támadások és hódoltatási kísérletek, továbbá rablóportyák ellen és megtanulhatjuk, hogy sikerült Zrínyinek háromféle forrásból megfelelnie e kulcsfontosságú terület megvédéséből ráháruló kötelességeinek.

B. Szabó János tanulmánya („Zrínyi Miklós és a »hadügyi ellenforradalom« Európjája, 1630–1670”) egy dogmává változott hadtörténeti mítoszt cáfol, amely Geoffrey Parkertől származik, s amely szerint a harmincéves háború után a lovasság korábbi szerepe megszűnt, a döntő erőt immár a gyalogosok képviselték. Ezzel szemben az igazság az, hogy 1630 után az európai háborúkban vagy 1660-ig nemhogy csökkent volna, hanem inkább nőtt a seregösszetételben a lovasság aránya. Ez legelsősorban a külföldön, tehát francia vagy spanyol szolgálatban lévő magyar és horvát könnyűlovasokra igaz! Zrínyi európai hírnevének egyik összetevőjét ezen harcosok sikerei értetik meg.

Hallatlanul gazdag és szétágazó anyagot mutat be és világít át G. Etényi Nóra tanulmánya („Zrínyi korabeli nemzetközi hírneve”). Az Oszmán Birodalom Európa elleni küzdelme a keresztény népek közös ügyévé avatta az „ösellenség” elleni harcot, az egyre terebélyesedő könyvnyomtatás pedig ennek az ügynek a szolgálatában – mai szakkifejezéssel élve – „celebbé” avatta Zrínyit, a hőst. A tanulmányíró igen sok, eddig ismeretlen nyomtatványt is átnézett, és ezért joggal állapíthatta meg, hogy Zrínyi sokoldalúságát méltatják és sokra becsülik e soknyelvű források, mű-

veltségét is, de verskötetéről és kéziratos prózai műveiről hallgatnak! (Magyarul nem tudni – úgy látszik, már akkor is – elengedhetetlen feltétele volt, hogy valakiből magyar ügyekkel foglalkozó újságíró legyen.)

Négyesi Lajos rendkívül érdekes tanulmánya („A hazatérő Odüsszeusz”) újravizsgálja a Syrena-kötet címlapképének jelképes értelmezési lehetőségeit és ennek az értelem-tulajdonításnak összefüggéseit a kötetkompozícióval, valamint Zrínyi belső lelki fejlődésével a kötet megjelentetése utáni években. Helyesen bevonja a Zrínyi Péter-féle horvát fordítás címlapmetszetét is vizsgálati körébe és izgalmas új olvasatát adja az Arianna-versnek.

Padányi József és Hausner Gábor tanulmánya („A Zrínyiek hajdani fegyvertárának emlékei”) egy eleddig rendkívül elhanyagolt kutatási irányt újít fel és tűz ki további, új eredményekkel kecsegtető feladatokat a jövő kutatások számára, amikor elfeledett és szétlopkodott pompás fegyverkovács-remekeket talál sok ország múzeumaiban vagy magángyűjteményeiben.

Monok István tanulmánya („A könyvgyűjtő és az olvasó Zrínyi Miklós”) a páratlanul gazdag és nagyoobbrészt ránk maradt, jelenleg Zágórában őrzött és tanulmányozható könyvtár gyűjtőkörét és anyagát hasonlítja össze a korabeli főúri gyűjtemények megmaradt vagy rekonstruálható állományával, másrészt rávilágít néhány, további tanulmányozásra váró kérdésre. Ilyen például a teológiai szak hiányának rejtélye. Feltétlenül megvalósítandónak tartom javaslatát: meg kell keresni Mark Forstall eddig nyomtalanul eltűnt könyvgyűjteményét! (Én személy szerint azt is remélem, hogy egyszer hozzáférhetővé teszik az interneten a Bibliotheca Zrinyianát!)

Bene Sándor tanulmánya („Zrínyi Miklós verseskönete a kor európai irodalmában”) egyesíti az utóélet, illetve interpretáció két ágát, az „irodalmi” és a „történelmi” Zrínyi-képet az elmúlt magyar és európai századokban. Hogy élő, ma is ható íróról van szó, azt számomra is jólesően mutatja, hogy a Zrínyitől ihletett nagy művek közé besorolta a nemrég elhunyt Térey János *Paulus*át is! További kutatási feladatot is kitűz, az eddig kevésbé vizsgált ovidiusi minta alaposabb feltérképezését. Valóban adós ezzel a kutatás: például elfelejtették Váli Lajosnak Kassán, 1898-ban kiadott és erről szóló értekezését; igaz, hogy a szerző latinul írta... Bene Sándor végül sikerrel mutatja be Girolamo Pretit, Zrínyinek a kötetkompozícióban és a keresztény misztikában is bizonyítható egyik mintáját.

Végül Tüskés Gábor tanulmánya („A költő, hadvezér és államférfi Zrínyi Miklós képzőművészeti ábrázolásai”) hatalmas anyaggyűjtés alapján Zrínyi egykorú európai hőskultuszától szinte napjaink emlékműállítás gyakorlatának terveig mutatja be anyagát piktúrában, grafikában, plasztikában. Felöleli ez a nagy katalógus a mai Vígszínház előtt álló Zrínyi-büszttöt, a Farkas Mihály-féle Néphadsereg büszke törzstisztjét, ugyanúgy Marosits István 1985-ös ábrázolását, rejtett utalással a levert ’56-os forradalomra.

A jelszó, „Sors bona nihil aliud”, úgy látszik, az utókorra is utal...

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

PÁLFFY GÉZA

TÖBB ORSZÁG SZOLGÁLATÁBAN: ZRÍNYI MIKLÓS LOJALITÁSAI ÉS IDENTITÁSAI*

AZ UTÓKOR VÁLTOZÓ ZRÍNYI-KÉPEI

16 64 novemberében a Csáktornya melletti kursaneci erdőben tragikus vadászbalesetben elhunyt a 17. századi Magyar–Horvát Királyság egyik legnagyobb formátumú főmél-tósága és politikusa, hadtudósa és katonája, költője és írója, Zrínyi Miklós. Sokrétű tevékenységéről könyvtárnyi irodalom áll rendelkezésre, mindenekelőtt annak köszönhetően, hogy a magyarok által általában *költő és hadvezérként* (vagy *költő, hadvezér és államférfi*ként), a horvátok által pedig többnyire csáktornyai Zrínyi Miklósként (horvátul Nikola Zrinski Čakovečki) vagy Zrínyi Miklós bánként emlegetett arisztokrata a 19–20. században a magyar és horvát irodalom, történelem és nemzeti emlékezet paradigmaticus alakjává vált.

A Zrínyiről kialakult kép azonban nem egységes, így helyesebb részben korszakonként, részben kutatói irányzatonként vagy diszciplínánként, sőt akár országonként és régióként változó Zrínyi-képekről és -kultuszról beszélni.¹ Az elmúlt kétszáz esztendőben ugyanis a mindenkori tudomány és politika – saját céljai jegyében – Zrínyit gyakran eltérő hangsúlyokkal, sőt olykor túlzásokkal mutatta be. Megítélése ugyanis sokszor nem vagy elsősorban nem saját kora viszonyrendszerében és kimagasló tevékenysége alapján, hanem az utókor különféle elvárásainak megfelelően történt.

Zrínyit – s tegyük hozzá: hős dédapját is² – a 19. században éppúgy magukénak vallották az egységes Habsburg államért lelkesedő osztrák birodalmi patriotizmus képviselői, miként az ezzel szemben álló magyar függetlenségi politika és történetírás vezéralakjai. Noha a 18. században a jezsuita történetírók már említést tettek a politikus–katona horvát bánról, mivel a 18–19. század fordulóján elsősorban eposzíró költőként fedezték fel, mindenekelőtt a magyar irodalmi kánonnak vált kiemelkedő alakjává, legnagyobb epikus költőjévé. Ezt önmagában jól jelzi, hogy gyakran mind a mai napig is elsősorban „költő és hadvezér”-nek titulálják, pedig Zrínyi életében az irodalmi munkásság (még egészen páratlan jelentősége ellenére sem) nem állt, de egy korabeli politikus–államférfi esetében nem is állhatott a legelső helyen, miként erre még az alábbiakban visszatérünk.

Az 1848-as márciusi ifjak egyike, Vasvári Pál a költőről készült életrajzában azután már a magyar függetlenség szimbólumává emelte Zrínyit. Tudós utódai később őt is gyakorolta „túllicitálták”. A 20. század második felére a magyar hadtudomány szerint Zrínyi az önálló magyar nemzeti hadsereg felállításának legelső szorgalmazója lett,³ így őt még a kommunista államvezetés is elfogadta. Ezt jól jelzi, hogy 1955 tavaszán miniszteri utasításra a korábbi Honvéd Akadémia felvehette a nevét.

Zrínyi Miklós arcképe

Ugyanebben a függetlenségi szemléletben a romantikus történetírói irányzat képviselői a legutóbbi időkig a horvát bánt úgy mutatták be, mint aki nem csupán az oszmánokkal, hanem a bécsi udvarral szemben is küzdelmet folytatott Magyarország függetlenségéért, valamint egy a Habsburg Monarchiától független, önálló nemzeti királyságért. Sőt, e koncepció szerint – miként még magam is így tanultam az egyetemen – Zrínyi vezetés téli hadjára-

tát 1664 elején az Udvari Haditanács engedélye nélkül, azaz a bécsi hadvezetéstől függetlenül, önálló akcióként hajtotta végre.⁴ Ám a két világháború között példaként emlegették őt a revizionista propaganda képviselői is, hiszen számukra Zrínyi egyszerre lehetett a függetlenségi hagyomány és a történeti magyar állam egykori nagyságának megtestesítője.⁵ Az 1970-es évektől pedig történetírásunk előbb a törökök kiűzésének kulcsfigurájává, majd a rendszerváltást követően olykor még Európa egész sorsát is alakító személyiséggé tette.⁶

Mindezen elméletek napjainkig meghatározó hatását szemléletesen jelezte például a 2014-re újonnan kidolgozott hatodik osztályos történelemtankönyv összegzése: „Zrínyi életét az önálló magyar hadsereg felállításának és a törökök kiűzésének szentelte.”⁷ S akkor még nem beszéltünk arról, hogy a magyarok mellett a horvátok is egyik legnagyobb nemzeti hőjüknek tekintik, sőt, volt olyan időszak, amikor a magyar és a horvát történelmi emlékezet formálói egymással versengve egyenesen küzdelmet folytattak érte. Az utóbbin napjainkra szerencsére már nagyjából túl vagyunk.⁸

Joggal merül fel a kérdés, miként lehetséges, hogy Zrínyit egyrészt magukénak tudják-tudták érezni magyar, horvát vagy akár osztrák birodalmi patrióták, nagyra értékelték magyar és horvát nemzeti romantikusok, magyar revizionisták és meggyőződéses kommunisták, másrészt vizsgálják évtizedek óta magyar, horvát, osztrák, német és olasz irodalmárok, történészek, hadtudósok, filozófusok és művésztörténészek. Tanulmányunk erre próbál választ keresni – természetesen mindenekelőtt a történész szemszögéből – Zrínyi lojalitásainak és identitásainak eredve nyomába.

A MAGYAR–HORVÁT KIRÁLYSÁG A HABSBURG MONARCHIÁBAN⁹

Zrínyi vitathatatlanul kimagasló tevékenységének túlzásoktól mentes megítélését a legutóbbi időkig elsősorban az hátráltatta, hogy az egyik legmeghatározóbb dolgot nem vette figyelembe vele és számos kortársával kapcsolatban a kutatás. Nevezetesen azokat az egykori államkereteket, amelyekben élt és alkotott. Pályáját és politikai–társadalmi kötődéseit ugyanis csakis akkor érthetjük meg, ha őt nem a későbbi magyar vagy a horvát nemzetépítés jegyében, nem az Osztrák–Magyar Monarchia problémáinak, s nem a Trianon vagy az 1945 utáni Magyarország politikai vezetése által befolyásolt történetírás szemszögéből ítéljük meg. Zrínyinek ugyanis egészen más keretek között kellett sokrétű pályáját befutnia, mint 20. századi politikusutódainak.

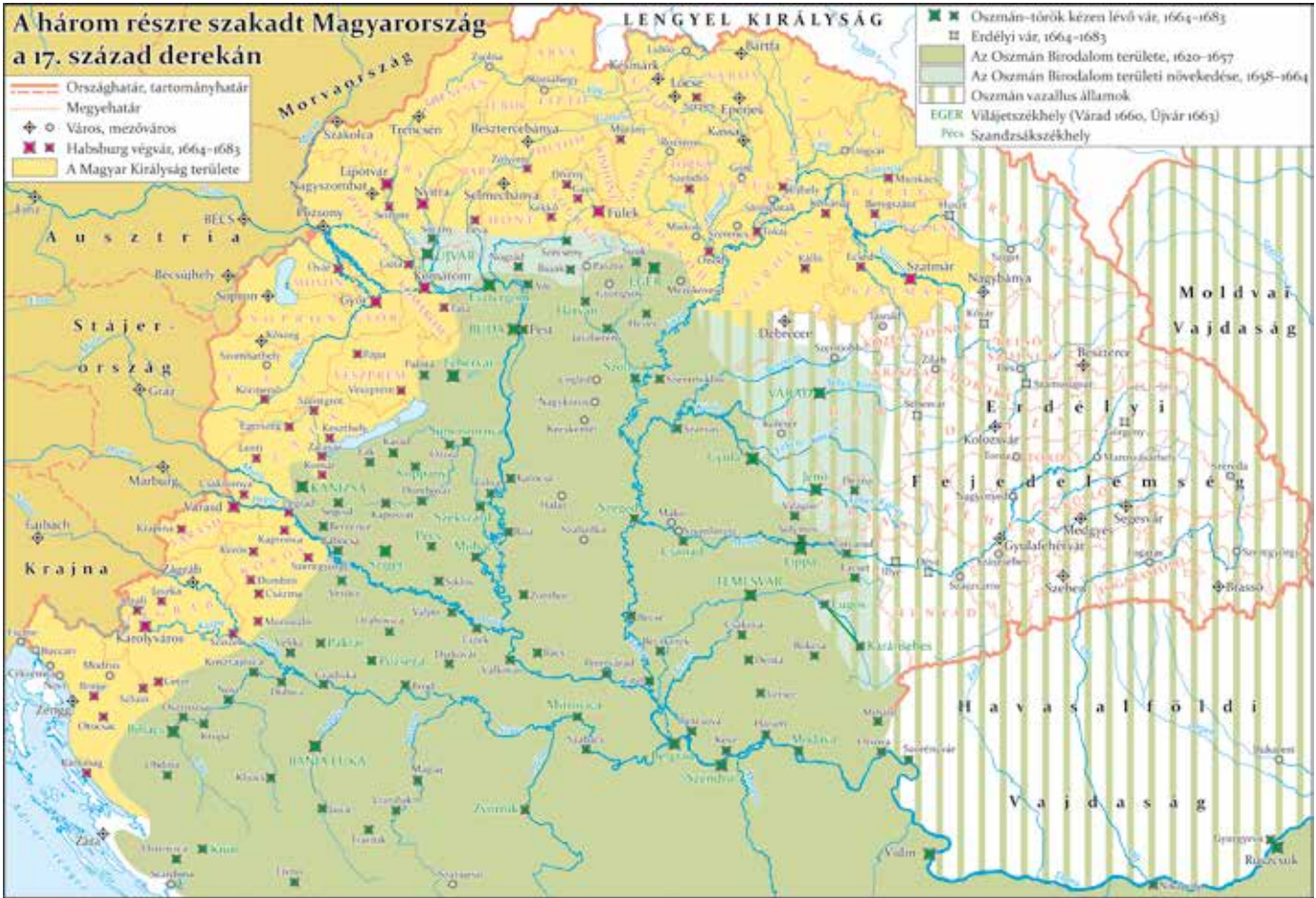
Egyfelől az 1526. évi mohácsi csata utáni fél évszázadban kialakult, döntően új államigazgatási rendszer keretében, másfelől tisztségeinek és birtokainak megfelelően, végül családja hagyományait folytatva neki nem egy, hanem *három állam* színpadán, vagy másként fogalmazva *több ország* szolgálatában kellett politizálnia, helyt állnia, maga, familiája és pátriái érdekeit érvényesítenie. Egyrészt a Magyar Királyság elitjében, másrészt a magyar állammal 1102 óta uniót alkotó, ám egyre több szuverenitásra vágyó Horvát Királyság rendiségében,¹⁰ harmadrészt pedig abban a közép-európai Habsburg Monarchiában, amelyhez a magyar–horvát állam közös uralkodóiknak köszönhetően a 16. században szorosan csatlakozott.

Ebben az új államszövetségben viszont a kül-, had- és pénzügyek évszázadokon át túlnyomó-

részt közösek voltak. Emiatt önálló magyar(országi) vagy magyar nemzeti hadseregről a kora újkor legjelesebb magyar hadtudósa *reálisan* nem gondolkodhatott. Sokkal inkább vágyott egy, a törökellenes végeken bármikor bevethető, magyar és horvát katonákból álló, állandó mozgó haderőre, amelynek egész életében, nap mint nap tapasztalta hiányát, s amelynek finanszírozására ott állhattak volna a magyar rendi állam vagy akár még a Habsburg Monarchia erőforrásai is.

A kettő között óriási a különbség! Míg az előbbire csakis egy önálló magyar nemzetállamban lett volna lehetőség (ilyen azonban a 17. századi Európában egyetlenegy sem létezett, miként önálló osztrák, cseh vagy horvát haderő sem), az utóbbi a törökellenes határvédelem és a magyarországi hadügyek modernizációjával akár a monarchia kereteiben élő Magyar Királyságban is reálisan megvalósítható lett volna.¹¹ S noha önálló magyar hadügyről a 17. században még nem beszélhetünk (miként önálló osztrák, cseh vagy horvát hadügyről és haderőről sem), a korban egyedülálló műveinek köszönhetően a „Magyar Márs” teljes joggal tartható a magyar nyelvű hadtudományi irodalom megeremtőjének, miként ezt az újabb kutatások határozottan megerősítették.¹²

Zrínyinek szinte egész életét mindennapos veszélyekkel teli helyzetben kellett leélnie. Egyfelől a 17. századra a törökök előrenyomulásának köszönhetően a magyar–horvát állam egyre csekélyebb területre apadt, amely Kanizsa 1600. évi elvesztése miatt éppen a Zrínyiek muraközi családi birtokainál volt a legszűkebb, alig néhány tucat kilométer.¹³ Másfelől, miként az 1663–1664. évi háborúra vonatkozó frissebb kutatások jelzik, az 1680-

as évekig, azaz a Habsburgok jelentősebb létszámú állandó hadseregének kialakulásáig és egy nagyszabású európai diplomáciai–katonai koalíció létrehozásáig, az Oszmán Birodalom Magyarországon még mindig komoly katonai erőfölényben volt.¹⁴ Ezt jól jelzi önmagában az is, hogy 1664. augusztus elején Szentgotthárdnál is csupán az oszmánok megállítására és a Rábán átkelt csapatok, azaz a török haderő egy kisebb részének legyőzése sikerült. A törökök kiűzésének az 1660-as években tehát sajnos még nem volt tényleges realitása, még ha mozgósító jellege miatt a kérdéskör a politikai propaganda, az irodalom és az illúziók szintjén az egész 17. században, külön-

sen a nagy európai hadakozás, a harmincéves háború végeztével jelen is volt, így természetesen magánál Zrínyinél is. Az aktívabb oszmánellenes fellépés (amit Zrínyi oly gyakran, még a szentgotthárdi csata utáni hetekben is hangoztatott) és a törökök teljes kiűzése között óriási a különbség! Különösen akkor, ha a korszak legjelentősebb magyar–horvát katonájának, sőt ekkor egyenesen egyik magyarországi hadvezérének igen számottevő katonai sikert, sőt, európai hírnevet hozó téli hadjárata ellenére az 1663–1664. évi háború békefeltételeit Vasváron egyértelműen az oszmánok diktálták.¹⁵ Az előző esztendőök meghatározóbb katonai sikereit (1660: Várad és

1663: Érsekújvár elfoglalása, 1664: Kanizsa felmentése és Zrínyi-Újvár lerombolása) ugyanis ők érték el, ám Szentgotthárdnál is csak részlegesen szenvedtek vereséget. S rögtön tegyük hozzá: néhány éve már az is közismert, hogy a téli hadjáratot a horvát bán nem Bécs engedélye nélkül vezette.¹⁶ Sőt, a török területekre irányuló nagyszabású diverziós akció tervét 1663 nyaratól a bécsi hadvezetés tagjai (köztük Raimondo Montecuccoli tábornok¹⁷) egyenesen Zrínyivel együtt dolgozták ki – nem kizárt, hogy éppen az ő javaslatára. Ezt a magyar egyházi elit vezetője, Lippay György esztergomi érsek is hathatósan támogatta,¹⁸ majd maga az Udvari Haditanács rendelte a német birodalmi

és egyéb külföldi hadakat a bán mint a vállalkozás egyik hadvezére mellé, aki – Wolfgang Julius von Hohenlohe tábornokkal együtt vezetett – sikeres akciójáról folyamatosan tudósította a bécsi és grazi hadi kormányzatot. Zrínyi terveivel ellentétben a téli hadakozás ugyan nem érte el teljességgel célját, hiszen a törökök – noha komoly nehézségekkel – az elpusztított területeken is képesek voltak felvonulni, az ostromlott Kanizsát felmenteni, Zrínyi-Újvárt lerombolni, majd egészen a Rábáig menetelni, a hadjáratnak – az oszmán felvonulás számottevő nehezítésén túl – volt egy ez ideig kevésbé figyelembe vett, döntő következménye. Nevezetesen a Belgrádnál te-

Zrínyi Miklós egészalakos képmása

lelő Köprülü Ahmed nagyvezír eredeti terveit megváltoztatni kényszerült, és 1664. évi hadjáratát nem a Duna mentén Győr, Pozsony és a régi nagy cél (Bécs) ellen és irányában, hanem a Zrínyi téli hadjárata és Kanizsa hamarosan megkezdődött ostroma miatt a háborús zónává vált Dél-Dunántúlon vezette.

Az oszmán erőfölény miatt 1664 nyarán Zrínyi reményei nem váltak valóra: Kanizsa ostroma eredménytelen volt, Mura menti várát a törökök lerombolták, birtokait hadak pusztították. Ennek ellenére a téli hadakozás és Kanizsa ostroma együttesen kisiklatta a nagyvezír Bécs ellen irányuló terveit, s alapjaiban írta át az oszmánok 1664. évi magyarországi terveit.¹⁹ Amennyiben ugyanis a jelentős túlerőben lévő nagyvezír 1664 késő tavaszán a Duna mentén lendül támadásba, az oszmán–Habsburg békét valószínűleg nem Vasváron, hanem feltehetően Bécshez még közelebb köthették volna meg. Aligha kétséges, hogy ez súlyos következményekkel járhatott volna a Magyar Királyság sorsára, így az 1664 eleji dél-dunántúli események döntő jelentőségűek voltak még a török háború végkimenetele szempontjából is.

Összességében elmondható, hogy mindezek ismeretében véleményünk szerint Zrínyi kapcsán nemcsak a történeti szakmunkák egy részének, hanem még a magyar és horvát történelemtankönyvek olykor túlzó állításait is érdemes árnyalni. Különösen azért, mert ez nem változtatná meg – egyébként teljes joggal – igen pozitív Zrínyi-képünket, csupán az utókor különféle elvárásainak szemszögéből hangolná át Zrínyi-regisztereinket valóságosabbá és korhűbbé.

TÖBB ORSZÁG SZOLGÁLATÁBAN: ZRÍNYI KÜLÖNFÉLE LOJALITÁSAI

A téli hadjárat új értelmezése Zrínyi lojalitásai szempontjából is sokatmondó. A 16–17. században ugyanis igazi ritkaságnak számított, hogy egy nagy török háború idején a bécsi hadvezetés egy magyar–horvát arisztokrata javaslatát vegye figyelembe, majd rendeljen parancsnoksága alá idegen hadakat – még ha csupán egy rövidebb időre is és Hohenlohe tábornokkal közösen, s nem az oszmán fősereggel szemben. Ez nem Zrínyi – történetírásunkban oly gyakran emlegetett – bécsi udvar általi mellőzéséről, hanem éppen ellenkezőjéről, kiemelkedő elismertségéről tanúskodik. Ugyanezt jelzi az is, hogy 1663 őszén még a nagy háború közepette is civakodó magyar nagyurak, Nádasdy Ferenc országbíró és Batthyány Kristóf dunántúli főkapitány katonai hatásköri konfliktusát I. Lipót végül úgy oldotta meg, hogy a Dunántúlon a horvát–szlavón bánt nevezte ki a betegeskedő nádor, Wesselényi Ferenc országos főkapitányi posztjának ellátására.²⁰

Ám ugyanezt mutatja, hogy a téli hadjárat Habsburg-házi elismeréseként, 1664. június 24-én IV. Fülöp spanyol király odaítélte Zrínyinek az egyik legnagyobb presztízzsel rendelkező világi lovagrendet, az aranygyapjas rendet, melyet Magyarországon korábban csakis nádorok nyertek el. Ez egyet jelentett az európai arisztokrácia legelőkelőbb elitjébe való bekerüléssel.²¹ Végül nagyrészt ugyanezt tükrözi Zrínyi teljes karrierje is, hiszen ennek során olyan lojalitásrendszer kialakítására volt képes, amely mind a magyar, mind a horvát államban, mind a monarchia vezetésében számára újabb és újabb elismeréseket hozott.

A friss kutatások szerint az 1620. május 3-án, azaz nem 1-jén (mint korábban sokáig tudtuk) Csáktornyan született²² Zrínyi karrierjét kezdetektől fogva egyszerre építette mindhárom államban. Erről valójában már első jelentősebb közéleti szereplése és ezzel összefüggő legkorábbi irodalmi alkotása is érzékletesen tanúskodik. 1634. június 27-én, Szent László ünnepén ugyanis a magyar–horvát kettős anyanyelvű ifjú Zrínyit a Magyar Királyság fiatal főméltóságaként (királyi lovászmesterként) – Sennyey István magyar kancellár és talán Pázmány Péter esztergomi érsek mellett többek között egy zenggi származású horvát pap, a magyar náció akkori ügyvivője, Petrus Mariani támogatásával – kiemelkedő megtiszteltetés érte. A bécsi gimnázium *Natio Hungaricá*jának nevében, egy a horvát történelem szempontjából is meghatározó magyar szent király ünnepnapján, a bécsi Habsburg-udvar főméltóságai előtt, a császárváros főtemplomában, a Szent István-dómban tarthatott nagyszabású latin nyelvű emlékszemle. Ezt követően pedig a már dédapja, a szigetvári hős Zrínyi Miklós által is bírt freyungi palotában – amelyhez hasonlóval a korban csupán kevés magyar arisztokrata büszkélkedhetett – a bécsi udvar és a magyar–horvát állam előkelőségeit láthatta vendégül.²³

A grazi, nagyszombati és bécsi jezsuitáknál folytatott tanulmányai és egy itáliai utazás után 1637. december 30-ától Zrínyi már III. Ferdinánd császár kamarása volt. Ez egyértelműen jelezte szoros kötődését a Habsburg-udvarhoz, hiszen a 17. század legjelentősebb magyar főméltóságai közül ő kapott legfiatalabban kamarási kulcsot. Eközben már gyermekként megörökölhette apja (György) királyi lovászmesteri posztját, azaz egy magyar országos főméltóságot is. 1640.

május elejétől azután, ugyancsak apját követve, már a magyar uralkodó légrádi és muraközi örökös (fő)kapitánya lett. A Magyar és a Horvát Királyság határrégiójában fekvő, már a 17. században is sok tekintetben a horvát területekhez kötődő Muraköz védelme egyszerre szolgálta két országa, ám egyúttal saját birtokainak oltalmazását is.²⁴ A közjó, a *bonum publicum* szolgálatát így egyeztetette össze Zrínyi a *privatum*-mal, miként egykoron dédapja is tette, akinek az első magyar nyelvű eposzban állított örök emléket.

Ám Zrínyi hamarosan részben még a monarchia hadszínterére is kilépett: 1642–1644-ben horvát és magyar lovasezredekkel vett részt a harmincéves háborúban. Természetesen a katolikus, vagyis az Erdélyi Fejedelemség protestáns szövetségeivel szemben álló oldalon tette ezt (sőt 1644-ben részben még magával I. Rákóczi György fejedelemmel [1630–1648] szemben is hadakozott), amelyben a friss vizsgálatok szerint évente néhány hónapnyi szerepet vállalt. 1643–1644-ben pedig – apját ugyancsak követve – a horvát–magyar könnyűlovaság parancsnoki címét is viselhette.²⁵ Végül mindezen szolgálatai elismeréséről tanúskodott, hogy igencsak fiatalon, 1646. január 26-án a kialakulóban lévő Habsburg állandó hadsereg generális főstrázsamestere (ném. *Generalfeldwachtmeister*, lat. *supremus vigiliarum praefectus*), a 18. század közepétől használt modernebb kifejezéssel élve vezérőrnagya (*Generalmajor*) lett. Ennek nevezi Zrínyit egyik legkorábbi portréjának latin felirata („*per EXERC[ITUS] GER[MANI]*”^{cos} *VIG[ILIARUM] SVP[REMUS] PRAEF[ECTUS]*”), lásd 235. o.),²⁶ így tekintettek rá egykorúan kortársai, s tartja a Habsburg Monarchia tábornokainak jegyzéke, mely szerint ez időben Zrínyi az Arco, Gallas,

Gonzaga, Götz, Liechtenstein, Puchheim és Souches családok tagjaihoz hasonlóan nyerte el az éppen kiformalódó legalacsonyabb tábornoki címet.²⁷ Noha magasabb tábornoki rangokat (táborszernagy, altábornagy, tábornagy) utóbb már nem kapott, hiszen magyar és horvát hazája határán túl úgymond „nemzetközi” szolgálatát nem folytatta tovább, mégis egyértelműen kijelenthető: eddigi ismereteink szerint ő volt az első magyar arisztokrata, aki ezt a címet viselhette, azaz az első magyar császári tábornok (generális)!

Egy bő esztendő múlva, 1647–1648 fordulóján, azaz csupán 27 évesen Zrínyi – apjához és dédapjához hasonlóan – elnyerte az előző pozsonyi diétán nádorrá választott horvát bán, Draskovics János posztját,²⁸ miközben megtarthatta muraközi kapitányságát is. Így az 1640-es évek végétől Zrínyi már egyszerre volt a Habsburg-dinasztia állandó hadseregének főtisztje, a Magyar Királyság második főméltósága, a horvát–szlavón rendek első embere, miközben kincstári támogatással védelmezhetette saját birtokait. Azaz egyszerre szolgálta a *Regia Maiestas*, a *Corona Hungarica*, a *Natio Hungarica*, valamint a magyar és a horvát *Patriája* érdekeit, s mindezeket *privatum*ával is képes volt összeegyeztetni. Tisztségei és lojalitásai így határok fölött álltak, s mindig az adott helyzetben kellett eldöntenie, hogy éppen melyik regisztereit erősíti fel.

Noha kevésbé közismert, 1659. december közepétől Zrínyi Miklós már titkos tanácsos (*geheimer Rat*) is volt.²⁹ Azaz tagja a Habsburg Monarchia legfelső tanácsadó grémiumának! Mégpedig ugyancsak elsőők között (nevezetesen Pálffy Pál országbíró mellett³⁰) azon magyar arisztokraták sorában, akik nem Magyarország

nádorai voltak, hiszen az utóbbiak – az esztergomi érsekek mellett – a 17. században már úgymond hivatalból viselték a titkos tanácsosi titulust. Így, amikor 1660 márciusában, majd 1662 tavaszán a Titkos Tanács és a magyar politikai elit együtt tárgyalta meg a török háború kérdését, Zrínyi – nem tévedés – nem a meghívott magyarok, hanem a titkos tanácsosok között foglalt helyet.³¹ Persze ez korántsem jelentette azt, hogy mindig adtak volna véleményére, különösen, hogy határvidéki szolgálatai miatt a tanács ülésein Zrínyi csupán kivételesen fontos alkalmakkor vehetett részt. A döntéshozatalt ugyanis igen gyakran befolyásolta maga az adott kérdés, az egyes vélemények érvényesülése pedig elsősorban a mindenkori udvarbeli erőviszonyok és különféle érdekek függvénye volt. Röviden szólva azonban kijelenthető: a bécsi kormányzervekben nem beszélhetünk Zrínyi és a magyar érdekek szándékos figyelmen kívül hagyásáról.

Előkelő magyar–horvát országos és rendi tisztségei (horvát–szlavón bán, magyar királyi lovászmester és magyar tanácsos) mellett Zrínyi tehát a monarchia vezető politikai és katonai elitjének is tagja volt. Ezzel a korban csaknem páratlannak számító udvari elismertséggel is magyarázható, hogy a török területen emelt Zrínyi-Újvár felépítését is eltűrték – sőt támogatták – neki,³² pedig ez kétségkívül sértette az oszmánokkal kötött békét. Majd ezért lehetett 1663 őszén a nádor helyett éppen ő a Dunántúlon országos főkapitány, és bízhatta rá – mint tapasztalt határvidéki katonára – az általa régóta védelmezett Muraköz előterében az Udvari Haditanács a téli hadjárat vezetését, mégpedig Wolfgang Julius Graf von Hohenlohe generálissal együtt.³³

Ám egy ilyen kaliberű politikus még azt is megtehetette, hogy céljai eléréshez a Német-római Birodalom fejedelmei között keressen politikai szövetségeseket, akár még a bécsi udvar döntéseinek számottevő befolyásolására is.³⁴ Tette ezt ráadásul a korabeli kommunikáció, propaganda és reprezentáció bevett módszereivel, amelyeket udvari és birodalmi politikustársaihoz hasonlóan magas szinten használt a közvélemény befolyásolására. Országos és európai hírnevéhez ez ugyancsak alapvetően hozzájárult.³⁵

A legújabb kutatások alapján úgy tűnik, hogy a komolyabb konfliktusok dacára Zrínyi bécsi udvar iránti lojalitása ritkán ingott meg. Kivételt talán egyedül 1664 július–augusztusának krízise jelenhetett, amikor Lippay György érsekkel együtt határozottabb törökellenes fellépést, valamint ennek érdekében – a téli hadjáráthoz hasonlóan – saját maga parancsnoksága alá reguláris csapatok rendelését követelte. Erre azonban a nagyvezíri fősereg támadása közepette, majd a szentgotthárdi csata, végül még inkább a magyar rendek által utóbb hevesen kritizált vasvári béke megkötése miatt nem kerülhetett sor, amit ő és az érsek – nem is alapvetően – jelentősebb mellőzésnek érezhettek.³⁶

SOKSZÍNŰ IDENTITÁSRENDSZERBEN³⁷

Zrínyi családi és nyelvi kötődése is jóval sokszínűbb volt, mint azt általában vélik. Déd- és nagyapjához hasonlóan ugyanis tisztségei mellett feleségei szintén ízig-vérig a Habsburg Monarchia elitjéhez, mégpedig az úgynevezett nemzetek feletti arisztokráciájához kötötték.³⁸ Bár első feleségének neve *horvátosan* cseng, Draskovics (Drašković) Mária Euzébia édesanyja az ismert *stájer* családból származó Anna Veronika Freiin von Eibiswald volt. Mindeközben apja (Gáspár) magyar tanácsosi címe és szlavóniai birtokai ellenére a stájerországi Luttenberg grófja is volt. Így a Zrínyi magyar nyelvű verseiben Violaként emlegetett feleség sem Magyar- vagy Horvátországban, hanem Grazban született, keresztszülei stájer főnemeseek voltak, sőt 1646. februári esküvőjüket sem magyar vagy horvát földön, hanem a Draskovicsok braunecki várában, Stájerországban tartották.³⁹

Felesége korai halálát (1650) követően Zrínyi második házastársát még előkelőbb körből, egyenesen a bécsi Habsburg-udvartartásból választotta. Maria Sophia Löbl édesanyja a neves horvát–magyar családból származó Ráttkay Anna Katalin volt, azaz őbenne is egyszerre csordogált *osztrák, horvát és magyar* vér. Édesapja, a stájer származású Hans Christoph Löbl ugyanakkor 1629-től haláláig (1638) a bécsi császárváros helyőrségének parancsnoka és néhány esztendőn át az Udvari Haditanács elnöke volt. Ám az 1625 végi soproni diétától⁴⁰ magyar indigenátussal is rendelkezett, mégpedig a Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613–1629) elleni magyarországi hadakozásokban tanúsított szolgálatainak köszönhetően.

A horvát bán, az egyik legnagyobb magyar hadtudós és egyik legjelesebb kora újkori költőnk tehát a Habsburg Monarchia osztrák származású „hadügyminiszterének” leányát vette feleségül! Az esküvőre 1652. április 22-én így szintén nem Magyarországon, hanem a bécsi *Schottenkirchében* került sor.

Végül érdemes kiemelni azt a jól ismert tényt, hogy a családi kötődések mellett Zrínyi nyelvi identitásrendszere is sokrétű volt, amiről közismerten sokszínű, igen gazdag könyvtára is tanúskodik.⁴¹ *Magyar és horvát* anyanyelve mellett a Magyar Királyság hivatalos nyelvét (a *latin*), a Habsburg Monarchia közvetítő nyelvét (a *németet*) is magas szinten bírta, s emellett még *olaszul*, sőt valamelyest *törökül* is tudott. Ez a rokonsági és nyelvi sokszínűség ugyanakkor a nemzetek feletti arisztokrácia magyar családjai esetében egyáltalán nem volt ritkaság. Elegendő horvát költőként is számon tartott, a magyar (had)történetírásban újabban ugyancsak újraértékelés alatt álló⁴² testvérére, Zrínyi Péterre (horvátul Petar Zrinskire, 1621–1671) vagy az Erdődy, Esterházy és Pálffy familiák tagjaira gondolnunk.

Ezeket az eltérő lojalitásokat és identitásokat persze egyáltalán nem volt könnyű összeegyeztetni. Különösen, hogy Zrínyi nem mindig tudta érdekeit Bécsben, Pozsonyban, Zágrábban vagy Grazban teljességgel érvényesíteni, vagy amikor Zrínyi-Újvár kapcsán összetűzésbe keveredett a bécsi hadvezetéssel, az elavult nemesi felkelés kapcsán pedig a magyar rendekkel – hogy csak néhány példát említsünk. Noha különféle lojalitásainak köszönhetően határok fölött és több ország szolgálatában politizálhatott, az egykori haditanács-elnök sógoraként, császári tábornokként és a közös Magyar–Horvát Királyság

egyik legfőbb méltóságaként nem lehetett könnyű elviselnie, hogy a „magyar fővárosokban”, Bécsben és Pozsonyban nem mindig adtak úgy a szavára, ahogy ő elvárta. Különösen az 1650-es évek második felétől, amikor Bécsben egy abszolutista berendezkedést a korábbinál is erőteljesebben pártoló udvari csoport kezdett előtérbe kerülni. Ennek ellenére a Habsburg uralkodók iránti lojalitása egyedül talán csak 1664 késő nyarának háborús válsághelyzetében, azaz a végveszély közepette kezdett meginogni, november 18-án vadászbalesetben bekövetkezett tragikus halála miatt azonban e bizalomvesztés mértékét jelenleg nehéz megbecsülni, pályája egészére általánosítani ugyanakkor nagy hiba lenne.

Mindezek következtében mind politikusként, mind katonaként, mind íróként – lojalitásait és identitásait különféle helyzetekben eltérő módon „regisztrálva” – Zrínyi gyakran egészen különböző szerepekbe kényszerült. A költőként és íróként is hallatlanul tehetséges Zrínyi irodalmi identitása talán éppen amiatt annyira markáns és szenvedélyes,⁴³ hadtudományi munkássága pedig egyedülálló⁴⁴ és ambíciózus álmokkal teli, mert a tényleges napi politikában az említett három állam és a különféle politikai-rendi csoportosulások eltérő érdekei, valamint a *publicum* és a *privatum* teljességgel sohasem voltak összeegyeztethetők, a korabeli állami, politikai és hadszervezeti keretek pedig nehezen voltak megváltoztathatók.

Véleményünk szerint az újabb kutatások ismeretében az ugyanakkor már bizonyosnak látszik: az irodalmi és hadtudományi munkásság alapján a főméltóság, politikus és katona/hadvezér *tényleges* tevékenysége csak részben rekonstruálható, az előbbi területek kiemel-

Maria Sophia Löbl portréja

kedő jelentősége és erőteljes hangja viszont – más tényezők mellett – talán éppen a politikus, katona és arisztokrata különféle lojalitásainak gyakran feloldhatatlan összeütközésével is magyarázható.

Mindezek ismeretében a jövőben – noha ezt érthetően mind a szakembereknek, mind a közvéleménynek nehéz elsőre elfogadni – helyesebb lenne „költő és hadvezér” helyett egyszerűen *politikus, katona és költő-író* Zrínyiről avagy kissé emelkedettebb stílusban *államférfi, hadvezér és költő-író* Zrínyiről beszélnünk – a történetírás és saját kora szemszögéből legalábbis véleményünk szerint mindenképpen

ebben a sorrendben. Az ezeket a regisztereket és területeket vizsgáló diszciplínák határait pedig – a több ország szolgálatában álló Zrínyit követve – érdemes lesz az eddigieknél is határozottabban átjárni. Annál is inkább, hiszen a 17. század egyik legkiválóbb literátora sem elsősorban költőnek, hanem politikusnak tartotta magát, miként az *Adriai tengernek Syrenaia* kötet dedikációjában papírra vetett, jól ismert önvallomásában maga is kifejtette: „az én professiom avagy mesterségem nem az poesis, hanem nagyobb s jobb országunk szolgálatjára annál.”⁴⁵ Hangsúlyozandó ugyanakkor, hogy ez természetesen nem jelent és nem is jelenthet semmiféle versengést vagy rangsort a Zrínyivel foglalkozó egyes tudományterületek között, s abszolút nem kérdőjelezi meg azt, hogy a horvát bán a 17. században eposzával, lírájával, prózai és hadtudományi munkásságával egyaránt egészen különlegeset és napjainkig maradandót alkotott.⁴⁶ De nézetünk szerint Zrínyi jelzőinek új, elsősorban nem az utókor, hanem saját kora szemszögéből történő meghatározása még azal sem áll ellentmondásban, hogy irodalomtudósaink nagy része szerint a legmaradandóbbat költőként alkotta, hiszen „professziói” sorában a korban biztosan nem ez a terület volt számára a legfontosabb.

Végül Zrínyi cselekedeteit a jövőben érdemes lesz eddig már igen jól ismert, összegyűjtött és kiadott levelei és művei mellett a Habsburg Monarchia vezető családjai, a magyar és a horvát rendek legfőbb irányítói, a bécsi és grazi központi kormányzervek, a Magyar Udvari Kancellária és a pozsonyi Magyar Kamara iratai, valamint a korabeli követjelentések közvetett forrásanyaga alapján is újfent és alaposabban különböző kérdéskörökben vizsgálni.⁴⁷

ÖSSZEGZÉS:

KÖZÉP-EURÓPA KÖZÖS HŐSE

Az újabb kutatások alapján – úgy érezzük – kijelenthető: a politikus, katona és költő-író Zrínyi Miklós különféle lojalitásainak és identitásainak, tisztségeinek, házasságainak és birtokainak köszönhetően egyszerre volt igen meghatározó és elismert tagja a Magyar–Horvát Királyság és a Habsburg Monarchia politikai-katonai elitjének. Pályája érzékletesen bizonyítja, hogy a 17. század közepén a dinasztia és az uralkodó iránti hűség összeegyeztethető volt a „hazafisággal”, azaz a Magyar Királyság, a magyar és horvát „rendi nemzetek” érdekeinek védelmével és több pátria eredményes szolgálatával.

Éppen emiatt joggal lehet rá büszke minden magyar és horvát, sőt osztrák és közép-európai állampolgár, minden szigetvári, zágrábi vagy csáktornyai lokálpatrióta! S éppen emiatt vizsgálhatják a jövőben is egyszerre magyar, horvát, osztrák, olasz és más nemzetiségű történészek, hadtudósok és irodalmárok. Zrínyi ugyanis összeköt, és nem szétválaszt. Határok fölött összeköthet napjainkban is országokat, nemzeteket, politikusokat, tudósokat és hétköznapi embereket egyaránt. Éppen bemutatott sokarcú lojalitásának és identitásának köszönhetően. Joggal közös hősünk tehát! Őrizzük meg a jövőben is ekként!

Bibliográfia és a Jegyzetek rövidítései

ÁCS–SZÉKELY

Ács Pál – Székely Júlia (szerk.): *Identitás és kultúra a török hódoltság korában*. Budapest, 2012, Balassi Kiadó.

B. SZABÓ

B. Szabó János: Miről is mesél Zrínyi Miklós képmása? Az európai lovasság elfeledett reneszánsza. *Hadtörténelmi Közlemények*, 127. évf. (2014) 4. sz. 881–891.

BENE

Bene Sándor: Constantinus és Victoria. Zrínyi Miklós első házasságának története. In Fodor Pál– Sokcsevits Dénes (főszerk.): *A horvát–magyar együttélés fordulópontjai. Intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra*. Budapest, 2015, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet – Horvát Történettudományi Intézet /Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések/, 618–629.

BENE–HAUSNER

Bene Sándor – Hausner Gábor (szerk.): *A Zrínyiek a magyar és a horvát történetében*. Budapest, 2007, Zrínyi Kiadó.

BENE–LADIĆ–HAUSNER

Sándor Bene – Ladić Zoran – Gábor Hausner (ured.): *Susreti dviju kultura: Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti. Zbornik radova*. Zagreb, 2012, Matica hrvatska /Matica hrvatska, Biblioteka Zbornici 4/.

BENE ET AL.

Bene Sándor et al. (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*. Budapest, 2017, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.

BITSKEY

Bitskey István: *Felekezeti és identitástudat Magyarország kora újkori irodalmában*. Budapest, 2013, Magyar Tudományos Akadémia /Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián/.

BUJDOSNÉ–FEJÉR–H. SZILASI

Bujdosné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilasi Ágota (szerk.): *Várostromok és Közép-Európa Zrínyi Miklós (1620–1664) korában*. Eger, 2017, Dobó István Vármúzeum /Studia Agriensia 34/.

BŰŽEK

Václav Bůžek: Zrínyi János a Cseh Királyságban. In Bene Sándor et al. (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*. Budapest, 2017, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 277–288.

BŰŽEK–JAKUBEC–KRÁL

Václav Bůžek – Ondřej Jakubec – Pavel Král: *Jan Zrinský ze Serynu. Životní příběh synovce posledních Rožmberků*. Praha, 2009, Nakladatelství Lidové noviny.

CENNERNÉ WILHELMB

Cennerné Wilhelmb Gizella (bev., összeáll.): *A Zrínyi család ikonográfiája*. Budapest, 1997, Balassi Kiadó.

CZIGÁNY

Czigány István: *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe*. Budapest, 2004, Balassi Kiadó /A Hadtörténeti Intézet és Múzeum millenniumi könyvtára 4/.

DOMINKOVITS–KATONA–PÁLFFY

Dominkovits Péter – Katona Csaba – Pálffy Géza (szerk.): *Amikor Sopronra figyelt Európa. Az 1625. évi soproni koronázó országgyűlés*. 2. kiadás. Sopron–Budapest, 2021, MNL Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára – Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet /Annales Archivi Soproniensis 2/.

DOMOKOS

Domokos György: Mi lett volna, ha... Avagy mit (nem) mentett meg Zrínyi Miklós 1664-ben. *Ars militaria* (2021. febr. 22.) = <https://tinyurl.com/jnr23w8s>

FELETAR–PETRIĆ–SETIĆ

Dragutin Feletar – Hrvoje Petrić – Nevio Setić: *Zrinski i Frankopani. 100 godina od povratka u domovinu*. Zagreb, 2019, Meridijani /Bibliotheka Historia Croatica 88/.

FODOR–SOKCSEVITS

Fodor Pál – Sokcsevits Dénes (főszerk.): *A horvát–magyar együttélés fordulópontjai. Intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra*. Budapest, 2015, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet – Horvát Történettudományi Intézet /Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések/.

FRAKNÓI

Fraknói Vilmos: Zrínyi Miklós a költő első irodalmi műve. (Egy szövegközi hasonmással). *Magyar Könyvszemle*, 25. évf. (1917) 3–4. sz. 146–150.

FUNDÁRKOVÁ 2003

Anna Fundárková: Tajný radca Pavol Pálfi. In Anna Fundárková – Géza Pálffy (ed.): *Pálfiovci v novoveku. Vzostup významného uhorského šľachtického rodu. Zborník z vedeckej konferencie Bratislava 20. mája 2003*. Bratislava–Budapest, 2003, Spoločnosť Pro História – Academic Electronic Press, 47–62.

FUNDÁRKOVÁ 2018

Anna Fundárková: *Barokový aristocrat: Pavol Pálffy*. Bratislava, 2018, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

G. ETÉNYI

G. Etényi Nóra: Wolfgang Julius Hohenlohe Zrínyi-kultusza. In G. Etényi Nóra – Horn Ildikó (szerk.): *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*. Budapest, 2008, L’Harmattan Kiadó – Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 437–464.

HANÁK 2013

Hanák Béla: Genealógiai tévedések a XVI–XVII. századi arisztokrata családoknál. *Matrikula. A Magyar Családtörténet-kutató Egyesület kiadványa*, 3. évf. (2013.) 4. sz. 15–33.

HANÁK 2014

Hanák Béla: Zrínyi Miklós születésének körülményei. In ROSTÁS TIBOR (szerk.): *Költő, hadvezér, államférfi. Zrínyi Miklós 1620–1664*. Budapest, 2014, Szépművészeti Múzeum Magyar Nemzeti Galéria /A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2014, 7/, 58–61.

HAUSNER 2013

Hausner Gábor: *Márs könyvet olvas. Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom*. Budapest, 2013, Argumentum Kiadó /A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára/.

HAUSNER 2016

Hausner Gábor (szerk.): *Zrínyi-album*. Budapest, 2016, Zrínyi Kiadó.

HAUSNER 2017

Hausner Gábor: Változó Zrínyi-képeink. In Tóth Ferenc – Zágorhidi Czigány Balázs (szerk.): *A szent-gothárdi csata és a vaskvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás*. Budapest, 2017, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 123–154.

HAUSNER–NÉMETH

Hausner Gábor – Németh András (szerk.): *Zrínyi-Újvár. Egy 17. századi védelmi rendszer az oszmán hódoltság határán*. Budapest, 2019, Dialóg Campus Kiadó.

HAUSNER–PADÁNYI

Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Zrínyi-Újvár emlékezete*. Budapest, 2012, Argumentum Kiadó.

HOCHEDLINGER

Michael Hochedlinger: *Des Kaisers Generale. Bibliographische und quellenkundliche Anmerkungen zur Erforschung militärischer Eliten in der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie*. Wien, 2006, Österreichisches Staatsarchiv.

KALMÁR

Kalmár János: A vaskvári béke (1664). *Acta Academiae Agriensis, Sectio Historiae*, 42. évf. (2014) 21–32.

KINCSES

Kincses Katalin: Báni tisztség és katonai szerepvállalás, 1646–1648. In Bene Sándor et al. (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*. Budapest, 2017, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 207–223.

KLANICZAY

Klaniczay Tibor (szerk.): *A Bibliotheca Zriniana története és állománya. History and Stock of the Bibliotheca Zriniana*. Budapest, 1991, Argumentum Kiadó – Zrínyi Kiadó /Zrínyi-Könyvtár IV/.

KOLARIĆ

Juraj Kolaric (glavni ured.): *Politička, kulturna i društvena djelatnost Zrinskih i Frankopana u Hrvatskoj. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Čakovcu 6. i 7. listopada 2010. Political, Cultural and Social Activities of the Zrinskis and Frankopans in Croatia. Conference proceedings from the scientific conference held in Čakovec on 6 and 7 October 2010*. Čakovec, 2011, Zrinska garda Čakovec.

KOVÁCS

Kovács Sándor Iván (szerk.): *Zrínyi Miklós összes művei*. Budapest, 2003, Kortárs Könyvkiadó /Magyar Remekírók, Új folyam/.

KÜHLMANN–TÜSKÉS–BENE

Wilhelm Kühlmann – Gábor Tüskés – Sándor Bene (hrsg.): *Militia et Litterae. Die beiden Nikolaus Zrínyi und Europa*. Tübingen, 2009, Max Niemeyer /Frühe Neuzeit: Studien und Dokumente zur deutschen Literatur und Kultur im europäischen Kontext 141/.

LADIĆ–VIDMAROVIĆ

Zoran Ladić – Đuro Vidmarović (ured.): *Povijest obitelji Zrinski. Zbornik [radova sa znanstvenog skupa održanog u Zagrebu, 8-9 studenog 2004]*. Zagreb, 2007, Matica hrvatska /Matica hrvatska, Biblioteka Zbornici i monografije/.

MARTÍ

Martí Tibor: A téli hadjárat kimagasló elismerése: az Aranygyapjas Rend. *Irodalmi Újság*, 3. évf. (2014) 4. sz. 17–18.

MOLNÁR

Molnár Antal: *A zágrábi püspökség és a magyarországi katolikus egyház a 17. században*. Budapest, 2012, METEM – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány /METEM Könyvek 77/.

MONOK

Monok István: Zrínyi Miklós könyvtára és olvasmányai kortárs könyvtári tükörben. In Bene Sándor et al. (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*. Budapest, 2017, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 27–35.

NAGY

Nagy Levente: *Zrínyi és Erdély. A költő Zrínyi Miklós irodalmi és politikai kapcsolatai Erdéllyel*. Budapest, 2003, Argumentum Kiadó /Irodalomtörténeti füzetek 154/.

NAGY–HAUSNER

Nagy Levente – Hausner Gábor: Raimondo Montecuccoli és a magyarok. *Hadtörténelmi Közlemények*, 124. évf. (2011) 3. sz. 679–740.

PÁLFFY 2002

Pálffy Géza: Horvátország és Szlavónia a 16–17. századi Magyar Királyságban. *FONS. Forráskutatás és Történeti Segédtudományok*, 9. évf. (2002) 1–3. sz. 107–121.

PÁLFFY 2004

Pálffy Géza: Mellőzött magyarok? Hadikonferenciák ülésrendjei 1660–1662-ből és 1681-ből. *Levéltári Közlemények*, 75. évf. (2004) 1. sz. 47–63.

PÁLFFY 2007

Pálffy Géza: Egy horvát–magyar főúri család a Habsburg Monarchia nemzetek feletti arisztokráciájában. A Zrínyiek határokon átívelő kapcsolatai. In Bene Sándor – Hausner Gábor (szerk.): *A Zrínyiek a magyar és a horvát historiában*. Budapest, 2007, Zrínyi Kiadó, 39–65.

PÁLFFY 2010

Pálffy Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*.

Budapest, 2010, História–MTA Történettudományi Intézet /História Könyvtár. Monográfiák 27/. 2. kiadása: Budapest, 2015, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet /Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések/.

PÁLFFY 2014
Pálffy Géza: Költő és hadvezér? A politikus, katona és költő-író Zrínyi Miklós különféle lojalitásai és identitásai. *Hadtörténelmi Közlemények*, 127. évf. (2014) 4. sz. 867–880.

PÁLFFY 2015
Pálffy Géza: A szakítások és kiegyezések évszázada: a Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban. *Történelmi Szemle*, 57. évf. (2015) 1. sz. 1–15.

PÁLFFY 2016
Pálffy Géza: *Zrínyi Miklós nagy napja. Az 1663–1664. évi török háború egyik meghatározó eseménye: a vati hadimustra 1663. szeptember 17-én.* 2., jav. kiadás. Budapest–Pápa, 2016, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet – Jókai Mór Városi Könyvtár.

PÁLFFY 2017
Pálffy Géza: Költő és hadvezér? A politikus, katona és költő-író Zrínyi Miklós különféle lojalitásai és identitásai. In Bene Sándor et al. (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról.* Budapest, 2017, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 15–26.

PÁLFFY 2019
Pálffy Géza: Megmentette hazáját, elveszítette várát. Zrínyi Miklós 1664. évi téli hadjárata új megvilágításban. *Múlt-kor. Negyedéves történelmi magazin*, 10. évf. (2019) Tél sz. 52–59.

PÁLFFY 2020
Pálffy Géza: Több ország szolgálatában – a politikus, katona és költő-író Zrínyi Miklós identitásai. https://mta.hu/tudomany_hirei/tobb-orszag-szolgalataban-a-politikus-katona-es-kolto-iro-zrinyi-miklos-identitasai-110242 (2020. január 21.)

PERJÉS
Perjés Géza: Gróf Zrínyi Miklós (1620–1664). In Király Béla – Veszprémy László (szerk.): *A magyar hadtörténelem évszázadai.* Budapest, 2003, Atlanti Kutató és Kiadó Közalapítvány, 109–122.

ROSTÁS
Rostás Tibor (szerk.): *Költő, hadvezér, államférfi. Zrínyi Miklós 1620–1664.* Budapest, 2014, Szépművészeti Múzeum Magyar Nemzeti Galéria /A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2014, 7/.

R. VÁRKONYI 2004
R. Várkonyi Ágnes: Európai játéktér – magyar politika 1657–1664. In Hausner Gábor (szerk.): *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére.* Budapest, 2005, Argumentum Kiadó, 577–614.

R. VÁRKONYI 2010
R. Várkonyi Ágnes: *Európa Zrínyije. Válogatott tanulmányok.* Budapest, 2010, Argumentum Kiadó.

SCHMIDT
Schmidt Péter: A Zrínyi család házai Bécsben. In Rostás Tibor (szerk.): *Költő, hadvezér, államférfi. Zrínyi Miklós 1620–1664.* Budapest, 2014, Szépművészeti Múzeum Magyar Nemzeti Galéria /A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2014, 7/, 62–77.

SCHMIDT-BRENTANO
Antonio Schmidt-Brentano: *Kaiserliche und k.k. Generale (1618–1815).* Wien, 2006, Österreichisches Staatsarchiv.

SÓLYOM–NAGY–TARNÓCZAI
Sólyom Márk – Nagy Lajos – Tarnóczai Géza: *Történelem. Tankönyv 6.* Budapest, 2014, Oktatókutató és Fejlesztő Intézet.

SPEL–SCHEUTZ–STROHMEYER
Karin Spel – Martin Scheutz – Arno Strohmeier (hrsg.): *Die Schlacht von Mogersdorf/St. Gotthard und der Friede von Eisenburg/Vasvár: Rahmenbedingungen, Akteure, Auswirkungen und Rezeption eines europäischen Ereignisses.* Eisenstadt, 2016, Amt der Burgenländischen Landesregierung /Burgenländische Forschungen 108/.

SUDÁR
Sudár Balázs: Egy kisiklatott hadjárat. Fázil Ahmed pasa nagyvezír 1664. évi hadműveleteiről. In Tóth Ferenc – Zágorhidi Czigány Balázs (szerk.): *A szentgotthárdi csata és a vasvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás.* Budapest, 2017, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 275–286.

TOMA
Toma Katalin Gróf Nádasdy III. Ferenc mecénási működésének társadalmi, anyagi és szellemi háttere. *Századok*, 144. évf. (2010) 4. sz. 853–872.

TÓTH
Tóth Hajnalka: A vasvári békekötésig vezető út. Oszmán–Habsburg diplomáciai lépések a béke megújítására, 1662–1664. In Tóth Ferenc – Zágorhidi Czigány Balázs (szerk.): *A szentgotthárdi csata és a vasvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás.* Budapest, 2017, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 319–338.

TÓTH–ZÁGORHIDI
Tóth Ferenc – Zágorhidi Czigány Balázs (szerk.): *A szentgotthárdi csata és a vasvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás.* Budapest, 2017, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.

TUSOR 2014
Tusor, Péter: „Zrinius ipse desperat” – Die Korrespondenz von Erzbischof Lippay und Graf Porzia (1662–1663). In Zsuzsanna Cziráki et al. (hrsg.): *Wiener Archivforschungen. Festschrift für den ungarischen Archivdelegierten in Wien, István Fazekas.* Wien, 2014, Ungarisches Nationalarchiv – Institut für Ungarische Geschichtsforschung in Wien /Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien X/, 165–182.

TUSOR 2017
Tusor Péter: Lippay primás követutasítása Zrínyi érdekében (1664. augusztus 16.). In Bene Sándor et al. (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról.* Budapest, 2017, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 123–137.

VARGA
Varga Szabolcs: *Leónidasz a végvidéken. Zrínyi Miklós (1508–1566).* Pécs–Budapest, 2016, Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat /Sziluett – Korszerű történelmi életrajzok/.

VÉGH 2017A
Végh Ferenc: Négy ország határvidékén: a Muraköz a 17. században. Történeti áttekintés. In Bene Sándor et al. (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról.* Budapest, 2017, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 261–276.

VÉGH 2017B
Végh Ferenc: Zrínyi Miklós és Péter, a törökellenes határvédelem szervezői. A Muraköz védelmi szerepe a 17. század közepén. In Bujdosné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilasi Ágota (szerk.): *Várostromok és Közép-Európa Zrínyi Miklós (1620–1664) korában.* Eger, 2017, Dobó István Vármúzeum /Studia Agriensia 34/, 217–246.

VÉGH 2020
Végh Ferenc: A „Magyar Márs” árnyékában? Az ismeretlen Zrínyi Péter. *Hadtörténelmi Közlemények*, 133. évf. (2020) 4. sz. 805–826.

VÉGH 2021
Végh Ferenc: Zrínyi VII. Miklós részvétele a harmincéves háborúban (1642–1644). *Pontes. A PTE BTK Történettudományi Intézetének évkönyve*, 4. évf. (2021) 214–227.

ZÁGOREC–CSUKA
Zágorec-Csuka Judit: *A Zrínyi-kultusz napjainkban a magyar, horvát és szlovén határsávban.* Pilisvörösvár–Lendva, 2020, Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület – Muravidéki Magyar Tudományos Társaság.

Jegyzetek

* | A témát az elmúlt bő fél évtizedben több írásunkban tárgyaltuk (többek között ld. elsősorban PÁLFFY 2014. PÁLFFY 2017. PÁLFFY 2020), jelen dolgozatunk ezek aktualizált, az új kutatások és rá érkezett reakciók alapján javított és bővített változata.

1 | Az alábbiakra a hatalmas újabb Zrínyi-irodalom (elsősorban Bene Sándor, Klaniczay Tibor, Kovács Sándor Iván, Perjés Géza és R. Várkonyi Ágnes monográfiái és tanulmánykötetei, melyeket részletesen nem idézhetünk) mellett lásd újabban igen alaposan HAUSNER 2017. BENE ET AL. főként 81–170, 225–237, 401–415. stb. III. egészen frissen egy új kötetben a magyar, horvát és szlovén Zrínyi-kultusról ld. ZÁGOREC–CSUKA.

2 | Újonnan részletesen VARGA.

3 | Még a Zrínyi-képet számos ponton meghatározóan árnyaló kiváló hadtörténész, Perjés Géza is így gondolta az egyik legújabb magyar hadtörténeti összefoglalóban. „Önálló magyar nemzeti hadseregre van szükség, és ehhez az adóügy megreformálásával kell a pénzügyi alapokat megteremteni...” – vélte szerinte Zrínyi. PERJÉS 121.

4 | Miként ezt nemrég még az egyik legmértvadóbb összegzés is állította: „Ismereteink szerint az uralkodó és a Haditanács engedélye nélkül.” és „A magyar szakirodalomban egyöntetű a vélemény, hogy a Habsburg kormányzat nem akarta a téli hadjáratot, nem a Haditanács központi rendelkezésére, hanem Zrínyi kezdeményezésére gyűltek össze a magyar csapatok is.” R. VÁRKONYI 2004 606. és uo. 98. jegyzet.

5 | Amint mindezt Hausner Gábor nemrég érzékletesen bemutatta: HAUSNER 2017.

6 | Régi írásait több helyen árnyalva, új szemléletben és európai keretekben ld. R. VÁRKONYI 2010.

7 | SÓLYOM–NAGY–TARNÓCZAI 88. A tankönyv újabb kiadásai a szöveget utóbb jelentősebben árnyalták, lektori véleményünk mellett az időközben sorban megjelent Zrínyi-kötetek eredményeinek hatására is, mindezek részletezésére azonban helyütt nincsen lehetőségünk.

8 | Erről tanúsodnak az alábbi – részben magyar–horvát, részben horvát–magyar, illetve nemzetközi vállalkozásban készült – tanulmánykötetek (időrendben és a teljesség igénye nélkül): LADIĆ–VIDMAROVIĆ. BENE–HAUSNER. KÜHLMANN–TÜSKÉS–BENE. KOLARIĆ. BENE–LADIĆ–HAUSNER. ROSTÁS. HAUSNER 2016. BENE ET AL. FELETAR–PETRIĆ–SETIĆ stb.

9 | A 16. század kapcsán e szemléletben szóltam: PÁLFFY 2010, ill. újabban a 17. századra vonatkozóan: PÁLFFY 2015.

10 | Vö. bőséges további irodalommal az elmúlt évtizedekből PÁLFFY 2002. MOLNÁR. FODOR–SOKCSEVITS, főként 601–617.

11 | Vö. gondolatébresztően CZIGÁNY.

12 | Zrínyi hadtudományi munkásságára friss szemléletben, számos korábbi toposzt árnyalva: HAUSNER 2013.

13 | A Muraköz kutatásával magyar részről újabban elsősorban Végh Ferenc, horvát oldalról pedig Nataša Štefanec és Hrvoje Petrić foglalkozik. Frissebben alapkutatásokra építve ld. VÉGH 2017A. VÉGH 2017B, ill. vö. még Végh Ferenc e kötetbeli írását.

14 | Erről tanúskodik a következő három tanulmánykötet számos értékes írása: TÓTH–ZÁGORHIDI. SPERL–SCHEUTZ–STROHMEYER. BUJDOSNÉ–FEJÉR–H. SZILASI.

15 | Az előző jegyzetben idézett kötetek írásai mellett, ill. közül ld. mindenekelőtt elsősorban oszmán források alapján: TÓTH, valamint a keresztény oldalról nemrég KALMÁR.

16 | Erről közel másfél évtizede már alábbi írásomban szóltam: PÁLFFY 2007, ill. vö. még újabban B. SZABÓ.

17 | Zrínyi és Montecuccoli viszonyára a korábbiaknál sokkal objektívabban, igen alaposan és új szemléletben: NAGY–HAUSNER.

18 | TUSOR 2014 166–168.

19 | Korábbi írásainkban (PÁLFFY 2014 872; ill. népszerűsítően PÁLFFY 2019) kissé patetikusan úgy fogalmaztunk, hogy ezzel Zrínyi valójában „megmentette

Magyarországot”. Noha egyáltalán nem volt célunk Zrínyi téli hadjáratának túldimenzionálása vagy még kevésbé heroizálása, Domokos György ez irányú friss kritikáját (vö. DOMOKOS) természetesen elfogadjuk. 2014. évi véleményünkre már kéziratában is nagy hatást gyakorolt Sudár Balázs alapvető írása, elsősorban az oszmánok szemszögéből vizsgálva a kérdéskört: SUDÁR.

20 | A téma teljességre törekvő összegzése: PÁLFFY 2016.

21 | Minderre újonnan ld. MARTÍ.

22 | A kérdést meggyőzően tisztázta: HANÁK 2013 és HANÁK 2014.

23 | Mind a mai napig alapvető: FRAKNÓI, ill. újabban R. VÁRKONYI 2010 17–45. A Zrínyi család bécsi házaira újabban ld. SCHMIDT.

24 | További irodalommal újabban VÉGH 2017A. VÉGH 2017B.

25 | Friss kutatások alapján ld. VÉGH 2021, vö. még NAGY 10–21.

26 | CENNERNÉ WILHELMB 104, D 1. tétel.

27 | SCHMIDT–BRENTANO passim, ill. Zrínyire: uo. 114, vö. még HOCHEDLINGER.

28 | Újabban részletesebben ld. KINCSES, ill. Varga Szabolcs e kötetbeli írását.

29 | A korábban ismert 1660. évi dátumot Toma Katalin pontosította 1659. december 15-ére, amikor Zrínyi Bécsben esküt tett tisztére: TOMA 870, 129. jegyzet.

30 | Alapos feldolgozásban ld. FUNDÁRKOVÁ 2003, ill. újabban FUNDÁRKOVÁ 2018 111–172.

31 | Részletesen ld. PÁLFFY 2004.

32 | A vár jelentőségére és felépítésére új források alapján friss szemléletben, amit joggal tarthatunk kutatási sikertörténetnek: HAUSNER–PADÁNYI 2012. BENE ET AL 2017, főként 343–400. HAUSNER–NÉMETH, valamint ld. még Hausner Gábor és Padányi József e kötetbeli írását.

33 | Nemrég vö. G. ETÉNYI.

34 | R. VÁRKONYI 2010 202–228.

35 | További irodalommal lásd G. Etényi Nóra e kötetbeli írását.

36 | Újabban vö. TUSOR 2017.

37 | A kora újkori identitástípusokra újabban esettanulmányok formájában, illetve áttekintő jelleggel ld. ÁCS–SZÉKELY, ill. BITSKEY.

38 | Az alábbiakra ld. PÁLFFY 2007 55–57, vö. még a magyar szakirodalom számára kevésbé ismert csehországi Zrínyiekre újabban BŰŽEK–JAKUBEC–KRÁL, ill. magyarul BŰŽEK.

39 | A „különös” házasságra újabban BENE.

40 | Az eseményre frissen DOMINKOVITS–KATONA–PÁLFFY, ill. Löblre uo. 23, 33. jegyzet.

41 | KLANICZAY. MONOK, ill. vö. még Monok István e kötetbeli írását.

42 | Ld. gondolatébresztően a régebbi irodalommal VÉGH 2020.

43 | Vö. KOVÁCS passim.

44 | Mint kiválóan bizonyítja: HAUSNER 2013.

45 | KOVÁCS 9. Noha tisztaban vagyunk azzal, hogy Zrínyi e meghatározó kijelentését sem szabad túldimenzionálni, mivel ezt éppen egyik legfőbb irodalmi művében tette, igen megfontolandónak és beszédessnek tartjuk.

46 | Vö. Bitskey István recenziójával a BENE ET AL. kötetről. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 122. évf. (2018) 3. sz. 398–399.

47 | Néhány újabb kísérlet ilyen törekvéssel: TUSOR 2014. PÁLFFY 2016. TUSOR 2017. VÉGH 2021 – hasonlóképpen testvérére, Péterre vonatkozóan, illetve kettőjük pályáját közösen vizsgálva: VÉGH 2017B. VÉGH 2020.

VARGA SZABOLCS

ZRÍNYI MIKLÓS ORSZÁGAI

RENDISÉG ÉS KATOLIKUS MEGÚJULÁS HORVÁTORSZÁGBAN
ÉS SZLAVÓNIÁBAN A 17. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN*

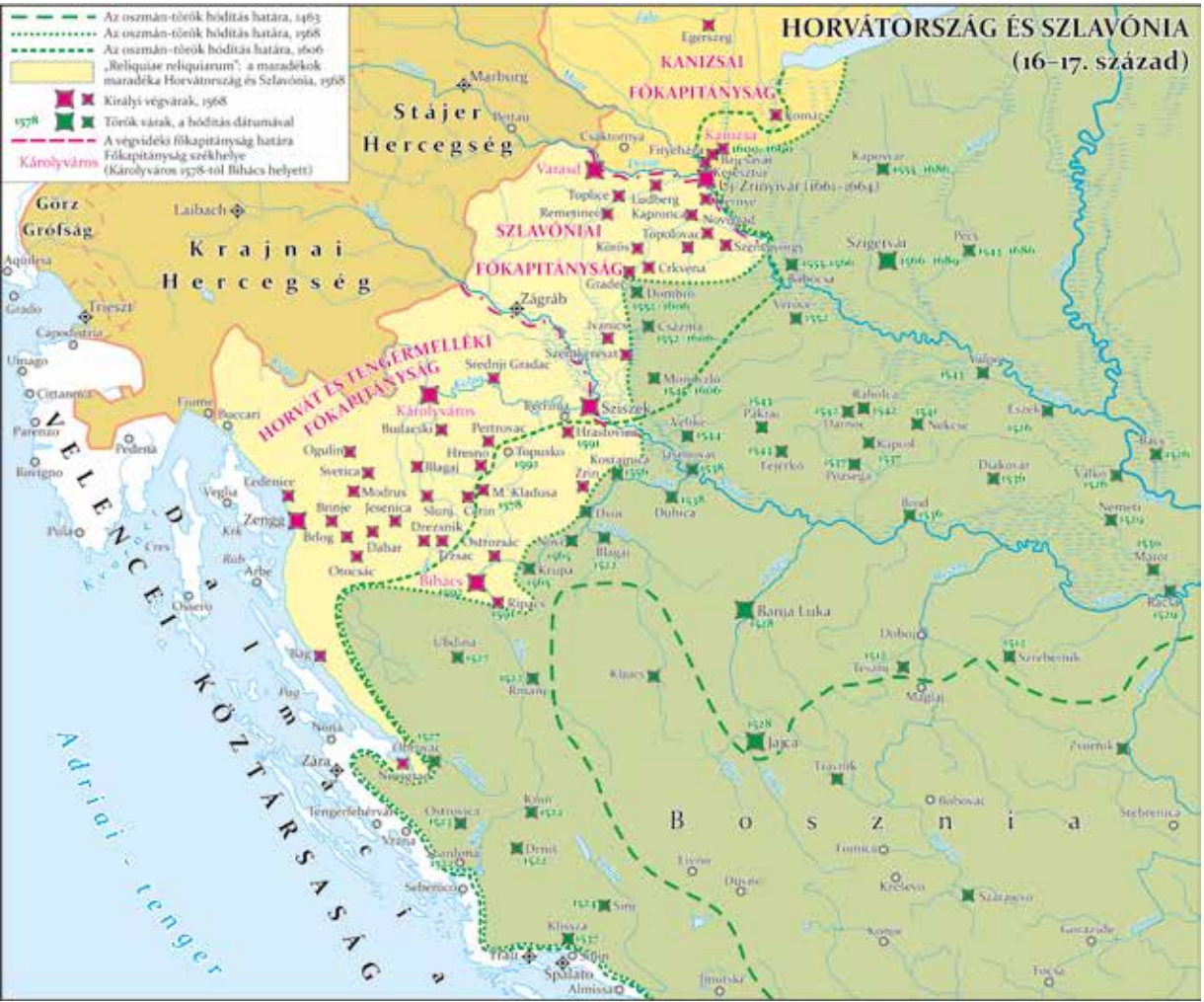
A Zrínyiek – és ezen belül a politikus és költő Miklós – neve szinte egybeforrt a báni, egészen pontosan a horvát-szlavón báni tisztséggel.¹ Nem véletlenül, hiszen a 16–17. században négy családtag kereken négy évtizedig állt a területileg és intézményileg mindinkább összeolvadó Horvátország és Szlavónia élén. A sort a Szigetváron hősi halált halt Zrínyi Miklós nyitotta (1542–1556), őt unokája, II. György (1622–1627), majd a költő Miklós (1648–1664), végül pedig a tragikus sorsú Péter (1665–1670) követte.² Közülük most az irodalomkönyvek-ből is jól ismert gróffal foglalkozunk, azonban a portré helyett a történelmi háttér megfestése a célunk. Az érdekel, hogy vajon milyen az a világ, amelyben valamikor 1646 körül megkezdí politikai szereplését, mit láthatott a báni kinevezéssel rábízott Horvátországban és Szlavóniában, hogyan nézhetett ki az őt körülvevő nemesi társadalom, mit gondolhattak magukról és szülőföldjükről az itt élők. Ebbe a nagy tablóba illeszkedik bele Zrínyi Miklós sok területen már kellő részletességgel ismert alakja, ősei emlékezete, a rokoni kapcsolatok, a politikai tervek és ambíciók, illetve az itt most tudatosan nem említett irodalmi tevékenység. Szerencsére Zrínyi élete és munkássága kimeríthetetlen tárház, akiről sokat tudunk, ám mégis lehet újat mondani róla, hiszen akár a ki-

nevezéséről,³ akár a diétákon való szerepvállalásáról,⁴ sőt, az egész politikai életútjáról az elmúlt években is születtek értékes munkák.⁵ Ennek ellenére nem érdektelen a Zrínyiek és konkrétan Zrínyi Miklós szerepének beillesztése a 17. század közepi rendi-központi, egyházi-világi, magyar-horvát és protestáns-katolikus viszonyrendszerbe, ugyanis dacára annak, hogy a horvát történettudomány máig nem értékeli pozitívan Zrínyi politikai tevékenységét,⁶ az újkori horvát állam szellemi előzményei bizony az ő környezetében születtek meg – igaz, egy magyarral egyenrangú horvát rendi eszmei-politikai felfogásban.⁷ Ugyanakkor mindig féltő, hogy a fókusz túlságosan szűk pontra élesítésével az eredeti összefüggésrendszerek elmosódnak, és immár minden történelmi eseményt Zrínyivel hozunk összefüggésbe. Márpedig a királyi udvar, a központi igazgatás intézményei, a pozsonyi (vagy éppen soproni) országgyűlések, illetve Horvátország és Szlavónia között a bánok csak egy szeletét jelentették azoknak a kapcsolatoknak, amelyek a vitás ügyeket eldöntötték és a különböző rendeletekkel, utasításokkal és törvényekkel a tartományok sorsát megszabták. A döntéshozatalt sokan és sokféleképpen igyekeztek befolyásolni, és ebben az uralkodó által kinevezett bánok csak a rendszer fontos, ám korántsem egyetlen elemét alkották.⁸

Nézzük meg most egyenként a felvetett kérdéseket. Horvátország és Szlavónia kora újkori történelméről, a Magyar Királyságon belüli helyzetének változásáról sajnos ma még keveset tudunk. Ez a megállapítás akkor is igaz, ha szerencsére folyamatosan születnek újabb és újabb eredmények, főleg a késő középkor és a 16. század időszakából.⁹ Most azt látjuk, hogy egyrészt az oszmán katonai nyomás, másrészt – de ezzel összefüggésben – a belső közigazgatási reformok hosszú távú és mélyreható változásokat idéztek elő az élet nagyon sok területén. Közéjük sorolható a hadügyigazgatás, a háború intenzitása, a reformáció hatása és a katolikus egyház helyzete, mert ezeknél markánsan eltért a szűken vett Magyar Királyságban, illetve a Drávától délre fekvő tartományokban lejátszódó folyamat. Horvátországban már 1522-től kezdve folyamatos volt a Habsburg pénzügyi és katonai jelenlét, és mivel Belső-Ausztria számára ez a folyamatosan erodálódó vidék jelentette a védelmi zónát, így mindinkább onnan, különösen a Stájermark fővárosául szolgáló Grazból szervezték meg az oszmánok elleni védelmet. Fontos fejlemény, hogy Szlavónia, amelyet egészen eddig a magyar hadszíntér részeként kezeltek, 1550-től a horvát végvidék mellé került, és Habsburg (I.) Ferdinánd 1556-ban Hans Lenković személyében egy közös horvát-szlavón végvidéki főkapitányt nevezett ki. A hadszíntér várainak irányítása 1578-tól a grazi Belső-Ausztriai Haditanács (*Innerösterreichischer Hofkriegsrat*) alá került. Röviden, a hadügyi megfontolások alapján 1564 után Horvátország és Szlavónia mindinkább a Habsburg Károly, majd Ferdinánd főherceg által uralt Belső-Ausztriával került szorosabb intézményi kapcsolatba a Habsburg Monarchián belül, míg

a Magyar Királyság politikai kapcsolatrendszere továbbra is Pozsonyon keresztül Bécsbe, Miksa, Rudolf, majd Ernő főherceg udvarába vezetett.¹⁰ A század utolsó éveiben Mátyás – akkor még főherceg – jutott központi szerephez, és Graz, illetve Bécs eltérő miliójú szocializációs szerepe (előbbi a katolikus megújulás programja révén rendkívül szigorú, utóbbi jóval sokszínűbb és engedékenyebb) jelentősen kihatott a tartományok egymással való kapcsolatára. Az ausztriai udvarok álláspontja főleg a reformáció megítélésében tért el egymástól. Graz jóval rigorózusabb álláspontot képviselt e kérdésben a császárvárosnál, mindez pedig megmutatkozott a 17. századi pozsonyi országgyűléseken is, illetve a tartományok e kérdésben tanúsított magatartásában.¹¹

Az eltérő fejlődés hatása csak lassan vált láthatóvá, a középkori mechanizmusok rendkívül szívósan éltek tovább a magyar közigazgatási gyakorlatban, és továbbra is szoros családi- és birtokkapcsolatok fűzték össze a Kárpát-medencét. A pozsonyi diétákon való részvétel ugyancsak fórumot biztosított az intézményes találkozásra, az eltérő igazgatás miatt azonban sok tekintetben megritkult a napi közös ügyek száma, így a tizenötéves háború időszakra a magyar rendeknek jóval kevesebb ismerete és még kevesebb beleszólása volt a horvát-szlavón kérdések rendezésébe. Így a tartományi nemesség a felmerülő problémák megoldását elsősorban már nem a diétától, hanem a királyi udvartól várta. Erre jó példa a Szlavóniába az 1530-as évektől egyre nagyobb számban érkező, többségében ortodox vallású vlach/uszkok katonaparaszti réteg ügye. A vlachokat sikertelenül próbáltak integrálni a meglevő vármegyei intézményrendszerbe,

hiszen katonai erejük miatt megkerülhetetlenek voltak, és kiváltságaik révén egyedül a Habsburg-dinasztiához voltak hűségesek. Hiába volt a kérdés az országgyűlések állandó napirendi pontja, II. Ferdinánd 1630-ban az úgynevezett *Statuta Valachorum*-mal végül kollektív kiváltságokban részesítette őket.¹² Mindez arra adalék, hogy az addig a Magyar Királyság integer részeként létező Szlavónia miképpen csúszott ki az addigi keretrendszerből és került az új helyzetből fakadó változások miatt egyre szorosabb viszonyba a maradék Horvát Királysággal.¹³

A 16. század középső harmadában kezdődő változások a 17. század elején éreztették először hatásukat, és néhány konkrét ügyben ekkor került először szembe egymással a horvát-szlavón, valamint a magyar nemesség. A tizenötéves háború hatalmas terhet rótt az ország egészére, és az országos érdeket – az oszmánok kiűzése, jelentősebb végvárak felszabadítása – felülírta a helyi érdek, azaz a lehető legtöbb erőforrást a tartományban tartani, illetve amit lehet, kívülről megszerezni. 1598 elején a Zággrábban összeseregglő szlavón rendek¹⁴ például azzal az utasítással látták el Pozsonyba ké-

Pozsony, a királykoronázás helyszíne

szülő követeket, Ergelich Ferenc zágrábi kano-nokot és Zelnicey Mihályt, hogy azért küzdjenek, nehogy a Szlavóniában beszedett hadiadót máshol költsék el, és szükség esetén a szlavón nemesek saját területükön hadakozzanak.¹⁵ A pozsonyi országgyűlésen természetesen döntöttek a hadiadó kivetéséről is, ám az több szempontból sem felelt meg a Zágrábban ez év május 18-án immár harmadjára összegyűlő nemeseknek. A diéta az addig adózás alól felmentett határ menti területeket is be akarta vonni az adókötelesek közé, másrészt a bevételeket a Magyar Kamarába rendelte beutalni. Mivel félő volt, hogy az adó így máshol került felhasználásra, a nemesek az Erdődyeket, Zrínyi Györgyöt, a zágrábi püspököt és a káptalan is arra kérték, hogy érjék el az uralkodónál a

döntés megváltoztatását, valamint határoztak arról, hogy a beszedett adóból először a tartomány által felfogadott hatszáz gyalogos és ötven lovas zsoldját fizetik ki, és majd csak a maradékot küldik tovább.¹⁶ Nem feladatunk most ezen ügyek végigkövetése, a következő évek iratai tele vannak hasonlókkal. Az azonban jelzésértékű, hogy bár első körben a szlavón nemesség kéréseit nem különösebben méltányolták, a régi kiváltságokra hivatkozva történő adószedés – tudniillik a magyarországinak csak a felét kell befizetni –, illetve a kérés, hogy a szlavóniai csapatoknak ne kelljen máshol hadba vonulniuk, a következő esztendőkből a követutasítások folyamatosan visszatérő elemei voltak. Mindebből azonban nem lehet antagonisztikus ellentétre következtetni, hiszen a legtöbb ügy-

ben továbbra is érdekazonosság volt, köztük a német helyőrségek túlkapásai miatti panaszokban. 1599. február 4-én például a rendek az az utasítással látták el követeket, Ergelich Ferencet és Hersych Jánost, hogy nyilvánosan panaszkodjanak a rendek előtt a Varasdban és Ludbregben állomásozó német katonák erőszakoskodásairól, valamint a nemesek birtokait érintő sérelmekről.¹⁷ Azaz, az országgyűléseken a legfőbb feladat a saját érdekek képviselete, és ehhez megfelelő számú és erejű szövetséges megtalálása volt. Ebben a szlavón küldöttek a legtöbb esetben méltán számíthattak a magyar rendekre. A 17. század elejéig teljes mértékben, azt követően pedig egyes ügyekben ez továbbra is működött, ám a vallási kérdésben kialakult ellentét egyre nagyobb bizalmatlanságot eredményezett közöttük.

Az országgyűléseken mindvégig téma volt az oszmán hódítás árnyékában sikeresen terjeszkedő protestantizmus, ám ez vitává dagadva különösen eluralkodott a tizenöt éves háború utolsó szakaszában. A hazai klérus ugyanis – minden bizonnyal inspirálódva a Belső-Ausztriában sikeresen zajló katolikus megújulástól – úgy döntött, hogy a szabad királyi városokban visszaszerzi a katolikus pozíciókat. Az erőszakos fellépés azonban egységbe szervezte a Habsburgokkal ilyen-olyan okokból elégedetlen, egyébként töredezett rendi ellenzéket, a városokat és a vármegyéket. 1604 tavaszán követek közösen álltak ki a vallásszabadság követelése mellett, amire válaszul megszületett az utólagosan betoldott nevezetes XXII. törvény-cikkely, amelyben az uralkodó eltiltotta a vallási kérdések országgyűléseken való tárgyalását.¹⁸ A törvénytelenység nyomán hatalmas felháborodás söpört végig az országon, és kezdetét vet-

te a Bocskai István vezette felkelés. A Drávától délre ugyanakkor a szlavón rendek hálásan megköszönték az uralkodónak a pozsonyi dekretumokat.¹⁹ Az idáig vezető okok mélyrehatók, egy részükről már esett szó feljebb, de meg kell említeni a szlavóniai egyházi szervezetek, különösen a püspökség és a káptalan erős befolyását is, ami a horvát-szlavón rendiség egyik alapvonalának számított.²⁰

Az 1604. évi események rövid távú következménye a szlavón rendeknek a Bocskai-féle felkeléssel szembeni ellenséges magatartása volt, illetve az, hogy az uralkodó és a magyar rendek közötti alkudozás során következetesen az előbbi mellett álltak, és a királyi hatalom csorbíthatatlansága mellett érveltek. Szerintük csupán a király dönthet szabad királyi városi rangemlésekről, és Erdély esetében Bocskai ne követeljen újabb magyarországi vármegyéket, sőt, a fejedelem hivatalnokai is tegyék le a Habsburg uralkodó előtt a hűségesküt. Ezek a pontok akár a Szent Korona országának integritása érdekében is születhettek, miként erre hivatkoztak az 1606 áprilisában összeállított követutasításban,²¹ ám hiába támogatták a februári egyezség legtöbb pontját, mindezt erősen annullálta az utasítás nyolcadik pontja, melyben továbbra is kiálltak a XXII. cikkely jogossága mellett, amit a felek törvénytelennek nyilvánítottak az előbb említett, a fegyverszünet alapját képező februári egyezségben.²² Mindennek az lett a következménye, hogy a többszöri finomítás után június 23-án ratifikált békeszerződés szerint a vallásszabadság *intra ambitum regni Hungariae* lépett érvénybe, azaz Horvátországban és Szlavóniában nem.²³ A július 27-én Zágrábban ismétlen összegyűlő rendek mindezt megelégedéssel vették tudomásul, sőt, miután elutási-

Ráttkay György mellképe

tották Zrínyi Miklós és Erdődy Péter óvását azon áprilisi rendi határozat ellen, amely a már sokat emlegetett XXII. törvénycikkelyt erősítette meg, újfent kinyilvánították, hogy azt magukra nézve elfogadják. Követeiket pedig utasították, hogy a szeptemberi bécsi megbeszéléseken a békét mindenben támogassák, annak előnyeit igyekezzenek a tartomány számára is megszerezni, ám a vallásra vonatkozó pontokat utasítsák el.²⁴ Hasonló módon történt az 1608. évi gyűlések koreográfiája, ahol Bratulich Simon

zágrábi püspök és Erdődy Tamás külön-külön igyekeztek meggyőzni a koronázásra készülő Habsburg Mátyás főherceget arról, hogy ezen szabadságukat megőrizze. Erőfeszítéseik gyümölcsként értékelhető, hogy december 6-án a frissen megkoronázott uralkodó ünnepélyesen megerősítette elődjének 1608. január 16-án kelt oklevelét, melyben elismerte az 1604. júliusi gyűlés rendeleteinek érvényességét.²⁵ Azaz, a magyar országgyűlés által elfogadott vallás-szabadságról szóló törvény a Drávától délre nem lépett életbe, és ez azon ritka, majdnem egyedülálló eset volt, amikor az országos törvényhozás által elfogadott dekrétumnak szinte éppen az ellenkezője került elfogadásra az egyik részben, jelesül Szlavóniában.²⁶

A horvát és a magyar történetírás hajlamos volt ezen események mögött súlyos konfliktust látni, amiben minden bizonnyal befolyásolta őket az a fejlemény, hogy már a 17. század folyamán komoly legendárium szövődött köré. Két nagyon hasonló történet is fennmaradt, amelyek egészen napjainkig fel-felbukkannak különböző szakmunkák lapjain. Az a közös bennük, hogy mindegyik Ráttkay György zágrábi kanonok 1652-ben napvilágot látó munkájában szerepelt először. Az elsőben Erdődy az 1609. évi pozsonyi országgyűlésen e szavakkal ellenezte hevesen az 1604/I. tc. Horvátországra és Szlavóniára való kiterjesztését: „Ha másképp nem, tehát vassal fogjuk tőlünk e ragadós nyavalyát eltávolítani; van három folyónk: Száva, Dráva, Kulpa, ezeknek egyikét ki kell majd új vendégeinknek inniuk.” A történet többszöri szövegromláson ment keresztül, hiszen Ráttkay az 1596. évi események kapcsán említette ezt, ami azért is anakronisztikus, mert a vallásszabadsággal kapcsolatos

kérdések ekkor még nem is voltak napirenden. Az is gyanús, hogy a korabeli iratok egyike sem idézte, illetve Istvánffyánál sincsen szó róla, pedig neki kifejezetten éles volt a füle vallási kérdésekben. Ráadásul 1596-ban nem is ő, hanem Sztankováchky Gáspár töltötte be a báni tisztséget.²⁷ A másik történet Draskovics Jánoshoz köthető, aki 1597 és 1607 között töltötte be a pozíciót. „Ő midőn a magyar országgyűlésen szokás szerint arról folyt a vita az hithűek és nem katolikusok között, hogy bevezetésék Illíriában a vallásgyakorlat szabadságát, és mint álnokul mondták – hogy az elveszett nyáj mellé pásztorokat engedjenek, ő győzhetetlen nagy szívével protestált, s kijelentette, inkább kész az egész királlyal egyetemben elszakadni a magyar koronától, mintsem hogy saját bánága alatt lássa bebocsáttatni és engedélyeztetni ezt a lélekmérgező pestist és az ország káros romlását”.²⁸ Ha valaki, hát Ráttkay jól ismerhette a Draskovicsokat, hiszen néhány évtizeddel később éppen az itt „megénekelte” Draskovics János fia, III. János (1603–1648) horvát-szlavón bán kérésére állt neki műve megírásának.²⁹ A kortárs iratok azonban ezt az anekdotát sem jegyezték fel. Mindez azt jelzi, hogy a századelő politikai és rendi csatározásai fél évszázaddal később már egységes történelmi narratívába rendeződtek, melyben a hős bán elődök fegyvert rántottak a hit és szabadságjogok védelmében, ha kellett, sőt, még kiszakadni és készek voltak az addigi államrendszerből, nehogy megfertőződjenek a protestantizmus pestisével. Ez volt az az ideológiai program, melyet Zrínyi Miklós 1647-ben megörökölt elődjétől, és ez az a küzdelem, amely az országgyűléseken zajlott Ráttkay történetében.

Draskovics János mellképe

Nem véletlenül időzünk ennyit a gyűlések-nél, hiszen ez volt a korszak politikai életének legfontosabb fóruma. Itt dőltek el a legjelentősebb politikai kérdések, a bárói kinevezések, adókérdések, és itt lehetett a legkönnyebben meggyőzni az uralkodót az egyes ügyek elintézésének a módjáról. Itt zajlott az az alapvetően kétpólusú irányítási rendszer, melyet rendi dualizmusnak nevezünk, és a mindennapokban általában az uralkodó, illetve a királyság rendjeinek együttműködését jelentette. A 17. század elején ez a viszony megbicsaklott, ma talán úgy mondanánk, hogy a politikai rendszer bizalmi válságba került, és a következő

évtizedekben újabb és újabb kiegyezést kellett kötnie a Habsburgoknak a magyar rendekkel, illetve a két – vagy több – táborra szakadt magyar elitnek egymással. A század folyamán négy alkalommal (1608, 1622, 1647, 1681) új rendszert is kellett építeni, amire az országgyűléseken került sor.³⁰ Ezeken, miként az már az 1608. évi gyűlés kapcsán látszott, a horvát-szlavón rendek a vallási kérdésekben az uralkodót, illetve az őt támogató magyar aulikus klérust és nemességet erősítették,³¹ ám ezt leszámítva alapvetően egyetértettek a magyar országgyűlés követeléseivel, köztük a korona magyarországi őrzésével, avagy a végvári tisztségek magyar indigenátusú személyekkel való betöltésével. Utóbbi összekapcsolódott a „báni méltóság tekintélyének és méltóságának” helyreállítását célzó törekvással, ugyanis éppen 1605 és 1608 között Draskovics János már nem akarta ellátni a hivatalát, Erdődy Tamás pedig még nem kívánt az örökébe lépni.

Nem véletlen, hogy az összegyűlt rendek már a koronázás előtt azt kérték Mátyás főhercegtől, hogy „magát a báni hivatalt is a jelen országgyűlés alatt a régi teljes hatalmával a Drávától az Adriai-tengerig valamelyik jól érdemesült személynek adományozza”.³² A középkorból már ismert módon arról is döntöttek, hogy a tisztséget csak magyarok tölthetik be, az idegen katonaságnak pedig többségében távoznia kell, a maradéknak pedig a helyi közigazgatás szervei alá kell tartoznia. Ezt vitte tovább az 1609. évi 27. törvénycikkely, mely szerint „a Bán úr, ő fensége után, az összes tiszttartóknak jövőre a teljes és régi hatalmával közvetlenül feje legyen; és ő fenségével a hadügyekben kölcsönös érintkezésben álljon és hogy ő fensége a véghe-lyek tiszttartóságait, a bán úr ajánlatára a hazai

törvények alatt álló honfiaknak adományozza; a szokásos zsoldról és hadifelszerelésről, meg egyéb szükségesekről pedig (a miképpen eddig, úgy ezutánra is) kegyesen gondoskodják”.³³ Mindez azonban nem ment máról holnapra. Az 1618. évi országgyűlésen még mindig a báni hatalom helyreállítását cikkelyezték be, 1630-ban mindezt megismételték, majd 1638-ban (és 1681-ben) szintén. Azaz, ebben a kérdésben alig történt előrelépés a század folyamán, a báni hatalom gyakorlatilag semmilyen téren nem tudott megerősödni a század első felében.³⁴ Továbbra is a Kulpa vidékén állomásozó bandérium maradt a kezén, a végvárrendszer fenntartása a grazi Haditanács hatáskörébe tartozott. Az igazságszolgáltatásban és az adóztatásban sem vált hatékonyabbá a bán alá tartozó apparátus, és ha a báni hatalomnak csak ezt a szegmensét vizsgáljuk, akkor a többi rendi intézményhez hasonlóan a befolyás és hatékonyság nivellálódását figyelhetjük meg, legalábbis a kora újkorban kiépülő központi kormány-szervekhez képest.

Mindezek ellenére a horvát-szlavón tartományok súlya észrevehetően megnőtt a magyar országgyűléseken ezekben az évtizedekben. Ebben minden bizonnyal szerepet játszott, hogy a terület biztonságos hátországnak számított a Bocskai, illetve a Bethlen Gábor erdélyi fejedelem idején zajló polgárháború idején,³⁵ valamint a Habsburg uralkodók szerették volna megerősíteni természetes szövetségesüket az itt zajló vitákban, mind az alsó-, mind a felső-táblán.

A horvát-szlavón rendi gyűlés a középkortól kezdve rendszeresen küldött követeket a magyar országgyűlésre, általában három főt (1598-ban, amint láttuk, csak kettőt), akik közül egy

Zágráb a 17. században

fő – erről később még lesz szó – az 1625. évi országgyűléstől kezdve a felsőtáblán kapott helyet.³⁶ A szlavóniai városok (Zágráb, Varasd, Kőrös és Kapronca) szintén kaptak meghívót az országgyűlésre,³⁷ követeik a különböző jegyzékek alapján a 17. században rendszeresen részt is vettek az alsótábla ülésein.³⁸ Szintén ezekből a forrásokból van adatunk Zágráb, Varasd és Kőrös vármegyék részvételére, de követeik megválasztásának a tartományi gyűlések iratanyagában nincsen nyoma.³⁹ 1625-ig a zágrábi káptalant képviselő prépost is itt foglalt he-

lyet.⁴⁰ Nem lehettek könnyű helyzetben, hiszen a gyűlésen általában magyarul beszéltek, míg ők latinul szólaltak fel.⁴¹ Ugyanakkor a fő helyen ültek, és az első szó joga is őket illette meg. Nem véletlen, hogy 1600-ban külön felhívták a Pozsonyba küldött Nápolyi Boldizsár kano-nok-főesperes és egregius Petrichevich Gáspár mester figyelmét, hogy amennyiben Erdély követei megjelenének a diétán, úgy sem az első szó, sem az első szavazat jogát ne adják át nekik.⁴² Minden bizonnyal sikerrel jártak, mert Szlavónia képviselőjében Fodróczy János és

Varasd vára

Kovácsi György még az 1681. évi országgyűlésen is a királyi tábla asztalánál, a személynöktől jobbra foglalt helyet, miután a hagyományra hivatkozva visszaverték Zrínyi Ilona küldötteinék elsőszégre vonatkozó követeléseit.⁴³

A felsőtáblán helyet kapó előkelők között találjuk az egyháziak részéről a zágrábi és a különböző – ekkor már – címzetes és tituláris püspököket (boszniai, szerémi, zenggi, knini stb.), hivatalából eredően a dalmát-horvát-szlavón bánt, valamint azokat a bárófiakat, akik személyesen kaptak meghívót az országgyűlésre. Pontos számaink nincsenek a horvát-szlavón arisztokrácia tagjaként azonosítható előkelők-

ről,⁴⁴ de például az 1622. évi soproni országgyűlésen Erdődy Tamás tárnokmesterként, Frangepán Miklós bánként vett részt, rajtuk kívül pedig Zrínyi Miklós és György, Frangepán Farkas, Draskovics Miklós, Pethő István, valamint Erdődy Péter, Zsigmond, István és Farkas neve szerepelt a meghívott előkelők között.⁴⁵ Részletes naplók híján nem tudjuk biztosan, hogy ők mindannyian a tartományi gyűléseken megfogalmazott instrukciók alapján jártak-e el, de az bizonyos, hogy a felsőházban megjelen-tek nem elhanyagolható számát képezték, és az uralkodó bizvást számíthatott rájuk a különböző ügyekben.

Az 1622. évi országgyűlés a Zrínyiek szempontjából is jelentős eseménynek számított. A horvát-szlavón rendeknek ugyanis komoly nézeteltérésük volt az akkor fungáló Frangepán Miklós bánnal, és erről követeik – gersei Pethő Gergely varasdi alispán, Mikulich Tamás és Spolarich Péter – révén be is számoltak.⁴⁶ A rendek erejét jelzi, hogy II. Ferdinánd elfogadta az ellehetetlenülő bán lemondását (aki kárpótlásul haditanácsosi és ezredesi rangot kapott), helyette augusztus 7-én Zrínyi (II.) György dunántúli főkapitányt, a költő Zrínyi édesapját nevezte ki.⁴⁷ Kiválasztásában szerepet játszott, hogy az addig protestáns főúr, Pázmány Péter hatására, legkésőbb 1622 elején rekatolizált,⁴⁸ és ezt az eseményt – Forgách Miklós, Erdődy György, a Jakosichok és Balassa András konverziójával együtt – még Carlo Caraffa pápai nuncius is meghatározó eseményként értékelte.⁴⁹ Másrészt az sem hagyható figyelmen kívül, hogy miután a Zrínyiek 1617-ben végleg elvesztették az Erdődyekkel szemben korábbi Vas megyei birtokaikat, a család fő rezidenciája visszakerült a muraközi Csáktornyára, így ismét érdekeltté váltak Szlavóniában. Mindenesetre a Zrínyiek 1557 után újra megjelentek a tartományok élén, és a politika aktív alakítói lettek.⁵⁰ A feddhetetlenül aulikus Zrínyi a rendek számára is elfogadható volt, így e lépéssel II. Ferdinánd megkötötte a tartományi nemességgel a maga külön kompromisszumát.

1625 őszén ismét Sopronban gyűlt össze az országgyűlés, amelyre az augusztus 27-én Zágrábban összeseregülő horvát-szlavón nemesség Vinkovich Benedek zágrábi prépostot, Patachich István szlavón ítélőmestert és a már rutinos gersei Pethő Gergelyt delegálta.⁵¹ Vinkovich valószínűleg nem gondolta volna,

hogy éppen őt éri majd egy addig példátlan skandalum: december 4-én protestáns követ-társai tetteleg bántalmazták.⁵² Mivel az uralkodó Ferdinánd főherceg koronázását szem előtt tartva nem akart botrányt, a prépost a nyilvános bocsánatkérés mellett elégtételül a felsőtábla tagja lett, ahol a szlavón rendek is kaptak egy helyet.⁵³ Ezzel két katolikus vokssal több lett az országgyűlésen, és nem utolsósorban a tartományi nemesség érdekérvényesítő ereje is jelentősen megnőtt.⁵⁴ Ugyancsak a pozíciók megerősödését jelzi, hogy – az egyébként Bethlen Gábor hívének számító református – királyi lovászmester, Batthyány Ferenc halálát követően az uralkodó szeptember 23-án Zrínyi Györgynek adományozta ezen tisztséget, aki ezzel bekerült a szűk udvari elit tagjai közé.⁵⁵ Az országgyűlés krónikájához hozzátartozik, hogy Patachich István is aktívan részt vett a rendek munkájában és a királyi leiratra adott válasz megszövegezésében, majd tagja lett a törvénycikkek összeállítására felálló bizottságnak is.⁵⁶ A hála nem is maradt el, november 27-én ugyanis a koronázásra váró főherceg ígéretet tett a horvát-szlavón rendeknek, hogy sérelmeiket, melyeket még 1618-ban apja koronázásakor nyújtottak be, most orvosolni fogja.⁵⁷ Erre természetesen végül nem került sor, ám ennek ellenére a Szlavóniából érkezők több komoly sikert könyvelhettek el. Ráadásul a frissen megválasztott III. Ferdinánd magyar kamarássá nevezte ki Draskovics (III.) Jánost és Miklóst, akik így az új királyi udvartartás tagjai lettek.⁵⁸ Ekkor kezdődött János szédítő karrierje, melynek során 1639 és 1646 között a horvát-szlavón báni tisztséget töltötte be, majd élete utolsó két esztendejében az ország nádoraként tevékenykedett.

Draskovics (III.) János politikai pályafutásának bemutatása még megírásra vár, pedig az ő idősza minden bizonnyal Zrínyi ifjúkori eszmélésének egyik kulcskérdése.⁵⁹ Még akkor is, ha a legújabb kutatásokból tudjuk, az idősebb pályatárs nem különösebben szívlelte az ifjú grófot,⁶⁰ de környezete egyértelműen az ő politikájának folytatását várta Miklóstól. Draskovics apjáról, (II.) János bánról már esett szó korábban, de legalább annyira fontos nagybátyja, Draskovics Ferenc ferences szerzetes, a Mariánus Rendtartomány provinciálisa,⁶¹ aki 1607-ben visszaszerezte a zágrábi rendházat a rend számára, és ezzel megkezdte a kolostorhálózat újjászervezését a tartományban. A helyi katolikus megújuláshoz ugyanis elengedhetetlen a szerzetesrendek vizsgálata, hiszen ezek az új spirituális és szellemi központok nagyban hozzájárultak a horvát-szlavón nemesség önképének változásához, ami természetesen kihatott politikai szerepvállalásukra. A jezsuiták Zágrábban (1606) és Varasdon (1633) alapítottak rezidenciát, a kapucinusok 1618-ban telepedtek le Zágrábban, a pálosok

Szent Ilona pálos kápolna

pedig már 1582-ben létrehoztak egy gimnáziumot Lepoglaván, amely 1674-től felsőoktatási intézményként (*studium generale*) várta a növendékeket. A ferenceseknek alig pár évtized alatt sikerült megvetniük a lábukat Varasdon (1617), Kaproncán,⁶² Iváncson (1641),⁶³ Kőrösön (1628), Ormosdon (1627), Krapinán, Remetincen és Károlyvárosban (1657), ahol a kezdeti nehézségek után virágzó közösségek épültek ki a század folyamán.

A 17. századi tartományi gyűlések határozaiból látszik, hogy a nemesség stratégiai kérdésként kezelte a ferencesek támogatását, és aktívan hozzájárult a rend intézményhálózatának kiépítéséhez. A zágrábi és a varasdi ferences kolostorok több esetben kaptak kisebb összegeket a működésükre, és ami ennél is fontosabb, a vármegyék ingyenmunkáját gyakran a rendházak és templomaik építésére rendelték.⁶⁴ A rendek a pálosokat is támogatták, a lepoglavai és remetei pálosok egy alkalommal megtarthatták a birtokaikról beszédett hadiadót,⁶⁵ de direkt pénzügyi segítyt csak a ferencesek könyvelhettek el. Tovább szűkítve a kört kiderül, hogy Zágráb és Varasd privilegizáltak számított. A kiválasztás fontos, hiszen korszakunkban épp a két város lett a tartományi rendi gyűlések színtere, és a diétát több esetben Zágráb ferences monostorának Keresztelő Szent János tiszteletére emelt templomában tartották meg.⁶⁶ A zágrábi rendház jelentősége együtt nőtt a város közigazgatási súlyával, Varasd pedig a tartomány második legjelentősebb településeként számíthatott a rendek támogatására. A század folyamán mindkét helyen ferences gimnáziumot alapítottak, ahol a rend utánpótlását képezték.⁶⁷ Varasd felfutásában a Magyarországhoz való földrajzi közel-

Csáktornya

ség is szerepet játszott. A rend 1640-ben úgy döntött, hogy mivel a ferences rendházak súlya Szlavóniába tevődött át, a generális káptalanok ezentúl Magyarországon és Szlavóniában felváltva kerüljenek megrendezésre, és utóbbi tartományban Ormosd mellett Varasdot jelölték ki erre a célra. 1644-től Jagasich György személyében önálló alprovinciális igazgatta ezeket a rendházakat,⁶⁸ ez volt az önálló szlavóniai ferences rendtartomány 1655. évi megszületésének közvetlen előzménye.⁶⁹

Mindez látszólag messzire vezet eredeti témánktól, ám valójában szorosan idevág, hiszen az egyházi és a világi folyamatok nagyon is párhuzamos módon zajlottak, és Zrínyi tevékenysége elválaszthatatlan volt az őt körülvevő miliótól. A szentilonai kolostor révén biztosra vehetjük, hogy a pálosoknak nagy szerepük volt a Zrínyiek áttérítésében, illetve a család birtokain élők pasztorációjában egyaránt.⁷⁰ Zrínyinek a ferencesekkel kapcsolatos elképzeléseiről ma még keveset tudunk, ám az tény, hogy Zrínyi

Miklós 1658-ban ferences kolostort alapított Csáktornyan, amely rögtön az új kusztódia része lett.⁷¹ Az sem véletlen, hogy az 1659-ben Varasdon őrré választott Maximilián Tkalčević 1660 novemberében a bán támogatását kérte az önálló provincia megszervezéséhez.⁷²

Nagyon tanulságos a szlavóniai házfőnökök érvelése, miszerint azért nem maradhatnak tovább egy tartományban, mert túl nagy a horvátok és a magyarok között a nyelvbéli és identitásbéli különbség.⁷³ Az egyházi értelmiség egy része tehát Zrínyi báni időszakában eljutott a kiválás gondolatáig, és meg is valósította azt, a zágrábi püspökök pedig a század végén vetették fel az önálló egyháztartomány ötletét. A világi nemesség politikai gondolkodásában ekkor még nem merült fel mindez, de miként Ráttkay műve is mutatja, többé már nem a Magyar Királyság alávetett részeként identifikálták magukat, hanem miként az 1655. évi pozsonyi országgyűlésre készülő követutasításban megfogalmazták, a vele egyenrangú Horvát,

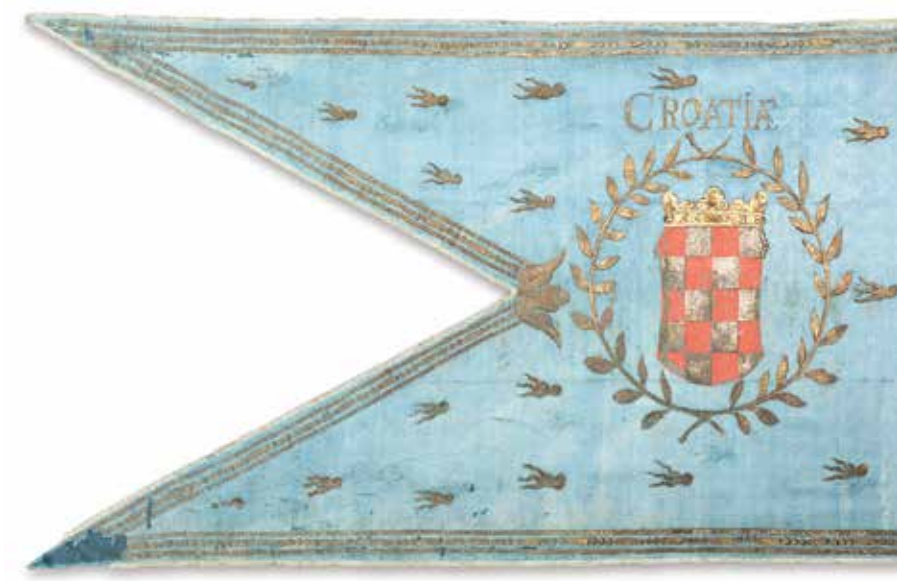
A horvát-szlavón országgláda

Szlavón és Dalmát Királyságként képzeltek el az országukat.⁷⁴ Így válik érthetővé, hogy Zrínyi miképp kívánt Draskovics örökébe lépni a nádori tisztség megszerzésével épp ugyanebben az esztendőben.

Érdemes ehhez zárasképp elolvasni Zrínyi Miklós dalmát-horvát-szlavón bánságba történő beiktatását Ráttkay tolmácsolásában. „Zrínyi fényes díszben, válogatott kísérettel jött át Csáktornyáról, mely Varasd szomszédságában, egy óra járásnyira fekszik tőle. Amint a teremben megjelent, a biztosok bemutatták a karoknak és rendeknek a királyi zászlóval együtt; aztán a püspök hosszabb beszéddel üdvözölte. [...] mindnyájan a ferencesek Keresztelő szent János egyházába vonultak, mely a főpiacon emelkedik. Amint a gyűlés tagjai elhelyezkedtek benne, Zrínyi a bánok ősi szokása szerint jobb kezében pálcával, bal kezében zászlóval az oltárhoz, a püspök elé lépett és letette az esküt, mialatt kívül dobok és trombiták zúgtak, s a mozsarak durrogtak.”⁷⁵ A díszes ünnepség, a zágrábi püspök jelenléte, a varasdi ferences templom használata, a rendek hangos akaratnyilvánítása és a személynök kortesbeszéde egyaránt arra mutat, hogy nem holmi ősi szokással, hanem a magyar királykoronázási ceremónia elemeinek kifejezetten friss adoptálásával állunk szemben. Ha már az egykori horvát királykoronázások emléke szinte teljesen elenyészett, így az egyelőre a politikai gondolkodás erőterében megfogant Háromegey Királyság onnan vesz mintát, ahonnan tud: a pozsonyi koronázásokból. Igaz, a bán nem király, de majdnem. Prorex vagy vicerex, ahogy humanista hatásra mind gyakrabban nevezik őket. A 17. század végén alkotó Paulus Vitezović Ritter több esetben a magyar nádori méltósággal vetette össze a báni

tisztséget, és megállapította, hogy miként a nádor a Magyar Királyságban, úgy a bán Illíriában funkcionál az uralkodó helytartójaként.⁷⁶

Zrínyi idejére a báni méltóság presztízszben és megbecsültségben a régi fényében csillogott. Ehhez persze kellett a művelt, világlátott poliglott főúr, akinek csáktornyai udvara már-már fejedelminek tűnt az ide látogatók előtt. Ezt azonban a személyes karizmán túl a horvát-szlavón nemesség Habsburgokhoz való évszázados hűsége termelte ki, amihez kellő segítséget kapott az erdélyi fejedelmektől, akik időről időre felborították a magyar királyok és a magyarországi rendek közötti kényes egyensúlyt. Ebben a közegben formálódott a horvát-szlavón tartományi nemesség öntudata, amelynek méltó kifejezése az 1643-ban készített úgynevezett országgláda (*Cista privilegiorum Regni*), melyben a tartomány legfontosabb okleveleit őrizték. A nádor által rendelt szekrényt három kulcs nyitotta, melyek a bán, az ítélmester és a vicebán birtokában voltak,⁷⁷ szimbolizálva a rendek egységét. A mives bútordarab alkalmat adott a tartományi önreprezentáció további kifejezésére, hiszen egymás mellett szerepelt rajta a Horvát Királyság és Szlavónia címere, felette pedig Szakmárdy János (ekkor még jegyző és adószedő) latin nyelvű epigrammája, amely akár Ráttkay művének rövid költői sumázata is lehetne. A ma már Horvátországnak nevezett Szlavónia (*Illa Ego Sclavonia, ac iam dicta Croatia tellus*), mely bizony egyedül a katolikus vallást szereti (*Catholicae solum Religionis amans*), önként kapcsolódott a magyar koronához (*Hungaricae iunxi me Sociam ipsa Mytrae*), így őt illette királyválasztásnál az első szavazat (*Prima mihi de Rege Novo sunt Vota legendo*), és a magyar nemességen belül

Horvátország koronázási zászlója

az első hely (*Primus in Hungarica Nobilitate locus*), aki mindenben a magyarokkal megegyező jogokkal bír, csak adóznia kell kevesebbet (*Ius Aequale Hunnis, et Mihi; taxa minor*). Miként Bene Sándor már rámutatott, a horvát-szlavón önállóság gondolata ezekben az évtizedekben zágrábi káptalan (*Ráttkay*), a tartományi adminisztráció (*Szakmárdy*), és a mindkettő fontos terepének számító rendi gyűlések intézményeiben formálódott ki, és ez jelentette Zrínyi Miklós „országainak” ideologikus mozgásterét, amelyben rövid ideig egyszerre élhettek a magyar nemességgel fennálló történelmi kapcsolatukból és az uralkodó bizalmából fakadó előnyökkel.⁷⁸ A Habsburg Monarchián belül, a Magyar Királysággal egyenlő bánásmódban részesülő Dalmát-Horvát-Szlavón (mind gyakrabban Háromegey) Királyság eszméje lett az alapja Zrínyi báni politikázásának, és innen lépett tovább az 1650-es években egy tágabb dimenzióba az Erdélyi Fejedelemséggel történő kapcsolatfelvétel során.

Bibliográfia és a Jegyzetek rövidítései

BARLÉ
Janko Barlé: Biskup Vinković o biskupskom dvoru i franjevačkom samostanu u Klostru Ivaniću. In *Vjesnik kr. Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinskog zemaljskog arkiva* XV. (1913) 1–11.

BENE–FODOR–HAUSNER–PADÁNYI
Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról.* Budapest, 2017, MTA BTK.

BENE 2000
Bene Sándor: *Egy kanonok három királysága. Ráttkay György horvát historiográfiája.* Budapest, 2000, Argumentum.

BENE 2015
Bene Sándor: *Constantinus és Victoria. Zrínyi Miklós első házasságának története.* In Fodor Pál – Sokcsevit Dénés (szerk.): *A magyar-horvát együttélés forduló-pontjai. Intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra. Prekretnice u suživotu Hrvata i Mađara. Ustanove, društvo, gospodarstvo i kultura.* Budapest, 2015, MTA BTK – Horvát Történettudományi Intézet, 618–629.

BENE 2016
Bene Sándor: Élet és mű. In Hausner Gábor (szerk.): *Zrínyi-album / Album Zrínyi.* Budapest, 2016, Zrínyi Kiadó – Hadtörténeti Intézet és Múzeum. 28–58.

BEUC
Ivan Beuc: *Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj (1527–1945).* Zagreb, 1969, Arhiv Hrvatske.

BUBRYÁK 2008
Bubryák Orsolya: „In Deo vici” – Kegyesség és reprezentáció Erdődy Tamás (1558–1624) horvát bán műpártolásában. In Veres Gábor – Berecz Mátyás (szerk.): *Hagyomány és megújulás. Életpályák és társadalmi mobilitás a végváriak körében.* Eger, 2008, Dobó István Vármúzeum /Studia Agriensia 27/.

BUBRYÁK 2016
Bubryák Orsolya: Athleta Christi. Political

Propaganda in the Art Patronage of Tamás Erdődy, Ban of Croatia and Slavonia. *Acta Historiae Artium*, 57. (2016) 131–166.

CJH
Corpus Juris Hungarici (internetes változatát használtam: https://tinyurl.com/38y6ewme Megtekintve: 2021. 06. 23.)

C. TÓTH–HORVÁTH–NEUMANN–PÁLOSFALVI
C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526 I. Főpapok és bárók.* Budapest, 2017, MTA BTK TTI.

FAZEKAS 2018
Fazekas István: *A Magyar (Udvari) Kancellária és hivatalnokai 1527–1690 között.* Akadémiai Doktori Értekezés. Budapest, 2018, k. n.

FAZEKAS 2020.
Fazekas István: Országgyűlés a kora újkori Magyarországon a 16–17. században. In Fazekas István – Gebei Sándor – Pálosfalvi Tamás: *Rendi országgyűlések a Magyar Királyságban a 18. század elejéig.* Budapest, 2020, Országház Könyvkiadó, 177–357.

FAZEKAS–KÁDÁR–KÖKÉNYESI
Fazekas István – Kádár Zsófia – Kökényesi Zsolt: *A győri jezsuita gimnázium diáksága. Anyakönyvi adattár (1630–1773) I–II.* Budapest, 2020, Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára.

GUSAROVA
Tatjana Pavlovna Gusarova: A 17. századi magyar országgyűlések résztvevői. *Levéltári Közlemények*, 76. (2005) 2. sz. 93–148.

HAUSNER 2016
Hausner Gábor (szerk.): *Zrínyi-album / Album Zrínyi.* Budapest, 2016, Zrínyi Kiadó – Hadtörténeti Intézet és Múzeum.

HORN
Horn Ildikó (szerk.): *Rákóczi László naplója.* Budapest, 1990, Magvető Kiadó.

HORVAT
Karlo Horvat: Ivan Zakmardi, protonotar kraljevstva hrvatskoga. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Razredi historičko-filologički i filosoifičko-juridički*, 63. (1905) 55–115.

HOŠKO
Franjo Emanuel Hoško: *Franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj kroz stoljeća.* Zagreb, 2000, Kršćanska sadašnjost.

HRANJEC
Stjepan Hranjec (gl. ur.): Zbornik radova sa znanstvenog skupa „350 godina franjevacu u Čakovcu" predstavljen je u nedjelju 21. ožujka u dvorani Katoličkog doma Franjevačkog samostana u Čakovcu. Čakovec, 2010, Čakovečki Franjevački samostan i ogranak Matice hrvatske iz Čakovca.

HSS IV–V
Ferdinand Šišić (ur.): *Acta Comititalia Regni Croatiae Dalmatiae Slavoniae. Hrvatski saborski spisi IV. (od godine 1578. do godine 1608.) V. (od godine 1609. do godine 1630.)* Zagreb, 1917–1918, Academia Scientiarum et artium Slavorum meridionalium /Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium [MSHSM] 41, 43/.

JEDLICSKA
Jedlicska Pál: *Kiskárpáti emlékek I. Vöröskőtől Szomolányig.* Eger, 1883, Hunyadi nyomda.

JUKIĆ
Ivana Jukić: Vjerska politika plemtsva u hrvatskom saboru. In Romana Horvat (gl. ur.): *Tridentska baština. Katolička obnova i konfesionalizacija u Hrvatskim zemljama. Zbornik radova.* Zagreb, 2016, Matica Hrvatska, 85–99.

KARÁCSONYI
Karácsonyi János: *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. I–II.* Budapest, 1922, 1924, MTA.

KASER
Karl Kaser: *Freier Bauer und Soldat. Die Militarisierung der agrarischen Gesellschaft an der kroatisch–*

slawonischen Militärgrenze (1535–1881). Wien–Köln–Weimar, 1997, Böhlau.

KINCSES
Kincses Katalin Mária: Báni tisztség és katonai szerepvállalás, 1646–1648. In Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról.* Budapest, 2017, MTA BTK, 207–225.

LASZOWSKI
Emilij Laszowski: Kr. hrvat. slavon. dalmat, zemaljski arkiv. *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, 1. (1899) 4–20.

LEVANIĆ
Karmen Levanić: *Izvori za povijest grada Varaždina 1527–1600. I. svezak.* Zagreb–Varaždin, 2019, HAZU Zavod za znanstveni rad u Varaždinu – Državni Arhiv u Varaždinu.

MIKÓ–PÁLFFY
Mikó Árpád – Pálffy Géza: A pozsonyi Szent Márton-templom késő reneszánsz és kora barokk síremlékei (16–17. század). *Művészettörténeti Értesítő*, 51. (2002) 1–2 sz. 107–172.

MOE IX–XII
Fraknói Vilmos, Károlyi Árpád (szerk.): *Monumenta Hungariae Historica* 3. *Monumenta Comititalia regni Hungariae. Magyar Országgyűlési Emlékek* 9. (1598–1601), 10. (1602–1604), 11. (1605–1606), 12. (Károlyi Árpád) (1606.) Budapest, 1885–1917, Athenaeum.

MOLNÁR 2019
Molnár Antal: *Magyar hódoltság, horvát hódoltság. Magyar és horvát egyházi intézmények az oszmán uralom alatt.* Budapest, 2019, BTK TTI.

MOLNÁR 2020
Molnár Antal: Egy pápai diplomata történetírói műhelye. Carlo Caraffa bécsi nuncius az 1625. évi soproni országgyűlésen. In Dominkovits Péter – Katona Csaba – Pálffy Géza: *Amikor Sopronra figyelt Európa. Az 1625. évi soproni koronázó országgyűlés.* Sopron–Budapest, 2020, MNL GyMSM Soproni Levéltára, MTA BTK TTI, 123–241.

PÁLFFY 2002
Pálffy Géza: Horvátország és Szlavónia a XVI-XVII. századi Magyar Királyságban. *FONS. Forráskutatás és Történeti Segédtudományok*, IX. évf. (2002) 1–3. sz. 107–121.

PÁLFFY 2010
Pálffy Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest, 2010, História, MTA TTI. /História Könyvtár, Monográfiák 27/.

PÁLFFY 2014A
Pálffy Géza: Költő és hadvezér? A politikus, katona és költő-író Zrínyi Miklós különféle lojalításai és identitásai. *Hadtörténelmi Közlemények*, CXXVII. évf. (2014) 4. sz. 867–888.

PÁLFFY 2014B
Pálffy Géza: Egy elfelejtett kiegészés a 17. századi magyar történelemben. Az 1622. évi koronázódiéta Sopronban. In Dominkovits Péter – Katona Csaba (szerk.): *Egy új együttműködés kezdete. Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés*. Sopron–Budapest, 2014, MNL GyMSM Soproni Levéltára – MTA BTK TTI 17–57.

PÁLFFY 2015
Pálffy Géza: A szakítások és kiegészések évszázada: a Magyar Királyság 17. századi története új megvilágítás-ban. *Történelmi Szemle*, LVII. évf. (2015.) 1. sz. 51–67.

PÁLFFY 2020
Pálffy Géza: Megerősített lojalítás. A bécsi udvar és a magyar rendek az 1625. évi soproni koronázódiétán. In Dominkovits Péter – Katona Csaba – Pálffy Géza: *Amikor Sopronra figyelt Európa. Az 1625. évi soproni koronázó országgyűlés*. Sopron–Budapest, 2020, MNL GyMSM Soproni Levéltára, MTA BTK TTI, 15–121.

PÁLOSFALVI
Pálosfalvi Tamás: A bánok helye a királyság kormány-zati struktúrájában. Királyi hatalom és területi kü-lönkormányzat 1435–1526. In Fodor Pál – Sokcsevits Dénes: *A horvát-magyar együttélés fordulópont-jai. Intézmények, gazdaság, társadalom, kultúra. Prekretnice u suživotu hrvata i mađara. Ustanove, društvo, gospodarstvo i kultura*. Budapest, 2016, MTA BTK TTI, 146–154.

RÁTTKAY
Georgius Ráttkay: *Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae* (...). Vindobonae, 1772, Josephus Kurzböck.

SOKCSEVITS
Sokcsevits Dénes: *Horvátország a 7. századtól napja-inkig*. Budapest, 2011, Mundus.

ŠTEFANEC 2011
Nataša Štefanec: *Država ili ne, Ustroj Vojne krajine 1578. godine i hrvatsko-slavonski staleži u regionalnoj obrani i politici*. Zagreb, 2011, Srednja Europa.

ŠTEFANEC 2016
Nataša Štefanec: Vjerska politika u Habsburškim zemljama u srednjoj Europi (od 20-ig godina 16. st. do 30-ih godina 17.st.). In Romana Horvat (gl. ur.): *Tridentska baština. Katolička obnova i konfesionaliza-cija u Hrvatskim zemljama. Zbornik radova*. Zagreb, 2016, Matica Hrvatska, 43–65.

ŠVAB
Mladen Švab: Ivan III Drašković. In *Hrvatski Biografski Leksikon*. Zagreb, 1993, https://tinyurl.com/u5bfrmhv

SZABÓ
Szabó Előd: *Katolikus restauráció a bécsi békétől a gyászévtizedig a Dunántúli és a Felső-Dunamelléki református egyházkerületek területén*. Doktori értekezés. Károli Gáspár Református Egyetem, Hittudományi Kar. Budapest, 2010, kézirat.

SZÉCHY
Széchy Károly: *Gróf Zrinyi Miklós 1620–1664*. 1–V. köt. Budapest, 1896–1902, Magyar Történelmi Társulat /Magyar történeti életrajzok/.

TUSOR 1998A
Tusor Péter: Nemesi és polgári érdekérvényesítési tö-rekvések a katolikusok és reformátusok kassai recepta religióvá válásában /A Magyar Tanács és a vallásügy 1648-ban/. *Magyar egyháztörténeti vázlatok*, X. (1998) 5–26.

TUSOR 1998B
Tusor Péter: Zrínyi a pálosok történetében. A pálosok

csáktornya-szentilonai piaca körüli csetepaté. In Uő (szerk.): *R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv*. Budapest, 1998, ELTE BTK.

UDVARDY
Udvardy Ignác: *A’ protestantismus’ köztörté-neti fejleménye különös figyelemmel Magyar- és Erdélyországra*. Veszprém, 1847, k. n.

VARGA 2013
Varga Szabolcs: Szempontok a szlavóniai ferencesek kora újkori történetének vizsgálatához. In Medgyesy S. Norbert – Ötvös István – Öze Sándor (szerk.): *Nyolcszáz esztendős a ferences rend. Tanulmányok a Rend lelkeségéről, történeti hivatásáról és kulturá-lis–művészeti szerepéről*. Budapest, 2013, Írott Szó Alapítvány – Magyar Napló, 237–253.

VARGA 2015
Varga Szabolcs: Bán vagy alkirály? A horvát–szlavón báni hatalom változása a 16–17. században. In Fodor Pál – Sokcsevits Dénes: *A horvát-magyar együttélés fordulópontjai. Intézmények, gazdaság, társadalom, kultúra. Prekretnice u suživotu hrvata i mađara. Ustanove, društvo, gospodarstvo i kultura*. Budapest, 2016, MTA BTK TTI, 162–168.

VARGA 2017
Varga Szabolcs: „Az Zrínyi Ház, soha az Erdeödy ház-hoz ighaz nem volt.” Fejezetek a Zrínyiek és Erdődyek kora újkori kapcsolatából. In Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*. Budapest, 2017, MTA BTK, 187–207.

VARGA 2020
Varga Szabolcs: A Magyar Királyság elfeledett orszá-gai. Horvátország és Szlavónia a 16–17. században. In Gózsy Zoltán – Varga Szabolcs (szerk.): *A Magyar Királyság a kora újkorban*. Pécs, 2020, Kronosz, 87–112.

VÖLCKL
Ekkehard Völckl: Militärgrenze und „Statuta Valachorum”. In Ernst, Gerhard (Hrsg.): *Die Österreichische Militärgrenze. Geschichte und Auswirkungen*. Regensburg, 1982, Verlag Laßleben, 9–24.

ZHS
Zaključci hrvatskog sabora. Svezak I. 1631–1693. Pripreмили: Josip Buturac et alii. Zagreb, 1958, Državni Arhiv N.R. Hrvatske u Zagrebu.

ZSILINSZKY 1885
Zsilinszky Mihály: *Az 1637/8-ki pozsonyi országgyűlés történetéhez*. Budapest 1885, MTA /Értekezések a tör-ténelmi tudományok köréből XII. köt. III/.

ZSILINSZKY 1891–1893
Zsilinszky Mihály: *A magyar országgyűlések val-lásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve*. II–III. köt. Budapest, 1891–1893, Franklin.

Jegyzetek

* | A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO_896_20) és az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-5 kódszámú Új Nemzeti Kiválósági Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

1 | Az iratokban és a szakirodalomban is gyakran zavaros a tisztség pontos elnevezése. A középkor folyamán a dalmát-horvát és a szlavón báni tisztség élesen elkülönült egymástól, általában két külön személy is töltötte be. Hunyadi (I.) Mátyás 1476-ban összevonta a két tisztséget, de általában egyidejűleg két személyt neveztek ki dalmát-horvát-szlavón bánnak. Ez 1542-ben Zrínyi Miklós kinevezésével egy főre olvadt, de persze anomáliák még később is akadtak. A kinevezések esetében azt látjuk, hogy az elnevezésben szerepel a horvát és a szlavón mellett a dalmát szó is, miközben 1420-ban ez a terület elvesztett a Magyar Királyság számára. Ezért ez Rámához, Boszniához stb. hasonlóan „igénykirályság” lett, mely a magyar királyi titulátúrában is megőrződött egészen 1918-ig. A Horvát Királyságból csak egy vékony sáv maradt, míg Szlavónia adta a horvát-szlavón bánok alá tartozó terület legnagyobb részét. Mindezt azért szükséges hangsúlyozni, mert a horvát szakirodalom a kora újkor időszakában szinte kizárólag horvát bánokról beszél, amikor minimum a horvát-szlavón báni forma lenne a helyes, hiszen a forrásokban sokszor így szerepel. Esetleg a fentebb már említett teljes címelnevezés használata lenne célravezető. Minderre jó példa a Zrínyi Miklós báni kinevezéséről 1647. december 27-én kelt uralkodói adománylevél, amelyet a Királyi Könyvekbe „Collatio officii Banatus Croatiae et Sclavoniae Regnorum Spectabili et Magnifico Comiti Nicolao a Zrinio facta” cím alatt vezettek be, ám az okmányban „officii Banatus Regnorum nostrorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae” néven szerepel. MNL OL A 57 Libri regii 10. kötet. 74–75. fol. A szövegben következetesen horvát-szlavón megnevezést használok, és csak forrásból való idézet során írom ki a teljes címet. A kora újkori báni titulátúra használatának teljes feldolgozása még hátravan. Fontos megállapítások eddig PÁLFFY 2010. passim. A késő középkorra C. TÓTH. HORVÁTH. NEUMANN. PÁLOSFALVI I. 92–103.

2 | VARGA 2017 192.

3 | KINCSES. BENE 2015.

4 | TUSOR 1998A. PÁLFFY 2015 passim, és legújabban FAZEKAS 2020.

5 | Az első tudományos igénnyel készült életrajz, amely máig a Zrínyi-kutatások kályhája: SZÉCHY. Legújabban minden további fontos szakirodalommal: PÁLFFY 2014A. HAUSNER, illetve BENE. FODOR. HAUSNER. PADÁNYI.

6 | BENE 2015 619.

7 | BENE 2016 38.

8 | Mára némileg elavult összefoglalás BEUC. Az Udvari Kancellárián belüli ügyintézésre és személyi kapcsolatokra FAZEKAS 2018.

9 | A késő középkorra további szakirodalommal PÁLOSFALVI. A 16. századra PÁLFFY 2002, horvát részről ŠTEFANEČ 2011.

10 | PÁLFFY 2010 87, 99, 120.

11 | Graz szerepére további szakirodalommal együtt lásd: ŠTEFANEČ 2016.

12 | VÖLCKL. KASER 142–150.

13 | A folyamatok rövid összefoglalása: VARGA 2020 90–91.

14 | Annak ellenére, hogy 1558-tól kezdve a horvát és a szlavón tartományi gyűlések egybeolvadtak, nem minden összejövetel számított közösnek. 1598–1608 között például egyedül az 1600. február 1-jén Varasdon megrendezett gyűlést nevezték a horvát-szlavón nemesség egyetemének, az összes többit következetesen szlavón rendi gyűlésként emlegették. HSS IV. 397–402. Lehetséges, hogy az elnevezés egyszerűen hagyománytiszteletből lassabban változott, mindenesetre a különbség pontos meghatározása további kutatások feladata.

15 | MOE IX. 549–550, 565–569. HSS IV. 371–373.

16 | MOE IX. 575–580. HSS IV. 379–383.

17 | HSS IV. 388–389. A kora újkori országgyűlési iratok tele vannak az idegen katonaság elleni panaszokkal, így a szlavón rendek jól tudták, hogy ebben az ügyben nyitott fülekre találnak. FAZEKAS 2020 244.

18 | MOE IX. különösen 468–470, 475–476, 510–527, 553–557, és a cikkely szövege 571–573. Valamint CJH 1604. évi XXII. tc. Az egész kérdésre tág áttekintés: ZSILINSZKY 1891–1893.

19 | „Postquam nuncii regni ad praeteritam diaetam Posoniensem ex publico decreto regni transmissi redierunt et articulos eiusdem regni Hungariae in eadem dieta sancitos, per Sacram Caesarem Regiamque Maiestatem, dominum nostrum clementissimum, confirmatos praesentarunt, eos, ut par est, cum debita reverentia status et ordines acceperunt suaeque sacratissimae maiestati immortales gratias agunt.” HSS IV. 449.

20 | További szakirodalommal MOLNÁR 2019 305–334.

21 | MOE XII. 784. Ad personam domini Bochkay quod attinet, qui sibi comitatus quosdam ad Transsylvaniam adiungi postulat; videtur etiam, si quid ille pro communi libertate regni tentasset, contentum debere posse sola Transsylvania. Nam limites regni non essent abalienandi a sacra corona, cum et alioqui sint in maximas angustias redactae. Ex Transsylvania autem causae in sede iudicaria transsylvanica appellatae in curiam regiam more antiquo transmittantur. Officiales omnes domino Bochkay subiecti teneantur ad fidelitatem regibus Hungariae praestandam successivis semper temporibus assumptionis officiorum iuramenta deponere.”

22 | MOE XII. 783. HSS IV. 466. „Ad primum articulum in capitulatione Bochkaiana editum. Ubi de religione tractatur, regnicolae Croatie et Slavoniae Suae Maiestatis articulum 1604. anni adhuc tunc ubi allati fuissent articuli confirmati, in ipsum generali conventu acceptarunt, a quo etiam nunc regredi nolunt avitae catholicae religioni inhaerentes, petuntque confirmari eorum articulum superinde editum.”

23 | MOE XII. 166, 512.

24 | „Qui siquidem nuncii diligentem curam adhibeant ut in eadem libertate cum regno Hungariae haec regna permaneat, praeter religionem, quam fluctuantem et liberam iidem status esse nolunt” MOE XII. 712.

25 | HSS IV. 497–499. HSS V. 9–10.

26 | SOKCSEVITS 181.

27 | JEDLICKSA 193. Ettől minimális változtatásokkal eltér BUBRYÁK 2008 266. Jedlicska a galgóci levéltárost nevezte meg forrásként, de akkor már közel fél évszázada, 1847-ben nyomtatásban is megjelent a történet. UDVARDY 169. A történet, miként azt Bubryák Orsolya a közelmúltban bizonyította, Ráttkay Györgytől származik, aki az 1596-os esztendő kapcsán jegyezte ezt le. „Erdődíus banus omni restitit conatu, ac ne multitudini inconditis clamoribus vociferanti superandum se praeberet, sempiterna memoria in fastos referendo exemplo, publice evaginans gladium: ’hoc, inquit, ferro, si aliter fieri non poterit, pestem istam a nobis eliminabimus, tresque nobis adsunt fluvii Dravus, Savus et Colapis, e quibus unum novis hospitibus sorbendum dabimus.” RÁTTKAY 149. Egy 19. századi hibás kiadásnak köszönhetően lett belőle 1608, illetve 1609, és ezek a dátumok kaptak lábra az újabb irodalmakban. BUBRYÁK 2016 163. 13. lj. Korábban: BUBRYÁK 2008 266. A Ráttkay által lejegyzett történet 1847-ben magyar nyelven nyomtatásban is megjelent. UDVARDY 169, majd Jedlicska Pál is lejegyezte, a galgóci levéltárost adva meg forrásként. JEDLICKSA 193.

28 | „Quod dum usitata consuetudine in diaetali tractatu Hungarico inter Orthodoxos atque A catholicos, de introducenda in Illyricum religionis libertate ejusque perditionis gregis, ut falso vocant, pastoribus admittendis disceptatio mota fuisset, invicti pectoris magnitudine palam protestatus sit, se malle cum universo Regno ab unione Hungaricae Coronae separari, quam mortiferam illam animarum pestem, ac funestissimam Reipublicae labem sub Banatu suo admissam aut concessam videre.” RÁTTKAY 169. BENE 2002 27.

29 | BENE 2002 12–23.

30 | PÁLFFY 2015 57.

31 | A kérdésre új, kiegyensúlyozottabb szemlélettel: JUKIĆ.

32 | CJH 1608. évi 11. tc. 3. §.

33 | CJH 1609. évi 27. tc. 1. §.

34 | CJH 1618. évi 31. tc.; 1630. évi 25. tc.; 1635. évi 32. tc.; 1638. évi 7. tc., 14. tc., 32. tc.; valamint azért erősen más kontextusban az 1681. évi 62. tc. Minderre lásd: VARGA 2015 162–163.

35 | PÁLFFY 2014B 25–26.

36 | CJH 1625. évi LXI. tc.

37 | A 16. századból különösebben nincsen nyoma a városok követi jelenlétének Pozsonyban, bár 1599-ben a szlavón követek utasításában szerepel, hogy együtt kell működniük Zágráb város köveiteivel. HSS IV. 389. Ugyanakkor például Varasd város meghívót kapott a szlavón gyűlésre 1596 szeptemberében, de a források alapján ez sem tűnik rendszeresnek. LEVANIĆ 447. 1646-ban a négy említett város mellett Senj követei is helyet kaptak a Civitatus Sclavonicarum tagjai között. GUSAROVA 121.

38 | GUSAROVA passim.

39 | Az 1619. évi pozsonyi országgyűlésen nem szerepelnek a megyék között, 1622-ben azonban igen, miközben a szlavón küldöttséget külön is megemlítették, így valószínűsíthető, hogy nem ugyanazon személyekről van szó. GUSAROVA 105. 1630-ban szintén említeték a vármegyéket, azonban külön a tartományi követeket nem. Uo. 111. Az 1637–38-ban ülésező országgyűlésen a vármegyék követei az alábbiak voltak: Kőrös vm.: Szakmárdy János, Zágráb vm.: Potnichovich György, Varasd vm.: Csernkóczy Gábor. Utóbbi a rendek képviselőtében is jelen volt Martin Bogdan zágrábi préposttal és Petrikovich Györggyel közösen. A városokat pedig Simonich Szaniszló (Varasd), Szakmárdy János (Kapronca), Garay István (Kőrös) képviselte, és ez azt jelentette, hogy az alsótáblán kilenc „horvát-szlavón” státuszt hét fő töltött be. ZSILINSZKY 1885 9. [Csernkóczy 1635 októberéig betöltötte Varasd vármegye, 1636 júniusáig pedig Zágráb és Kőrös vármegye

jegyzői tisztségét, mindegyik pozícióban Szakmárdy követte, ő pedig Erdődy Zsigmond parancsára Varasd vármegye alispánja lett. (HORVAT 63.)] 1646–47-ben a három szlavón követ mellett az öt szlavón város követei is jelen voltak, igaz Senj és Kőrös városát ugyanaz a Szakmárdy János képviselte, aki a tartományi delegációnak is a tagja volt. A vármegyék között viszont nem említették őket. GUSAROVA 121.

40 | FAZEKAS 2020 192.

41 | FAZEKAS 2020 216.

42 | „...etiam si Transsylvaniae nuntii in eadem dieta in medio regnicolarum comparuerint, cum primum locum et vocem regnum istud semper in regni Hungariae publico conventu habuit, minime locum aut vocem Transylvanis cedant.” HSS IV. 400.

43 | FAZEKAS 2020 226.

44 | 1618-ban egy rövid jegyzék az öt püspök és a bán mellett további tizennégy világi előkelőt sorol fel. HSS V. 162–163.

45 | GUSAROVA 106.

46 | HSS V. 322.

47 | PÁLFFY 2014B 38.

48 | SZABÓ 135.

49 | MOLNÁR 2020 149.

50 | VARGA 2017 202–203.

51 | HSS V. 371.

52 | MOLNÁR 2020 179.

53 | CJH 1625. évi LXI. tc.

54 | Befolyásukat jelzi, hogy az 1637–38-as országgyűlésen a királyhoz küldött nyolc katolikus képviselő között szerepelt a három horvát-szlavón tartományi követ is. ZSILINSZKY 1885 21.

55 | PÁLFFY 2020 28. HSS V. 372–373.

56 | Uo. 32–33.

57 | PÁLFFY 2020 60. HSS V. 374–375. Az eredeti ígérete: HSS V. 171–172.

58 | PÁLFFY 2020 65–66.

59 | Életére lásd ŠVAB. BENE 2000 10–19, 19–27. MIKÓ. PÁLFFY 159–160. BENE 2015 619. KINCSES passim.

60 | BENE 2015 625.

61 | (†1637. márc. 28.) 1597–1600, 1606–1610 között volt a magyar rendtartomány vezetője, és emellett a zágrábi kolostor gvárdiánja is. Ezen minőségében egy viceprovinciálisi tisztséget is ellátott. A zágrábi rendház ebédlőjében található képe alatti aláírás szerint: „Fr. Franciscus Draskovich primarius Provinciae Pater er restaurator” 1627-től a frissen alapított kőrösi kolostor előljárójává is megválasztották. HOŠKO 150–151. A témához további szakirodalommal lásd VARGA 2013.

62 | Kaproncán 1607 után csak 1668-ban sikerült végleg kialakítani a helyi ferences konventet. Más források 1603-ra teszik az első alapítást. Arhiv Hrvatkse akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb. Rukopisi II. d. 101. Imago Provinciae Sancti Ladislai fol. 9.

63 | Ide Vinkovich Benedek zágrábi püspök telepítette vissza az 1544-ben elmenekült ferenceseket. Mivel az építkezések már 1639-ben elkezdődtek, így több helyen ez az év szerepel az újrakezés dátumaként. BARLÉ. Az eredeti kézirat lelőhelye: Arhiv Hrvatkse akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb. Rukopisi II. d. 195.

64 | ZHS 112, 160, 180, 182, 218, 227, 244, 253, 299.

65 | Uo. 227.

66 | Például 1649-ben „in ecclesia Beati Joannis Baptistae in monasterio Fratrum ordinis Beati Francisci hic fundato” gyűltek össze a nemesek. ZAKLJUČCI i. m. 227. „Primus et principalis conventus huius Provinciae S. Ladislai est conventus Zagrabiensis” jellemezte a zágrábi kolostort egy 1732 körül készült kéziratos rendtörténet. Imago Provinciae fol. 2.

67 | Zágrábban az iskola folyamatos működésére 1633-tól vannak adatok. A teológiai képzés mellett filozófiát és kánonjogot oktattak a falai között. Varasdön 1640-től teológiai és filozófiai osztály működött. Imago Provinciae fol. 3–4.

68 | KARÁCSONYI I. 117.

69 | KARÁCSONYI I. 115.

70 | Még ha ezt a viszonyt 1650-ben be is árnyékolta a bán és a szentilonai pálos közösség vitája. TUSOR 1998B

71 | KARÁCSONYI II. 287. Legújabban: HRANJEC.

72 | KARÁCSONYI II. 287.

73 | HOŠKO 153. Az etnikai és intézményi elkülönülés folyamatát jól jellemzi például a győri jezsuita gimnáziumba beiratkozott diákok származása. Az 1630-ban történt megalapítás után jelentős számban érkeztek ide tanulni vágyók Zágráb és Varasd megyékből, különösen a Draskovics-birtok Krapináról, ám arányuk az 1660-as években meredeken lecsökkent. FAZEKAS–KÁDÁR–KÖKÉNYESI I. passim.

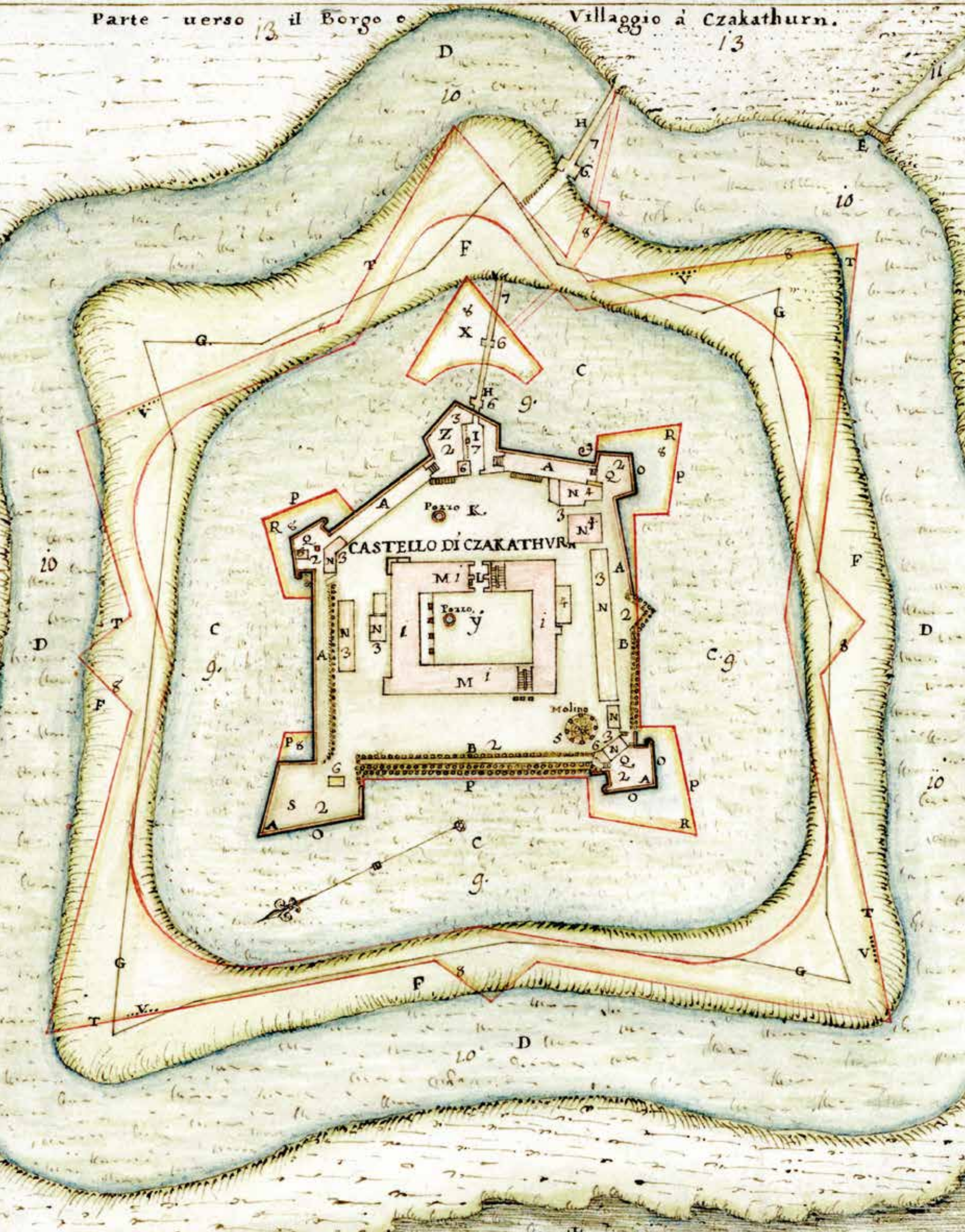
74 | ZHS 198. Idézi és interpretálja BENE 2000 177. SOKCSEVITS 179–180.

75 | RÁTTKAY 228.

76 | VARGA 2015 165–166.

77 | LASZOWSKI 5–6.

78 | BENE 2000 148–149.

VÉGH FERENC

ZRÍNYI (VII.) MIKLÓS, A HATÁRVÉDELEM SZERVEZŐJE

ZRÍNYI MIKLÓS, A KATONA

Zrínyi (VII.) Miklós (1620–1664) immáron két évszázad óta kitüntetett helyet foglal el a magyar és a horvát nemzeti (és túlzás nélkül az összeurópai történeti) emlékezetben, teljes joggal, hiszen életművének gazdagsága és sokszínűsége példa nélkül áll a kortársai között. Ennek megítélése mindazonáltal az elmúlt két évtizedben jelentős változáson ment keresztül, aminek köszönhetően a korábbi, túlzásokra hajlamosító, idealizált kép lassan kezdi átadni helyét egy kiegyensúlyozottabb, történelmileg hitelesebb Zrínyi-portrénak. Napjainkban ezért már nem a „költőről és hadvezéréről”, hanem a politikusról, a katonáról és költő-íróról emlékezünk meg, ami jól jelzi a kutatói szemmel szinte befoghatatlan életmű recepciójában bekövetkezett hangsúlyeltolódást.¹ Ennek ismertetése ehelyütt nem lehet célunk, csupán Zrínyi katonai életpályájának elemzéséhez, tisztségei kontextualizálásához kívánunk néhány szemponttal, illetve ismerettel hozzájárulni. Tesszük ezt annak okán, mivel karrierútjának bemutatása máig féloldalas: a – tágan értelmezett – hadtudományi/hadírói munkássága és az 1661 és 1664 közötti – leginkább kutatott – nyílt háborús szerepvállalása és eseti hadvezetői megbízatásai ugyanis súlytalanná tették aényt, hogy Zrínyi bő negyedszázados működése során mindvégig és mindenekelőtt

az oszmánellenes határvédelem megkerülhetetlen szereplője, szervezője és aktív résztvevője volt. Mint az alábbiakban látni fogjuk, a tudatosan ápoltság és közvetített családi tradíciók és katonai tisztségei mellett birtokainak veszélyeztetettsége szinte kötelezték erre a szerepkörre a horvát-magyar főurat, akinek leginkább a délnyugat-dunántúli, mellékhadszíntérnek számító határzónában nyílt alkalma választott professzióját gyakorolni.

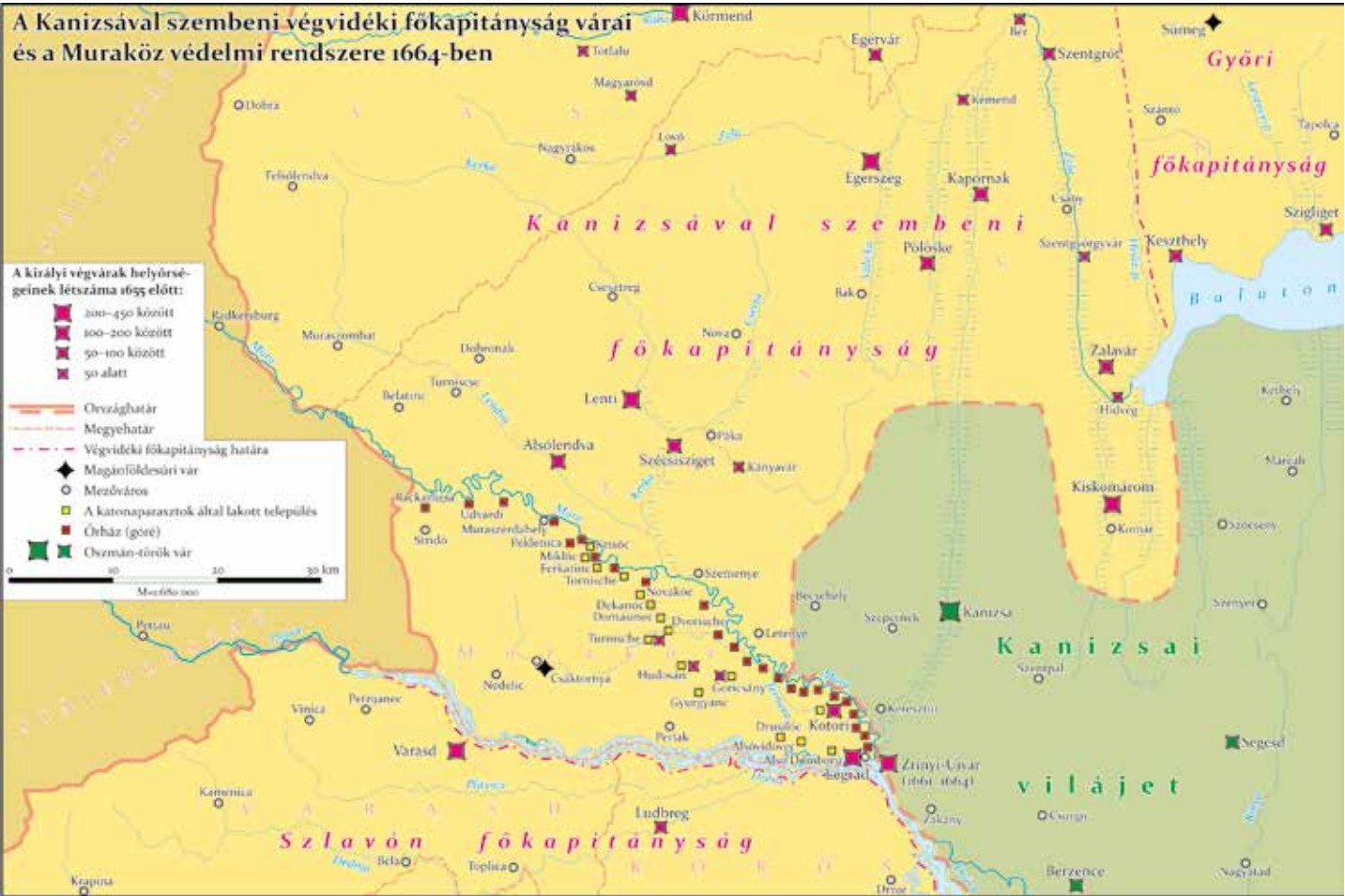
HATÁROKON ÁTNYÚLÓ
TISZTSÉGEK ÉS JOGKÖRÖK

A „Kanizsa ellen vetett” végvidéki főkapitányság a 17. század derekán hozzávetőleg húsz végház láncolata volt, amely négy, önálló harcászati egységet alkotó várkörzetre tagolódott.² E védelmi rendszer szervezetén belül külön övezetet alkotott a Muraköz, amelyet Zrínyi Péter (1621–1671) lefogatásáig csaknem kizárólagosan a magyar-horvát főúri család birtokolt. A csáktornyai (másként muraközi) uradalom a legértékesebb, ám egyúttal a leginkább veszélynek kitett birtokteste volt a család tengermelléig húzódó birtokkomplexumának.³ A Mura ugyanis nem pusztán a domínium, hanem az ország határa is volt egyben, amelynek túlszárjáról napi rendszerességgel törtek be a kanizsai vilajet katonái a hódolatlan tájegységbe. Az itteni végházak Magyarország legkeske-

nyebb, délnyugati szeglete mellett észak felől Szlavóniát, keleti irányból pedig Stájerország Mura és Dráva közötti kerületét is oltalmazták. Az 1640 és 1664 között Zrínyi Miklós, majd Péter irányítása alá tartozó muraközi végházak közül elsőként – a korszakban még a Dráva és Mura közén fekvő – Légrádra került uralkodó által fizetett katonaság, minden bizonnyal Szigetvár 1566. évi elestét követően.⁴ A Kanizsával szemközt a 17. század elején megszervezett várláncolat déli sarokpontja is Légrád volt, ahol 1655-ig kétszáz királyi gyalogos teljesített szolgálatot. A Muraköz többi végházában Kanizsa 1600. évi török kézre kerülését követően jelent meg tartósan központi forrásokból fenntartott katonaság.⁵ A vilajetközponttá avansált volt főkapitányi székhely elvesztésétől megrettenve a belső-ausztriai tartománycsoportot (Stájerország, Karintia, Krajna és Görz) irányító Habsburg Ferdinánd főherceg 500 gyalogos és 300 lovas fenntartását vállalta a szomszédos Muraközben, bár ahhoz esetileg Stájerország rendjei is hozzájárultak.⁶ A későbbiekben a Habsburg uralkodó által fizetett hadinép 1625-ben már csupán 300 főt (100 lovast és kétannyi gyalogot) számlált, és ez az elkövetkező három évtizedben is így maradt.⁷ Ezt a haderőt – későbbi tudósítás szerint – három végvár, illetve erősített hely, úgymint Kotori, Goricsány és Hudósán fogadta be.⁸ Csak 1655-ben növelték a Muraközt védelmező katonaság számát száz fővel, akiket Domasinec és Podturen között osztottak szét.⁹ Ugyanekkor Légrád helyőrségét is félszáz lovassal egészítették ki, amit szintén az oszmánok tavaszi, Radkersburg környékén, tehát stájer területen végrehajtott nagyszabású portyája nyomán rendelhettek el.¹⁰ A Kanizsa ellen vetett végvidék déli várkörzetei ez alka-

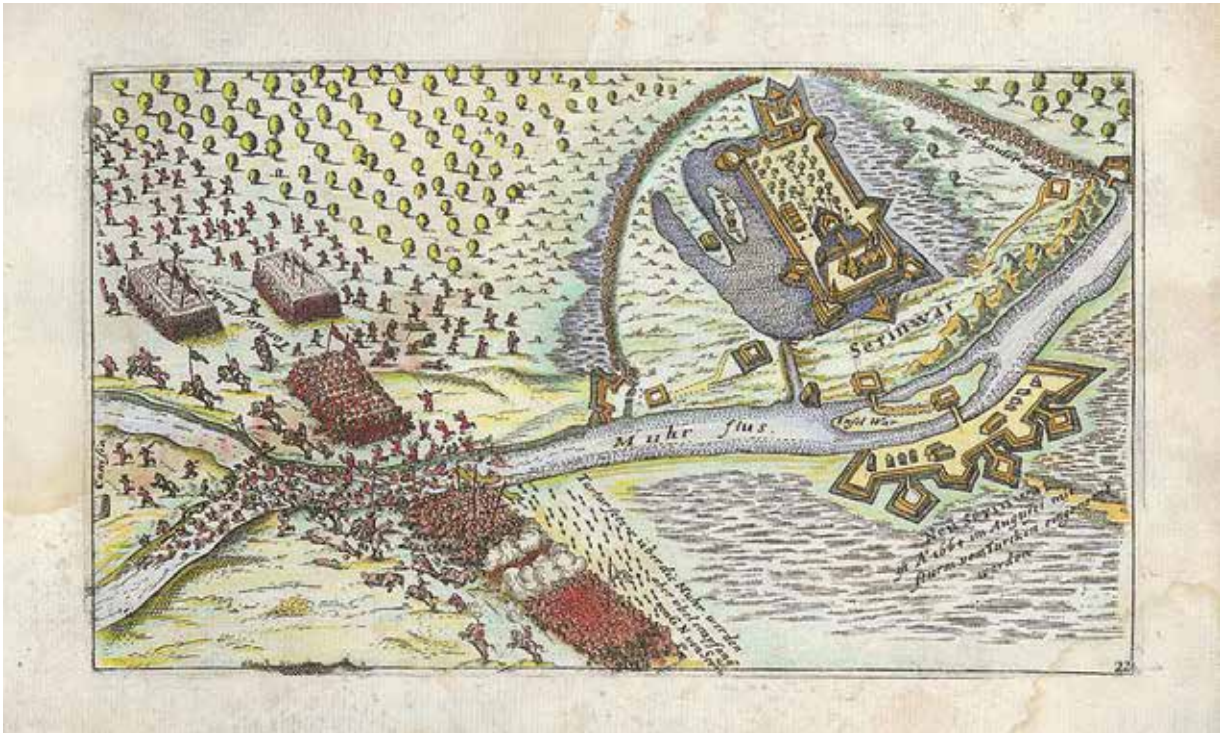
lommal ugyanis láthatólag nem tudtak eleget tenni feladatuknak. Az „üzemzavart” részben az okozta, hogy míg Egerszeg, Kiskomárom és Kapornak lovas fegyvernemének létszámát a hadvezetés jelentősen emelte 1652-ben, a Mura menti várak esetében erre nem került sor.¹¹ Az immáron 650 főt számláló folyamközi végvári katonaság a Kanizsa ellen vetett végvidék haderejének több mint ötödét tette ki. Kiskomárom 1664. évi pusztulása és két kisebb végház feladása után pedig a generalátus immáron minden negyedik katonája a Dráva és Mura közén, a Zrínyiek parancsnoksága alatt szolgált.¹²

A Muraköz legkeletibb szegletében lévő Légrád és a többi folyamközi végház létszámviszonyait a korabeli kimutatások következetesen egymástól elkülönítve adják meg. Ennek magyarázata, hogy utóbbiak hadinépe eredendően úgynevezett rendkívüli katonaság volt. A korszakban ugyanis alkalmasint a végvári hadrend támogatására bizonyos számú fegyveressel erősítették meg egyes határszakaszok védelmét. Mint arra az elnevezés is utal, a rendszerint időlegesen, konkrét hadászati feladattal odavezényelt vagy helyben felfogadott katonaságot – éppen jellege miatt – nem számolták hozzá az adott végvidék haderejéhez. A 17. század közepéig folyamatosan fogyatkozó muraközi haderő a jelek szerint nem tartozott a végvidéki főkapitány parancsnoksága alá. Erre utalhat az is, hogy a muraközi véghelyek közül csak Légrád „*inseriráltatott*” Batthyány (I.) Ádám (1610–1659) instrukciójába.¹³ Zrínyi Miklós és Péter gyámjai is úgy tudták, hogy (IV.) György (1549–1603) – stájer hívei közbenjárásának is köszönhetően – elérte, hogy a katonaság csakis az uralkodótól függjön.¹⁴ A több száz fős muraközi haderő tehát csak a Zrínyi családon belül öröklődő

muraközi kapitány személyén keresztül, közvetve kapcsolódott a végvidék szervezetéhez. Ez választ ad arra a kérdésre is, hogy az idézett végvárjegyzékek a muraközi haderő keretlétszámát többnyire miért összesítve adták meg, illetve, hogy Légrád kivételével nem nevezték meg a katonaság szolgálati helyeit sem. A muraközi (vagyis nem a légrádi) kapitányság helyzete tehát némileg hasonló volt a Batthyányak rendszerint Körmenten állomásoztatott 250 fős kerületi főkapitányi haderejéhez. Utóbbit a várjegyzékek rendszerint ugyancsak a Kanizsa elleni végvidék haderejéhez sorolják, jóllehet formálisan nem alkotta annak részét, hadá-

szati szempontból ugyanakkor szorosan összefüggött vele.¹⁵ A légrádi és muraközi kapitányság tehát valójában két különböző szervezeti-irányítási struktúrát jelenít meg, amelyek vezetése egy kézben egyesült. A folyamközi végházak ezáltal egy – a grazi székhelyű Belső-ausztriai Haditanács alárendeltségébe tartozó szlavón-petrinjai, illetőleg a horvát-tengermelleki generalátusokon belül létező (fő)kapitányságokhoz hasonló – várkörzetet alkottak 1640 és 1664 között Zrínyi (VII.) Miklós, majd öcsce, Péter irányítása alatt.¹⁶ A Zrínyi család tagjai ezáltal egy határszakasz védelméért voltak felelősek, éspedig örökjogon, ezért is szerepel

Csáktornya és Zrinyi-Újvár

a Muraköz gyakorta „Zerinische Grenze” azaz „Zrinyi-végek” elnevezéssel a korabeli mappákon.¹⁷ Nem véletlen, hogy a Zrínyiek tisztségére német nyelven az „Oberst” terminust alkalmazták, ami a végvidékek és (fő)kapitányságok, pontosabban az azokban szolgáló katonaság élén álló főtiszteteket jelölte.¹⁸

Zrínyi (VII.) Miklós 1648-tól – miként 1622-től apja, (V.) György (1599–1626), majd 1665-től öccse, Péter – dalmát-horvát-szlavón báni minőségében parancsnoki jogkörrel bírt a 300 lovast és 200 gyalogost számláló báni kontingens által védett Kulpa menti várövezet felett is. Utóbbi – minthogy rendi jövedelmekből tartották fenn – a szlavón-petrinjai és horvát-tengermelléki végvidékektől eltérően nem tartozott a Belső-ausztriai Haditanács illetékességébe.¹⁹ A körülmény, hogy a Zrínyiek báni tisztségviselésükkel

egyidejűleg Légrád és Muraköz kapitányaként a folyamköz katonasága felett is rendelkeztek, a kortársakban azt a – nyilvánvalóan téves – látzatot keltette, hogy a muraközi végvári katonaság feletti parancsnokság a báni tisztséghez kapcsolódik.²⁰ Annál is inkább, mivel a Breszt, Pokupszko, Berkisevina és Szredichkó váraiban szétszított báni bandériumot és a Kanizsa elleni végvidék katonaságát (köztük a muraközi helyőrségekkel) alapvetően a Magyar Kamara bevételeiből tartották fent, így a két várövezet fizetésére is rendszerint együtt kerítették sort.²¹ Ezzel magyarázható, hogy a helyőrséglétszámokat és az éves zsoldszükségletet tartalmazó kimutatások a két védzóna adatait gyakorta összevontan szerepeltetik.²² Nyilvánvalóan az sem véletlen, hogy a muraközi és a báni katonaság fizetésével kapcsolatos írásbeli és egyéb

teendőket egyazon, Légrádon székelő seregdeák látta el legkésőbb az 1620-as évektől.²³ Az is elhomályosíthatta a különbséget, hogy az átmeneti helyzetű kulpai végvidék és a muraközi végek ügyeiben a Zrínyiek a bécsi székhelyű Udvari Haditanács közvetlen alárendeltségébe tartoztak. Légrád esetében viszont – mint láttuk – a Kanizsa elleni végvidék főkapitányai feljebbvalói voltak az ottani helyőrséggel közvetlenül rendelkező Zrínyieknek.

A szécsiszigeti uradalom 1648. évi megvásárlásának köszönhetően, kevéssel később Zrínyi Miklós a 150 fős keretlétszámú helyőrség kapitányi címét is elnyerte, így ebben a minőségében is a Kanizsa elleni végvidék generálásának tartozott engedelmességgel.²⁴ A Murába torkolló Kerka folyó oltalmában megbúvó Lenti és Szécsisziget, illetve előretolt őrhelyként Kányavár 500 fegyverese a Mura északi partvidékén előrenyomuló portyázóknak állta útját, biztosítva a Bánffyak egykori családi fészket, Alsólendvát. A 17. század derekán kihalt mánáscsalád kezében lévő Lenti, a várkörzet központi erőssége, a Muraközhez hasonlóan komoly szerepet vállalt Stájerország védelmében. A kanizsai vilajet garnizonjaiból induló török portyázók ugyanis leginkább a Mura mellékén találtak utat maguknak a folyóparti kereskedőváros, Radkersburg irányába.²⁵ Lenti jelentőségét mutatja, hogy az 1618. évi pozsonyi országgyűlés igyekezett a zalai végvár fenntartásának terhére az osztrák tartományra hárítani, holott a stájer rendek a Dráva és a Száva között elterülő vend-petrinjai főkapitányság működéséhez már így is jelentős összegekkel járultak hozzá.²⁶ A Mura melletti várnégyes összetartozását jól szemlélteti, hogy írásbeli teendőik intézését – hasonlóan a Muraközhez – külön seregdeák

látta el.²⁷ Érdekesség, hogy a várkörzet katonasága 1651 nyárutóján Zrínyi vezetésével vonult Segesd alá, amivel Kiskomárom korábbi ostromáért akart elégtételt venni a hadvezetés.²⁸ Ez arra utalhat, hogy muravidéki végházak haderejét esetileg a folyamköz védelmét is szervező főúr alá rendelték, amit Zrínyi már korábban is szorgalmazott.²⁹ Arról azonban jelenleg nem tudunk, hogy ez a jogkör intézményes kereteket kapott volna. A szécsiszigeti uradalom és a vár kapitányságának – 1650-re tehető – megszerzése talán éppen erre irányult, amivel még szorosabbá válhatott volna a két szomszédos Mura menti várcsoport együttműködése.³⁰

Az 1661 és 1664 között fennálló Zrínyi-Újvár pontosan nem ismert létszámú, ám bizonyosan több száz főre tehető helyőrségének kapitányaként ellenben – akárcsak a Kulpa menti végek esetében – Zrínyi Miklós közvetlenül az Udvari Haditanácstól kapta az utasításokat.³¹ A magánkezdeményezéséből, de – mint azt az újabb kutatások bizonyították – a bécsi politikai-katonai döntéshozók tudtával és támogatásával a Mura bal partján, tehát vitathatatlanul oszmán területen épült vár előretolt hadállásként szolgált a magyar portyázók számára.³² A hídfőerőd az 1664 eleji hadműveletek során fontos logisztikai és hadellátási központként is működött.³³ Zrínyi-Újvár és Kiskomárom várkettőse a kanizsai helyőrséget már a téli hadjárat előtt elszigetelte a vilajet többi végházától, amit csak Köprülü Ahmed hadjárata oldott fel.³⁴ Minden bizonnyal ennek megismétlődésétől tartva döntöttek az oszmánok a kezükre került két közeli magyar végvár megsemmisítése mellett, jelentősen meggyengítve ezzel a nagyvezíri hadjáras során amúgy is súlyos károkat szenvedett végvidék szervezetét.³⁵ Ebben a szűk, mind-

Zrínyi Ádám

össze alig néhány évet átfogó időmetszetben Zrínyi Miklós mint horvát-szlavón bán, légrádi-muraközi és szécsiszigeti kapitány, illetőleg Zrínyi-Újvár parancsnoka másfél-kétezer(!) királyi fizetésű katona felett rendelkezett parancsnoki jogkörrel, ami egyik-másik végvidék teljes haderejével ért fel. Csak összehasonlítá-sul: a 17. század derekán a horvát-tengermelléki végvidéken 1699, míg a szlavón-petrinjai vége-ken 1646 zsoldos katona szolgált.³⁶ Ez idő tájt a Kanizsával szembeni végeket is mindössze 2900 katona biztosította, beleértve a muraközi fegyvereseket is.³⁷

Zrínyi Miklós határvédelmi szerepvállalá-sa a három említett végvidék valamelyikének az irányításával érhetett volna a csúcára, ez azonban nem realizálódott. Annak ellenére sem, hogy természetes joggal formált igényt azokra a méltóságokra és tisztségekre, ame-lyeket már elődei is viseltek. Zrínyi (V.) György kevéssel halála előtt a Kanizsa elleni végek fő-kapitányi posztját is elnyerte (1625–1626), ami már ekkor is – mondhatni – a hagyomány ere-jével bírt a családban.³⁸ A katona-költő nagyap-ja, Zrínyi (IV.) György ugyanis az 1600 után ki-épült várláncolat „jogelődjének” számító kani-zsai végvidék első embere is volt (1582–1590).³⁹ Nem tudunk arról, hogy Zrínyi Miklós valaha is magának kérte volna fel az említett tiszt-séget, de annak elnyerésére eleve kevés esé-lye lett volna. Az Udvari Haditanács ugyanis minden szempontból megfelelő partnerre lelt a nála tíz évvel idősebb Batthyány (I.) Ádám személyében, akit a Rába menti birtokállomá-nya is erre a feladatra predesztinált.⁴⁰ Ezt az is mutatja, hogy Batthyány még életében elérte fia utódlását, így a poszt egészen a török kor végnapjaiig a „családban maradt”, az ugyan-csak öröklődő kerületi főkapitányi tisztséghez hasonlóan.⁴¹ A délnyugat-dunántúli védzóna és a család szoros összefonódását mi sem mu-tatja jobban, mint hogy a Kanizsa ellen vetett generálisságot a század második felében nem-ritkán „Batthyány-végek” elnevezéssel illették a német nyelvű források.⁴² A szlavón-petrinjai és a horvát-tengermelléki generalátusok első emberei pedig (egy kivétellel) az azokat fenn-tartó belső-ausztriai tartománycsoport rendjei közül kerültek ki, akik féltékenyen őrködtek a jól jövedelmező kulcspozíciók birtoklása fe-lett.⁴³ Zrínyi ezekre szintűgy kevés eséllyel pá-

lyázott, különösen a horvát-szlavón báni mé-ltóság viselőjeként, hiszen az – Grazból nézve – túlzott befolyást biztosított volna számára a Drávától délre fekvő térség hadügyeire. Nem rajta múlt tehát, hogy nem állhatott egyik végvidék élére sem, amit az is mutat, hogy öccse ez irányú törekvései sem vezet(het)tek eredményre.⁴⁴

A LÉGRÁDI ÉS MURAKÖZI KAPITÁNYSÁG

A légrádi és muraközi kapitányok összefonó-dó tisztségét, ezzel az elnevezéssel legalábbis, első ízben Zrínyi (VII.) Miklós nyerte el 1640 májusában és egészen 1664. évi haláláig visel-te.⁴⁵ Az öccsével, Péterrel 1638 júniusában tett, az uralkodó által jóváhagyott birtokosztály is úgy rendelkezett, hogy az idősebb fivér nyerje el a légrádi és muraközi zsoldos katonaság ka-pitányságát.⁴⁶ A két esztendővel későbbi királyi kinevező okirat tehát lényegében csak megerő-sítette ezt az alapvetően magánjogi természe-tű, érthetően az elsőszülöttet preferáló családi megállapodást. Zrínyi Péter 1665 augusztusára datálódó kinevező okirata szó szerint meg-egyezik a negyed évszázaddal korábban, a né-hai bátyja részére kiállított dokumentummal. A Wesselényi-féle szervezkedésben részes fő-rend 1670 márciusáig, tisztségeitől való meg-fosztásáig látta el hivatalát.⁴⁷ A családból utolsó-ként Zrínyi Ádámot (1662–1691), Miklós fiát ne-vezték ki a tisztségre 1684 áprilisában, amelyet a szalánkeméni ütközetben bekövetkezett halá-láig töltött be.⁴⁸ A családtagok tehát (VII.) Mik-lóssal kezdődően együtt viselték a két tisztsé-get, amit azért szükséges hangsúlyozni, mivel titulátúrájukban – megtévesztő módon – olykor csak a légrádi kapitány pozíciót tüntették fel.⁴⁹

A Kanizsa elleni végvidéken belül tehát a fo-lyamközi végházak jelentős különállással bír-tak. Ha tényszerűen nem is teljesen helytálló, de érzékletes Sárkány János végvidéki főkapi-tány-helyettes azon állítása, miszerint Zrínyi nem is Batthyány Ádám generálissága alá tar-tozott. A végvidék második embere ezt annak kapcsán vetette papírra, hogy Zrínyi 1657 tava-szán három falut égetett fel Kanizsa közelében, ami miatt oszmán részről megtorlás fenyege-tett. A Batthyány Ádámnak, mint felettesének küldött levelében Sárkány ezzel a részzigazsá-gokat is tartalmazó indoklással javasolta lecsil-lapítani a bosszúszomjas oszmán előkelőket.⁵⁰ Nem kevésbé beszédes adalék, hogy 1644-ben egy portyákat tilalmazó haditanácsi utasítás címzettjei között a négy végvidéki főkapitány mellett egyedül Zrínyi Miklós neve szerepelt.⁵¹ Mindez teljességgel érthető, hiszen muraközi kapitányként lényegében belátása szerint ren-delkezhett a folyamközi végvári katonaság-gal, ahhoz nem kellett a végvidéki főkapitány előzetes engedélyét kérnie. Zrínyi maga tehe-tett javaslatot az alá tartozó végházak tisztje-inék személyére, amit az Udvari Haditanács jobbra ellenvetések nélkül hagyott jóvá. A kü-lönállást bizonyítja, hogy a Zrínyiek erőfölé-nyüket kihasználva a vitézlő rendet rászorítot-ták az úgynevezett rabharmad adására, a királyi zsoldosokat tehát magánhadseregük katonái-hoz hasonlóan kezelték.⁵² Utóbbiaknak ugyan-is török (és rác) foglyaik harmadát – az eddigre már megszilárdult határvidéki szokásjog érte-lmében – kenyéradójuknak, Zrínyinek kellett átengedniük. Ez azért érdemel figyelmet, mivel a Kanizsa ellen vetett végházak vitézei az 1647. évi szabályozás értelmében mindössze – a rab nyereségéből egy főre eső ún. „legényrésznél”

nem kisebb – ajándékkal tartoztak mindenkori kapitányaiknak.⁵³ Megjegyzendő, hogy a Zrínyiek nagy volumenű rabkereskedelmének szenvedő alanyai gyakorta velencei és más itáliai gályákra kerültek, míg a Batthyányak fogolyügyleteire ez nem volt jellemző.⁵⁴

Vitnyédi István soproni evangélikus ügyvéd, Zrínyi (VII.) Miklós főembere és bizalmasa a Muraköz területi elkülönülésében látta az ottani végházak szervezeti különállásának okát. A Dráva és a Mura közének sajátos földrajzi és geopolitikai helyzete kétségkívül nagyban hozzájárult annak különállásához, amit az analóg példaként felhozható – a Drávától északra fekvő, de a szlavón végvidékhez sorolt – bajcsavári vár csoport létezése szemléltet.⁵⁵ Utóbbi akár még a muraközi várkörzet egyfajta előzményének is tekinthető, hiszen alapvetően ugyancsak a Zrínyi-birtokokat védte, mégpedig a 16. század utolsó évtizedeiben Zrínyi (IV.) György irányítása alatt. A döntő mégis az a körülmény lehetett, hogy a 17. század derekán a Muraköz csaknem egész területe (az adóporták 92%-a) a Zrínyiek csáktornyai uradalmához tartozott.⁵⁶ Zrínyi Miklós kapitányi kinevezése feloldotta az ellentétet, ami az adott végvárat és tartományát (az annak a jövedelmeiből kiállított magánkatonasággal együtt) kezében tartó birtokos, illetőleg az uralkodó által fizetett helyőrséget irányító kapitány között feszült volna. Utóbbinak ugyan elvben sem a várhoz, sem az uradalmi bevételekhez, sem a birtokos által fenntartott magánkatonaságához nem volt köze, a kényszerű társbérlet mégis megannyi konfliktushelyzetet szült. Amennyiben viszont maga a birtokos nyerte el a kapitányi posztot, úgy értelemszerűen mind a végváriak, mind a saját katonasága felett rendelkezett. A királyi helyőrség

kapitányaként a birtokost természetsszerűleg előbbi nem csekély havi zsoldja is megillette, ami fontos bevételi forrása volt a határvidék várurainak. A földesurak kapitányi kinevezése azonban az uralkodó és a katonai döntéshozók szemszögéből nézve is jó megoldásnak bizonyult és nem csupán az említett konfliktusok kivédése okán. A birtokosok ugyanis az oszmán portyáknak nap mint nap kitett, mindinkább pusztuló birtokaik védelmében az iratos katonák mellett természetesen magánhaderejüket is a védelem szolgálatába állították, ami a köz- és magánérdek szerencsés egymásra találása volt. Ugyanezen okból a birtokos-kapitányok értelemszerűen a királyi katonaság létszámon tartásában is érdekeltek voltak, ami a zsold késlekedése idején csak úgy volt lehetséges, ha a vártartomány földesúri jövedelmeiből juttattak a nélkülöző végváriaknak is.⁵⁷ Az ekkorra már szokásjoggá merevedő gyakorlat értelmében a magánkézben lévő végvárak élére rendszerint annak (egyik) birtokosát nevezte ki az Udvari Haditanács. Beszédes igazolása ennek, hogy Zrínyi a Malakóczy Miklóstól 1648-ban megvásárolt szécsiszigeti uradalom névadó várának kapitányságát éppen azon indokkal kérte el az uralkodótól, „mivelhogy örökös uráé törvényünk szerint az maga várának kapitánysága praetendálása”.⁵⁸

Jóllehet a muraközi védzóna is a Kanizsa ellen vetett végvidék szervezetéhez kapcsolódott, annak a Murától északra fekvő helyőrségei és a folyamközi katonaság közötti együttműködés meglehetősen esetlegesnek tűnik, ami akaratlanul is erősíthette annak különállását.⁵⁹ A Zrínyiek várövezete annál szorosabb szálakkal kötődött viszont a Belső-ausztriai Haditanács által Grazból irányított, Stájerország tartomá-

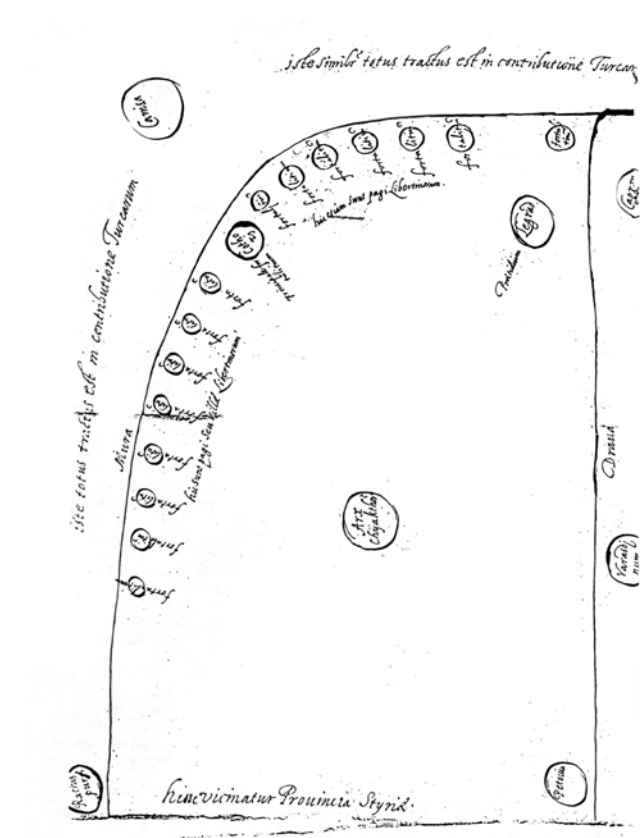

A Muraköz térképe

nyi hozzájárulásaiából fenntartott szlavón-petrinjai főkapitánysághoz, amely a Száva és Dráva közötti végházakat fogta össze. A vendnek is nevezett végvidék logisztikai és ellátóközpontjának számító Varasd tőszomszédsága kétségtelen előnyöket rejtett magában. A végvidék első embere ugyanis a szabad királyi városban székel, ami a Muraközből könnyebben megközelíthető volt, mint a Batthyányak németújvári rezidenciája, vagy akár a főkapitány-helyettesnek otthont adó Egerszeg. A folyamköz számára elsődlegesen mégis Kapronca és várövezetének viszonylagos közelsége jelentett nagy segítséget, amely ugyancsak a Kanizsai vilajettel nézett farkasszemet.⁶⁰ Szinte ismeretlen tény,

hogy a kaproncai főkapitányság garnizonjainak, a központ mellett különösen a drávai átkelőt vigyázó Dernye helyőrségének működési területe Somogy megyére is kiterjedt. Gyakorta vezettek portyákat a Drávától északra is, nem ritkán a légrádiakkal együtt.⁶¹ Légrád és más muraközi helyőrségek ellenben a jelek szerint csak ritkán lépték át a Drávát, amiben talán az őket a szlavóniai oszmán erősségektől elválasztó viszonylagos távolság is szerepet játszott.

A Légrádtól alig másfél órányira lévő Kaproncáról, a végvidék egyik alközpontjából szükség esetén viszonylag gyorsan és jelentős erőket lehetett átcsoportosítani a folyamközbe. Zrínyi Miklós és Péter tanulmányai idején,

A Mura menti őrházak

a Mura beállásakor többször is küldtek katonaságot a Muraközbe, amely több hétig ott is időzött.⁶² Zrínyi Miklós 1663. novemberi, a Murán átkelni szándékozó török-tatár egységek felett aratott, európai hírű diadala kivívásában is szerepet kaptak a Kaproncáról időközben sietve segítségül hívott végváriak, még ha részvételükről a győztesnek az uralkodóhoz küldött beszámolója sokat sejtetően hallgat is.⁶³ Zrínyi 200 katona felfogadása és fizetése iránti kérelmét korábban részben éppen azzal az indokkal hárították el a stájer rendek, hogy a Szigetet szükség esetén a szlavón végvidékről is meg lehet segíteni.⁶⁴ Ez egyébként már Siegmund Friedrich Graf von Trautmannsdorf főkapitánysága idején (1603–1630) is kötelessége volt a végvidék első emberének.⁶⁵ Zrínyi

(VII.) Miklós, majd halála után öccse, Péter is ilyen utasítást eszközölt ki a Habsburg uralkodótól.⁶⁶ Ennek ismeretében aligha meglepő, hogy 1670 decemberében, tehát Zrínyi Péter lefogatását követően Ferdinand Ernst Graf von Breuner kaproncai főkapitány a Belső-ausztriai Haditanácsnak egyenesen a Muraköznek a szlavón-petrinjai végvidékbe történő betagolását indítványozta.⁶⁷ Hadászati reálérveket önérdekkel elegyítő beadványában a főtsízt az állandó segítségnyújtás szükségességén túl, de már az előnyök között említette, hogy ebben az esetben a folyamközben szükségtelen lenne külön parancsnoki posztot fenntartani. Ez számottevő megtakarítást jelentene, minthogy a funkciót a kaproncai főkapitány is el tudná látni. A tervet azonban sem a grazi haditanácsosok, sem a tartomány rendjei nem támogatták. A Drávától északra eső területek védelmének a megszervezése ugyanis az 1577. évi haditanácskozáson lefektetett alapelvek értelmében a Bécsben működő katonai grémium hatáskörébe tartozott.⁶⁸ A stájer rendek pedig a tartományi költségvetés zömét felemésztő hadi kiadások lefaragásában voltak érdekeltek, amit a vend végvidék minden korábbinál alacsonyabb keretlétszámai is igazolnak.⁶⁹ A muraközi végvárak így a későbbiekben is a Kanizsa elleni végvidékhez, az Udvari Haditanács alárendeltségébe tartoztak. Az „átsorolás” azért sem volt indokolt, mivel az ottani királyi katonaság – a Zrínyiek magánhaderejével kiegészülve – elegendőnek bizonyult a folyamköz védelmére. A 17. század közepén a Muraköz volt Zala megye egyetlen olyan járása, amely „hódolatlan” maradt, azaz nem kényszerült arra, hogy az oszmánok részére is adót fizessen.⁷⁰

A HATÁRŐRIZET

„Miklós, a ma élő Zrínyi, végig a Mura partján, ahol a Sziget mellett folyik (több napi járőföldön!), nagy költséggel őrtornyokat állított, egyrészt, hogy az őrok meg tudják akadályozni az ellenség átkelését a folyón, másrészt, hogy amikor valamelyiken elsütik az ágyút, a többi sorban veszi és továbbadja a jelzést, a partot védő katonaság, mintha harci kürtöt hallott volna, mindenünnen a veszedelem helyére siethessen”. Forstall Márk ágostonos szerzetes, Zrínyi Miklós történetírója ekképpen írta le a Muraparti őrházláncolat működését, amelynek kiépítését megbízójának tulajdonította.⁷¹ Jóllehet állítása némi korrekcióra szorul, kétségtelen, hogy a kiforrott struktúra az 1660-as években lép elének a maga teljességében. A korabeli magyarsággal górének nevezett (latinul *specula/excubiae*, németül *Skarthaus*, az oszmán-török nyelvből kölcsönzött *csárdák*, esetleg *kula* kifejezéssel jelölt) őrtornyokat határfolyamok esetében jellemzően hidak, révek, gázlók mellett, magasabb térszíneken emelték, hogy azokból az ellenség átkelési kísérleteit észlelve időben jelt adhassanak.⁷² A muraközi górék is négy cölöpön álló, fedett szerkezetek voltak, amelyek építéséhez és folyamatos karbantartásához a folyamköz nagy kiterjedésű erdői szolgáltatott építőanyagot. A fa őrházakat a jelek szerint árok és sánc ölelte körül, amelyen palánkfal futott körbe.⁷³ Fejes István légrádi vicekapitány 1680. évi költségkimutatásából az is kiderül, hogy a górékat – vélhetően a belövések okozta tűzveszély miatt – kívül sárral tapasztották, illetve, hogy belül egy kemence is helyet kapott, amely mellett a vártán lévőek melegedhettek.⁷⁴ A Mura menti górék mindössze néhány fő személyzete

szakállas puskákkal, olykor mozsárral vagy kis kaliberű ágyúval is rendelkezett. A görék katonaságának nem csak jeleznie kellett az ellenség átkelését, hanem azt hátráltatni is, amit azért szükséges nyomatékosan hangsúlyozni, mivel a kutatás ezekre máig rendszerint mint szimpla jelzőtoronyokra tekint.⁷⁵ A Dunántúlon a Mura mellett a Rábán túli területeket és Győrt védelmezte hasonló megfigyelő- és jeladó rendszer.⁷⁶ Előbbihez éppen a Mura és Dráva közti szolgált példaképül, ahol állítólag a riasztás vételekor két mérőföldről is igyekeztek a kijelölt gyülekezőhelyre.⁷⁷ Az Érsekújvár 1663. évi elvesztését követően, a Vág mellett kiépítendő őrházrendszer kapcsán mintaként hivatkoznak a Mura menti görékre.⁷⁸ A 17. században a Kulpa mentén találunk hatékonyan működő őrházláncolatot, amely a déli irányból érkező oszmán portyáktól oltalmazta Szlavónia keresztény kézen maradt területét.⁷⁹ Az Una mentén már a 15–16. században is léteztek hasonló őrházak, így a Mura-parti őrtornyok közvetlen előképét alighanem a horvát-bosnyák határtérségben célszerű keresnünk.⁸⁰

Kollonich Lipót, a Magyar Kamara elnöke 1678. őszi muraközi szemleútja során felmérte a folyamközi őrházláncolatot is, amelyről részletes német nyelvű beszámoló készült.⁸¹ Ludwig R. Souchesnak, a szlavón-petrinjai végvidék főkapitányának kérésére öt évvel korábban Pavessich Gergely, a kincstárra szállt Zrínyijavak adminisztrátora által végrehajtott felmérés latin nyelvű jegyzőkönyve szerencsés módon ugyancsak fennmaradt.⁸² Ezeket összevetve megállapítható, hogy az 1670-es évek elején 24 őrház vigyázta éjjel-nappal a Mura jobb partját, jóllehet a Peklenica és Ráckanizsa közötti öt strázsahely a vasvári békekötés (1664) óta puszt

tán állt.⁸³ Több mint valószínű tehát, hogy Zrínyi Miklós életének utolsó éveiben is két tucat góré létezésével számolhatunk. Az 1641-ben, a stájer rendekhez írt kérvényéhez mellékelte, saját kezűleg rajzolt térképvázlatán csak 16 *fortaliti-umot* tüntetett fel, következésképpen a górék száma idővel gyarapodott.⁸⁴ Ez részben azzal magyarázható, hogy a Batthyányak turnischai birtokteste 1644-ben zálogképpen Zrínyi Péter kezére került, aminek eredményeként a Mura menti őrházláncolat immáron hézagmentessé vált.⁸⁵ A Mura menti őrházak köre mindazonáltal időről időre módosulhatott is. Legalábbis ezt sejteti, hogy az 1670-es évek elején Légrád és Kotori között tételesen hét strázsa létezése igazolható, Zrínyi 1661-ben mégis kilenc őrhely létezéséről tudósított.⁸⁶ Légrád és Ráckanizsa mint két végpont között légvonalban mintegy 40 km a távolság, így tehát a már a Zrínyiek idejében is létező 24 őrház átlagosan másfél-két kilométerre állhatott egymástól. Légrád körül azonban láthatólag ennél sűrűbben helyezkedtek el, ami igazolhatja a Muraközt az 1660-as évek elején kétszer is felkereső Evlia Cselebi állítását, miszerint a górék ágyúlövésnyi távolságban követték egymást.⁸⁷

A górék jellemzően egy közeli településről vagy határrészről (például Szemenyei, Kákonyai), valamely jellemzőjükről (Nagy, Új stb.), olykor pedig a benne szolgálókról vették nevüket.⁸⁸ Tudjuk például, hogy a Légrád és Kotori között elhelyezkedő hét góré közül egy az utóbbi helyőrség gondjaira volt bízva, hármat pedig a légrádi királyi fizetésű katonák őriztek. Kettőt az ottani, zsold nélkül szolgáló szabadosok (*libertini*) őriztek, akik a Zrínyiek magánhaderejét erősítették ugyan, ám esetileg Légrád királyi kapitánya is rendelkezhetett velük.⁸⁹

A „Köz góré” onnan kapta nevét, hogy az 1670-es évek elején abban mindkét uradalomfél birtokosa egy-egy góré volt köteles fizetni, tehát az illetéknéppen valóban közös volt. A Kotoritól nyugatra található őrhelyek személyzetét ellenben az uradalom katonaparasztsága biztosította, amelynek éppen ez jelenthette az elsődleges feladatát. Goricsány és Hudósán lovassá és hajdúvá tett parasztjai például a településeik területén emelkedő két-két vigyázóhelyet őrizték.⁹⁰ Zrínyi 1650 októberében kiadott telepítő pátensének fellelése óta a katonaparaszti szervezet muraközi megjelenésének dátumaként egységesen annak keletkezési évét jelöli meg a kutatás.⁹¹ A katonaparaszti hadszervezet valójában már egy évtizeddel korábban, 1639-ben is fennállt a Dráva–Mura közén. Zrínyi Miklós és öccse, Péter ugyanis – közös akaratral – kilenc település lakosságát kötelezték katonai szolgálatra, aminek ellenszolgáltatásaként lemondtak bizonyos földesúri járandóságairól.⁹² Az eddig feltételezettnél egy évtizeddel korábbi időpont nagy valószínűséggel a katonaparasztság megjelenésének pontos dátuma is egyben. A Zrínyi-fivérek már említett 1638. évi, a csáktornyai uradalmat megfelező osztálya ugyanis az őrhelyeken még zsoldosok tartását írta elő a feleknek, katonaparasztokról ellenben nem tett említést.⁹³ Utóbbiak száma 1672-ben mintegy félezerre tehető, akiknek kétharmada gyalogosan szolgálta az uradalmat.⁹⁴

A muraközi őrházláncolat mint esettanulmány szerfelett tanulságos, mivel kivételes rálátást enged az épített védelem és a hadszervezet kölcsönhatására, de emellett rávilágít a központi jövedelmekből fenntartott haderő és a magánkatonaság összefonódására is. Egy tartalmi jegyei alapján 1606 és 1609 közé

keltezhető várjegyzék még csak kilenc muraközi strázshelyet sorol fel.⁹⁵ Ezekben ez időtájt 200 lovas és félezer gyalogos szolgált az uralkodó zsoldján, akik rendkívüli (*extraordinarius*) katonaságként Kanizsa elvesztése után érkeztek a Muraközbe.⁹⁶ A későbbiekben viszont, legalább részben a birtokosok katonasága vigyázta az őrházakat. Bizonyítja ezt, hogy a Zrínyi-fivérek az uradalom 1638. évi felosztásakor öt strázsán és az azokban szolgálatot teljesítő 110 főnyi katonaság fenntartásának terhen is megosztottak. Minden bizonnyal a királyi katonaság számának csökkenése szorította rá a Zrínyieket arra, hogy pótlásukra saját költségükön fizessék a strázshelyek láthatólag nem csekély őrseregét. A végváriak száma ugyanis 1625-re 300-ra esett vissza, nem számítva közéjük Légrád 200 főnyi, gyalogosokból álló helyőrségét.⁹⁷ Ez viszont anyagilag nyilvánvalóan megterhelő lehetett a birtokosok számára, akik szabadulni igyekeztek a tekintélyes kiadási tételtől. A fegyveresek száma azonban amiatt is elmaradhatott a szükséges-től, mivel a veszélyes szolgálatra vállalkozókból is hiány mutatkozott.⁹⁸ Zrínyi (VII.) Miklós és Péter főként az őrházak katonaszükséglete miatt dönthetett tehát 1639-ben a határ menti falvak hajdúsításáról. Lényegében tehát az történt, hogy a fivérek a királyi katonaság hiányát előbb fizetéses, majd a náluk olcsóbb szabados státuszú fegyveresekkel pótolták. A katonaparasztok alkalmazásával azonban nem csak a zsoldosokat lehetett kiváltani, hanem a Zrínyi-familiárisok és szervitorok száma is jelentősen csökkenthető volt, akik a zálogként és/vagy szolgálatuk fejében kezükre került uradalmi helyföldek (*sessio*) arányában lovas katonák kiállítására voltak kötelezve.⁹⁹

AZ ÉPÍTETTŐ

A folyamköz védelmi rendszerének „idegközpontja”, a centrális fekvésű csáktornyai várnemcsak a birtokos család, hanem évtizedekre a horvát-szlavón bánok rezidenciájául is szolgált és mint ilyen, a félsziget legjobban kiépített és felszerelt erőssége volt.¹⁰⁰ Giovanni Giuseppe Spalla itáliai hadmérnök 1670-ben készült alap- és látrajzának tanúsága szerint – az akkor már felerészben kincstári kezelésben lévő – négy, kisméretű sarok- és egy keletre néző kapubástyával rendelkező erősséget kettős vizesárok övezte.¹⁰¹ A Zrínyi (VII.) Miklós által 1657 tavaszán megkezdett átépítés során tűnt el a korábban szabálytalan nyolcszög formájú, rondellákkal megerősített palánkfalú erősség, amelyet egy ismeretlen szerzőségű váralaprajz, Johann Ledentu 1639. évi látrajza, illetve a Zrínyi-fivérek egy évvel korábbi osztálylevele örökített meg.¹⁰² Spalla hiteles rajzának tanúsága szerint a nagy részben palánk szerkezetű kötőgátak egy téglalap alaprajzú reneszánsz palotát fogtak körül, amely a belső vár volt.¹⁰³ Az újabb műemlékvédelmi-restaurátori vizsgálatok a délkeleti szárny kialakítását Zrínyi Miklós időszakára datálják, így az erősség átépítése a palotatömb bővítésével vehette kezdetét.¹⁰⁴ 1657 folyamán „négyszögesítették” a korábbi körkörös vizesárkokat, amihez Zrínyi a stájer rendektől egyebek mellett árokásokat és egy vízipumpát, azaz szivattyút kért. Csáktornya átépítésével egyidejűleg a közel egy évtizeddel korábban megszerzett szécsiszigeti váránál is zajlottak munkálatok. Valószínűleg itt is egy új várárkot alakítottak ki, ami miatt Zrínyinek a szomszédos Lendva és Lenti kettős uradalmát birtokló Nádasdy Ferencel konfliktusa is támadt.¹⁰⁵

Zrínyi-Újvár

A leggrandiózusabb és legnagyobb visszhangot kiváltó vállalkozása azonban kétségkívül Zrínyi-Újvár felépítése volt, amely a Mura bal partján, tehát egyértelműen oszmán területen létesült, így az több okból is a – hivatalosan még fennálló – béke megszegésének minősült.¹⁰⁶ Jóllehet az 1661 tavaszán-nyarán megkezdett

munkákat Zrínyi védelmi, illetve preventív jellegűnek igyekezett beállítani a bécsi döntéshozók előtt, azok valójában egy hídfő kialakítására irányultak, ahonnan – mint arra korábban már utaltunk – könnyebben ellenőrzés és folyamatosan nyomás alatt lehetett tartani a keresztény országrészbe beékelődő Kanizsát.

A Légráddal szemközti dombháton épült erősség, voltaképpen egy úgynevezett koronamű, hadászati jelentősége a politikai-katonai események alakulásával idővel felértékelődött, túllépve azon a (lokális) szerepkörön, amelyet építtetője kezdetben neki szánhatott.¹⁰⁷ Kevésbé ismert, hogy az 1664 nyarán elpusztított erődöt Zrínyi végrendeletileg a muraközi uradalmához csatolta és mint szerzett jószágot feleségére, illetve utódaira hagyományozta, bár testamentuma 1662. évi tollbamondásakor kétségei voltak afelől, hogy sikerül-e azt megtartani.¹⁰⁸

A kutatás figyelmét a legújabb időkig az is elkerülte, hogy Zrínyi-Újvár nem előzmények nélkül létesült. Zrínyi ugyanis 1657 nyarán a Mura oszmán oldalán egy sáncművet emeltetett, „az hova szaladhassanak lovas[a]i és gyalog[ja]i, ha kergetik [őket]”.¹⁰⁹ Ebben a – tehát a hódolt országrészben portyázó katonái védelmére emelt – építményben ekkor éjjel-nappal mindössze húsz fegyveres őrködött.¹¹⁰ Sajnos nem tudjuk, hogy az őrhely meddig állt fenn és lokalizációját illetően is csak feltevésekre vagyunk utalva, de okkal vélelmezzük, hogy Zrínyi-Újvár körzetében állhatott.¹¹¹ Feltűnő viszont, hogy Csáktornya, Szécsisziget és – az egyelőre névtelen – Mura menti palánk (át)építésére láthatólag egyidőben, 1657 nyarán került sor. A véletlen egybeesés ellen szól a körülmény, hogy Zrínyi a rezidenciájának kiépítéséhez a Belső-ausztriai Tartomány szolgálatában álló „holland hadmérnök” kiküldését kérte a stájer rendektől, aki az utóbb Zrínyi-Újvár munkálatait is irányító Guislain Segers d’Ideghem von Wassenhofen lehetett.¹¹² Jóllehet újabban kérdőjelek merültek fel szerepvállalásának mértékét illetően, az ő személye jelentheti a kapcsolatot a Zrínyi Miklós által kezdeményezett

és meglepően szűk időintervallumban zajló muraközi és murántúli építkezések között.¹¹³

Ezen munkálatok költség-, anyag- és munkaerőigénye tetemes lehetett, amelyet Zrínyi a magyar, a horvát-szlavón és stájer rendek segítségével igyekezett előteremteni. Csáktornya átépítéséhez Zala és a vele egyesített Somogy vármegyék közönsége 600 Ft-tal járult hozzá, amelyre az uralkodónál kieszközölt parancslevél utasította őket.¹¹⁴ Szécsiszigethez pedig Zala megye egyik járásának kirendelését sikerült Zrínyinek elérnie, amiben szintén szerepet játszhatott, hogy ezúttal is mint a vármegyék főispánja volt a kérelmező.¹¹⁵ A horvát-szlavón rendek már 1642-ben – tehát még Zrínyi báni kinevezése előtt – is felajánlottak 500 forintot Csáktornya építésére, jöllehet a Muraköz nem tartozott az illetékességükbe.¹¹⁶ A főúr Zrínyi-Újvár munkálataihoz igénybe kívánta venni Varasd szabad királyi város jobbágyságát is.¹¹⁷ A munkák oroszlánrésze azonban minden bizonnyal birtokai parasztságára várt, jóllehet ők törvényileg csak a muraközi végházak karbantartására voltak kötelezve.¹¹⁸ Kevésbé ismert, hogy a Muraköz mellett a Zrínyiek jelentős birtokállománnyal rendelkeztek a Dél-Dunántúlon is. Baranya megyében 150–170 település adójára tartottak igényt, így annak legnagyobb birtokosai voltak.¹¹⁹ Somogyban is közel két tucat helység és puszta volt a kezükön, de a „Murán túli” helységek között valószínűleg Zala és Vas megyei hódolt települések is voltak.¹²⁰ A folyamközi végházakhoz közelebb eső települések természetben, a távolabbiak pénzben rótták le évi 12 napos munkakötelezettségeiket. Zrínyi Péter légrádi és muraközi kapitányságának időszakában (1665–1670) évente 1500 (magyar?) forint folyt be ezen a címen.¹²¹

„FEGYVER KÉVÁNTATIK...”

Zrínyi-Újvár mellett bizonyára a muraközi végházak lövegparkjának jelentős része is Zrínyi Miklós idején kerülhetett a rendeltési helyére. Ezt abból gyaníthatjuk, hogy a Zrínyi-féle ágyúk közül hármat Kanizsa 1690. évi visszafoglalásakor az egykori vilajetköz-pontban vettek jegyzékbe. Rajtuk a költő jól ismert jelmondata: „Sors bona nihil aliud”, illetve az 1646-os évszám volt olvasható.¹²² Ezek bizonyára Zrínyi-Újvár elestekor, illetve talán már a Kanizsa sikertelen ostromát követő sietős visszavonulás során lettek oszmán hadizsákmánnyá.¹²³ A jelmondat nem mellesleg annak bizonyítékául is szolgálhat, hogy azt Zrínyi már ekkor is használta, jóllehet az Elias Wideman által 1646-ban készített portréjára a másik, a kutatás által korábbinak vélt mottó: „Nemo me impune lacesset” került.¹²⁴ Egy négy fontos golyót vető, 1657-es dátummal jegyzékbe vett löveg készíttetését Csáktornya ez évi átépítése indokolhatta.¹²⁵ Ez vélhetően azon ágyúk egyike lehetett, amelyeket Zrínyi Bécsben Balthasar Herold királyi ágyúöntő mesterrel öntetett és csak később kerültek rendeltetési helyükre.¹²⁶ Jóllehet III. Ferdinánd 1657 júniusában engedélyezte 3000 forint kiutalását a költségekre, pénzhiány miatt a munkálatok még a következő év áprilisában sem kezdődhettek el.¹²⁷ Az uralkodó rendelkezése értelmében az ágyúöntőnek kellett volna Csáktornyára utaznia, de végül – pragmatikus okokból – az a döntés született, hogy arra a császárvárosban kell sor keríteni, így Zrínyinek kellett a 300 mázsa fémét Bécsbe szállíttatnia.¹²⁸ Az öntőforma egyébként már 1657 őszén elkészült, ami feloldja azt a nyilvánvaló ellent-

mondást, hogy a – mint láttuk – leghamarabb a következő évben öntött ágyúkra miért a korábbi (voltaképpen fiktív) évszám került.¹²⁹

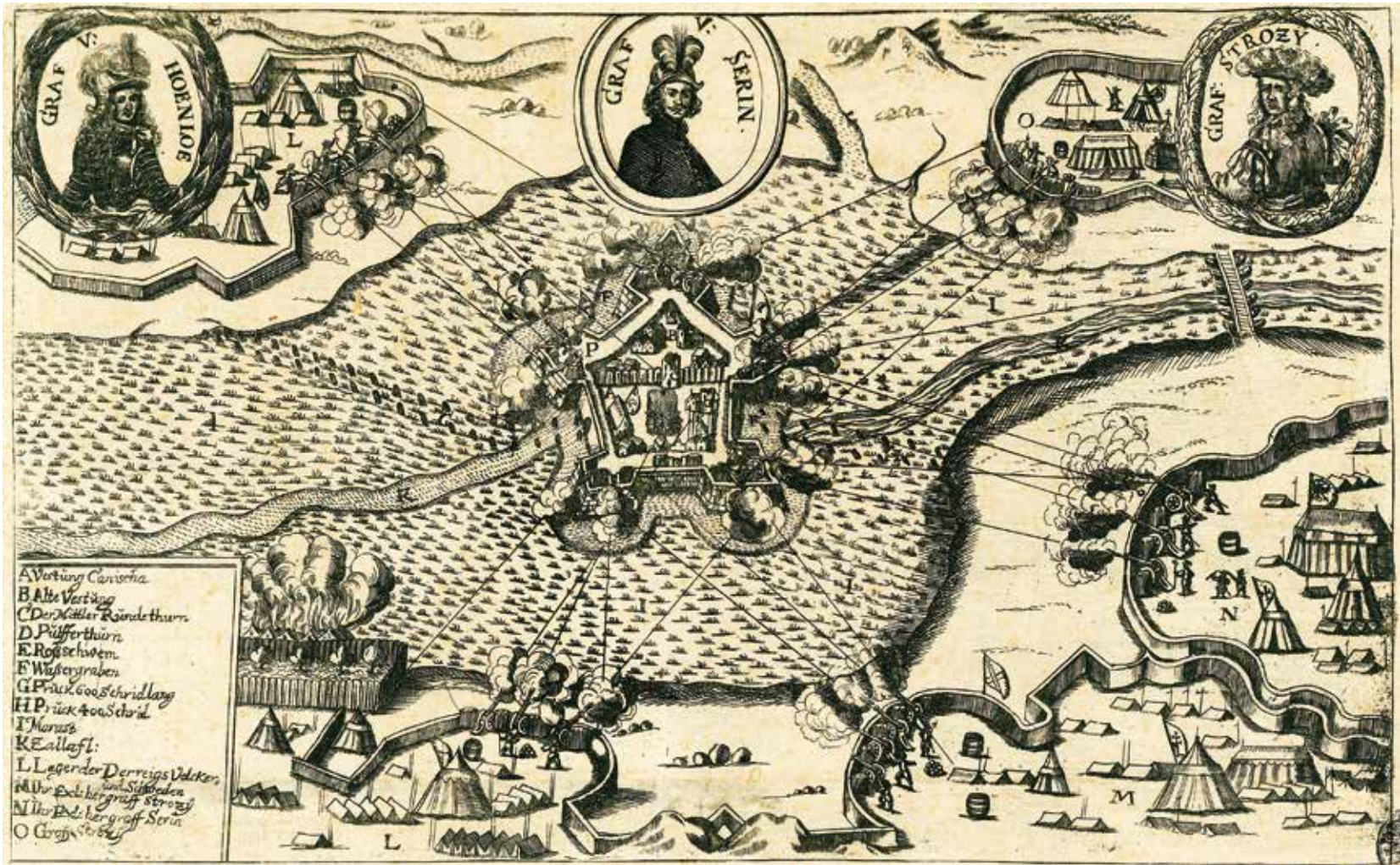
A Kanizsa ellen vetett végvidéket – a győri és a bányavidéki generalátushoz hasonlóan – elviekben a bécsi hadszertárból látták el hadfelszerelésekkel, de a Muraközbe alkalmilag Grazból is érkeztek szállítmányok, tehermentesítve ezzel a császárváros hadszertárát. Hangsúlyozni szükséges azonban, hogy a hadianyagségelyt a Zrínyiek nem mint a Muraköz és Légrád kinevezett királyi kapitányai, hanem mint a csáktornyai uradalom birtokosai kapták. A Zrínyieket a stájer arisztokráciához köztudottan generációkon át szoros szálak fűzték. Elegendő ehelyütt arra utalni, hogy (VII.) Miklós mindkét felesége, Draskovics Mária Euzébia és Maria Sophia Löbl is stájer felmenőkkel rendelkezett.¹³⁰ Nagypja ugyancsak a szomszédos tartományból, ráadásul a protestáns rendiség egyik oszlopának számító Stubenberg családból választott házastársat magának.¹³¹ Zrínyi (IV.) György lányának 1597-ben Lenkovich Györggyel kötött házasságára is hivatalosak voltak az osztrák rendek követei, de nem hiányoztak unokája – stájer földön tartott – első lakodalmáról sem.¹³² A Zrínyi grófok küldöttei gyakorta vettek részt a grazi tartományi gyűléseken, ahol élőszóban tolmácsolták uruk segélykéréseit.¹³³ Jóllehet a Zrínyiek és a stájer rendek kapcsolata sem volt mentes konfliktusoktól, a határvédelem közös ügye mégis elhomályosította, de legalábbis tompította a köztük lévő érdekellentéteket. A Muraköz elővéd szerepe miatt Zrínyi (VII.) Miklósnak szemernyi kétsége sem lehetett afelől, hogy – ha önnön érdekük okán is – a szomszédos stájer rendek elődeihez hasonló-

an őt sem fogják „segítség és vigasz nélkül hagyni”.¹³⁴ Példaként az 1638. évi tartományi gyűlésükön a stájer rendek nyolc mázsa puskaport és három tábla ólmot ajánlottak meg Zrínyinek, a „jó szomszédság” okán.¹³⁵ 1641 márciusa előtt, két alkalommal összesen öt mázsa puskaport, ugyanennyi ólmot, 50 muskétát, 24 szakállas puskát és egy hírlövő mozsarat is átadtak a nevezettnek a Sziget védelmére, bár ebbe talán a korábbi felajánlás is beleértendő.¹³⁶ A főúr 1657 tavaszán a használhatatlanná vált muraközi ágyúk újröntése és javítása ügyében is először a stájer rendekhez fordulhatott, de kérése a jelek szerint nem talált meghallgatásra.¹³⁷ A kiutalt hadianyag jellege arra enged következtetni, hogy azok iránt nem annyira a végházakban, mint inkább a fentebb már bemutatott két tucat Mura menti őrházban mutatkozott szükség. Természetesen nem csak a Zrínyiek jutottak ily módon osztrák fegyverekhez és hadianyagokhoz. 1639-ben például Lobkovitz Poppel Évának, Batthyány Ferenc özvegyének utaltak ki két mázsa lőport, három mázsa ólmot és két hírmondó löveget, ahogyan fogalmaztak, „keresztényi könyörületből”.¹³⁸ Az egyes kérelmezőknek juttatott, alkalmilag többnyire néhány mázsa lőport és ólmot, illetve kézfegyvereket magukban foglaló szállítmányok mennyiségéről jelenleg sajnos nem ismerünk összesítő kimutatást. A kedvezményezettek széles körét és a korszak egészen át igazolható gyakorlatot alapul véve együttesen bizonyára nem jelentéktelen mennyiségről és értékről lehetett szó. A határ menti, erőfölényükkel gyakorta visszaélő magyar nagybirtokosok támogatása stájer részről azért is figyelmet érdemel, mivel az osztrák tartomány lakossága többet szenvedett a ma-

gyar mágnások túlkapásaitól, mint maguktól a törököktől.¹³⁹ E tekintetben Zrínyi Miklós sem volt kivétel: 1654 körül ugyanis a szomszédos stájerországi Luttenberg uradalmának kilenc faluját önkényesen elfoglalta és lakóikat szolgálatra kötelezte.¹⁴⁰ A ráckanizsai kastélyhoz csatolt területet csak mintegy két évtized múltán, Zrínyi Péter meghurcoltatását követően sikerült Miklós özvegyétől visszavenni.¹⁴¹

ÖSSZEGZÉS

Mint láttuk, Zrínyi Miklós Légrád és Muraköz kapitányaként 1640-től egészen haláláig megszakítás nélkül irányította a Kanizsa elleni végvidék déli határszakaszának védelmét. A kapitányi tisztség öröklődése csak fokozta a földrajzilag eleve zárt folyamköz különállását, amely így egy lényegében önálló védelmi övezetté válhatott a 17. század közepére. Ez az oszmánellenes védelmi rendszer egészét tekintve is példa nélkül állt, jól jelezve a család magyar-horvát rendiségen belüli politikai súlyát és határokon átvívelő kapcsolatrendszerét is. Az exponált határsáv feletti rendelkezés jogának Zrínyire ruházása révén a muraközi végvárak és a tájegységnyi csáktornyai uradalom magánhadereje közös irányítás alá került; utóbbi nem pusztán kiegészítette a végvárak katonaságát, de szervesen össze is fonódott azzal. Zrínyi láthatólag a Mura bal partján álló erősségeket is igyekezett a folyamköziekkel strukturálisan összefogni, illetve a dél-dunántúli családi birtokokat is a határvédelem szolgálatába állítani. Míg tisztségei és megbízatásai a jogi-működési kereteket, addig a Mura mente a teret jelölte ki, ahol Zrínyi számára lehetőség nyílt szervezői és irányítói képességeinek kibontakoztatására.

Kanizsa ostroma

Bibliográfia és a Jegyzetek rövidítései

AHK	Alte Hofkammer
Bd.	Band
br.	broj
cs.	csomó
d.	doboz
é. n.	év nélkül
Exp.	Expedít
Fasc.	Fasciculus
fol.	Folio
FHKA	Finanz- und Hofkammerarchiv
Ft.	forint
HDA	Hrvatski državni arhiv
HFU	Hoffinanz Ungarn
HKR	Hofkriegsrat
h. n.	hely nélkül
knj.	knjiga
köt.	kötet
KA	Kriegsarchiv
ld.	lásd
lt.	levéltára
MKA	Magyar Kamara Archivuma
MNL	Magyar Nemzeti Levéltár
MTA	Magyar Tudományos Akadémia
No.	Numerus
NRA	Neoregistrata acta
OL	Országos Levéltár
ÖNB	Österreichische Nationalbibliothek
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv
Prot.	Protocollum
Reg.	Registratur
R. Nr.	Rote Nummer
Sr.	Sonderreihe
SUS	Sammlungen und Selekte
sz.	szám
t.	tekercs
tc.	törvénycikk
U et C.	Urbaria et Conscriptiones
uo.	ugyanott
uő	ugyanő
vö.	vesd össze
ZML	Zala megyei Levéltár
ZSt.	Zentralstellen

Kiadott források

CJH	<i>Magyar Törvénytár (Corpus Juris Hungarici). 1608–1657. évi törvénczikkék.</i> Magyarázó jegyzetekkel kíséri Márkus Dezső. Budapest, 1900, Franklin-társulat.
EVLIA CSELEBI	<i>Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664.</i> Az előszót és a szómagyarázatot írta, a jegyzeteket átdolgozta Fodor Pál. Budapest, 1985, Gondolat Kiadó.
FORSTALL	Marcus Forstall: A Zrínyi grófok hősi családjának története. In <i>Zrínyiek a magyar és a horvát történetében.</i> Szerk. Bene Sándor és Hausner Gábor. Budapest, 2007, Zrínyi Kiadó, 321–378.
GEŐCZE	Geőcze István: Hadi tanácskozások az 1577. évben. <i>Hadtörténelmi Közlemények</i> , VII. évf. (1894) 502–537, 647–673.
HASAN AGA	<i>Krieg und Sieg in Ungarn. Die Ungarnfeldzüge des Großveziers Köprülüade Fazıl Ahmed Pascha 1663 und 1664 nach den „Kleinodien der Historien“ seines Siegelbewahrsers Hasan Aga.</i> Übersetzt, eingeleitet und erklärt von Erich Prokosch. Graz–Wien–Köln, 1976, Styria Verlag /Osmanische Geschichtsschreiber 8/.
KIRÁLY–KOVÁCS	Király Erzsébet – Kovács Sándor Iván: A Velencei Állami Levéltár Zrínyi-dokumentumaiból. In <i>Zrínyidolgozatok III.</i> Szerk. Dömötörfi Tibor – Thúróczy Horváth Andrea – Kovács Sándor Iván. Budapest, 1986. Eötvös Loránd Tudományegyetem, 26–40.
KOVÁCS	Kovács József László: Zrínyi-iratok a grazi Landesarchivban. (lásd MATARKA: http://epa.oszk.hu/00000/00018/00007/pdf/kovacs.pdf) <i>Hadtörténelmi Közlemények</i> , CXI. évf. (1998) 4. sz. 911–927.

LOPAŠIĆ 1883

Radoslav Lopašić: Nekoliko priloga za poviest urote Petra Zrinskoga i Franje Frankopana. Starine, 1883. Knj. 15, 114–154.

LOPAŠIĆ 1887

Radoslav Lopašić: Prilozi za poviest Hrvatske XVI. i XVII. vieka iz štajerskoga zemaljskoga arhiva u Gradcu. Starine, 1887. Knj. 19, 1–80.

LOPAŠIĆ 1889

Lopašić, Radoslav: *Spomenici hrvatske krajine. Knj. 3. /*Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium XX/. Zagreb, 1889, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

MU

A Muraközi uradalom gazdasága és társadalma a 17–18. században. Válogatott források. Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a mutatókat készítette Gyulai Éva – Horváth Zita – Turbuly Éva. Szerk. Horváth Zita. Zalaegerszeg, 2010, Zala megyei Levéltár /Zalai Gyűjtemény 68/.

MZPÖ

Monumenta Zrínyiana. Pars oeconomica. Tomus II. Insula Muraköz (1635–1720). Redegit Vera Zimányi. Digessit, introductione Germanica et indice instruxit István M. Kiss. Budapest, 1991, Akadémiai Kiadó.

RAKOVSZKY

Rakovszky István: Eszterházy Pál relatioja 1674-ben. *Történelmi Tár*, XIV. évf. (1891) 257–266.

SCHMIDT

Rudolf Schmidt: Podaci o Adamu grofu Zrinskom iz austrijskoga ratnoga arkiva. *Vjesnik kr. državnog arkiva u Zagrebu*, VII. évf. (1937) 102–144.

TÓTH 2012

Tóth Péter: *Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái III. 1656–1716.* Zalaegerszeg, 2012. Zala megyei Levéltár /Zalai Gyűjtemény 72/.

VITNYÉDI

Vitnyédi István levelei 1652–1664. Adalékul a XVII. század politikai és erkölctörténetéhez. Közli: Fabó András. *Magyar Történelmi Tár*, XV. évf. (1871) 1–272, XVI. (1871) 1–278.

ZMÖM

Zrínyi Miklós összes művei. Szerkesztette és az utószót írta Kovács Sándor Iván. Budapest, 2003, Kortárs Kiadó.

Felhasznált irodalom

BAGI

Bagi Zoltán Péter: Elveszve a fogalmak tengerében. *Győri Tanulmányok*, XL. évf. (2019) 39–67.

BARÁTH

Baráth Zsolt: A Rába, mint védelmi vonal a 17. században. Védelmi munkálatok és létesítmények a folyó Vas megyei szakaszán. *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, XLI. évf. (2014) 1. sz. 31–53.

BIDERMANN

Hermann Bidermann: Steiermarks Beziehungen zum kroatisch-slawonischen Königreich im XVI. und XVII. Jahrhunderte. *Mitteilungen des Historischen Vereins für Steiermark*, XXXIX. évf. (1891) 3–125.

BZ

A Bibliotheca Zriniana története és állománya. Szerk. Kovács Sándor Iván. Budapest, 1991, Argumentum – Zrínyi Kiadó /Zrínyi Könyvtár IV/.

CENNERNÉ

A Zrínyi család ikonográfiája. A bevezető tanulmányt írta és a katalógust összeállította Cennerné Wilhelmb Gizella. Budapest, 1997, Balassi Kiadó.

CZIGÁNY 2004

Czigány István: *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600–1700.* Budapest, 2004, Balassi Kiadó /A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Millenniumi Könyvtára 4/.

CZIGÁNY 2013

Czigány István: A Kanizsával szembeni végvidék védelmi rendszere a XVII. század közepén. In *Batthyány I. Ádám és köre.* Szerk. J. Újváry Zsuzsanna. Piliscsaba, 2013, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 67–90.

CZIGÁNY 2019

Czigány István: A Muraköz oszmánellenes védelmi rendszere és Zrínyi-Újvár. In *Zrínyi-Újvár. Egy 17. századi védelmi rendszer az oszmán hódoltság határán.* Szerk. Hausner Gábor – Németh András. Budapest, 2019, Dialóg Campus Kiadó, 25–39.

CSILLAG

Csillag István: „Ő vitéz véérért vedd kedvedben fiát”: Szigetvár 1566/1664. In Uő: *„Égi szövétnek”.* Filológiai Zrínyi-kalászat. Budapest, 2016, Ráció Kiadó, 211–231.

DOMOKOS

Domokos György: Zrínyi-Újvár építése és pusztulása. In *Zrínyi-Újvár emlékezete.* Szerk. Hausner Gábor és Padányi József. Budapest, 2012, Argumentum Kiadó, 34–65.

FELETAR

Dragutin Feletar: *Legrad.* Čakovec, 1971 /Biblioteka Kulturno-prosvjetnog društva „Zrinski” Čakovec/.

GATTERMANN

Claus Heinrich Gattermann: *Die Baranya in den Jahren 1686 bis 1713. Kontinuität und Wandel in einem ungarischen Komitat nach dem Abzug der Türken.* Göttingen, 2005, Universitätsverlag Göttingen.

GELLÉN

Gellén Zsolt: A Rába védelmében. In *Táj és történelem.* Szerk. R. Várkonyi Ágnes. Budapest, 2000, Osiris Kiadó, 232–254.

KASER

Karl Kaser: *Freier Bauer und Soldat. Die Militarisierung der agrarischen Gesellschaft an der kroatisch-slawonischen Militärgrenze (1535–1881).* Wien–Köln–Weimar, 1997, Böhlau Verlag.

KELENIK

Kelenik József: Egy végvidék születése. A Kanizsa ellen vetett végek kialakulásának története, 1600–1601. In *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére.* Szerk. Hausner Gábor. Budapest, 2005, Argumentum Kiadó, 311–357.

KLANICZAY

Klaniczay Tibor: *Zrínyi Miklós.* 2., átdolgozott kiadás. Budapest, 1964, Akadémiai Kiadó.

KOLTAI

Koltai András: *Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén.* Győr, 2012, Győri Egyházmegyei Levéltár.

KOPPÁNY

Koppány Tibor: A költő Zrínyi és Csáktornya várának átépítése. In *„Ez világ mint egy kert...”.* *Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére.* Szerk. Bubryák Orsolya. Budapest, 2010, Gondolat Kiadó, 153–167.

KRUHEK 1984

Milan Kruhek: Stvaranje i utvrđivanje obrambene granice na Kupi u toku XVI i XVII stoljeća. In *Vojna krajina. Povijesni pregled – historiografija – rasprave.* Uredio Dragutin Pavličević. Zagreb, 1984, Sveučilišna naklada Liber, 214–258.

KRUHEK 1995

Milan Kruhek: *Krajiške utvrde i obrana Hrvatskog Kraljestva tijekom 16. stoljeća.* Zagreb, 1995, Institut za suvremenu povijest.

MOAČANIN

Nenad Moačanin: Verwaltungsgeschichte Mittelslawoniens als Bestandteil des Eyalets Kanizsa. In *Zalai Múzeum 4.* Szerk. Vándor László. Zalaegerszeg, 1992, Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, 73–75.

PAPP-VÁRY

Papp-Váry Árpád: *Magyarország története térképeken.* Budapest, 2005, Kossuth Kiadó – Cartographia, 108–109.

PÁLFFY 1995
Pálffy Géza: *Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században*. Győr, 1995, Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára.

PÁLFFY 1996
Pálffy Géza: A török elleni védelmi rendszer története a kezdetektől a XVIII. század elejéig. Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz. *Történelmi Szemle*, XXXVIII. évf. (1996) 2–3. sz. 163–217.

PÁLFFY 1997A
Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. Minta egy készüő főkapitányi és archontológiaí „életrajzi lexikonból”. *Történelmi Szemle*, 39. (1997) 2. sz. 257–288.

PÁLFFY 1997B
Pálffy Géza: A rabkereskedelem és rabtartás gyakorlata és szokásai a XVI–XVII. századi török–magyar határ mentén. Az oszmán-magyar végvári szokásjog történetéhez. *FONS*, IV. évf. (1997) 1. sz. 5–78.

PÁLFFY 1999
Pálffy Géza: *A császárváros védelmében. A Győri Főkapitányság története 1526–1598*. Győr, 1999, Győr–Moson–Sopron Megye Győri Levéltára.

PÁLFFY 2000
Pálffy Géza: *Európa védelmében. Haditérképészet a Habsburg Birodalom magyarországi határvidékén a 16–17. században*. 2. javított és bővített kiadás. Pápa, 2000, Jókai Mór Városi Könyvtár.

PÁLFFY 2007
Pálffy Géza: Egy horvát-magyar főúri család a Habsburg Monarchia nemzetek feletti arisztokráciájában. A Zrínyiek határokon átvélő kapcsolatai. In *Zrínyiek a magyar és a horvát históriában*. Szerk. Bene Sándor – Hausner Gábor. Budapest, 2007, Zrínyi Kiadó, 39–65.

PÁLFFY 2009
Pálffy Géza: A Batthyány család a törökellenes határvédelemben. *Hadtörténelmi Közlemények*, CXXII. évf. (2009) 2. sz. 321–356.

PÁLFFY 2013
Pálffy Géza: A Batthyány család és a dunántúli határvédelem a XVI–XVII. században. In *Batthyány Ádám és köre*. Szerk. J. Újváry Zsuzsanna. Piliscsaba, 2013, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 41–66.

PÁLFFY 2014
Pálffy Géza: Költő és hadvezér? A politikus, katoná, költő-író különféle lojalításai és identitásai. *Hadtörténelmi Közlemények*, CXXVII. (2014) 4. sz. 867–880.

PETRIĆ
Hrvoje Petrić: *Pogranična društva i okoliš. Varaždinski generalat i Križevačka županija u 17. stoljeću*. Samobor–Zagreb, 2012, Izdavačka kuća Meridijan–Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju.

SRŠA
Ivan Srša: Čakovečki stari grad za Zrinskih. *Kaj*, XLI. évf. (2008) br. 6. 67–97.

SUDÁR
Sudár Balázs: Török hadak Magyarországon, 1663–1664. In *Várostromok és Közép-Európa Zrínyi Miklós (1620–1664) korában*. Szerk. Bujdosné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilasi Ágota. Eger, 2017, Dobó István Vármúzeum /Studia Agriensia 34/, 93–112.

ŠTEFANEC
Nataša Štefanec: *Država ili ne. Ustroj vojne krajine 1578 godine i hrvatsko-slavonski staleži u regionalnoj obrani i politici*. Zagreb, 2011, Srednja Europa.

SZITA
Szita László: Újabb adatok a kanizsai blokádharc és kapituláció történetéhez 1688–1690. In *Hadtörténelmi tanulmányok*. Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg, 1995, Zala megyei Múzeum /Zalai Gyűjtemény 36, I/ 53–77.

TAKÁTS
Takáts Sándor: A magyar erősségek. In Uő: *Rajzok a török világból. II. köt*. Budapest, 1915, Magyar Tudományos Akadémia, 1–133.

TOIFL
Leopold Toifl: Bajcsavár története stájer levéltári források alapján. In *Weitschawar/Bajcsavár. Egy stájer erődítmény Magyarországon a 16. század második felében*. Szerk. Kovács Gyöngyi. Kiállítás a zalaegerszegi Göcseji Múzeumban 2002. május 31–2002. október 31. Zalaegerszeg, 2002, Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, 29–40.

TÓTH 2013
Tóth Hajnalka: *A Kanizsával szembeni végvidék Gyöngyösi Nagy Ferenc levelezése tükrében*. Szeged, 2013, Szegedi Tudományegyetem.

VALENTINITSCH
Helfried Valentinitsch: Die Steiermark, Ungarn und die Osmanen 1606–1662. *Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark*, LXV. évf. (1974) 93–128.

VÉGH 2007
Végh Ferenc: *Birodalmak határán – a Balaton partján. Keszthely végvárváros a XVI–XVII. században*. Budapest, 2007, Históriaantik Kiadó /Disszertációk a társadalomtudományok köréből 1/.

VÉGH 2011
Végh Ferenc: A Muraköz katonatársadalma Zrínyi Miklós és Péter birtoklása idején (1638–1671). In *„Hír a dicső tettek ragyogása”. Tanulmányok a Zrínyi család és Szigetvár történetéből*. Szerk. Varga Szabolcs. Szigetvár, 2011, Szigetvári Kultúr- és Zöld Zóna Egyesület – Szigetvári Várbaráti Kör, 167–184.

VÉGH 2017
Végh Ferenc: Zrínyi Miklós és Péter, a törökellenes határvédelem szervezői. A Muraköz védelmi rendszere a 17. század közepén. In *Várostromok és Közép-Európa Zrínyi Miklós (1620–1664) korában*. Szerk. Bujdosné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilasi Ágota. Eger, 2017, Dobó István Vármúzeum /Studia Agriensia 34/ 217–246.

VÉGH 2019
Végh Ferenc: Csáktornya várának ismeretlen alaprajza 1680-ból. Zrínyi VII. Miklós építkezéseinek kronológiaiához. *Castrum*, XXII. évf. (2019) 1–2. sz. 93–105.

VÉGH 2020A
Végh Ferenc: A „Magyar Márs” árnyékában? Az ismeretlen Zrínyi Péter. *Hadtörténelmi Közlemények*, CXXXIII. évf. (2020) 4. sz. 805–826.

VÉGH 2020B
Végh Ferenc: Stájerhon védelmében. A szlavón-petrinjai végvidék a 17. században – magyar szemmel. *Pontes*, III. évf. (2020) 69–93.

ZIMÁNYI 1960
Zimányi Vera: Adatok a dunántúli hajdúk történetéhez. *Századok*, XCIV. évf. (1960) 1–3. sz. 286–302.

ZIMÁNYI 1981
Zimányi Vera: A Zrínyi család tenger melléki birtokai. *Századok*, CXV. évf. (1981) 2. sz. 368–416.

Jegyzetek

1 | Erre vonatkozóan bővebben lásd Pálffy Géza tanulmányát a kötetben.

2 | A Kanizsa ellen vetett végvidék történetét tárgyaló, újabb keletű feldolgozások sorából kiemelendő CZIGÁNY 2013 67–90. TÓTH 2013 38–46. VÉGH 2010 13–28. KELENIK 311–357.

3 | ZIMÁNYI 1981 368–416. A csáktornyai uradalom birtoklástörténetére VÉGH 2017 218–220.

4 | FELETAR 73.

5 | KELENIK 311–357.

6 | LOPAŠIĆ 1883 138.

7 | ÖStA FHKA AHK HFU R. Nr. 130. 1626. Juli fol. 54–59. (Filmtár W 1838. t.)

8 | MNL–OL P 1322 A herceg Batthyány család levéltára. Földesúri famíliára vonatkozó iratok. No. 1263.

9 | ÖStA FHKA AHK HFU R. Nr. 197. 1655. August fol. 91–92. (Filmtár W 1937.t.)

10 | CZIGÁNY 2019 33–34.

11 | CZIGÁNY 2004 101–103.

12 | CZIGÁNY 2013 76–77.

13 | Uo. 78. Az instrukció korabeli magyar nyelvű fordítását közreadta PÁLFFY 2013 63–66.

14 | ÖStA FHKA AHK HFU R. Nr. 148. 1633. Juli fol. 82–84. (Filmtár W 1871.t.)

15 | A végvidék keretlétszámait tartalmazó kimutatásokra példa CZIGÁNY 2013 83. PÁLFFY 2009 332–333.

16 | PÁLFFY 2007 52.

17 | PÁLFFY 2000 50.

18 | ÖStA FHKA AHK HFU R. Nr. 196. fol. 223–225. 1655. Juni (Filmtár W 1937.t.) Az Oberst terminus többes jelentéstartalmára BAGI 39–41.

19 | ÖStA KA ZSt. Sr. Bestellungen Karton 9. No. 1468. (1648. március 16.)

20 | „*Die Insul ist viele Jahre unter dem Banat in Kroatien gewesen*” ÖStA FHKA Sonderbestände, SUS Handschriftensammlung No. 450. fol. 14–15.

21 | PÁLFFY 1996 204. A Kulpa melletti (másként báni) végvidék kiépülésére KRUHEK 1984 215–257.

22 | TAKÁTS 291–292, 298.

23 | Fábri Bálint „*exercitus banalis et Insulae Muraköz scriba campestris*”. ÖStA FHKA AHK HFU R. Nr. 134. 1628 Mai fol. 204. (Filmtár W 1845.t.) A seregdeák tisztségére PÁLFFY 1995 104–107.

24 | ÖStA KA ZSt. Sr. Bestellungen Karton 10. No. 1623.

25 | CZIGÁNY 2019 33–34.

26 | „*Nemptinek a kiépítését pedig, minthogy ez Stíriának, Ra[d]kersburg felé, elsőrangú védbástyája, Stíria vállalja magára*”. CJH 250–251. 1618/35.tc.

27 | PÁLFFY 1995 236.

28 | CZIGÁNY 2019 31.

29 | ZMÖM 521.

30 | Szécsisziget kapitányi tisztséget 1649. december 26. után nyerte el Zrínyi. ZMÖM 565–566.

31 | CZIGÁNY 2019 37–38. VITNYÉDI 173–174.

32 | DOMOKOS 46–48.

33 | A téli hadjáratra újabban CSILLAG 211–231.

34 | Az 1663–1664. évi oszmán hadműveletek bemutatása és ártértékelése SUDÁR 93–112.

35 | VÉGH 2010 27–28.

36 | KASER 175, 110.

37 | ÖNB Handschriftensammlung Codex 8025. fol. 14–23. Az adatért Pálffy Gézának tartozom köszönettel.

38 | PÁLFFY 1997A 280.

39 | Uo. 279.

40 | KOLTAI 59–130.

41 | PÁLFFY 2009 333.

42 | Uo. 335.

43 | LOPAŠIĆ 1889 466–470, 471–472.

44 | VÉGH 2020A 817–818.

45 | ÖStA KA ZSt. Sr. Bestellungen Karton 9. No. 1331.

46 | „*comes senior maneret capitaneus Legradiensis et ibidem ac in Insula Muraköz in stipendo nostro existentibus praeesset*”. MU 163.

47 | ÖStA KA ZSt. Sr. Bestellungen Karton 9. No. 1746. Tisztségeitől megfosztására Karton 11. No. 1829.

48 | SCHMIDT 111–112.

49 | MNL–OL MKA E 148 NRA Fasc. 554. No. 31. (Filmtár 5092.t.)

50 | MNL–OL P 1314 A herceg Batthyány család levéltára. Missiles. No. 41513. Egerszeg, 1657. május 10. Sárkány János Batthyány Ádámhoz.

51 | ÖStA KA ZSt. HKR Prot. Reg. Bd. 291. (1644) fol. 318.

52 | MNL–OL P 1314 A herceg Batthyány család levéltára. Missiles. No. 48181. h. é. n. Szombathy Ferenc és Illjanich János Batthyány Kristófnak. No. 28617. Légrad, 1689. január 7. A légrádi sereg Batthyány Ádámhoz.

53 | PÁLFFY 1997B 27–28.

54 | ZMÖM 697–698. KIRÁLY–KOVÁCS 39–40.

55 | TOIFL 29–40. PÁLFFY 1996 198–199.

56 | VÉGH 2017 224.

57 | Zrínyi (IV.) György Légrad kétszáz fős nélkülöző helyőrségének 1594 és 1602 között legkevesebb 26581 rajnai Ft 13 krajcár értékben adott készpénzt, gabonát, bort és posztót, hogy átvészelhessék a századvégi

hosszú háború miatt megritkult zsoldfizetések közötti időszakokat. Zrínyi az összeg megtérítését utólag kérelmezte a kamaráknál. ÖStA FHKA AHK HFU R. Nr. 85. 1604 August fol. 86–87. (Filmtár W 1766.t.)

58 | ZMÖM 142.

59 | A szlavón-petrinjai végvidék struktúrájának legalaposabb bemutatása PETRIĆ 102–127.

60 | MOAČANIN 71–75.

61 | TÓTH 2012 46. CJH 328–329. 1635/37. tc.

62 | LOPAŠIĆ 1883 122.

63 | Uo. 123. ZMÖM 362.

64 | ÖStA FHKA AHK HFU R. Nr. 157. 1638. März fol. 128–130. (Filmtár W 1881.t.)

65 | ÖStA FHKA AHK HFU R. Nr. 148. 1633. Juli fol. 82–84. (Filmtár W 1871.t.).

66 | LOPAŠIĆ 1883 122–123.

67 | Uo. 1883 122–124.

68 | ŠTEFANEC 153–158. A korszakos jelentőségű haditanácskozásra ld. GEŐCZE 647–678.

69 | VÉGH 2020B 82–84. KASER 109–110.

70 | TÓTH 2012 24.

71 | FORSTALL 324.

72 | A góré funkcionális és építészeti jellemzőire mindmáig alapvető TAKÁTS 66–71.

73 | ÖStA FHKA SUS Handschriftensammlung. Hs. 450.

74 | MNL–OL P 1314 A herceg Batthyány család lt. Missiles. No. 13622. Légrad, 1680. április 2. Fejes István Batthyány Kristófnak.

75 | MNL–OL P 1314 A herceg Batthyány család lt. Missiles. No. 28616. Légrad, 1686. április 22. Légrádi sereg Batthyány Ádámhoz.

76 | BARÁTH 31–53. PÁLFFY 1999 169–170.

77 | GELLÉN 252.

78 | „Summae etiam requiritur, ut terra cis Vagum existens defendatur, quae sic fieri posset, si nimirum ad ripam fluvii certa loca vigiliarum erigerentur, in quibus Hajdones collocarentur, uti in Croatia et Insula Murakeöz defacto quoque practicatus.” RAKOVSZKY 265.

79 | KRUHEK 1984 218, 252.

80 | KRUHEK 1995 36–37.

81 | ÖStA FHKA SUS Handschriftensammlung. Hs. 450.

82 | MNL–OL MKA E 41 Litterae ad cameram exaratae. 1673. No. 262. (Filmtár 7643.t.).

83 | Uo.

84 | PÁLFFY 2000 52.

85 | KOLTAI 463.

86 | ZMÖM 2003 326.

87 | „A Mura folyó partján, egymástól egy-egy ágyúlövésnyi távolban épült tornyok voltak. Mikor ezekben a tornyokban lévő parázna hitetlen magyarok minket megláttak, mindegyik toronyban egy-egy ágyút kezdtek elsütni s az ágyú hangja egyszerre az egész ellenség országot felrázta s mindenfelé értesültek rólunk”. EVLIA 577.

88 | Nagy góré, Szabad vajdáké, Szabad góré, Katona góré, Szanyari góré, Köz góré, Új góré, Hergyavicza góré, Hudosányi (2x), Goricsányi (2x), Domasinszki góré, Novakóczy góré, Turnischai góré, Krisóczy góré, Miklóczy góré, Pekleneczy, Szerdahelyi, Új Udvardi (2x), Rácz Kanizsa. MNL–OL MKA E 41 Litterae ad cameram exaratae. 1673. No. 262. (Filmtár 7643. t.). Vö. Giovanni Giuseppe Spalla térképével. PAPP-VÁRY 474–476.

89 | MNL–OL MKA E 41 Litterae ad cameram exaratae. 1673. No. 262. (Filmtár 7643. t.) ÖStA FHKA SUS Handschriftensammlung. Hs. 450. fol. 17.

90 | Uo. fol. 19–34.

91 | ZIMÁNYI 1960 287.

92 | MNL–ZML IV.1.b. Közgyűlési iratok. 1640. Közli VÉGH 2011 182–183.

93 | MU 163.

94 | MZPÖ 262–296. Az adatot a Zrínyi Péter egykori birtokfelén ebben az évben összeírt lovasok és gyalogosok számának mechanikus megduplázásával, ám bizonyos korrekciókkal élve határoztuk meg.

95 | Úgymint Kákonya, Kotor, Letenye, Bonya, Ördöglika, Szemenye, Malikutetz, Peklenca, Szerdahely. MNL–OL A herceg Batthyány család levéltára. Katonai iratok. 252. cs. fol. 671–672. A Batthyány család levéltárosa, Iványi Béla 1630 körülre datálta a ki-mutatást. Minthogy a dokumentum tanúsága szerint a keszthelyi helyőrség ekkor Szigligetben állomásozott, az valójában 1606 és 1609 között keletkezhetett. Ld. VÉGH 2007 69–73.

96 | Ehelyütt megjegyzendő, hogy a strázsahelyek listája csaknem azonos a Zrínyi (IV.) György által 1600/1601. fordulóján készített – korábban tévesen 1582-re datált – térképvázlatán szereplő őrhelyekkel. Ezek: Kákonya, Kotori, Letenye, Bononia, Ördöglika, Szemenye, Malikotetz, Hotiza, Ráckanizsa. KELENIK 329.

97 | ÖStA FHKA AHK HFU R. Nr. 130. 1626. Juni. fol. 54–59.

98 | VÉGH 2011 182–183.

99 | A Zrínyiek muraközi magánhaderejének bemutatására terjedelmi okok miatt ehelyütt nem vállalkozhatunk, annak komponenseit és struktúráját egy korábbi tanulmányunkban már felvázoltuk. VÉGH 2017 217–236.

100 | VÉGH 2019 93–105. A vár építéstörténetének egyetlen korábbi, magyar nyelvű feldolgozása KOPPÁNY 153–166. A horvát nyelvű munkák sorából kiemelhető SRŠA 67–97.

101 | PAPP-VÁRY 475–476. PÁLFFY 2000 V. melléklet.

102 | VÉGH 2019 93–105. Zrínyi (VII.) Miklós és Péter osztálylevelét közli MU 94–95. Az építkezés kezdetére vonatkozóan VITNYÉDI 57, 65, illetve TÓTH 2012 15.

103 | SRŠA 67–97.

104 | Uo.

105 | VITNYÉDI 115–116.

106 | Az erősség történetének a feltárása az elmúlt két évtizedben a Zrínyi-kutatás önálló ágává nőtte ki magát. Az újabb eredmények összegzése a korábbi irodalom ismertetésével: *Zrínyi-Újvár. Egy 17. századi védelmi rendszer az oszmán hódoltság peremén.* Szerk. Hausner Gábor–Németh András. Budapest, 2019, Dialóg Campus.

107 | DOMOKOS 49.

108 | ZMÖM 820–821.

109 | VITNYÉDI 65.

110 | Uo.

111 | Vö. CZIGÁNY 2019 34.

112 | ZMÖM 678.

113 | DOMOKOS 48.

114 | TÓTH 2012 12–15.

115 | Uo. 8.

116 | SRŠA 42.

117 | ZMÖM 729.

118 | CJH 201–213. 1622/37. tc., 282–285. 1630/3. tc., 350–352. 1635/92. tc., 514–517. 1647/153. tc.

119 | MNL–OL MKA E 156 U et C. Fasc. 90. No. 32a. 1–3. Vö. GATTERMANN 45–46.

120 | MNL–OL MKA E 156 U et C. Fasc. 90. No. 32a. 4–5.

121 | MNL–OL MKA E 41 Litterae ad cameram exaratae 1673. No. 262.

122 | SZITA 60–61.

123 | HASAN AGA 202.

124 | BZ 38–41. KLANICZAY 610. Zrínyi portréira CENNERNÉ 104, 109–110.

125 | SZITA 60–61.

126 | ZMÖM 796.

127 | ÖStA FHKA AHK HFU R. Nr. 202. 1658. April. fol. 89. (Filmtár W 2039. t.)

128 | ÖStA FHKA AHK HFU R. Nr. 201. 1657. September fol. 4–5. (Filmtár W 2038. t.)

129 | ÖStA FHKA AHK HFU R. Nr. 201. 1657. November fol. 149–150. (Filmtár W 2038. t.)

130 | PÁLFFY 2014 876. Uő. 2007 55–56.

131 | PÁLFFY 2007 49.

132 | LOPAŠIĆ 1887 68.

133 | Uo. 40.

134 | „das weil so wohl Ire Eltern und sie von Eurer Kayserlichen Mayestät hochgeehrten herrn antecessori hochlöblichsten angedenkens nit weniger auch dero Löblichen und negst benachbarten Steyrischen Landschafft, noch niemallen hülf und Trostloß gelassen worden”. ÖStA FHKA AHK HFU R. Nr. 157. 1638. März fol. 128–130. (Filmtár W 1881.t.)

135 | ÖStA FHKA AHK HFU R. Nr. 157. 1638. März fol. 128–130. (Filmtár W 1881.t.)

136 | KOVÁCS 920–921.

137 | ZMÖM 678.

138 | VALENTINITSCH 96, 113.

139 | Uo. 127.

140 | BIDERMANN 121–123.

141 | HDA–785 Obitelji Zrinski i Frankopani. Konfiscirana vlastelinstva i posjedi obiltelji Zrinski i Frankopan. Štajerski i kranjski posjedi. 3.3.22.2.2.

B. SZABÓ JÁNOS

ZRÍNYI MIKLÓS ÉS A „HADÜGYI ELLENFORRADALOM” EURÓPÁJA (1630–1670)

Raimondo Montecuccoli a *Della guerra col Turco in Ungheria* című műve 3. könyvének XLII. fejezetében igen érzékletes képet adott legnagyobb és legfélelmetesebb ellenfeleiről, az oszmánokról:

„A törökök rövid és nagy háborúkat viselnek, következésképpen keresik a csatát, ehhez pedig a nyílt terepet. Ezért a legerősebb hadsereggel vonulnak fel, megkeresik az ellenséget, hogy azzal csatába bocsátkozzanak, és ezáltal, mivel efféle hírben állnak, mások szívét félelemmel töltik el. Ily módon a törökök megőrzik a harc-edzett, veteránokból álló [állandó] haderőt, az ellenség azonban, amellyel a hódítás után békét kötnek, elbocsájtja hadinépét, fegyvertelen marad, és ha újra fel akarja szerelni [a sereget], tapasztalatlan katonái lesznek.”¹

A kiváló katonai teoretikus azonban nem maradt adós megoldási javaslatokkal sem az oszmán „problémára”. Szerinte a Habsburg Birodalomnak is létre kell hoznia a maga állandó hadseregét, mivel „hosszú, több éven át folytatózó háborúra kell felkészülnünk. (...) Hosszú háborúra van szükség, mert az homlokegyenest ellenkezik a törökök szándékával, mert más-képp a költségek, amelyeket kezdetben ráfor-

dítottunk, és az erőfeszítések, amelyeket azért tettünk, hogy átvészeljük a nehézségeket, hiábavalók lennének; emellett az állandó hadsereg, amelyet semmiképp sem nélkülözhetünk, könnyebbség helyett csak teher lenne.”²

Hosszú háborúban pedig nem volt hiány a korabeli Európában – gondoljunk csak az 1618 és 1648 között fel-fellángoló harmincéves háborúra, az 1635 és 1659 között zajló spanyol-francia konfliktusra, vagy a lengyel-litván államszövetség 1648-ban kezdődő és csak 1669-ben lezáruló keleti konfliktus sorozatára – csakhogy ezek a legtöbb esetben majdhogynem katasztrofális következményekkel jártak a bennük résztvevő felek számára.

Az oszmán fenyegetésre adott kielégítő válaszok tehát valójában szinte az egész kontinens számára égető problémák megoldását jelentették volna – nem véletlen tehát, hogy azok az elgondolások, amiket a szerző még műve írásakor, az 1670-es években is jobbra csupán csak tervként vagy szándékként tudott megfogalmazni, több ponton is egybeesnek az akkor már állítólag javában zajló „hadügyi forradalom” elméletében megfogalmazott fejlődési tendenciákkal.³

EGY TÖBB MINT HATVAN ÉVES ELMÉLET

Ez a több mint harminc éve közismertté váló teória Geoffrey Parker *The Military Revolution. Military innovation and the rise of the West, 1500–1800* című könyve nyomán robbant be a tudományos köztudatba.⁴ Maga a szerző azonban jóval korábbra datálja az elmélet eredetét: az akkor már az Ohio State Universityn tanító Parker 2005-ben megjelentett írásában elégedetten nyugtázta, hogy a leginkább az ő nevével fémjelzett hadügyi forradalom-elmélet ekkor már betöltötte az ötvenedik életévét is, és köszöni szépen, még mindig jól van, hiszen a folyamatos kritikák dacára Barcelonától Hágán keresztül Belfastig ott találni képviselőit a porondon.⁵ Parker első írását e témában valóban csak 1976-ban közölte, az elmélet alapítójának megtett „ős”, a Queen’s University Belfast (Észak-Írország) svéd specialistája, Michael Roberts valóban 1956-ban publikálta első ízben *The Military Revolution, 1560–1660* című tanulmányát.⁶ Ebben szélesebb összefüggésekbe ágyazta ennek a száz évnek a hadügyi fejleményeit: a lőfegyverek széles körű európai elterjedése után a 16. században végbemenő holland és svéd „taktikai forradalom” aknázták ki ezek lehetőségeit a harctereken, így sikerült végképp háttérbe szorítani az addig domináns „feudális” lovasságot. Ezzel egyidőben megsokszorozódott az európai hadseregek létszáma, bonyolultabbá váltak a hadműveletek, a háborúk időtartama pedig elhúzódott, így megnőttek a társadalomra nehezedő háborús terhek. Végso soron mindez döntő szerepet játszott a kor abszolutista államberendezkedéseinek kiépülésében.⁷

Ez a később igen gyakran hivatkozott munka a maga korában korántsem keltett élénk

visszhangot. Ennek egyik oka az lehetett, hogy a második világháború utáni időszakban nagyon más irányba haladt a *mainstream* történettudomány: a 19–20. századi német hadtörténeti iskola nagyon is „katonás” eredményeit⁸ az eredendően más irányultságú angolszász irodalom számára is hozzáférhetővé tevő írás eléggé purista hadtörténeti szellemisége igencsak elütött mind a korszak kutatását uraló *The Crisis of the Seventeenth Century* vita megközelítési módjaitól, a téma társadalomtörténeti vonatkozásait pedig a vele szinte egyidőben és helyen születő, ám nem sokkal később oly divatosá váló *New Military History* komplexebb, de alapvetően szintén a marxizmus hatásait mutató, erősen gazdaság- és társadalomtörténeti irányultságú *War and Society* megközelítés képviselői aknázták ki.⁹

Már Roberts eredeti téziseinek vitatására is alapvetően kétféle megközelítési mód kínálkozott. Az egyik utat – nevezzük kiterjesztő megközelítésnek – Roberts nézeteinek első érdemi kritikusa, a skóciai Saint Andrews egyetem tanára, Geoffrey Parker képviselte, aki a 16. századi spanyol hadtörténetre specializálódó kutatóként 1976-ban már élesen látta, hogy Roberts holland- és svédcentrikus, a 19. századi vállaltan elfogult porosz protestáns történeti hagyományokban gyökerező nézetei, melyek csak és kizárólag Orániai Móric és Gusztáv Adolf katonai reformjaiban vélték felfedezni a kor hadügyi fejlődésének esszenciáját,¹⁰ aligha állják ki az összehasonlítás próbáját. Már Parker korai munkája¹¹ nyomán világossá kellett váljon mindenki számára, hogy a spanyol Habsburgok ormóttanul nehézkesnek és ódivatúnak tartott hadai bizony mind szervezettség, mind logisztika, mind pe-

dig a taktikai rugalmasság és fegyverzet terén az oly nagyra tartott protestáns haderők mellett – sőt szemben – a kor vezető erejének számítottak a 17. század derekáig.¹²

A másik utat, a radikális kritikáét – amely magának az egész gondolatmenetnek a létjogosultságát is megkérdőjelezte – pedig talán az oxfordi David Parrott, a Richelieu-kori francia hadsereg szakértője képviselte a legplasztikusabban e korai időszakban. Roberts alapvetően taktikai és fegyverzeti változásokra koncentráló elképzelése kapcsán 1985-ben elég meggyőzően érvelt amellett, hogy a megnevezett időszakban valójában sem Hollandia nyolcvanéves spanyol háborúja, sem a Német-római Birodalom harmincéves háborúja nem tekinthető általában „forradalmi” újításokat hozó időszaknak, hisz rendre egyszerűen az erősebb, tapasztaltabb seregek, vagy egyszerűen a kisebbet hibázó hadvezérek győztek – így a két „kanonizált” protestáns vezérférfitű tevékenységét sem ártana a korábbinál árnyaltabban bemutatni.¹³

Ezzel szemben az első megközelítés nagy előnye az volt, hogy folytathatónak bizonyult. Parker a Roberts-féle tézisek magjára építkezve már 1976-ban szélesebb időszávrá is kiterjesztette a gondolatmenet érvényességét: az 1530 és 1710 közötti Európában az új itáliai eredetű erődítési rendszer, a *trace italienne* elterjedését tartotta a legfontosabbnak, mert úgy vélte, hogy a 15. század végétől az évtizedekre állandósult itáliai háborúk hatására megszülető új erődépítészeti rendszer döntően befolyásolta az európai stratégiai gondolkodást, a „hadügyi forradalom” elterjedésének területén a háborúk leginkább ostromok sorozatává váltak. A nagy nyílt csaták Európa fejlettebb

területein így elvesztették jelentőségüket, mivel a szembenálló hadseregek hagyományos mezei összecsapásai már „csak” azokban a térségekben dönthették el a háborúk sorsát, ahol még nem épültek ki tömegesen az újfajta erődök, azaz kívül maradtak a „hadügyi forradalom” világán.

A hadügyi forradalom jeleként emellett Parker a hadseregek létszámának emelkedését és a gyalogság előtérbe kerülését emelte ki, mivel az újonnan kiépített erődöket már csak módszeres ostrommal lehetett bevenni, amelyeknek óriási ember- és hadianyag igénye volt. Szerinte mindezek döntő hatást gyakoroltak a kora újkori államfejlődésre, sőt a gazdaságra és a társadalomra is. A „hadügyi forradalom” együtt járt volna a lovagi hadviselés, a nemesség visszaszorulásával és a központi hatalom megerősödésével, és végül az abszolutista államok – végső soron pedig a modern európai nemzetállamok – kialakulásához vezetett, mert csak ezek erőforrás-koncentrációi voltak képesek hatalmas ágyúparkok, erődítési rendszerek, a megnövekedett létszámú, immár főként gyalogságból álló hadseregek fenntartására.

A korszak angliai kutatói Parker téziseinek már az első, „európai” verzióját sem feltétlenül fogadták nagy lelkesedéssel: a kiadás éve ugyan tulajdonképpen „elfedi”, hogy az 1995-ben megjelent, s széles körben ismert *The Military Revolution Debate* című tanulmánykötet írásainak kisebbik része már ezt az első, 1976-os verziót vette kritikai „ostrom” alá – hisz, mint láttuk, szép számmal akadtak, akik már az európai fejleményeket is bajosnak találták pusztán a „hadügyi forradalom”-elmélet szemüvegén keresztül nézni.

ZRÍNYI MIKLÓS TEVÉKENYSÉGE:
A KÜLÖN „MAGYAR ÚT” VAGY
AZ EURÓPAI TREND RÉSZE?

Montecuccoli magyar kortársa, Zrínyi Miklós nemcsak tevékeny katonai teoretikus, hanem a 17. század legismertebb magyar hadvezére volt a korabeli Európában. Hírnevét az 1663–1664-es „téli hadjáratnak” köszönhetette, amiben, magyar parancsnok léte, Mohács óta nem látott nagyságú haderőt vezethetett – egy portyára.¹⁴ Hogyan kaphatott egy ilyen jellegű – igazi nagyszabású – „portyázó” hadművelet (*cavalcade, course, chevauchée, raid*) ekkora nyilvánosságot és hogyan juthatott ennek révén vezére ilyen hatalmas népszerűséghez a magyar vezér az állítólagos „hadügyi forradalom” Európájában? Hogyan lehetséges az, hogy az 1663–64-es háború tényleges vezénylő tábornokainak és a keresztény koalíció 1664. évi hadjáratának főparancsnokaként szóba hozott személyek karrierjét összehasonlítva kiderült, hogy az utóbbiak – Zrínyihez hasonlóan – zömükben kifejezetten lovassági parancsnokok voltak?¹⁵

Ennek a hagyományos „keleti-nyugati” sztereotípiáknak ellentmondó jelenségnek a nyilvánvaló aktuálpolitikai helyzetben kereshető magyarázatain túl ugyanis a 17. század derekán olyan okai is voltak, melyek mára még a mainstream hadtörténeti irodalmon belül is jobbára feledésbe merültek, s amelyekkel így a „hadügyi forradalom” elmélete sem számolt.

Amikor 1646-ban Zrínyi Miklóst kinevezték a *császári* hadsereg első magyar vezérőrnagyának,¹⁶ az a császári hadsereg, amelynek soraiban – az erdélyi fejedelemség és a svéd királyság hadai ellen is – küzdött, alapjaiban különbözött mindattól, amivel e korszak nyu-

gat-európai hadseregeit fő vonalaiban jellemezni szokás.

Mint az Czigány István kiváló tanulmányából nemrégiben kiderült, például 1644-ben Johann Götz tábornok vezetésével egy olyan haderő érkezett Magyarországra, melynek 20 veterán ezredében 4849 lovas, 330 dragonos és csupán 4713 gyalogos szolgált. Ezeket pedig Esterházy Miklós nádor 2–3000 főnyi hazai lovassága – köztük Zrínyi csapata – egészítette ki.¹⁷

Mivel az ellenfél, I. Rákóczi György erdélyi fejedelem svéd szövetségesei Morvaországban szintén hasonló képet mutattak ekkor, az a paradox helyzet állt elő, hogy bár a szövetségi szerződés értelmében az erdélyi fejedelem háromezer nyugati gyalogosra tartott volna igényt, Torstenson seregében egyáltalán nem volt ebből a fegyvernemből nélkülözhető „fellesleg”: 1645-ben Brünn ostromakor éppenséggel ő volt inkább rászorulva az erdélyi székely gyalogság támogatására – s az elfogott császári katonákat is rendszeresen besorozta.¹⁸ A legendás svéd hadsereg ugyanis a harmincéves háborúnak ebben a fázisában kis létszámú gyalogságával majdhogynem csak annyira volt képes komolyabb erődítmények módszeres ostromára, mint erdélyi szövetségesei. A korban ezeknek a viszonylag mérsékelt létszámú, jelentős részben lovasságból álló hadseregeknek ugyanis értelemszerűen nem ez volt a fő feladatuk.¹⁹

Mindebben alighanem annak jelét kell látnunk, hogy a 17. század középső harmadában – legalábbis időlegesen – alapvetően megváltozott a hadviselés Európában. Mindez korábban azért nem volt nyilvánvaló a hadtörténeti szakirodalomban, mert a legtöbb régebbi összefoglaló munka lényegében befejezte az események

Lovas csatajelenet, török lovasok és császári vértések ütközete

érdemi taglalását az 1632. évi lützeni csatával.²⁰ Mindaz, ami a háború hátralévő „alig” tizenhat éve alatt történt, sokáig szinte lényegtelen és mellékes apróságnak tűnt, mert látszólag nem hordozott olyan előremutató, avantgárd vonásokat, amelyek érdemessé tették volna a beillesztését valamelyik nagy, összeurópai hadügyi „fejlődési” narratívába: 1977-ben például Martin van Creveld még úgy jellemezte ezt az időszakot, mint amikor a hadművészet visszatért a középkori állapotába – ami egy hadtörténész tollából akkoriban a legsúlyosabb „sértésnek” számított.²¹

Így a „military revolution” elmélet felújítója és kiterjesztője, Geoffrey Parker sem tért ki e téren a megcsontosodott régi megközelítésben mutatkozó ellentmondásra, mivel jelentős részben a németalföldi hadszíntér forrásanyagának ismeretében alkotta meg a maga hosszú távú fejlődési modelljét, ott pedig a lovasságnak látszólag nem jutott igazán jelentős szerep.²²

Való igaz, Németalföldön sem az erődítések sokasága, sem a speciális természeti viszonyok, a viszonylag szűk és vizenyős térségek sem kedveztek túlságosan a lovasság alkalmazásának,²³ így nincs mit csodálkozni azon, hogy úgy tűnik,

Lovas csatajelenet

mintha mind a hollandok, mind a spanyolok lovassága rövid időre „visszafejlődött” volna az egymás ellen vívott harcok során. Ám a spanyoloknál ez mindenképpen csak időleges fejlemény volt.

Érdemes lenne nagyobb figyelmet szentelni Geoffrey Parker mára már klasszikus könyvének bevezető fejezetében a németalföldi háború korszakhatáraitól és azokon belül a hadviselés gyökeresen eltérő jellegéről írt fejtegetéseknek.²⁴ Habár Parker mindig is kiemelte a spanyol szolgálatban álló, kis létszámú hispaniai *jinete* és az albán eredetű *stradiota* könnyűlovasság és a német lövész könnyűlovasság,

az *arcabuceros a caballo* hatékonyságát, mind mezei ütközetekben (például Gemboloux-nál, 1578-ban), mind a vidéki „csendőrségi” szerep körben,²⁵ szerinte a nyolcvanéves németalföldi háború elsősorban a gyalogság párviadala volt, hisz mindkét oldalon a gyalogság viselte a harc fő súlyát.²⁶ Azonban a Németalföldről Franciaország ellen vívott háború hamarosan ismét megkövetelte lovasságuk intenzív fejlesztését. A spanyol hadsereg németalföldi lovasságát a 17. század közepén Közép-Európából német, magyar és horvát egységekkel töltötték fel.²⁷ Így az 1640-es évek elején a Németalföldre benyomuló francia hadsereg katonáira a tarto-

mány déli területein már a gerillaháború meseteri, az „erdei horvátoknak” nevezett horvát és magyar lovasok vadásztak.²⁸

A lovasság szerepének leértékelődése a hollandok esetében is inkább relatív fejlemény volt: a lovasságot a térségben hagyományosan a dél-németalföldi tartományok adták, észa- kon ilyesféle katonaság eleve nem nagyon állt rendelkezésre. 1597-ben Turnhoutnál azonban mégis épp egy tipikus lovassági rajtaütés révén szerezték meg első jelentős nyílt színi győzelmüket. Miután megfutamították a spanyol lovasságot, a spanyol hadoszlop gyalogos katonáit olyannyira váratlanul érte a holland lovasság rohama, hogy még arra sem maradt idejük, hogy leeresztett pikákkal védekezni próbáljanak.²⁹ A közismert hadtörténeti teóriák szerint nem éppen ezt várnánk sem a hollandoktól, sem a spanyoloktól.

Mire lezárult a Parker könyvében vizsgált időszak 1659-ben, már a flandriai spanyol sereg is jelentős részben lovasságból állt! Míg a 17. század elején 10 gyalogosra esett 1 lovas, ez arány az 1650-es évek végére már 4:1-re módosult.

Ennek köszönhetően a nagy méretű mezei összecsapásokban sokkal jelentősebb volt a lovasság jelenléte: 1658-ben Dünkirschennél, a „Dűnék-csatájában” a kézikönyvek szerint a spanyol vezér, Don Juan José de Austria a saját seregében kb. 8000 gyalogost és 6000 lovast sorakoztatott fel a franciák ellen – méghozzá ágyúk nélkül!³⁰

Az 1630-as évekre ugyanis már Nyugat-Európában is markánsan megmutatkoztak a változások jelei. Spanyolország, amely logisztikai okokból hagyományosan csak gyöngébb lovassággal tudta magát képviseltetni az itáliai vagy németalföldi hadszíntereken, okult a 16.

század végén még IV. Henrikkel vívott utolsó francia háború tapasztalataiból.³¹ 1635-ban az újabb francia háború kezdetén a spanyolok már hatalmas összegeket akartak áldozni arra, hogy Közép- és Kelet-Európa katolikus hatalmaitól átvett zsoldosokkal duzzasszák fel saját kis létszámú lovasságukat Németalföldön és Itáliában.³²

Így az 1636. évi franciaországi invázióban 15500 gyalogos mellett már 9600 lovas és 500 dragonos vett részt, s ekkor az osztrák Habsburgok zászlai alatt már jelentős magyar és horvát, valamint lengyelországi toborzású könnyűlovas kötelékek is feltűntek a francia hadszíntéren.³³

A fő ellenfél, Franciaország, aminek az élére a 16. század végi vallásháborúkból még egy igen tehetséges könnyűlovas parancsnok került IV. Henrik személyében, 1635-ben szinte elhanyagolható méretű lovassággal lépett be a harmincéves háborúba, aminek súlyos következményei hamar megmutatkoztak.³⁴ 1636 augusztusában a szövetséges Habsburg hadak kozák, horvát, magyar könnyűlovas különítményei már Párizs előterében portyáztak.³⁵ „Ha a spanyolok elegendő képzelőerővel és bátorsággal rendelkeztek volna, lovasságuk portyájával bevehették volna a fővárost” – vélte később Richelieu egyik életrajzírója. „A helyzet csupán Johann Werth értette meg, de hiába sürgette IV. Fülöp fivérét és Savojai Tamás herceget, hogy induljanak Párizs ellen.”³⁶

A Párizs környékén „nyulászó” horvát, magyar és kozák lovasok terrorja rendkívül nagy – és arrafelé igencsak szokatlan – pszichológiai nyomás alá helyezte a franciákat,³⁷ nem véletlenül nevezte ezeket a közép- és kelet-európai könnyűlovas csapatokat egy osztrák kutató

nemrégiben képletesen – a második világháború mélységi stratégiai bombázásai nyomán – barokk bombázóflottáknak, sőt egyenesen a Harmadik Birodalom nagy hatótávolságú csapásmérő terrorfegyvereihez hasonlóan Vergeltungswaffe-nak.³⁸

Nem csoda, hogy a francia kormányzat ezután intenzíven kezdte növelni a lovasságot a hadseregen belül: 1641-ben például a szövetséges csapatokkal együtt a 10 855 gyalogos mellett már 7261 lovassal számoltak az itáliai haderejükben.³⁹ Egy, a császáriak „horvát” karabélyosaihoz hasonló, magyarnak nevezett lovasalakulatot is létrehoztak ekkoriban a keletről érkező zsoldokból – messze megelőzve az első franciaországi magyar huszáralakulatokat – s a háború kezdetén ténylegesen *croat*-nak nevezett lovasalakulatokat is felállítottak, 1646-ban pedig már lengyelországi kozákokat is megpróbáltak szolgálatba fogadni.⁴⁰ (Azonban nem csak a franciák, hanem a velük szövetséges protestáns hatalmak, Dánia és Svédország is igyekezett megcsapolni a kelet-közép-európai könnyűlovassági tartalékokat a maga számá-

ra, igaz ők főleg erdélyi katonákra számítottak.⁴¹) A francia erőfeszítések végül is sikerrel jártak. Az 1643-ban Rocroi-nál, majd 1648-ban Lensnél a spanyolok ellen kivívott győzelmek már a legendás Condé herceg lovasságának fölényét tükrözték – a spanyol gyalogság mindkét esetben magára maradt és így totális vereséget szenvedett.⁴²

Az arányok eltolódása azonban már 1634-ben, a nördlingeni csata előtt tetten érhető volt a katolikus oldalon: míg a spanyol kontingensben 15000 gyalogos mellett csupán 3000 lovas, a bajor kontingensben 3000 gyalogos mellett már kb. 3000 lovas vonult fel, III. Ferdinánd magyar király pedig már 5000 gyalogos mellett 7000 lovast vezetett az az évi hadjáratra. (Ezek között igen sok magyarországi és horvátországi toborzású volt.)⁴³

Az elkövetkező időszakra nézve ez a seregösszetétel tipikusnak tekinthető, sőt a lovasság aránya még nőtt is. A háború összes további nagy csatájában már ilyen jelentős lovassági tömegek vettek részt a Habsburg oldalon.⁴⁴ Ennek fényében kellene talán Zachar József számítá-

Török-magyar összecsapás

sait is értékelnünk, aki szerint Magyarország és Horvátország területéről a harmincéves háború alatt kb. 200 000 katona szolgált – túlnyomórészt lovasként – a Habsburg haderőben,⁴⁵ s indokoltnak tűnne a horvát hadtörténeti kutatás eredményeinek bevonása is e téren.

Az okok, amivel a lovasság megdőbbentő térnyerését magyarázzák a hadtörténeti irodalomban, meglehetősen összetettek, minden bizonnyal fontos szerepet játszhattak köztük a háború addig szokatlan méretű térbeli és időbeli kiterjedéséből fakadó stratégiai és logisztikai kihívások, a harmincéves háborúban részt vevő államok gazdasági támogató apparátusának gyöngesége, demográfiai és gazdasági problémái.⁴⁶

David Parrot, a harmincéves háború kiváló hadtörténész szakértője, arra az álláspontra jutott, hogy a lovasság arányának növelésével az adott körülmények között épp a seregek hadművelleti alkalmazkodóképességét és alkalmazhatóságát javították. A fajlagosan drágább lovasság ugyanis mobilitása és önellátási képessége miatt rendszeres utánpótlás nélkül, akár ellenséges területen is képes volt tartósan megőrizni harckészségét.⁴⁷ Ez az állapot még a jóval fejlettebb, és a háborútól sokáig jobban megkímélt Franciaországban is előállt, amikor a Fronde mozgalom időszakában (1649–1653) a központi kormányzat időlegesen képtelenné vált a csapatai – elvileg addig szokásban lévő – ellátására, és a harcok főként kisebb létszá-

Kocsi kifosztása

Lovas csatajelenet

mú lovascsapatok csatározásaivá „silányultak”. (Ám a belső helyzet rendeződése után sem nőttek még jó ideig a középkorban megszokott 10–15000 fős méret fölé a francia seregek.)⁴⁸ A háború tehát – jórészt az időlegesen hasonlóvá váló gazdasági és népesedési környezet hatására – Nyugat-Európában is kezdett nagyon is hasonló vonásokat öltetni, mint a számos területen eleve mostohább adottságokkal bíró Kelet-Közép-Európában.

Ekkor hódította meg végleg a csatatereket Nyugat-Európában a könnyebb fegyverzetű lovasság. A harmincéves háború elején még létező nehezebb vértezetű lovassági csapatnemek az 1630-as évektől kezdve eltűntek a harcterek-

ről. A Gusztáv Adolf reformjai után új stílusban, mindössze egy pár pisztollyal és egy lovassági karddal vagy pallossal felszerelt új típusú svéd *kürassírok* ugyanis igen gyorsan elterjesztették az új mintát a németországi hadszíntereken is. 1650-re már lényegében megszületett Nyugat-Európában az új standard lovasság, ami igen sokáig meghatározónak bizonyult e téren, s – amint azt a rákfarkas huszársisak, vagy a pallos diadalútja is jelzi – a kopja kivételével alapvetően a kelet-közép-európai lovasság korábbi fegyverzetére hasonlított.⁴⁹

Ebben a környezetben kellene tehát elhelyoznunk nem csak Zrínyi Miklós tevékenységét, hanem tetteinek visszhangját is, hiszen

– mint arra Tóth Zsombor kiváló tanulmánya élesen rávilágított – ahhoz, hogy Zrínyi pozitív recepciója létrejöhessen a nyugat-európai közvéleményben, személyét a befogadó közeg számára könnyen értelmezhető módon kellett bemutatni.⁵⁰

Az 1660-as évek végén, a krími tatárok elleni harcokban elhíresülő Jan Sobieski tevékenysége is azért tarthatott számot még a kor elismert, neves francia hadvezérének, Turenne-nek az érdeklődésére is, mert tevékenységük nyilvánvalóan sok szempontból összemérhetőnek tűnt.⁵¹ A francia és az összeurópai hadtörténetben egyaránt hagyományosan nagyra becsült Turenne épp ezért is hozhatta zavarba az utókor hadtörténészeit, mert jórészt lovassággal végbevitt, elhíresült Rajna-vidéki manőverei még az 1670-es években is sokkal jobban hasonlítottak az ellenség területét felprédáló nagyszabású lovassági portyákra, mint a poszt-napóleoni korszak 19. századi „vulgár clausewitz-i” ideái által megkövetelt „döntést” kereső hadműveletekre.⁵²

A téma angolszász kutatója, George Satterfield szerint a Le Tellier és Louvois által modernizált francia hadsereg az 1660-as és 1670-es években Spanyol-Németalföld megszerzése érdekében rendkívül körültekintően kombinálta a várostromokat és csatákat a kisháború teljes eszköztárával, s eközben a harmincéves háborúból oly jól ismert „középkori” módszereket sem haboztak igen széles körben használni, mint a pusztító portyák, égetés és fosztogatás.⁵³ Amikor tehát a 17. század végén, amikor felállították az első magyar huszárezredeket a francia királyi hadseregben, a kisháború már a francia parancsnokok stratégiai eszköztárának alapvető része volt.⁵⁴

A hazai kutatók mindeddig nem igazán tulajdonítottak jelentőséget ezen jelenségeknek, pedig a „nyugati” és „keleti” hadviselés hasonlításának igen figyelemreméltó példáját adta az a XIV. Lajos francia király által 1677-ben erdélyi és magyar szövetségesei mellé küldött segédcsapat is, ami ugyan tipikus kelet-európai katonákból – lengyel és litvániai tatár zsoldosokból – állt, akiket a nyalábvári ütközetben a leghagyományosabb lesvetési taktika alkalmazásával épp francia parancsnokaik voltak képesek diadalra vezetni a reguláris Habsburg egységek ellenében!⁵⁵

A lovasság kényszerű „primátusa” azonban kétségtől rövid életűnek bizonyult Európában. Ezek az évtizedek – és a háborús stratégiai kudarcok – ugyanis a kontinensen megértették azokat a nagyszabású államigazgatási és hadügyi reformokat, amelyek révén az 1660-as évektől kezdve Európában kialakult egy új és sikeres hadügyi rendszer. Egy olyan rendszer, ami még Montecuccoli korábbi reményeit és vágyait is képes volt felülmúlni! Ez – megfelelő politikai elszántsággal párosulva – végül már az oszmánok hatalmi dominanciáját is meg tudta törni még Kelet-Közép-Európában, ahol azonban a dunai Habsburg Monarchia és Poroszország kivételével a térség többi állama már nem tudott felzárkózni ezekhez a reformokhoz.⁵⁶

Az 1660-as évek azonban még egyfajta kiegyensúlyozottság jegyében teltek: a téli hadjárat hőse, Zrínyi Miklós magyar hadvezér léteére valószínűleg azért is válhatott egy csapásra európai hírességgé a sajtóban, mert a nevével fémjelzett egész vállalkozás sokkal inkább illeszkedett saját kora, mint akár az azt megelőző, 1630 előtti, akár az azt követő, 1670 utáni időszak nyugat-európai hadviseléséhez.

Bibliográfia és a Jegyzetek rövidítései

ÁGOSTON
Ágoston Gábor: *Európa és az oszmán hódítás*. Budapest, 2014, HM HIM.

BALLAGI
Ballagi Aladár: Magyar huszárok francia szolgálatban. *Vasárnapi Újság*, 1880. 549.

BODART
Gaston Bodart: *Militär-historisches Kriegs-lexikon*. Wien–Leipzig, 1908, C. W. Stern.

BRZEZINSKI–HOOK
Richard Brzezinski – Richard Hook: *The Army of Gustavus Adolphus (2) Cavalry*. Oxford, 1993, Osprey.

CLARK
George N. Clark: *War and Society in the Seventeenth Century*. Cambridge, 1958, Cambridge University Press.

CREVELD
Martin van Creveld: *Supplying War. Logistics from Wallenstein to Patton*. New York, 1977, Cambridge University Press.

CROXTON
Derek Croxton: A Territorial Imperative? The Military Revolution, Strategy and Peacemaking in the Thirty Years War. *War in History*, 5. (1998) 3. sz. 253–279.

CZIGÁNY 2000
Czigány István: A harmincéves háború és I. Rákóczi György 1644/1645-ös hadjárata. In Tamás Edit (szerk.): *Erdély és Patak fejedelemasszonya, Lorántffy Zsuzsanna. Tanulmányok születésének 400. évforduló-jára*. Sárospatak, 2000, Sárospataki Rákóczi Múzeum, 287–307.

CZIGÁNY 2004
Czigány István: *Reform vagy kudarc. Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom hadseregébe 1600–1700*. Budapest, 2004, Balassi Kiadó.

DUFFY
Christopher Duffy: *Siege Warfare: The Fortress in the Early Modern World, 1494–1660*. London–Henley, 1979, Routledge and Kegan Paul.

DUPUY–DUPUY
Trevor N. Dupuy – Ernest R. Dupuy: *Encyclopedia of Military History*. New York, 1970, Harper & Row.

ERLANGER
Philippe Erlanger: *Richelieu*. I–II. köt. Budapest, 1975, Európa Kiadó.

G. ETÉNYI
G. Etényi Nóra: Az 1663–1664. évi hadi események a röpiratok tükrében. In Rostás Tibor (szerk.): *Zrínyi Miklós (1620–1664). Költő, hadvezér, államférfi*. Budapest, 2014, Magyar Nemzeti Galéria.

FONCK–SATTERFIELD
Bertrand Fonck – George Satterfield: The essence of war: French armies and small war in the Low Countries (1672–1697). *Small Wars & Insurgencies*, 25. évf. (2014) 4. sz. 767–783.

GAJECKY–BARAN
George Gajecy – Alexander Baran: *The Cossacks int the Thirty Years War*. II. köt. (1625–1648) Rome, 1983, Analecta OSBM.

GUTHRIE 2002
Wiliam P. Guthrie: *Battles of the Thirty Years War, From White Mountain to Nördlingen*. Westport, 2002, Praeger.

GUTHRIE 2003
William P. Guthrie: *The Later Thirty Years War: From the Battle of Wittstock to the Treaty of Westphalia*. Westport, 2003, Praeger.

HART
Liddel Hart: *Stratégia*. Budapest, 2002, Európa.

HÖBELT
Lothar Höbelt: Barocke Bomberflotten? Die „polni-schen Völcker” als habsburgische „Vergeltungswaffe” 1635/36 In Claudia Reichl-Ham – Irmgard Nöbauer

(szerk.): *Von Söldnerheeren zu UN-Truppen. Heerwesen und Kriege in Österreich vom 17. bis zum 20. Jahrhundert*. Wien, 2011, Heeresgeschichtliches Museum, 29–43.

JACOB–VISONI–ALONZO
Frank Jacob – Gilmar Visoni-Alonzo: *The Military Revolution in Early Modern Europe: A Revision*. New York, 2016. Palgrave Pivot.

KÁRMÁN
Kármán Gábor: A fejedelem és a svédek. Lennart Torstenson emlékirata I. Rákóczi György 1645-ös hadjáratáról. In Takáts Péter (szerk.): *Fejedelmek, forradalmak, vasutak. Tanulmányok Erdély történetéből*. Debrecen, 2000, Erdélytörténeti Alapítvány – KLTE Történelmi Intézete, 115–160.

LEÓN
Fernandó González de León: *The Road to Rocroi. Class, Culture and Command in the Spanish Army of Flanders, 1567–1659*. Leiden–Boston, 2009, Brill.

LOVE
Ronald S. Love: „All the King’s Horsemen”: The Equestrian Army of Hernri IV. 1585–1596. *The Sixteenth Century Journal*, 22. évf. (1991) 3. sz. 511–533.

LYNN
John L. Lynn: Tactical Evolution in the French Army, 1560–1660. *French Historical Studies*, 14. (1985) 2. sz. 176–191.

MEHRING
Franz Mehring: *Tanulmányok a német történelemből*. Budapest, 1981, Gondolat.

MONTECUCCOLI
Rajmundo Montecuccoli: *A magyarországi török háborúkról*. Fordította Domokos György – Nagy Levente. Budapest, 2019, Nordex Nonprofit Kft. – Dialóg Campus Kiadó.

MORENO
Agustin Jimenez Moreno: Opciones estratégicas de la Monarquía Española a comienzos de la Guerra contra Francia (1636–1638). *Chronica Nova*, 38. évf. (2012) 177–202.

NAGY
Nagy Gábor: Adalék Philip Sadler 1626. évi erdélyi követségéhez. *Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Philosophica*, 3. évf. (2008) 267–294.

NIMWEGEN
Olaf van Nimwegen: *The Dutch Army and the Military Revolutions, 1588–1688*. Woodbridge, 2010, Boydell.

PÁLFFY
Pálffy Géza: Egy horvát–magyar főúri család a Habsburg Monarchia nemzetek feletti arisztokráciájában. A Zrínyiek határokon átvélő kapcsolatai. In Bene Sándor – Hausner Gábor (szerk.): *A Zrínyiek a magyar és a horvát históriában*. Budapest, 2007, Zrínyi Kiadó, 39–66.

PARKER 1972
Geoffrey Parker: *The Army of Flanders and the Spanish Road 1567–1659. The Logistics of Spanish Victory and Defeat in the Low Countries’ Wars*. Cambridge, 1972, Cambirdge University Press.

PARKER 1988
Geoffrey Parker: *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500–1800*. Cambridge, 1988, Cambirdge University Press.

PARKER 1995
Geoffrey Parker: In Defense of The Military Revolution. In Clifford J. Rogers (ed.): *The Military Revolution Debate. Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe*. Boulder, 1995, Routledge, 337–365.

PARKER 2005
Geoffrey Parker: The „Military Revolution”, 1955–2005. From Belfast to Barcelona and The Hague. *The Journal of Military History*, 69. évf. (2005) 1. sz. 205–209.

PARKER 2006
Geoffrey Parker: *El ejército de Flandes y el Camino Español (1567–1659)*. Madrid, 2006, Alianza Editorial.

PARROTT 1995
David Parrot: Strategy and Tactics in the Thirty Years’ War. The „Military Revolution”. In Clifford J. Rogers (ed.): *The Military Revolution Debate. Readings on*

the Military Transformation of Early Modern Europe. Boulder, 1995, Routledge, 227–252.

PARROTT 2001
David Parrot: *Richelieu’s Army: War, Government and Society in France, 1624–1642*. Cambridge, 2001, Cambridge University Press.

PARROTT 2012
David Parrot: *The business of War. Military Enterprise and Military Revolution in Early Modern Europe*. Cambridge, 2012, Cambridge University Press.

PERJÉS
Perjés Géza: A „metodizmus” és a Zrínyi–Montecuccoli vita. In Perjés Géza: *Seregszemle. Hadtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok*. Budapest, 1999, Zrínyi Kiadó, 159–163.

POËTE
Marcel Poëte: *Paris devant la menace étrangère en 1636*. Paris, 1916, Perrin.

REBITSCH
Robert Rebitsch: *Matthias Gallas (1588–1647) Generalleutnant des Kaisers zur Zeit des Dressigjähigen Krieges. Eine militärische Biographie* Münster, 2006, Aschendorff.

ROBERTS
Michael Roberts: *The Military Revolution, 1560–1660*. In Clifford J. Rogers (ed.): *The Military Revolution Debate. Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe*. Boulder, 1995, Westview Press, 13–35.

RODRÍGUEZ HERNÁNDEZ
Antonio José Rodríguez Hernández: *Los Tambores de Marte. El Reclutamiento en Castilla durante la segunda mitad del siglo XVII (1648–1700)*. Valladolid, 2011, Universidad de Valladolid.

RODRÍGUEZ HERNÁNDEZ–MESA GALLEGO
Antonio José Rodríguez Hernández – Eduardo de Mesa Gallego: Del Gran Capitán a los Tercios: la herencia de Gonzalo Fernández de Córdoba en los

Ejércitos de los Austrias (siglos XVI y XVII). *Revista de Historia Militar. Núm. extraordinario II*. (2015) 143–188.

ROHONYI–NAGY–TÓTH
Rohonyi Gábor – Nagy László – Tóth Gyula (szerk.): *Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához*. I. köt. Budapest, 1955, Zrínyi Kiadó.

ROTHENBERG
Gunther E. Rothenberg: Maurice of Nassau, Gustavus Adolphus, Raimondo Montecuccoli, and the "Military Revolution" of the Seventeenth Century. In Peter Paret – Gordon A. Craig – Felix Gilbert (eds.): *Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age*. Oxford, 1986, Oxford University Press, 32–63.

SATTERFIELD
George Satterfield: *Princes, posts and partisans. The Army of Louis XIV and Partisan Warfare in the Netherlands (1673–1678)*. Leiden–Boston, 2003, Brill.

SCHULZE
Werner Schulze: Der Sommerfeldzug Johann von Werth in Nordostfrankraich im Jahre 1636. *Münchener Historische Abhandlungen II*, Vol. VI. (1934) 25–66.

STEINBERG
Siegfried Henry von Steinberg: A harmincéves háború: új interpretáció. *Világtörténet*, 2. évf. (1980) 2. sz. 3–14.

STRADLING
Robert A. Stradling: *Spain’s Struggle For Europe, 1598–1668*. London, 1994, Hambledon Continuum.

B. SZABÓ
B. Szabó János: Zrínyi Miklós nyugat-európai hírneve a 17. század közepi európai hadügy állapotának tükrében. In Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József (szerk.): *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*. Budapest, 2017, MTA BTK, 301–309.

SZEKFŰ
Szekfű Gyula: *Bethlen Gábor*. Budapest, 1983, Helikon Kiadó.

THION
Stéphane Thion: *French Armies of the Thirty Years’ War*. Auzielle, 2008, Little Round Top Editions.

TÓTH
Tóth Zsombor: *A történelem terhe*. Cluj-Napoca, 2006, Komp-Press – Korunk Baráti Társaság.

TRÓCSÁNYI
Trócsányi Zsolt: *Teleki Mihály. Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig*. Budapest, 1972, Akadémiai Kiadó.

VÁRKONYI
Várkonyi Gábor: Magyarok az 1636-os birodalmi gyűlésen és római király koronázáson. *Levéltári Szemle*, 42. évf. (1992) 3. sz. 3–15.

WILSON
Peter H. Wilson: British and American perspectives on early modern warfare. *Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit. Bulletin*, 5. évf. (2001) 108–118.

WIMMER
Jan Wimmer: Jan Sobieski’s Art of War. In Witold Biegański (ed.): *Historia Militaris Polonica*. Vol. 2. Warsaw, 1977, Ministry of Defense Publishing House, 19–37.

ZACHAR
Zachar József: Ungarn in den Heeren der Habsburger zur Zeit des Dreissigjährigen Krieges. In *Bellum tricennale: the thirty years’ war: XXIIIrd Colloquium of the International Commission of Military History, Prague 1997. 24–29 August 1997*. Prague, 1998, International Commission of Military History, 225–232.

Jegyzetek	
1	MONTECUCCOLI 288–289.
2	MONTECUCCOLI 291.
3	ROTHENBERG 32–63.
4	PARKER 1988.
5	PARKER 2005.
6	ROBERTS.
7	A közelmúlt irodalmának széles körű áttekintésével lásd JACOB–VISONI-ALONZO.
8	„A korszak általános bemutatásához Hans Delbrück (1920): <i>Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der Politischen Geschichte IV.</i> (Berlin) a legjobb munka, bár ez a kötet kisebb, mint elődje: Paul Schmitthenner (1930): <i>Krieg und Kriegführung im Wandel der Weltgeschichte.</i> Potsdam.” ROBERTS 13. 1. jegyzet (saját fordítás).
9	ÁGOSTON 146. WILSON 108–109. Az első fecske: CLARK.
10	Az evangélikus svéd király alakját már igen korán, a 17. század második felében „ráfáragták” a brandenburgi/porosz állam virtuális emlékművének ideológiai talapzatára: a svéd király és sógora, a brandenburgi választófejedelem ágyúkkal kikényszerített szövetsége hamarosan a brandenburgi/porosz állam németországi „missziójának” kiindulópontjává lényegült át, s a „protestáns egyház hős Gedeonjaként” tisztelt svéd uralkodó kultuszát a hivatalos állami ideológia részeként buzgón ápolták a későbbi évszázadokban. (STEINBERG. MEHRING 143–147.)
11	PARKER 1972.
12	Hozzá hasonló nézeteket publikált a kor másik európai nagyhatalma, Franciaország hadserege kapcsán 1985-ben John L. LYNN.
13	Az elvileg hollandokéhoz hasonló módon kiképzett és szervezett protestáns hadak pedig sorozatos kudarcokat vallottak nemcsak a spanyol király, hanem

a német katolikus Liga hadaival szemben is a harmincéves háború első felében. Lásd PARROT 1995 230–234.

14 | G. ETÉNYI 106.

15 | B. SZABÓ 307–308.

16 | PÁLFFY 52–53.

17 | CZIGÁNY 2000 298–299.

18 | KÁRMÁN 118–124. CZIGÁNY 2000 288, 291, 305.

19 | GUTHRIE 2003 41–42.

20 | Annak ellenére, hogy a valós számok rég ismertek voltak: az osztrák Gaston Bodart 1908-ban megjelent szaklexikonában például a harmincéves háború egészére nézve azt állapította meg, hogy az egyes résztvevő államok összhaderejében 30–40% közé esett a lovasság létszáma, a nagyobb csatákban azonban a lovasság aránya már elérte az 50%-ot: BODART 809–810.

21 | CREVELD 17.

22 | PARKER 1988 69. PARKER 1995.

23 | DUFFY 58–61.

24 | PARKER 1972 11–14.

25 | „...a spanyol lovasság épp oly félelmetes és csodált volt, mint a terciók.” (PARKER 1995 39.)

26 | DUFFY 73–74. A számos helyőrséget egyfelől a totális katonai megszállás biztos jeleként – másfelől azonban a koronához lojális katolikus lakosság védelme szempontjából is szemlélhetjük. Vö. PARKER 1988 40. (87. jegyzet).

27 | LEÓN 92–93. STRADLING 235–242, 260–262.

28 | NIMWEGEN 147.

29 | NIMWEGEN 164–165.

30 | RODRÍGUEZ HERNÁNDEZ 2011 24–26. PARKER 2006 315–316. (Apendice A.) DUPUY–DUPUY 561. (Bár más helyütt más számok szerepelnek, a gyalogság és a lovasság létszáma is általában 6–8000 fő körül ingadozik.)

31	LOVE 527–531.	52	Turenne leghíresebb hadműveleteiről: HART 125–127. PERJÉS 159–163.
32	1620 táján az állandó utánpótlási gondok miatt az elméletileg 1100 fős spanyol lovasalakulatok csupán 300 lovast számláltak. (RODRÍGUEZ HERNÁNDEZ–MESA GALLEG0 178. STRADLING 239–241, 260–262.	53	SATTERFIELD 319–320.
33	MORENO 180. REBITSCH 143–152. GAJECKY–BARAN 26–46.	54	FONCK–SATTERFIELD 767–783.
34	PARROT 2001 59–65.	55	TRÓCSÁNYI 187–203. Az ütközet leírása a párizsi <i>Gazette</i> 1677. évi 108. számában: ROHONYI–NAGY–TÓTH 300–303.
35	POËTE. SCHULZE.	56	Csak Oroszország jelentett végül igen figyelemre-méltó kivételt, melynek Nagy Péter reformjai révén a 18. század elejére sikerült pótolnia addigi lemaradása jó részét.
36	ERLANGER II. köt. 253, 261–262.		
37	Még egy francia népdal is megőrizte a Werth katonái okozta rémületet: a kegyetlen, emberevő Werthtel a síró gyerekeket riogatták: SCHULZE 25.		
38	„Az Horvath és Magyar Angialok Parisigh mind nyulasznak be.” Rohonczy István levele, idézi: VÁRKONYI 7. HÖBELT.		
39	PARROT 2001 59–65.		
40	BALLAGI. PARROT 2001 30. GAJECKY–BARAN 47–58.		
41	SZEKFŰ 172. 226. NAGY 381.		
42	LEÓN 297–329. RODRÍGUEZ HERNÁNDEZ–MESA GALLEG0 180–181. THION 32–33.		
43	GUTHRIE 2002 287–289. CZIGÁNY 2004 80–81.		
44	GUTHRIE 2003 42.		
45	ZACHAR.		
46	A kérdéskör közelmúltbeli angolszász szakirodalmának összefoglalása: CROXTON 253–261.		
47	PARROTT 2012 180–189.		
48	NIMWEGEN 12, 17, de főként 362–363.		
49	BRZEZINSKI–HOOK 3–5, 10–11, 39.		
50	TÓTH 172–179.		
51	Turenne véleményét Clausewitzről idézi Jan WIMMER 22.		

G. ETÉNYI NÓRA

ZRÍNYI MIKLÓS KORABELI NEMZETKÖZI HÍRNEVE

Zrínyi Miklós költőként, hadvezérként és államférfiként is megértette a történelmi emlékezet és az aktuális hírnév politikai jelentőségét. Fontosnak tartotta a Magyar Királyság védőbástya szerepét, a végvári katonaság éthoszáát, az „Athleta Christi” kultusz tradícióját az egyén, a család, egyházi és világi közösségek és a három részre szakadt ország imázsát, nimbuszát tekintve is. Eposzából, verseiből, röpirataiból, hadtudományi műveiből, ismert levelezéséből kitűnik, hogy sokrétűen foglalkoztatta az „idő és a hírnév” viszonya, a szablyával és pennával írt „örök hír”, a „tündöklő hírnév” teoretikus és konkrét értéke. Klasszikus szerzők mellett kurrens itáliai, francia, németalföldi államelméleti művekből tanulmányozta a hírnévformálás új elvárásait, kifinomult eszköztárát, a változásokra érzékenyen követve a politika világának megújuló normarendszerét, felismerve a gyorsan táguló politikai nyilvánosságban rejlő lehetőségeket.¹ Mégsem magyarázható ezek alapján Zrínyi Miklós lenyűgöző léptékű és intenzitású korabeli nemzetközi hírneve, mely megragadható a legnagyobb európai politikai, gazdasági, kulturális központokban, katolikus és protestáns uralkodói udvarokban, nagyvárosokban Párizstól Rómaig, Londontól Velencéig, Amszterdamtól Madridig.² Az európai dimenzió mellett a dicsőítő műfajok sokrétűsége is szembeszökő, a művelt elit számára készült elegáns barokk költeményektől a leg-

populárisabb, énekelhető verses beszámolóig, a „Türkenliedekig”, a kvalitásos lovasportréktól a fametszetes fiktív csatajelenetekig ívelő széles kínálatban. Az 1663–1664-ben hírterjesztő nyomtatványok, közzétett diplomáciai levelek, hadijelentések, itáliai és angol kávéházakban olvasható hetilapok, francia szalonok verses újságjai, térképes holland kiadványok, avisók, publicisztikák, pamfletek, vásári füzetek, képes röplapok Zrínyi Miklós török feletti győzelmeit hirdették. Zrínyi haditetteinek híre országhatárokat, felekezeti ellentéteket átlépve, eltérő kommunikációs tradíciókhoz egyaránt alkalmazkodva hatalmas területeket járt be meglepően rövid idő alatt, a korabeli lehetőségekhez képest az eseményekkel közel egy időben. Miben rejtett Zrínyi Miklós tettei hatalmas korabeli európai visszhangjának titka, miért Zrínyi személyét övezte a nemzetközi ismertség és elismertség, s miként tudott ilyen szervesen kapcsolódni a kor különleges lehetőségeihez?

Az Oszmán Birodalom tengeri és szárazföldi hódításaival szembeni küzdelem a keresztény Európa meghatározó közös ügyének számított a 14. század végétől kezdve, hiszen a dinamikus terjeszkedés megállítása és remélt visszaszorítása nemzetközi összefogást igényelt. Az egyházi és a világi propaganda országhatárokat lépett át és a társadalom legszélesebb rétegeit érte el az „ősellenségre” vonatkozó sztereotípiákkal és ismeretekkel. A mindennapokba

beépült archaikus eszközök, harangozás, imák, prédikációk, népénekek mellett a 16. század kezdetétől a könyvnyomtatás technikai tökéletesítése és a hírközlés korszerűsítése hatékony új lehetőségeket biztosított az informálásra rövid idő alatt, nagy példányszámban, kis terjedelemben, köztereken kitehető, felolvasható olcsó nyomtatványokkal. A Magyar Királyság török elleni küzdelméről a mohácsi csatavesztéstől az 1591–1606 közötti hosszú török háborúig egyre több és gyorsabb nyomtatott hír látott napvilágot sokrétű, érdemi képet nyújtva a hadi eseményekről és azok politikai és gazdasági következményeiről. A húsz évre kötött, majd többször meghosszabbított zsitvatoroki béke és az 1618–1648 között zajló nagy európai hatalmi átrendeződés időszakában azonban háttérbe szorult az Oszmán Birodalom közép-európai kiszorításának lehetősége. A folyamatos határmenti portyázásoknak kitett, „se nem biztos béke, sem nyílt háború” állapotától szenvedő Magyar Királyság számára alapvető érdek a török mielőbbi kiűzése, mely a vesztfáliai békekötés után vált újfent aktuális európai kérdéssé. A Habsburg Birodalom döntéshozó elitje azonban nem akart a hatalmas megterhelést jelentő harmincéves háború után, Franciaország növekvő európai befolyásával küzdve egy hosszú török háborút elindítani. Az 1645-től Velencével Kandia szigetéért hadakozó, sokféle belső válsággal terhelt Oszmán Birodalom számára is az 1606 óta fennálló béke megtartása volt a cél. A török elleni háború programját mégis egyre intenzívebb nemzetközi propaganda hirdette az 1650-es évektől, melyben kulcsszerepet játszott a közvetlenül érdekelt Velence és a „szent háború” tradícióját képviselő pápai állam.³ Franciaország tradicio-

nális törökorientált politikája is megváltozott, velencei gályákon álcázva, 1660-tól nyíltan francia katonák harcoltak. Az angol külpolitika irányváltását jelezte, hogy londoni nyomtatványokban is előtérbe került a török kérdés, földközi-tengeri gazdasági lehetőségeket latolgatva.⁴ A Német-római Birodalom nagy nyomdaközpontjaiban a török elleni háború aktualitása és közérdeke mellett érvelő nyomtatványok láttak napvilágot, gazdasági, államelméleti érdekeket felvonultató wittenbergi, lipcsei, tübingeni, strasbourgi, altdorfi, marburgi egyetemi disputák, orációk, az oszmán hadsereget, hatalomgyakorlást elemző diplomáciai beszámolók, névtelenül kiadott politikai pamfletek, szórakoztató beszélgetésjátékok, traktátusok és populáris jóslatok, csodás égi jelek.⁵

A 17. század nagy európai bel- és külpolitikai kríziseiben modernizálódott diplomácia, nemzetközi jog, államelmélet, szövetségekötési módszerek mellett megújult a propaganda is, nőtt a külpolitikai problémákat megjelenítő nyilvánosság jelentősége, nemzetközi szinten is nagy volumenű, rendszeres nyomtatott híráramlás közvetített érdemi ismereteket a hadszínterekről, a döntéshozás fórumairól, nemcsak utólagos beszámolókat, hanem előzetes koncepciókat is közzétéve. Az önálló külpolitika lehetőségével nem rendelkező Magyar Királyság számára nagy kihívást jelentett az ország érdekeinek nemzetközi térben való képviselése.⁶ A török elleni küzdelem egyik legfontosabb szárazföldi színtereként azonban még békeidőszakban is megragadható az európai nyomtatott nyilvánosság előtti jelenlét, sokrétű és adatgazdag Magyarország-kép a katonai, gazdasági potenciál és a politikai sajátosságok kiemelésével. Sok kiadást értek meg a török há-

borúk történetét ismertető, folyamatosan bővített összefoglalások, a magyarországi városokat és várakat bemutató földrajzi leírások, a magyar rendi politikát elemző értekezések. A „Hírneves magyarok arcképcsarnoka” című portrégyűjtemény a magyar világi és egyházi elit egységét és az országérdek iránti elkötelezettségét reprezentálta korszerűen.⁷ Elias Widemann mintegy száz magyar főnemesről, köztük főméltóságokról készült hiteles portrészorozatát⁸ a Magyar Királyság aktuális állapotát összegző népszerű művek is közzétették.⁹ Widemann három részben 1646-ban, 1649-ben és 1652-ben kiadott művében két változatban is közölte Zrínyi Miklós portréját, melyek közül az 1652-es, idősebb és karakteresebb politikust megformáló terjedt el szerte Európában sok változatban, mégis felismerhető standard arcképként. (Lásd 132. o.) A Magyar Korona hiteles ábrázolásával közzétett harmadik kötet Nádasdy Ferenc, a későbbi országbíró mecénatúrájának eredménye.¹⁰ Nádasdy az ország történelmi súlyát, jelentőségét a magyar királyok arcképcsarnokával bemutató exkluzív kötetét a nürnbergi Endter kiadónál adatta ki 1664 májusában, mely röplapként is megjelent.¹¹

A 17. század közepén a mozgékony újság-
műfajokban is nagy számban jelentek meg a Magyar Királyságra vonatkozó aktuális politikai és hadi hírek. Az európai nagyvárosok hetente többször kiadott, külpolitikai fókuszú hetilapjai a magyar főméltóságokról, a pozsonyi országgyűlésekről, a végvárvonalmonti összecsapásokról hónapokon át közöltek a követjelentésekkel összevetve is érdemi információkat. Bár a tervek, várakozások ellenére Zrínyi Miklós végül nem lett nádor, az ország első főméltósága, mégis, már jóval a nyílt hábo-

rú kitörését megelőzően, a török elleni küzdelem ikonikus alakjaként jelent meg a korabeli nemzetközi újsághírekben. A határvédelemben játszott szerepét és az országgyűléseken érzékelhető politikai befolyását az egymásra épülő sajtóműfajok, hetilapok,¹² nyomtatott hírlevelek, metszetes röplapok¹³ és a féléves periodikák egyaránt érzékeltették. Zrínyi hírnevének különlegessége, hogy alapvetően nem a szűk elitnek készülő, nagy művészi kvalitással bíró, szofisztikált reprezentáció műfajaiban ragadható meg, hanem a korabeli technikai adottságok között tömegcikknek nevezhető, olcsóbb, nyomtatott fekete művészetben, az eseményekre gyorsan reagáló újságtermékekben. Az értékes külpolitikai hírekből lényegre törő európai körképet nyújtó hetilapokból, melyekre a városi és udvari elit tagjai fizettek elő. A hetilaphírekből szerkesztett féléves városi kiadványokból, melyekbe jónevű kiadók teaurálták az információt. Alkalmi nyomtatványokból, melyek sokszor Zrínyi Miklós saját kezű leveleként tették közzé a hadi eseményekről készült részletes beszámolókat. Az olvasni nem tudók által is értelmezhető, de a művelt elit számára is érdemi ismereteket biztosító váralaprajzokkal, portrékkal illusztrált, mintegy kétezer példányban kiadott, egy kézműves napi béréből, pár tojásért megvehető plakátszerű röplapokból.¹⁴ A közzétett információ értékét, legitimitását jelzi, hogy döntő többségében nem névtelen kiadványként, hanem évtizedeken át működő, sokféle nyomtatvánnyal elismerést szerzett rangos kiadók, jónevű metszők, jelentős barokk költők műveiként láttak napvilágot.

Zrínyi korabeli nemzetközi hírneve az aktuális hírekből kibontakozó folyamatos jelenlétre épült, a török elleni küzdelem tradícióját

hatékony nyomtatott eszköztárral megújítva, a politikai koncepciót nemcsak a diplomáciai tárgyalóasztaloknál, hanem a nyomtatott nyilvánosság előtt is képviselve. A Zrínyit övező nemzetközi propaganda azt bizonyítja, hogy a horvát bán a török elleni háború ügyét következetesen felvállalva európai jelentőségű politikai programot tudott megfogalmazni, melyet aktívan képviselt hadvezérként és államférfiként.

NYOMTATOTT REPREZENTÁCIÓ:
HETILAPOK, ÚJSÁGHÍREK,
VÁSÁRI FÜZETEK ÉS RÖPLAPOK

A Zrínyi család reprezentációjához 1566-tól szervesen hozzátartoztak a nyomtatott hírek. 1566 nyarán még ostromolták Szulejmán hadai Szigetvár falait, amikor már Nürnbergben és Velencében, majd francia változatban meg-

Allegória Magyarország hőseiről szigetvári Zrínyi Miklóssal

jelentek az első metszetes beszámolók a mo- csárral körülvett, négy nagyobb részből álló vár jellegzetes, azonosítható alaprajzával. 1566 szeptemberétől Zrínyi Miklós helytállását és dicső halálát félalakos portrék alá nyomtatott rövid, megjegyezhető német versek, históriás énekek ismertették és Canterburyben, Tübingenben, Strasbourghan elhangzott, később kinyomtatott prédikációk terjesztették.¹⁵ Az 1581-ben Münchenben kiadott, a Magyar Királyság törökellenes küzdelmét jelképező Athleta Christi-panteonban a szigetvári Zrínyi Miklós levágott fejű páncélos alakja is látható. Zrínyi Miklós énekét nemcsak az 1590-es évek török várostromai kapcsán, hanem a harmincéves háború alatt is dallamjelzéseként adták meg hadi eseményekről beszámoló verses tudósítások címlapján. 1664 telén hetilapok, hírlevelek és rölapok idézték fel az „ősi Zrínyi-fészek”, Szigetvár jelentőségét, még a vár fiktív ostromát is tényként kezelve,¹⁶ mely tévedésben a hírehség mellett az 1566-os ostrom sokoldalúan élő tradíciója is meghatározó szerepet játszott.¹⁷ Az 1663–1664-ben közzétett kevés angol képes tudósítás közt feltűnő, hogy John Chantry a költő és hadvezér Zrínyi török elleni küzdelmének európai jelentőségét hirdető kiadványának címlapja, Hamlet apjának szellemét idézve jelenítette meg a szigetvári Zrínyi Miklós példáját.¹⁸ A kvalitásos szakrális és világi festményekkel, peregrinus diákok által kiadott emlékalbumokkal és irodalmi művekkel formált családi emlékezet mellett a széles körű tradíció is aktualizált módon jelent meg a költő és hadvezér Zrínyi Miklós személyét övező propagandában. A 16. század végi török háború nyomtatott híráradatában Zrínyi György, Nádasdy Ferenc, Batthyány Boldizsár

Zrínyi Miklós és dédapja szelleme

közösen végigvitt katonai akcióiról is rendszeresen jelentek meg tudósítások. Zrínyi Miklós harmincéves háborúban való részvételéről is beszámolt az „Extra-Ordinari Mittwochs Post-Zeitung” hetilap 1647 szeptemberében, közölve, hogy Zrínyi ezer jól felfegyverzett magyar és horvát, valamint hatszáz német katonával csatlakozott a császári sereghez Pilsennél.¹⁹ A Német-római Birodalomban az 1650-es évektől rendszeresen jelentek meg hetilaphírek Zrínyi portyázó törökökkel való összeclapásairól, majd pedig a Hadi Tanács képviselőinek a béke megőrzéséért folytatott budai tárgyalásairól. 1660-ban, Várad török ostroma idején jelent meg az egyik első nagy méretű képes tudósítás, mely Zrínyi haditettére és politikai koncepciójára egyszerre utalt. A figyelemfelkeltő rölapon Erdély kulcsának, legfontosabb erődtényének jellegzetes ötszögű alaprajza mellett

Kanizsa képét is közölte az ismeretlen kiadó. A rövid háttérmagyarázatot kínáló szöveg az Erdélyi Fejedelemség válságát foglalta össze, II. Rákóczi György portai engedély nélkül indított, sikertelen lengyelországi hadjáratának következményét, Köprülü Mehmed nagyvezér büntető hadjáratát, a fejedelem halálát és Várad török kézre kerülését. A rölap szövege nem ismertette, de a kép felidézte a hetilapokból és féléves összegzésekből közismert akciót, amit Zrínyi Miklós az 1600-tól török kézen lévő Kanizsa ellen indított Várad felmentése és egy török elleni offenzíva érdekében, melyet végül a béke megőrzése miatt nem engedélyezett I. Lipót.

1661-ben nagy visszhangot váltott ki Zrínyi újabb szokatlan lépése, amikor a határ mentén, békeidőszakban, a korábbi főkapitánysági központtal, Kanizsával szemben új erődítmény kialakításába kezdett. 1661 tavaszán már meg is jelent az egyik első híradás a hol ötszáz, hol ezer főről tudósító, megindított építkezéséről az 1591 és 1806 között működő Frankfurt am Main-i „Historische Relation” című, őszi és tavaszi könyvvásárra közzétett százoldalas kiadványban. A frankfurti vásári füzeteket ekkor a jótollú történetíró Johann Georg Schleder (1597–1685) szerkesztette, aki az 1664-es tavaszi vásárra külön összegzést tett közzé Zrínyi őszi haditetteiről, majd a téli hadjáratról és az 1664-es tavaszi hadi vállalkozásokról.²⁰

A németalföldi hadmérnökök tervei alapján emelt Zrínyi-Újvár egyszerre jelentett katonai támaszpontot a vilajetközpont visszafoglalásához és politikai koncepciót a nyílt háború mielőbbi megindítása érdekében, a végül eredménytelen provokatív határmenti összecsapások után.²¹ A híres frankfurti Wilhelm Serlin

kiadó 1659-től 1683-ig 45 kötetben félévente, több száz oldalon kiadott népszerű „Diarium Europaeum” című összegzése 1661-ben hadmérnöki ábrát is közölt Zrínyi-Újvárról, Zrínyi saját kezű leveleire hivatkozva, tudósítva az építkezésről. Zrínyi valóban tudatosan használta nyomtatásban is a nyílt levél műfaját, így éppen 1661-ben a császári hadvezér, Raimondo Montecuccoli eredménytelen erdélyi hadjáratáról írt röpirataiban. Levelei kéziratossá váltak, de is széles körben terjedtek, jórészt a művelt köznemes, agilis soproni ügyvéd, Vitnyédy István tevékenységének köszönhetően. A nyomtatásban sokszor rövidítve, kivonatolva közölt Zrínyi-levelek hitelessége azonban a családi levéltár hiányában nehezen ellenőrizhető. A kortársak által hitelesnek és nívósnek tekintett, a Német-római Birodalom legnagyobb hírcentrumában közzétett Diarium Europaeum rendszeres beszámolóí, Zrínyi Miklós és Péter portréi azonban közvetlen kapcsolatot sejtetnek. Velencei hetilapokban hivatkozott hírek kapcsán is feltételezhető a közvetlen kapcsolat, Zrínyi számára könyveket és kurrens röpiratokat gyűjtő ágense révén, sőt a Bécsbe akkreditált velencei követ, de még a Velencében tevékenykedő francia követ, Gremonville is összeköttetésben állt a Zrínyi családdal, elsősorban Zrínyi Péter révén.

A diplomata, gazdasági ügyvivők, ágensek világához közelebb álló hetilaphírek mellett a metszetes rölapok közvetítették a széles befogadóközönség számára a legfontosabbnak tekintett közügyeket, ezért is tanulságos, hogy milyen sok változatban jelentek meg 1661-től Zrínyi Miklós medalion arcképével, az épülő Zrínyi-Újvár természeti adottságait, Kanizsához viszonyított helyzetét bemutató

Zrínyi-Újvár

nürnbergi, augsburgi és ismeretlen helyen kiadott igényes híryanagú rölapok.²² A folyamatos híradásokból kitűnt, hogy Zrínyi éveken át módszeresen számolta fel Kanizsa ellátási útvonalait, az oszmán hadseregnek kedvező és megszokott dunai főfelvonulási útvonaltól eltérő hadművelleti terület kialakítására törekedve, ahol birtokai közelsége és helyismerete miatt személyes szerepvállalása is hangsúlyos. A portai császári követek jelentései tanúsítják, hogy az épülő várat „casus bellinek” tekintette Isztambul, különösen azért, mert a kanizsai vilajetet a Köprülü család támaszai irányították. Christoph Lochner (1632–1676)²³ a sokasodó hetilaphírek háttérinformációjaként hirdette képes összegzését a „török háborúk történetét jól ismerő olvasóknak.” A metszet közérthető képi

toposzai, az Adriából kifogott különös tengeri hal, a Nap előtt látott égi jel összekapcsolták Velence Kréta szigetéért, s Kandia váráért vívott tengeri küzdelmét az Erdélyi Fejedelemség és a Magyar Királyság török fenyegetettségével.²⁴ A kép új variánsai is megjelentek 1662-ben, az erdélyi válság legújabb híreivel,²⁵ 1663-ban pedig velencei és magyarországi hadi értesülésekkel aktualizálva.²⁶ A rölap Zrínyi Miklós horvát bán felismerhető medálszerű képét is közölte magyar nemesi viseletben, az 1652-es Widemann portrét mintának tekintve.²⁷ Ismeretlen holland kiadó 1663-ban a háború kiváltó okaként aposztrofált Zrínyi-Újvár sematikus alaprajzát Zrínyi Miklós felismerhető portréjával, IV. Mohamed szultán arcképével és fiktív hadüzenetével tette közzé rölapon.²⁸

Zrínyi Miklós fálalakos portréja

Az Amszterdamban félévente kiadott Hollandtze Mercurius Zrínyi tetteiről részletes ismereteket tett közzé Zrínyi saját kezű leveleire hivatkozva. Míg a hagyományosan sokoldalú magyar vonatkozású ismeretet közlő német és itáliai kiadványok Zrínyi-portréi megtartották az európai udvaroktól eltérő magyar nemesi viselet sajátosságait, addig francia, németalföldi és angol Zrínyi-ábrázolások az adott ország arisztokráciájaként mutatták be Zrínyit, erősítve az azonosulást, a tradicionális katonai szerep mellett a képzett, s a politikában is otthonosan mozgó főnemes alakját is megrajzolva. A nyomtatott európai sajtótermékek azonban a művelt, sokoldalú főméltóság imázsához nem kapcsolták hozzá a költői, írói szerepet, sem az 1651-

ben kiadott eposzára, sem kéziratban terjesztett röpirataira nincs közvetlen utalás – részben a nyelvi korlát miatt, részben tudatosan szétválasztva az aktív alkotót és a sokféle szerepben megörökített arisztokratát.

Zrínyi hírnevének aktuális politikai értéke még inkább szembetűnő a nyílt háború kitörését követően, amikor 1663 elején végül megindul az oszmán hadsereg offenzívája. Köprülü Ahmed nagyvezír a császárváros elleni felvonulást a Duna bal partján akadályozó és a bányavárosokat védelmező Érsekújvárt vette be, a főkapitánysági központtal együtt hét kisebb várat is elfoglalva. A Földközi-tenger mellett szárazföldön is megnyitott hadszíntéren elért eredmény látványosan demonstrálta az Oszmán Birodalom megújított erejét a hanyatlásról értekező európai politikai publicisztikák elemzéseivel és a populáris jóslatokkal szemben. Zrínyi pozitív megítélése még ebben a válságos időszakban sem változott. Az 1663-ból fennmaradt német nyelvű, magyar vonatkozású rölapok huszonöt százalékban Zrínyi Miklós tetteit állították a középpontba, s hasonlóan magas az arány a hetilapok mellékleteként megjelenő nyomtatott hírlevelek esetében. Tizenhét különböző metszetes német nyelvű rölap maradt fent az év nagy veszteségéről, Érsekújvár esetéről, miközben tizenhat Zrínyi Miklós katonai erényeit, szervezőképességét dicsőítő rölap ismert. Johann Hoffmann (1629–1698) nürnbergi kiadó 1663-ban és 1664-ben öt változatban adta ki a „kereszténység védőbástyájaként”, ugyanakkor virágzó főúri rezidenciaként megjelenített Csáktornya azonosítható képét, Zrínyi Miklós felismerhető arcképével és a katonai és politikai virtust egyaránt hangsúlyozó jelmondatával.²⁹ Lucas Schnitzer finoman kidolgozott

Csáktornya

metszete érzékeltette a gondosan tervezett késő reneszánsz csáktornyai várkastély,³⁰ birtokközpont, főúri udvar összetett funkcióját, melyről a híres holland utazó, Jacopus Tollius (1633–1696) is elismerően írt, kiemelve a gazdag könyvtárat és fegyvergyűjteményt.³¹ Hoffmann rölapja a védelmi rendszer korszerűsítését, a mocsaras terület, a sűrű erdő szerepét és a Zrínyi udvarához tartozó nagyszámú, gyors lovasság jól szervezett ellátását hangsúlyozta az égő környékbeli várakkal, a levágott és kopjákra tűzött török fejekkel, az állandó végvidéki küzdelem közepette is érzékeltetve az értékméntést. Johann Hoffmann, akitől háromszáz

kiadvány ismert,³² 1663–1664-ben harminchat különböző magyar vonatkozású rölapot adott ki. A jónevű, népszerű kiadók sok változatban közzétett rölapjai a tudatos propaganda, üzleti érdek mellett a befogadóközönség növekvő hírigényét is jelzik. Igényes kortárs könyv- és metszetgyűjtemények bizonyítják, hogy bár a metszetes rölapok gyorsan veszítették el aktualitásukat, de reprezentációs értéküket megőrizték. A kor három legjelentősebb kollekciója jelentős számban őrzött meg Zrínyi Miklósról készült lovasportrékat vagy éppen a téli hadjáratról és Kanizsa ostromáról kiadott rölapokat. II. Ágost braunschweig-wolfenbütteli

herceg gazdag könyvtárában, Johann Weichard von Valvasor majd nyolcezer darabos metszgyűjteményében, s a szentgotthárdi csatában személyesen harcoló Georg Friedrich Waldeck herceg arolseni kastélyában is találhatóak Zrínyiről készült röplapok.

Német, olasz és angol nyelvű hetilapok az oszmán főssereg augusztus 10-től szeptember 26-ig tartó érsekújvári ostroma alatt is folyamatosan tudósítottak Zrínyi Miklós török elleni küzdelméről.³³ Az 1663. augusztus 14-én Zrínyi-Újvár elleni támadás visszaveréséről két német röplapot is közzétett egy meg nem nevezett kiadó, de olasz nyelvű beszámoló is napvilágot látott. 1663 őszén a nagyvezír hódoltató pátensei közepette politikai jelentőséggel is bírt a magyar nemeseknek meghirdetett szeptember 17-i vati hadimustra,³⁴ melyről már szervezése alatt, szeptember elején is többször jelent meg információ német hetilapokban és nyomtatott hírlevelekben. Wilhelm Serlin két frankfurti kiadványán, Jacob Sandrart nürnbergi röplapján is legfrissebb hírként szerepelt 1663. szeptember közepén, hogy Zrínyi a nádor helyetteseként, s frissen kinevezett főgenerálisként a magyar hadak felett hadimustrát tartott.

1663 késő őszén a Zrínyi fivérek török felett aratott győzelmei különösen fontossá váltak, mert amint a nyomtatott hetilapok kiemelték, Köprülü Ahmed nagyvezír seregének jórésze csak Belgrádig vonult vissza téli szállásra, s jelentős tatár fegyveres maradt Pécsen is, amiből kitűnt, hogy a következő év tavaszára újabb hadjárat várható. Zrínyi Péter október 16-i otcsáci győzelmének és Zrínyi Miklós november 27-i támadásának jelentőségét kettős térképre vetítette Paul Fürst nürnbergi kiadó.³⁵ Zrínyi Miklós Mura menti támadásáról tudósító öt né-

met nyelvű röplap³⁶ Zrínyi-Újvár stratégiai szerepét is érzékeltette az akcióban. Német nyomtatott hírlevelek,³⁷ itáliai hetilapok és velencei relációk Zrínyi Miklós saját kezű leveleire hivatkozva mutatták be az eredményes támadást.³⁸

Az augsburgi Elias Welhöffer (1642–1681) 1663 őszén igényes barokk verssel kiadott lovas portréja a szigetvári Zrínyi Miklós példája mellett Julius Caesarhoz, Octavianushoz, Pompeiushoz, Nagy Sándorhoz hasonlítva méltatta Zrínyit,³⁹ sőt a harmincéves háború egymással szemben álló sikeres stratégiái közül II. Gusztáv Adolf svéd királlyal és a császári tábornok, Johann t'Serclaes Tillyvel, és Gottfried Heinrich zu Pappenheim (1594–1632) lovassági tábornokkal állította párhuzamba, jelezve, hogy Zrínyi a könnyűlovasság gyors mozgatásával, sajátos portyáztatásával hatékony harmodort képviselt a 17. század közepén.⁴⁰ Bár az államférfiként is jelentőssé váló hadvezérek közösségi identitást képző szerepét a korabeli magyar költészet a református Bocskai István és Bethlen Gábor alakjához kapcsolta,⁴¹ az 1663–1664-es német nyomtatványok többször dicsőítették Gedeonként a katolikus Zrínyit,⁴² felekezeti toleranciáját is implicit jelezve, melyet Amszterdamban és Londonban közzétett nyomtatványok is erényként emeltek ki. Welhöffer a lovasportrét Zrínyi 1663. november 28-i győzelméről közérthető, rímes prózában tudósító nyomtatványa címlapján is közzétette.⁴³ (Lásd 84. o.)

A Zrínyi Miklósról készült korabeli ábrázolások többsége nem merev státuskép, hanem mozgalmas csatajelenet, ahol vágató vagy ugrató lovon kivont karddal, a lehetőségeket megragadó, kezdeményezőkézséget, virtust tanúsító hadvezérként és politikusként látható,

aktuális és hosszabb távú hírnevét is formálva. Az 1663–64-es háború hadvezéreiből és döntéshozóiról, a császárról és a választófejedelmekről mintegy hetven lovasportré jelent meg sorozatként. A kiváló metsző és kiadó, Jacob von Sandrart (1630–1708) a neves barokk költővel, Sigmund von Birkennel együttműködve jelentetett meg verses lovasportré-sorozatot.⁴⁴ (Lásd 232. o.) A nürnbergi sorozat képei I. Lipót császár, a császári hadvezérek, Raimundo Montecuccoli és Louis Raduit Souches érdemei mellett a birodalmi segélycsapatok és a Rajnai Szövetség katonai értékét is reprezentálták. A Rajnai Szövetség segélyhadait vezető Wolfgang Julius Hohenloheról öt portré is készült, Zrínyi Péterről három különböző lovasportré jelent meg, míg Zrínyi Miklósról az egyértelmű

másolásokat nem tekintve nyolc különböző típusú lovas ábrázolást adtak ki 1664-ben. Zrínyi Miklósról a sorozatokon kívül is megjelent 1663-ban öt lovasportré augsburgi, nürnbergi és Frankfurt am Main-i kiadóknál.

Zrínyi hírnevének csúcspontját az 1664. január 14-től február 9-ig tartó téli hadjárat jelentette, amikor Zrínyi Miklós 9000 főnyi serege, valamint a Rajnai Szövetség által küldött és Wolfgang Julius Hohenlohe által vezetett 9000 főnyi haderő 240 km mélyen benyomult török területre, elfoglalta Babócsát, Berzencét, Barcsot, Turbékot, Dárdát, február 2-án felégette az eszéki hidat. Még el sem indult a Zrínyi-birtokokról a hadjárat, amikor Nürnbergben, Augsburgban, Frankfurt am Mainban, Ulmban kiadott röplapok tucatjai tudósítottak egy 1664.

Az eszéki híd felgyújtása

A téli hadjárat Zrínyi Miklós lovas portréjával

január 12-én Radkersburg és Csáktornya felett látott, félholdat formázó üstökösről, amely a szöveges értelmezések szerint az 1618-ban látott csillagászati jelenséghez hasonlóan egy nagy háborút jövendöl meg. A heterogén színvonalú, sokszor érdemi természettudományos ismereteket tartalmazó, legtöbbször inkább közérthető szimbólumokkal manipuláló „égi jelek” a nagy változás lehetőségét hirdették, előre felfokozott érdeklődést keltve a szokatlan, téli időszakban zajló hadiesemény iránt. Az 1664–1665-ben valóban feltűnt üstökösről, melyről I. Lipót is beszámolt madridi követének írt levelében, mintegy százötven nyomtatvány jelent meg. Szelepcsényi György kancellár 1665 januárjában már Zrínyi halálának jövendöléseként értelmezte az üstököst.

A téli hadjárat stratégiai jelentőségét közzétett hivatalos hadijelentések, a hadi eseményeket napról napra összegző diáriumok, s érdemi információkat nyújtó képes beszámolók közvetítették, a Mura és a Dráva folyását bemutató térképeken szemléltetve a térség egyik kulcsát, Kanizsát, s a kevésbé ismert kisebb erősségeket, Babócsát, Berzencét, Segesdet. A török hadsereg ellátását biztosító Pécs városának felégetéséről és várának ostromáról hadmérnöki alaprajzot tett közzé egy ismeretlen kiadó.⁴⁵ A téli hadjárat jelentőségét itáliai hírlevelek Zrínyi saját kezű levelei alapján összegezték,⁴⁶ francia kiadványok hirdették,⁴⁷ a híres francia csillagász Ismael Boulliau gazdag levelezésébe is kerültek be Zrínyi levelének másolatai, s az égi jelről szóló beszámolók.⁴⁸

Martin Zimmerman augsburgi kiadó négy változatban is kiadta röplapját, melyen Georg Andreas Wolfgang metszete a Drávaköz sematikus térképe mellett Zrínyi Miklós és Köprülü Ahmed portréját ábrázolta, az öt kilométeres eszéki fahíd felégetésének fiktív jelenetével.⁴⁹ Wilhelm Serlin hadinaplót közlő frankfurti röplapján Zrínyi Miklós és Péter együttes portréja jelent meg.⁵⁰ Johann Hoffmann nürnbergi képes összegzésén az elfoglalt várakat ábrázoló térkép előtt Zrínyi Miklós látható ugrató lovon, kivont karddal.⁵¹ A metszet Velencében közzétett olasz nyelvű változata a hiteles ismereteket közvetítő térkép és felismerhető lovasportré mellett egy különleges, hosszúnyakú tatárt is feltüntetett. A torzként ábrázolt tatár rabról több nyelven, francia, olasz és angol versekkel külön nyomtatványok is készültek legpopulárisabb híradásként. A kegyetlen, „kutyafejű” tatár közismert toposzát felváltó foglyul ejtett tatár képe történelmi léptékű változást hirdetett. Egyes nyomtatványok szerint Zrínyi a téli hadjárat során elfogott tatárt I. Lipót császárnak küldte Regensburgba 1664. február 15-én.⁵² Zrínyi Miklós diplomáciai ajándékként élt a különlegességekben rejlő figyelemfelkeltéssel, a zsákmányból török rabokkal és tevékkel kedveskedve a mainzi és a trieri érseknek, valamint a regensburgi püspöknek. Egy kéziratos regensburgi krónikába is bekerült a három török és a kilenc teve szenzációja, de egy nürnbergi krónikába is bejegyezték az átutazó török rabokat és tevéket.

A téli hadjáratot egyszerre övezte sokrétű politikai reprezentáció és sokközpontú versengő propaganda. Német, francia, olasz nyelvű nyomtatott hetilapok beszámolnak VII. Sándor pápa, XIV. Lajos francia király, II. Károly spa-

nyol uralkodó elismeréséről és egy újabb hadjáratához nyújtott támogatást jelentő diplomáciai ajándékairól, Bécsbe és Velencébe akkreditált követek nyomtatott jelentései pedig a fogadtatás mikéntjét is hírül adták. Ágenssek, követek küldtek a jelentésükkel együtt nyomtatott újságokat, metszetes illusztrációkat. Egy diplomáciai beszámoló melléklete Zrínyi Miklóst „generalissimusként” bemutató kis arckép, mely köré egy korabeli kéz Zrínyi Miklósról 1662 és 1664 között megjelent információkat másolt össze, az aranygyapjas rend kitüntetését, s az 1664 májusában a pápai udvarból és Franciaországból érkezett ajándékokat felsorolva.

Az intenzív hírverés a politikai nyilvánosság újfajta szerepét tükrözi, amikor a tárgyalásokkal párhuzamosan az újságolvasók kompetens megfigyelőként, érdemi nyomtatott hírek révén élhették át a színpalak mögé látás illúzióját. A téli hadjárat a katonai mellett több politikai alternatívát is megnyitott. A korban ambivalens módon megítélt, felperzselt föld taktikáját alkalmazó, zord téli körülmények között vezetett hadjárat késleltette Köprülü Ahmed nagyvezír tavaszi offenzíváját és kedvező körülményeket teremtett a kiéheztetett Kanizsa ostromára.⁵³ Az 1663. év nagy veszteségei után politikai szempontból is nagy jelentőséggel bírt a hadjárat katonai eredményességének megítélése: az Oszmán Birodalom bécsi támadása elleni védekezést kell-e megszervezni, vagy meg lehet-e indítani többfrontos támadást a Duna mentén, a felső-magyarországi városok helyzetének stabilizálása érdekében, valamint Kanizsa visszavételéért, megváltoztatva a nagyvezír hadjáratának tervezett irányát.⁵⁴

A legintenzívebb hírdömping a Német-római Birodalomban bontakozott ki, ahol az

Oszmán Birodalom elleni küzdelem gazdasági, katonai, politikai érdekegyezései az összetartozástudatot is erősítették, sőt a török háború hírei a birodalmi nyilvánosság szélesedésében is meghatározó szerepet játszottak. Feltűnő, hogy a német nyelvű híradások, képes beszámolók nem Bécsben jelentek meg legnagyobb számban, hanem a nagy kapacitású nyomdákkal rendelkező délnémet birodalmi városokban, Nürnbergben, Augsburgban, Frankfurt am Mainban, Regensburgban, Ulmban. A török háborúban nagy lehetőséget látó, a vesztfáliai békekötés után önálló külpolitikával rendelkező választófejedelmek koncepciójuk érvényesítéséhez a birodalmi nyilvánosságot is hatékonyan használták. A császár után legfontosabb hatalmi tényező, Johann Philipp von Schönborn, mainzi választófejedelem, birodalmi kancellár, az 1658-ban alakult Rajnai Szövetség elnöke képviselte meghatározottabban diplomáciai színtereken és a nyilvánosság előtt a török háború ügyét.⁵⁵ A sokoldalú magyarországi kapcsolatokkal rendelkező Ferdinand Maria bajor, II. János György szász és Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelem aktív katonai és politikai szerepet vállalt a török elleni háborúban. Hosszú távon a Habsburg-dinasztia számára is alapvető cél a török kiszorítása a Magyar Királyságból, de az aktuális katonai potenciál mellett a politikai árat, a formálódó szövetségi rendszer elvárásait és a békekötés utáni politikai erőviszonyokat is mérlegelni kellett. A birodalmi érdekegyeztetés legfontosabb döntéshozó fóruma 1664 tavaszán az 1663. január 6-án megnyitott regensburgi birodalmi gyűlés, ahol 1663 decemberétől 1664 májusáig I. Lipót és a választófejedelmek többsége

személyesen is megjelent. A legitim helyzetet, a császárnak mint magyar királynak jelenlétét kihasználva a magyar főméltóságok követtekkel képviselték politikájukat a birodalmi gyűlésen.⁵⁶ Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc az eszéki híd február 2-i felégetéséről érkezett Regensburgba, hogy Lipót császárnak a jelentős katonai sikerekről beszámoljon. A választófejedelmek látványosan támogatták a bátyját is képviselő Zrínyi Pétert. II. János György szász választófejedelem 1664. február 19-én vonult be Regensburgba. Az ünnepélyes menetet megörökítő elegáns metszeten a választófejedelem közelében Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc hintója is látható.⁵⁷ Zrínyi Pétert fogadta Ferdinand Maria bajor választófejedelem, s a mainzi érsekkkel és a szász választófejedelemmel is kapcsolatban állt,⁵⁸ s feltételezhető, hogy több tervezetet is átnyújtott az uralkodónak.⁵⁹ A Velencei Köztársaság diplomatája, Antonio Negri látványosan támogatta Zrínyi Pétert Regensburgban.⁶⁰ Követi jelentései között Zrínyi Miklós leveleinek másolata is megtalálható, közte a magyarországi hadi helyzetet értékelő, Lipót császárnak írt latin nyelvű nyílt levél, mely nyomtatásban is megjelent.⁶¹ A regensburgi birodalmi gyűlés hivatalos nyomdászánál, Christoph Fischernél a Zrínyi fivéreket dicsőítő kiadványok is megjelentek,⁶² közte kétszólamú kottával közölt dicsőítő vers.⁶³ A regensburgi birodalmi gyűlés könyvtárában fennmaradt egykorú nyomtatott újságok is bizonyítják, hogy a téli hadjárat körüli nyomtatott hírverés a politikai döntéshozást próbálta befolyásolni, nem a császári hadvezetés által képviselt védekező háborút, hanem egy újabb török elleni támadó hadműveletet legitimálni, ami a Kanizsa ostromára kiadott

uralkodói engedéllyel és a felső-magyarországi hadműveletek megindításával 1664 tavaszán, ha késéssel is, de részben megvalósult.

Az intenzív propaganda másik nagy kérdését a hosszas tárgyalások ellenére sem sikerült megoldani, nem született döntés az egyesített császári és birodalmi seregek főparancsnokának személyéről. A nyomtatott újságok, röpiratok nyíltan vagy burkoltan több jelölttel is számoltak. Az 1663-tól 1806-ig működő állandó birodalmi gyűlés a nemzetközi politika számára is fontos döntéshozási színtérre alakult, nemcsak az alkalmi külföldi követségek révén, hanem a birodalmi területek birtokosaként állandó jelenlétre jogosult francia és svéd követések miatt. Az ígért francia segélycsapatokra hivatkozva Henri de la Tour d’Auvergne de Turenne marsall neve merült fel, a svéd főparancsnok, Carl Gustav Wrangel tábornok neve is megjelent, Wolfgang Julius Hohenlohe pedig a Rajnai Szövetség segélycsapatai élén már magyarországi tapasztalatokat is szerzett.

A Zrínyi Miklós személye körüli propaganda egyik alig leplezett célja a magyarországi hadszínteret jól ismerő horvát bán támogatása a fővezéri címre. 1664 márciusában jelent meg Londonban egy Zrínyit dicsőítő életrajz, mely bevezetésében kiemelte, hogy a „Gondviselés Európa sorsát” Zrínyire, a „kereszténység legmegfontoltabb és legelszántabb bajnokára” bízta, akinek „sikerén vagy kudarcán áll vagy bukik a nyugati világ”.⁶⁴ A török háború várt fordulatának történelmi távlatait Tamerlán (Timur Lenk) és Szkander bég alakjának felidézése jelezte.

A Zrínyi „életvitelét, jellemét, születését, műveltségét” bemutató heterogén szöveg elfogultságai és tendenciózus tévedései mellett is érdemi képet ad Zrínyi Miklós török hábo-

rúban vállalt aktív szerepének nemzetközi jelentőségéről. A Fleet Streeten kapható, olcsó kiadású nyomtatvány az újságokban megjelenő rövid, kivonatolt értesülésekre építve nyújtott háttérismeretet, még azt is kiemelve, hogy a „veszedelmes kíváncsiságában kielégítetlen nép figyelmét” érdemes külhoni nemzetek ügyeinek tárgyalására terelni. Roger L’Estrange főcenzor hosszú idő után éppen 1663-ban engedélyezte két londoni hetilap, a The News és a The Intelligencer működését, melyek a magyarországi török háború eseményeire még akkor is utaltak, amikor a rossz időjárás viszonyok miatt nem érkeztek meg időben a hírek. Az időtényező a relatíve nagy távolság ellenére az angol beszámolóknál is kulcsfontosságú. A Csáktornya felett január 12-én látott üstökösről március elején engedélyezte a londoni röplap kiadását L’Estrange. A szintén márciusban kiadott angol életrajz utolsó híre pedig egy helyesbítés, melyben pontosítják, hogy a családi tradíciót és a téli hadjáratot bemutató részeknél tévedésből szerepelt Szigetvár visszafoglalása, mert csak Segesdet sikerül visszavenni a töröktől. A kiadvány legnagyobb tévedésénél is feltételezhető tudatosság, amikor minden kifejezésben Zrínyit pontatlanul a magyarországi segélyhadak protestáns fővezérének nevezik. A kiadványban közölt Zrínyi-arckép esetében sem a hitelesség a figyelemre méltó, hanem a páncélos portré Oliver Cromwellre emlékeztető vonásai. (Lásd 118. o.) A minél gyorsabb megjelenés érdekében valószínűleg több szerző közösen írta és szerkesztette a végül név nélkül közzétett kiadványt, melyben államelméleti utalások, a felekezeti megbékélés programja és csodás égi jelek egyaránt szerepeltek. Feltételezhető, hogy az angolul és né-

Zrínyi Miklós portréja, Cromwell vonásaival

metül is közzétett „Regensburgi Hírnök” című műhöz hasonlóan, a londoni Zrínyi-életrajz alkotói Angliában és Hollandiában tanuló magyarországi, erdélyi diákok és az őket segítő Jászberényi Pál lehettek, akik 1665-ben Zrínyi halálára gyászversgyűjteményt tettek közzé Londonban. Valószínű, hogy az európai politikai erőviszonyokat élénk érdeklődéssel figyelő, a kulturális elit véleményformáló szerepét fontosnak tartó Johann Amos Comenius is aktívan közreműködött nemcsak a közvetlen a regensburgi döntéshozáshoz kapcsolt kiadványnál, hanem az angol Zrínyi-életrajznál is.⁶⁵

Zrínyi fővezérsege az egyesített császári és birodalmi segélyhadak felett sem katonai, sem politikai szempontból nem tűnik realitásnak, amint egy 1664 őszén kiadott hosszú német párbeszédes értekezés ismeretlen művelt szerzője hosszan fejtegette, reálisan értékelve, hogy Zrínyi egymaga többet tett, mint a többi hadvezér a török elleni háború ügyéért, mégis a nagy létszámú seregek összehangolt irányítása hatalmas tapasztalatot igényel.⁶⁶ I. Lipót császár Raimondo Montecuccolit, a császári seregek főparancsnokát akarta kinevezni az egyesített hadak élére, amit 1664 májusában Regensburgból Bécs felé tartva meg is tett. Az elhúzódó tanácskozás hosszú távú tapasztalataként 1683–1699 között, a visszafoglaló háború alatt nem vesztették az értékes időt a hadi és politikai szempontból kényes döntéssel.

Az 1664-es hadi eseményekkel kapcsolatos felfokozott várakozást jelzi, hogy az ismert száznyolcvan-féle politikai tartalmú német rölap tematikai sokszínűsége mellett is, kilencven százalékból a magyarországi török eseményeit közvetítette, a legfigyelemfelkeltőbb műfaj hatvan százaléka Zrínyi Miklós haditetteivel foglalkozott, a téli hadjárat mellett Kanizsa ostromáról tudósítva. Ismét tanulságos, hogy az első rölapok már februárban megjelentek a Kanizsa elleni akcióról,⁶⁷ miközben a mocsárral védett erődített vár ostroma csak március közepén vette kezdetét, megfelelő előkészítés és jelentős ostromtüzérség nélkül csak április közepére vált hatékonyá. Visszaüött a politikai és hadügyi elit eltérő helyzetértékelése, a birodalmi döntéshozási fórumon kibontakozó koncepció és a császári udvar aktuális stratégiai céljai közötti különbség. A korabeli diplomáciai szokásoktól is eltérő módon az állandó és a rendki-

vüli császári követ, Simon Reniger von Renigen, Johann Goes és Johann Beris a háború kitörése óta együtt vonult a nagyvezíri sereggel a békekötés lehetőségére várva.⁶⁸ Miközben a nyomtatott hetilapok, újságok, rölapok folyamatosan tájékoztattak a három nagy hadszínterről, a nagyvezír számára is egyre fontosabbá váló kanizsai ostromról, a kora nyáron megérkező birodalmi segélycsapatok számára is fő útvonalat jelentő dunai támadási irányról, valamint az előző év nagy veszteségeinek ellensúlyozására indított, eredményes felső-magyarországi támadásról.

1664 tavaszán a fő kérdés Kanizsa ostroma, melyről Marc Antoni Hannas augsburgi nyomdája három rölapot is közzétett az ostrom különböző fázisairól, februári hírekkel az előkészítésről,⁶⁹ majd az április 24. és május 20. közötti eseményekkel,⁷⁰ végül az ostrom feladásakor május 28-i értesülésekkel.⁷¹ Kanizsa jellegzetes alaprajza mellett sok Zrínyi Miklós-portré jelent meg, kiegészítve a birodalmi segélyhadakat irányító, Wolfgang Julius Hohenlohe és Peter Strozzi császári hadvezér mellképével.⁷² (Lásd 74. o.) A hiteles hírek kiemelt értékét jelzi, hogy egy Zrínyi Miklós és Hohenlohe arcképével közzétett kiadvány hadmérnöki diárium alapján ismertette Kanizsa április 28. és május 21. közötti ostromát.⁷³ Abraham Aubry frankfurti rölapja április 28. és május 6. közötti hírekkel jelent meg, de előzményként ajánlotta a téli hadjáratot összegző „Mercurius Seriniano-Hohenlohe Turcicus” kiadványt is. Abraham Aubry az 1664-es tavaszi frankfurti könyvvásárra hosszabb összegzést tett közzé Zrínyi 1663 őszi haditeteiről, a téli hadjáratról és metszetekkel illusztrált beszámolót 1664 első feléről Zrínyi Miklós, Péter és Wolfgang Julius Hohenlohe érdemeit megjegyezhető versekben összegezve.

A kanizsai ostromról áprilisban, május elején kiadott német, olasz és angol nyelvű tudósítások a török háborúban Zrínyi mellett személyesen jelen lévő magyar főnemések, Esterházy Pál, Batthyány Kristóf, Draskovics Miklós szerepét is bemutatták, sőt utaltak Nádasdy Ferenc országbíró és Wesselényi Ferenc nádor politikai támogatására is. Peter Binnert antwerpeni kiadó, akitől éveken át sok kiadványt rendelt meg Nádasdy Ferenc országbíró,⁷⁴ rölapján név szerint jelölte az ostromló magyar főnemések táborát.⁷⁵ 1664 nyaráig a nyomtatott sajtótermékek Zrínyit a magyar főnemességet aktivizáló hadvezérként és politikusként jelenítették meg, az országérdeket képviselő főméltóságok szerepét, valamint a hadszíntér és hátország Magyar Királyság áldozatvállalását is reprezentálva a reménytelibb és a válságos időszakok gyors változása közben. Az 1664 tavaszán kiadott ábrázolások a császári, birodalmi hadvezérekkel és a magyar főméltóságokkal is hatékonyan együttműködő Zrínyi alakját jelenítették meg, ami egybevág Zrínyi röpirataiban kifejtett koncepciójával.

1664 májusának végén érkeztek a birodalmi, közte francia segélyhadak a császárvároshoz, miközben a nagyvezírnek sikerült az eszéki hidat újjáépíttetni, így Kanizsa ostromát félbe kellett szakítani. A nyomtatott újságok reálisan értékelték a kanizsai ostrom feladási okait. Johann Hoffman rölapja⁷⁶ kiemelte, hogy nem volt elég hatékony az ágyúk ereje, a védők sokszor kitörtek, s a közeledő oszmán sereg miatt a kanizsai tábornok gyorsan fel kellett számolni. Köprülü Ahmed ellentámadásról, majd Zrínyi-Újvár július 2-től 30-áig tartó török ostromáról és elfoglalásáról már nem képes beszámolók, hanem nyomtatott hetilapok és mellékleteik

számoltak be.⁷⁷ 1664 nyarán Zrínyi tevékenységére nem utaltak metszetes rölapok, de a hetilapok röviden, továbbra is pozitív hangvételben tudósítottak tetteiről. Az „Europäische Zeitung” szeptemberi koppenhágai hírei között is kitért csáktornyai értesülésekre.⁷⁸

1664 nyarán a nagy sikert az augusztus 1-jén, pénteken vívott szentgotthárdi csata jelentette, a Rába kanyarulatánál átkelő török sereg felett a császári és a birodalmi, közte francia segélyhadak által aratott győzelem, melyet a császári udvar által erősen kézben tartott propaganda övezett, ahol a gyors híráramlás mellett a hosszú távú hírnév formálása dominált az egymással versengő hadvezérek, diplomaták beszámolóival, Montecuccoli kinyomtatott hivatalos hadijelentéseivel és a császári hadmérnökök, mint Heinrich Ottendorf katonai térképésznek a csataterőről készített szakszerű, de csak 1666-ban közzétett ábrázolásával. I. Lipót császár radikálisan változtatott hatalomgyakorlási technikáin jórészt éppen a regensburgi birodalmi gyűlésen szerzett tapasztalataira, a választófejedelmi udvarokban és birodalmi városok egyetemein képzett új elitre támaszkodva, intenzív politikai propagandát folytatva. 1664. október elejétől decemberig nyomtatott hírlevelek számoltak be az augusztus 10-én titokban megkötött, s szeptember 27-én nyilvánosságra hozott békéről, részletesen ismertette a császári udvar hivatalos álláspontját a béke megkötésének okairól, a velenceiek állítólagos béketárgyalásairól, s az Érsekújvárral szemben Montecuccoli irányításával október elején elkezdett ellenerőd építésről. A békekötés módját és tartalmát elemző, a szövetséges érdekek összehangolását hiányoló nemzetközi polémia nem újsá-

gokban, hanem a szűkebb véleményformáló elitnek közzétett, diplomaták és történétírók által írt értekezésekben, államelméleti művekben, szarkasztikus pamfletekben jelent meg.⁷⁹ Egy angol rölap szellemesen két kiskakas rivalizálását ábrázoló karikatúrával lényeglátóan mutatott rá a török háború eredménytelenségének valódi okára, az európai dominanciáért folyó Bourbon–Habsburg küzdelemre, amit csak részben lepleztek a hatezer francia katona szentgotthárdi csatában játszott szerepét dicsőítő kiadványok. A császári udvar I. Lipót spanyol örökség reményében kötött házasságának három évig tartó ünnepségsorozatával és szofisztikált nyomtatott reprezentációjával kommunikálta európai politikai súlyát.

A Habsburg-dinasztia és a Magyar Királyság államérdekének időleges szembekerülése, a rendi politika mozgásterének átalakulása a magyar főméltóságoktól is új metódust igényelt, a hadi és döntéshozási színtereken is modernizálva az érdekérvényesítés eszköztárát. E váltás kényszerét, az útkeresés kihívását is szimbolizálta Zrínyi Miklós november 18-i váratlan halála. Az uralkodó és a rendek viszonyában hosszú távon is mélyreható következményei lettek annak, hogy a politikai konfliktus megoldásában nem tudott közvetíteni a legnagyobb nemzetközi és belpolitikai renomével rendelkező, konszenzus teremtésére képes magyar főméltóság.

Zrínyi vadászbalesetének híre gyorsan végigfutott a nyomtatott sajtótermékekben, egy hamburgi hetilap november 26-i bécsi híre alapján közölte Zrínyi halálának híré,⁸⁰ egy regensburgi városi krónika november végi hírei közé is feljegyezték a híres katona váratlan végzetét. Az 1664-es őszi Diarium Europaeum egyik leg-

Zrínyi Miklós halála

utolsó híre, közvetlenül a vasvári békepontok ismertetése után, Zrínyi Miklós 1664. november 18-án bekövetkezett balesetéről szóló tudósítás, melyet egy Csáktornyáról érkezett jelentés alapján tett közzé.⁸¹ Az 1665-ös húsvéti frankfurti vásári nyomtatvány metszetet közölt Zrínyi vadkannal való küzdelméről. Zrínyi Miklós tiszteletére 1664. december 6-án Münchenben, a bajor választófejedelmi udvarban elmondott emlékbeszéd is megjelent nyomtatásban, a szász választófejedelmi udvar megemlékezéséhez hasonlóan.

A Zrínyi család a „fekete művészet” kevésbé gyors, de kvalitásos műfajait használta nyomtatott mementóként. Az *Adriai tengernek Syrenaia* kötetet 1651-ben kiadó, Matthäus Cosmerovius bécsi nyomdájában több kisebb gyászversgyűjtemény is megjelent az özvegy, Löbl Mária kiadásában. A legnagyobb kvali-

tású metszetes Zrínyi-portré is napvilágot látott, a feleség megbízásából Franz Schweiger minorita szerzetes gyászversével 1665-ben.⁸² A Rubens-tanítvány, Jan Thomas (1617–1678) által 1662–63 körül festett kiváló félalakos portré nyomán készült metszet Zrínyi sike-rei csúcán, 1664 elején is megjelent. Gerhard Bouttats (1640–1703) Bécsben működő flamand festő és grafikus jelezte is, hogy Jan Thomas festménye alapján dolgozott.⁸³ (Lásd 122. o.) A Zrínyi halálára kiadott tübingeni és londoni gyászversgyűjteményekben a Zrínyi körüli politikai kör hatékony fellépése ragadható meg.⁸⁴ Zrínyi Péter diplomáciai kapcsolatait felhasználva próbálta testvére váratlan halálának körülményeit „lebegtetve”, manipulálva láthatóvá tenni a vasvári békekötés politikai krízisét.

Zrínyi Miklós politikai és katonai szerepvállalásának korabeli emlékezete azonban felemá-

Zrínyi gyászverssel is kiadott portréja

san alakult. A gyors híráradat után 1665-ben közzétett összefoglalások Zrínyi érdemeit kiemelve mutatták be az 1663–1664-es háború hadieseményeit. Martin Zimmerman 1665-ös augsburgi összegzése korábbi röplapjait felhasználva, huszonkét ostromrajzzal, csatajelenettel ismertette a legfontosabb fordulópontokat.⁸⁵ A többféle nézőpontot, véleményt szórakoztató módon tálaló beszélgetésjáték műfájában is nagy hangsúlyt kapott a katona és politikus Zrínyi. Fiktív keretjátékok, mint kártyázó nagyhatalmak jelenete, vagy több nem-

zetet képviselő művelt utazók vitái is értékelték az 1663–64-es időszakot. Egy szórakoztató, de érdemi információkat közlő dialógusban egy lüneburgi katona mesélte el otthon maradt rokonának az 1664-es háborút a téli hadjárattól a szentgotthárdi csatáig.⁸⁶ A francia segélycsapatok 1664-es szerepét összegző francia emlékiratok is méltatták Zrínyit. A nürnbergi Erasmus Francisci (1627–1694), a korszak egyik legtöbbet citált kompilátora⁸⁷ 1663–1664-ben szerkesztett huszonegy magyarországi török háborúra vonatkozó nyomtatványa mindegyikében utalt Zrínyire, egy 1665-ben közzétett híres katona-hősöket bemutató művében mindkét Zrínyi Miklós életútját ismertetve.⁸⁸

Történetírói igénnyel készített vaskos összefoglalások is kiemelték Zrínyi érdemeit. Hieronymus Ortelius először 1602-ben kiadott, majd 1665-ben Frankfurt am Mainban bővítve közzétett, a birodalmi segélyhadak katonai értékét előtérbe állító összegzése is hangsúlyozta a hadvezér Zrínyi Miklós szerepét. Galeazzo Gualdo Priorato császári történetíró I. Lipót életrajzát 1670-ig bemutató műve képviselte az 1663–1664-es háború hivatalos olvasatát, melyet a császárnak előzetesen felolvastak, a hadi részeket pedig Montecuccoli nézte át. Az angol követ és történetíró, a Royal Society tagja, Paul Rycoutnek az Oszmán Birodalom történetét diplomáciai háttérismeretek alapján 1665-ben angolul összegző, hatalmas sikert aratott műve is több Zrínyi-levelet tartalmazott, de kevésbé emelte ki Zrínyi hadi sikereit. A magyar főméltóságok katonai és politikai szerepét reprezentáló összegzés azonban nem látott napvilágot. Bár Esterházy Pál szemtanúként írta meg latinul az 1657–1664 közötti időszak eseményeit, Zrínyi szerepét hangsúlyozva, végül azonban

a megváltozó politikai viszonyok között nem jelentette meg a nemzetközi nyilvánosságnak írt beszámolóját. Zrínyi Miklós „udvari történetírója”, az ír Ágoston-rendi szerzetes, Marcus Forstall sem adta ki a Zrínyi családot bemutató művét, bár Priorato is használt belőle részeket.

Zrínyi 1663–64-es aktuális hírnevének politikai öröksége nem került át a hosszabb távú emlékezetbe, így az újabb, immár az ország területének jó részét tekintve a törököt valóban kiűző háború alatt sem jelent meg ország-reprezentációként. Az 1683-tól 1699-ig tartó visszafoglaló háború alatt az eszéki híd elleni 1685-ös, 1686-os és 1687-es akciók kapcsán, Kanizsa 1690-es visszafoglalásakor, az adott terület stratégiai jelentőségének bemutatásakor szerepelt a korábbi ostromok emlékezete, a korabeli tudósítások az 1691-es szalánkeméni csatában elesett Zrínyi Ádám halálakor is megemlékeztek apjáról, Zrínyi Miklósról, de a visszafoglaló háború nyomtatott propagandájában mégsem kapott kellő hangsúlyt a magyar főméltóságok tradicionális és aktuális szerepvállalása a török elleni küzdelemben. Az 1680-as és 1690-es évek tovább gyorsuló és szélesedő híráradatában, nemzetközi politikai reprezentációs küzdelmében nagyobb hangsúllyal szerepelt az uralkodó és a rendek érdekellentéte, a felekezeti konfliktusok kérdése, mint a török elleni közös küzdelem. Az 1663–64-es időszak sok tekintetben jelentette az 1683–1699 közötti nagy török háború főpróbáját, több lappangó problémára ráirányítva a figyelmet a császári hadsereg modernizálásától, a szövetségkötési normák, érdekegyeztetési technikák kidolgozásáig. A nemzetközi nyilvánosságban rejlő politikai érdekérvényesítés lehetőségével azonban a magyar politika

1663–64-ben jóval hatékonyabban tudott élni, mint a visszafoglaló háború idején, jórészt Zrínyi Miklós elméleti és gyakorlati felkészültségének, politikai tájékozottságának, hadszíntéren való aktivitásának köszönhetően.

A széles nemzetközi nyilvános térben, sokféle társadalmi réteget elérő módon megjelenő hírnév kiépülésében, amint Zrínyi is idézte kedves aforizmaiban, a sok kis láncszemként építkező gyors, aktuális és hamar elévülő hírnagnak meghatározó szerepe volt. Zrínyi számára a közvetlen politikai hasznot rejtő hírnév mellett a magasztosabb, örökérvényű hírnév is nagy értéket jelentett. 1651-ben *Adriai tengernek Syrenaia* kötete címlapja is egyszerre képviselte a költői hírnév igényét, valamint a katona és államférfi felelősségét az országérdek védelmezésében. (Lásd 198. o.)

Zrínyi nemzetközi hírnevének alapját képező, hatalmas mennyiségű, katonailag „szakyszerű”, politikailag érdemi híreket rendszeresen és széleskörűen közvetítő professzionális mechanizmust nem szervezhette meg Zrínyi Miklós és politikai köre. Sokoldalú politikai érdekegyezés és érdekegyeztetés tette lehetővé, hogy Zrínyi Miklós szerepe országonként eltérő mértékben és formában, de sokrétűen jelenjen meg a korabeli Európában. A császári udvar nem akadályozta a török vonatkozású hadi hírek áramlását, a magyar politikai elitnek pedig érdekében állt, hogy a lehetőségei szerint információkat juttasson a mechanizmusba. Az önálló külpolitikával nem rendelkező Magyar Királyság számára is kiemelt politikai jelentősége és értéke volt a Zrínyi személyét övező nemzetközi hírnévnek, amely Zrínyi Miklóst emblematikus katonaként, hadvezérként és államférfiként mutatta be.

Bibliográfia és a Jegyzetek rövidítései

BENE 1992
Bene Sándor: Zrínyi-levelek 1664-ből. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 96. évf. (1992) 2. sz. 225–242.

BENE 1993A
Bene Sándor: Adalékok Zrínyi Miklós téli hadjáratá-nak történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények*, 106. évf. (1993) 3. sz. 69–73.

BENE 1993B
Bene Sándor: A Zrínyi testvérek az Ismeretlenek Akadémiáján (Velencei karnevál). *Irodalomtörténeti Közlemények*, 97. évf. (1993) 5–6. sz.

BENE 1996
Bene Sándor: A hír és közvélemény koncepci-ójának formálódása Zrínyi Miklós műveiben. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 100. évf. (1996) 4. sz.

BENE 1997
Bene Sándor: „Lacrymae Hungaricae”. A Zrínyi Miklós halálára Londonban kiadott gyászversek. In *Angol életrajz Zrínyi Miklósról. London, 1664.* Bev., szerk., jegyz. Kovács Sándor Iván. Budapest, 1987, Zrínyi Katonai Kiadó /Zrínyi-könyvtár II/ 355–368.

BITSKEY
Bitskey István: A Bocskai-apológia előtörténete. In *“Frigy és békesség legyen...”* Szerk. Papp Klára – Jeney Tóth Annamária. Debrecen, 2006, Egyetemi Kiadó, 177–182.

BOGEL–BLÜHM
Elsa Bogel – Elger Blühm: *Die deutschen Zeitungen des 17. Jahrhunderts. Ein Bestandverzeichnis mit histo-rischen und bibliographischen Angaben I–II. Nachtrag III.* Elger Blühm – Brigitte Kloster – Helga Levin. München–New York–London–Paris, 1985, K. G. Saur Verlag.

BÍRÓ
Bíró Péter: A francia Külügyi Levéltár Zrínyi Miklósrá és az 1663–64. évi hazai eseményekre vonatkozó iratai. Molnár Sándor másolatai. Zrínyi Miklós két levele és két levél Zrínyiről. In *Zrínyi-dolgozatok VI.* Szerk.: Kovács Sándor Iván. Budapest, 1989, ELTE Bölcsészettudományi Kar, 63–76, 77–179, 179–198.

BORIÁN
Borián Elréd: „Óráм tisztességes csak légyen utolsó”. Zrínyi Miklós és Esterházy Pál kapcsolata gyászbeszé-dek tükrében. *Irodalomismeret*, 6. (1995) 1–2. sz. 14–16.

B. SZABÓ
B. Szabó János: Miről mesél Zrínyi képmása? *Hadtörténelmi Közlemények*, 127. évf. (2014) 4. sz. 881–891.

BUZÁSI 1990
Buzási Enikő: Zrínyi és a későreneszánsz vitézi allegó-ria. A szigetvári hős festett apoteózisa. In *Collectanea Tiburtiana. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére.* Szerk. Galavics Géza – Herner János – Keserű Bálint. Szeged, 1990, /Adattár a XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 10/ 431–442.

BUZÁSI 2001
Buzási Enikő: Nádasdy Ferenc pottendorfi ga-lériájának fennmaradt arcképei és Widemann-portréorozatok. *Művészettörténeti Értesítő*, L. (2001) 15–30.

CENNERNÉ WILHELMB 1966
Cennerné Wilhelmb Gizella: A Zrínyi család törökelle-nes harcai a XVI–XVII. század képzőművészetében. In *Szigetvári Emlékkönyv.* Szerk. Rúzsás Lajos. Budapest, 1966, Akadémiai Kiadó, 345–364.

CENNERNÉ WILHELMB 1997
Cennerné Wilhelmb Gizella: *A Zrínyi-család ikonográfiája.* Budapest, 1997, Balassi Kiadó.

DENEKE
Gertie Deneke: Johann Hoffmann. Ein Beitrag zur Geschichte des Buch- und Kunsthandels in Nürnberg. *Archiv für Geschichte des Buchwesens*, 1. (1957) 337–364, 340–341.

DIEFENBACHER–FISCHER PACHE
Michael Diefenbacher – Wiltrud Fischer Pache (eds): *Das Nürnberger Buchgewerbe. Buch und Zeitungsdrucker, Verleger und Druckhändler vom 16. bis 18. Jahrhundert.* Nürnberg, 2003 /Selbstverlag des Stadtarchiv Nürnberg/.

DOMOKOS–HAUSNER
Domokos György – Hausner Gábor: Zrínyi-Újvár

és ostroma Jacob von Holst helyszínrajza tükrében. In *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezen-táció a kora újkorban.* Szerk. G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Budapest, 2008, L'Harmattan-Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 241–264.

DÜNNHAUPT 1977
Gerhard Dünnhaupt: Das Oeuvre Erasmus Francisci 1627–1694 und sein Einfluss auf die deutsche Literatur *Daphnis*, 6. (1977) 359–364.

DÜNNHAUPT 1990
Gerhard Dünnhaupt: Erasmus Francisci. In *Personal-bibliographien zu den Drucken des Barock.* Band 2. Stuttgart, 1990, Hiersemann, 1514–1549.

EICKHOFF
Ekkehard Eickhoff: *Venedig, Wien und die Osmanen. Umbruch in Südosteuropa 1645–1700.* Stuttgart, 1988.

FÖRKÖLI
Förköli Gábor: „Virtus Seriniana”. Egy iskolai Zrínyi-óda útja Gdansktól Párizsig. *Magyar Könyvszemle*, 133. évf. (2017) 2. sz. 156–173.

GÖMÖRI
Gömöri György: Adalékok az 1663–64-es angliai Zrínyi-kultusz történetéhez. In *Zrínyi-dolgozatok*, V. Szerk. Kovács Sándor Iván. Budapest, 1988, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 65–96.

G. ETÉNYI
G. Etényi Nóra: Szigetvár 1664-es ostroma? Egy té-ves hír analízise és a Zrínyi-hagyomány. *Történelmi Szemle*, 1999/1–2. 209–228.

GALAVICS
Galavics Géza: *Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet.* Budapest, 1986, Képzőművészeti Kiadó.

HARGITTAY
Hargittay Emil: A biblikus mitizáció a 17. századi magyar költészetben. In *A magyar művelődés és a kereszténység.* Szerk. Jankovics József – Monok István – Nyerges Judit. Budapest–Szeged, 2004, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptum, 731–742.

HAUSNER–NÉGYESI–PAPP
Hausner Gábor – Négyesi Lajos – Papp Ferenc: „Juhakol” a szőlőhegyen. Kísérlet Zrínyi-Újvár helyze-tének meghatározására. *Hadtörténelmi Közlemények*, 118. évf. (2005) 842–853.

HAUSNER–PADÁNYI
Hausner Gábor – Padányi József: *Zrínyi-Újvár emléke-zete.* Budapest, 2012, Argumentum Kiadó.

HAUSNER
Hausner Gábor: *Mars könyvet olvas. Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom.* Budapest, 2013, Argumentum Kiadó.

HELTAI
Heltai János: *Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinu-sok.* Budapest, 1994, Balassi Kiadó /Humanizmus és Reformáció 21/.

HOFFMANN
Hoffmann Gizella: „Von des Graffen Niclas Serini todt...” Adalékok Zrínyi Miklós halálának hiteles történetéhez egy korabeli ágensi jelentés tükrében. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 117. évf. (2013) 4. sz. 464–472.

HOLLENBECK
Meike Hollenbeck: Die Türkenpublizistik im 17. Jahrhundert – Spiegel der Verhältniss im Reich? *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* (MIOG), 107. (1999) 111–130.

IMREGH
Imregh Mónika: Franceso Moneta Rómában ki-adott beszámolója Zrínyi Miklós 1663–64-i csatáiról. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1985, 660–675.

KEREKES
Kerekes Dóra: Egy császári tolmács megfigyelései. Giorgio Cleronome magyarországi utazása 1664-ben. *Lymbus. Magyarságtudományi forrásközlemények*, 2004, 71–77.

KIRÁLY
Király Erzsébet: Etikai elkötelezettség és vallásos hit Tasso és Zrínyi eposzában. In Király Erzsébet – Kovács Sándor Iván: „*Adria tengernek fönnforgó hajjai*”. Budapest, 1983, Szépirodalmi Könyvkiadó.

KOPPÁNY

Koppány Tibor: A költő Zrínyi Miklós és Csáktornya várának átépítése. In *Ez világ mint egy kert. Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*. Szerk. Bubryák Orsolya. Budapest, 2010, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, 153–166.

MONOK

Monok István: *A művelt arisztokrata. A magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI–XVII. században*. Budapest–Eger, 2012, Kossuth Kiadó – Eszterházy K. Főiskola.

NEMESKÜRTY 1984

Nemeskürty Harriet: Egy erasmista dialógus Zrínyi Miklósról és Magyarországról 1664. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 88. évf. (1984) 321–327.

NEMESKÜRTY 1985

Nemeskürty Harriet: Israel Voidiuss egykorú verse Zrínyi Miklós téli hadjáratáról. In *Prodromus. Tanulmányok a régi és újabb magyar irodalomról*. Szerk. Kovács Sándor Iván. Budapest, 1985, Magyar Íparművészeti Főiskola, 23–25.

NÉMETH S. 1993

Németh S. Katalin: *Ungarische Drucke und Hungarica 1480–1720. Katalog der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel*. München–New York–London–Paris, 1993.

NÉMETH S. 2006

Németh S. Katalw A „szüves” és a „kutyafülű” tatár. Tatárok Zrínyi körül. *Irodalomismeret*, 2006/4. 584–592.

NÉMETH S. 2014

Németh S. Katalin: *Magyar dolgokról. Magyar–német kapcsolattörténeti tanulmányok*. Budapest, 2014, Universitas Kiadó.

PAAS 1997

John Roger Paas: Zusammenarbeit in der Herstellung illustrierter Werke im Barockzeitalter: Sigmund von Birken (1626–1681) und Nürnberger Künstler und Verleger. *Wolfenbütteler Barock-Nachrichten*, Jahrgang 24. Heft 1.

PAAS 2007

John Roger Paas: *The German Political Broadsheet 1600–1700*. Vol. 9. (1662–1670) Wiesbaden, 2007, Harrassowitz Verlag.

PÁLFFY

Pálffy Géza: Zrínyi Miklós hadimustrája Vat mellett 1663-ban. *Történelmi Szemle*, 2007/2. 263–288.

PERJÉS 1965

Perjés Géza: *Zrínyi Miklós*. Budapest, 1965, Gondolat Könyvkiadó.

PERJÉS 1989

Perjés Géza: Zrínyi és az 1663–64-es nagy török háború. In Esterházy Pál: *Mars Hungaricus*. Szerk. Iványi Emma. Budapest, 1989, Zrínyi Kiadó /Zrínyi Könyvtár III/ 25–99.

PETÁK

Peták Eleonóra: Illusztrált velencei rölapr Zrínyi Péter 1663. október 16-i csatájáról. *Hadttörténelmi Közlemények*, 32. évf. (1985) 3. sz. 682–689.

PÉTER

Péter Katalin: Zrínyi Miklós angol rajongói. In *Angol életrajz Zrínyi Miklósról*. Bev., szerk., jegyz. Kovács Sándor Iván. Budapest, 1987, Zrínyi Katonai Könyv-és Lapkiadó /Zrínyi-könyvtár 2/ 27–63.

RESKE

Christoph Reske: *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet*. Wiesbaden, 2007, Harrassowitz, 723–725.

RÓZSA 2004

Rózsa György: Hírneves magyarok arcképcsarnoka 1652-ből. Elias Wideman rézmetszetei. In Wideman, Elias: *Icones illustrium heroum Hungariae*. Wien, 1652. Hasonmás kiadás. Szerk. W. Salgó Ágnes, a kísérő tanulmányt írta: Rózsa György. Budapest, 2004, OSZK – Helikon Kiadó – Alföldi Nyomda Rt. – Blende Bt.

RÓZSA 2006

Rózsa György: Elias Wideman rézmetszet-sorozata és a Westfáliai béke. Adatok a 17. századi portréfestészet történetéhez. *Művészettörténeti Értesítő*, 55. évf. (2006) 259–274.

SCHILLING

Michael Schilling: *Bildpublizistik der Frühen Neuzeit. Aufgaben und Leistungen des illustrierten Flugblatts in Deutschland bis um 1700*. Tübingen, 1990, Niemeyer, 39–41.

SZAMOTA

Szamota István: *Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten*. Budapest, 1891, Franklin Társulat.

SZELESTEI

Szelestei N. László: Zrínyi Miklós tanácsai Lipót császárnak 1664 tavaszán. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 80. évf. (1980) 2. sz. 185–198.

SUDÁR

Sudár Balázs: Egy kisiklatott hadjárat. Fázil Ahmed pasa nagyvezír 1664. évi hadműveleteiről. In *A szentgotthárdi csata és a vasvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás*. Szerk. Tóth Ferenc – Zágorhidi Czigány Balázs. Budapest, 2017, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 275–286.

SZTANÓ

Sztanó László: Olasz beszámoló Zrínyi Miklós 1663. november 27-én vívott Mura menti csatájáról. *Hadttörténelmi Közlemények*, 1985, 676–681.

TÁTRAJ

Tátrai Júlia: A Zrínyi család portréi a Lobkowicz-gyűjteményben. In *Költő, hadvezér, államférfi Zrínyi Miklós 1620–1664*. Katalógus. Szerk. Rostás Tibor. Budapest, 2014, 115–133.

TÓTH HAJNALKA

Tóth Hajnalka: A vasvári békekötésig vezető út. Oszmán-Habsburg diplomáciai lépések a béke megújítására, 1662–1664. In *A szentgotthárdi csata és a vasvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás*. Szerk. Tóth Ferenc – Zágorhidi Czigány Balázs. Budapest, 2017, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 319–338.

TÓTH 2003

Tóth Zsombor: „Fun-Club” Zrínyi, 1664: Megjegyzések a Zrínyi-kultuszhoz az angol nyelvű életrajz tükrében. In *Antropológia és irodalom*. Szerk. Biczó Gábor – Kiss Noémi. Debrecen, 2003, Csokonai Kiadó, 389–407.

TÓTH 2009

Tóth Zsombor: Serini 1664, Made in England. In *Die beiden Nikolaus Zrínyi – Europa*. Hrsg. Wilhelm Kühlmann und Gábor Tüskés. Tübingen, 2009, Niemeyer, 82–98.

TÜSKÉS

Tüskés Gábor: A szigetvári és a költő Zrínyi Miklós képi ábrázolásai. In *A Zrínyiek a magyar és a horvát történetében*. Szerk. Bene Sándor – Hausner Gábor. Budapest, 2007, Zrínyi Kiadó, 220.

R. VÁRKONYI 1978

R. Várkonyi Ágnes: Török világ és magyar külpolitika. In Uő: *Magyarország keresztútjai. Tanulmányok*. Budapest, 1978, Gondolat Kiadó.

R. VÁRKONYI 1996

R. Várkonyi Ágnes: Apafi – Zrínyi – Comenius. Erdély a nemzetközi törökellenes háborúban. In *Jakó Zsigmond Emlékkönyv*. Szerk. Kovács András – Sipos Gábor – Tonk Sándor. Kolozsvár, 1996, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 502–524.

R. VÁRKONYI 2010

R. Várkonyi Ágnes: *Európa Zrínyije. Válogatott tanulmányok*. Budapest, 2010, Argumentum Kiadó.

R. VÁRKONYI 2014

R. Várkonyi Ágnes: *Politikai kultúra és információ a kora újkorban*. Székfoglaló a Magyar Tudományos Akadémián. Budapest, 2014. 02. 13.

R. VÁRKONYI 2017

R. Várkonyi Ágnes: A vasvári béke. In *A szentgotthárdi csata és a vasvári béke. Oszmán terjeszkedés – európai összefogás*. Szerk. Tóth Ferenc – Zágorhidi Czigány Balázs. Budapest, 2017, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.

VISKOLCZ

Viskolcz Noémi: *A mecénatúra színterei a főúri udvarban. Nádasdy Ferenc könyvtára*. Szeged, 2013, Szegedi Tudományegyetem.

Jegyzetek

1 | HAUSNER 2013. MONOK 2012 71–86. BENE 1996 369–394.

2 | R. VÁRKONYI 2010.

3 | EICKHOFF 1988.

4 | PÉTER 1987 27–63. GÖMÖRI 1988 65–96.

5 | HOLLENBECK 1999 111–130.

6 | R. VÁRKONYI 2014 8.

7 | RÓZSA 2004. RÓZSA 2006 259, 264.

8 | BUZÁSI 2001 15–30.

9 | App. H. 88o. „Türkische und Ungarische Chronica oder kurtze historische Beschreibung aller dem hochlöblichsten Ertz-Haus Oesterreich, auch anderen chritlichen Potentaten...”

10 | BUZÁSI 2001 15–30.

11 | Abbildung und Beschreibung aller und Christliche Herzoge und Könige so iemals in dem Königreich Ungarn das Regiment geführet haben OSZK App. M. 1. Paas 247.

12 | A brémai Presseforschung Institut 1663–64-es példányait használtam. BOGEL–BLÜHM 1985.

13 | PAAS 2007.

14 | SCHILLING 1990 39–41.

15 | NÉMETH S. 1993 H 143, H 144.

16 | App. M. 374. (Röpl. 652.) Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok (továbbiakban: MNM TKCs) 829. Drugulin 2605. P-2693. App. M. 404. P-2692. Metszet nélkül: App. M. 334. G. ETÉNYI 1999 209–228.

17 | CENNERNÉ WILHELMB 1966 345–364. BUZÁSI 1990 431–442. GALAVICS 1986 14–16. 20–24. TÜSKÉS 2007 220.

18 | TÓTH 2009 82–98. TÜSKÉS 2007 232.

19 | *Extra-Ordinari Mittwochs Post-Zeitung* Z 16 Bremen Presseforschung Institut.

20 | Denkmal Seinische Hölden-thaten: was nämlich Graf Niklas von Serin... seit sein im Herbstmonat 1663 angetreten dewalts in Hungaren... NÉMETH S. H 354 VD 17. 23:238511X, Mercurius Seriniano-Hohenloho-Turcicus VD 17 14:007967D, Höchst Ruhm- und denckwürdiger Verlauff dero Geschichten, so von Herrn Niklas Grafen von Serin, Generale in Hungarn... vollbracht worden. VD 17 14: 079032D

21 | Zrínyi-Újvár katonai jelentőségéről és helyzetének meghatározásáról legújabban: HAUSNER–NÉGYESI–PAPP 2005 842–853. DOMOKOS–HAUSNER 2008 241–264. HAUSNER–PADÁNYI 2012.

22 | „Relation, was sich biss amhero zwischen der Römischen Keyserlichen und Türkischen Armee begeben und zugetragen...” MNM TKCs T 4683. PAAS 2007 126. P-2667.

23 | RESKE 2007 723–725.

24 | Röpl. 600a. „Siebenbürgische und Türkische Neue Zeytung oder glaubhaftige Relation, Was sich biss anhero zwischen der Röm. Kayserlichen und Türkischen Armee begeben und zugetragen.”

25 | App. M. 373. Röpl. 602. Recht-Eigentlicher Abriss der Neu-aufgebauten Ungarischen Gräntz-Vestung Neu-Seriwar, samt dero Schanzen und wie solche von den Türken allbereit angefochten... Közlik Ali pasa 1662. május 24-i levelét, és Kolozsvár ostromának leírását is. PAAS 2007 61–62. P-2601, P-2602.

26 | „Recht eigentlicher Abriss und Bildung der neu aufgebauten Ungarischen Vestung Neu-Serin, sampt dero Schnazen, und wie solche von den Türcken albereit angefochten...” PAAS 2007 56–57. P-2596, P-2597

27 | Eigentliche Abbildung, der neuen erbauten Vestung, dass Grafen von Serin, welche genandt wird, Serin War, sampt den umbligenden Schanzen, Flüssen, Wäldern, und Worasten, wie auch sein eigenes Contrafcht oder Bildnus dabey zusehen ist... PAAS 2007, 58. P-2598

28 | De oorsaeck des Turcksen oorloghs. Korte verkle- ringe van de Vesting Serinswars Harms II. 607.

29 | Warhaffte und eigentliche Geometrischer Grund- Riss, des alten Gräflichen Haus Serin-War, und der hernach neuerbauten Vestung Serin-War über der Traba liegend in Slavonien, nach der Scala durch einen Inschienör in Grundriss gemacht. PAAS 2007. 127–131. P-2668. P-2669, P-2670. P-2671, P-2672. MNM TKCs 53901

30 | KOPPÁNY 2010 153–166.

31 | SZAMOTA 1891 285–206.

32 | DENEKE 1957 337–364, 340–341. DIEFENBACHER–FISCHER PACHE 2003 378–394.

33 | A több névváltozat alatt 1629–1667 között műkö- dő *Wöchentliche Zeitung aus mehrerley Orther* című hamburgi újságnak kiugróan sok magyar vonatkozású híre jelent meg 1663–1664-ben, miközben heti két-há- rom számot is kiadtak ekkor. BLÜHM 1985 58.

34 | PÁLFFY 2007 263–288.

35 | „Eigentliche Abbildung und warhaffter Bericht, Der 2 ansehnlichen Siege, welche den 16. Octobr 1663 Herr Graff Peter von Serin, wie auch den 17 Novemb Herr Graff Nicolaus von Serin wider die Türkischen und Tartarischen Bluthunde rühmlich erhalten ha- ben.” MNM TKCs T 1039. Paas 102.

36 | „Kurtz verfaste Relataion der so trefflic und gantz Heldenmüthig erhaltenen Victori und Siegs...” MNM TKCs 54162. PAAS 2007 104–107. és „Abbildung des Serinischen Treffens bey dem Fluss Muhr geschehene den 17/27 Nov 1663.” MNM TKCs T 1040. PAAS 2007 103.

37 | UBM 4 Hist 4015/ 9 „Herrliche Victori, und Schreiben von Seiner Excell. Herrn Grafen Niclas von Serin, de dato den 28. Novemb. 1663. Wie er mit wenigem Volck, ducrh sonderbare Schickung Gottes, die Tartarn umb Türcken geschlagen, geschehen an der muhr bey Canischa.” App. H. 864. „Ein gantz Wahrhafftes Copey-schreiben an Ihre Kays. May. Dess theuren Helden Graf Niclas von Serin, de dato den 29. Nov. von seiner durch Gott ganz wunderbar-

lich erhaltenen Victori, ein Tag zuvor nemblich, den 28. Novemb. 1663.”

38 | IMREGH 1985 660–675. SZTANÓ 1985 676–681. PETÁK 682–689.

39 | App. M. 481. „Warhafftige und Eigendliche Bildnuss dess Hochgebornen Herrn, Herrn Niclas Grafen von Serin, Ihr Kays. May. Camer-Herr, in Croatien, Ober-Hauptmann, und der Ungarischen Völcker wider die Türcken Obristen Generals.” CENNERNÉ WILHELMB 1997 127. D 58. PAAS 2007 138.

40 | B. SZABÓ 2014 881–891.

41 | BITSKEY 2006 177–182. HARGITTAY 2004 739. KIRÁLY 1983 118, 123. HELTAI 155–156.

42 | NEMESKÜRTY 1985 23–25. HARGITTAY 2004 739–740.

43 | CENNERNÉ WILHELMB 1997 118. D 34. OSZK RMK III. 2193. Ein gantz Warhafftes Copey-schreiben an Ihre Kays. May: dess theuren Helden Graf Niclas von Sein de dato den 29. Nov. von seiner durch Gott ganz Wunderbarlich erhaltenen Victori ein Tag unvor- nemblich den 28. Novemb 1663.

44 | PAAS 1997.

45 | Rechter und wahrer Abriss der Türkischen gros- sen Handelstadt Fünffkirchen in Nieder Ungarn.... MNM TKCs T 698 A-B. Paas 146.

46 | BENE 1992 225–242. BENE 1993 69–73.

47 | BÍRÓ 1989 63–76, 77–179, 179–198.

48 | FÖRKÖLI 2017 157–158.

49 | Eigendtlicher Abriss mit angehenktem kurzen Bericht was bey der gewaltigen Brucken bey Esseckh in dem Königreich Ungarn in dem Jenner dieses 1664 Jahrs passiret... MNM TKCs 561169. PAAS 2007 147.

50 | Wahrhafftige Beschreibung was beede Herr Graff von Serin und Herr Hohenlohe im Januar und February 1664. Jahr ausgericht von Tag zu Tag geschrieben... MNM TKCs T 278. PAAS 2007 158.

51 | Eigentliche Abriss der glückhafften Winter-Expedition dess Hern Grafen Niclas Serin, ... Hohenlohe. PAAS 2007 156.

52 | NÉMETH S. 2006 584–592.

53 | PERJÉS 1964 345–354. PERJÉS 1989 25–99.

54 | SUDÁR 2017 275–286.

55 | R. VÁRKONYI 2010.

56 | R. VÁRKONYI Ágnes 1978 217–218.

57 | Graphische Sammlung München 209730 „Dess Durchleuchtigsten Fürsten und Herrn Herrn Johann Georg dess Andern Herzogen zu Sachsen... Einzugs in Regensburg Als Churst. Durchl daselbst zu dem Allgemeinen Reichstag zu Regensburg den 19. Februarij 1664. Verlegt durch Johann Hoffman Kunsthandler in Nürnberg.” PAAS 2007 160. P-2701.

58 | R. VÁRKONYI 2010 269–308.

59 | SZELESTEI N 1980 185–198. A regensburgi birodalmi gyűléshez köti és a tervezetet 1664 februárjára datálja Bene Sándor. BENE 1992 231–233.

60 | BENE 1993 654.

61 | SZELESTEI 185–198. BENE 1992 231–233.

62 | Röpl. 656/a „Der Welt-Berühmte Türcken-Überwinder Dem Hoch Wohlgebornen Grafenm von Herrn Herr, Petro Zrini, Dero Röm. Kays. Mayest, Rath und Cammerern, der Croatischen und Meer Grännizen Vice Generalen... Joannes Franciscus Fulonius Gedruckt zu Regenspurg bey Christoff Fischern Im Jahr 1664.”

63 | App. H. 938. „Zu Ehren, Neuaufgeseztes Lied, Beyder Herrn Grafen von Serin, Herrn Niclas und Herrn Petern, beyden Gebrüdern, In Noten zur Music übergeben, Im Jahr, 1664.”

64 | TÓTH 2003 389–407. TÓTH 2009 82–98. TÜSKÉS 2007 232.

65 | R. VÁRKONYI 1996 502–524. NÉMETH S. 2014 57–74. R. VÁRKONYI 2010 229–268.

66 | NÉMETH S. 2014 89–105.

67 | Rechteigentliche Abbildung der Stadt Sigeth und Vestung Canischa, samt einer Beschreibung, wie die bemeldte Stadt Sigeth... MNM TKCs T 830. PAAS 2007 161.

68 | KEREKES 2004 71–77. TÓTH HAJNALKA 319–338.

69 | Eigentliche Abbildung der Vöstung Canisa in Nider Ungern und wie solche von dem Herrn Grafen Serin, Budiani uns Esterhasi ploquirt worden. Im Februario 1664.

70 | Aigentliche Erzehlung wie die berübmte und starcke Vöstung Canisa, von dem Christlichen Kriegsheer belägert worden. MNM TKCs 54163. PAAS 2007 175.

71 | „Aigentliche Erzehlung wie die berühmte und starcke Vöstung Canisa, von dem Chrstlichen Kriegsheer belägert worden” PAAS 2007 174.

72 | Rechte aus dem Feldlager übersandte Abbildung und Beschreibung der Türckischen Vestung Canischa Sampt beygefügttem, was so wol Anno 1601 als jeziger Zeit... vorgeloffen MNM TKCs T 491. PAAS 2007 171.

73 | Vollkommene Relation und Abriss der stracken Vestung Canischa was sich von Tag zu Tag darvor zugetragen...MNM TKCs 493 PAAS 2007 173.

74 | VISKOLCZ 2013.

75 | MNM TKCs T 5873 PAAS 2007 445.

76 | Abbildung dess sehr festen platzes Canischa und ausführliche Erzehlung dessen was unter währende Belägerung derselben sichzugetragen. MNM TKCs T 494 PAAS 2007 180.

77 | NÉMETH S. 2014 89–105.

78 | Z 9 *Wöchentliche Zeitung aus mehrerley Orther, Appendix Der Wochentlihe Zeitung, Wochentliche Donnerstags Zeitung* 1664-es szeptemberi-novemberi számainak kiemelkedően sok a magyarországi híre. Z 7 *Europäische Wochentliche Zeitung* 1664. Num 66. Num 15.

79 | R. VÁRKONYI 2017.

80 | Z 9 *Appendix Der Wochentlichen Zeitung* 1664. Von Numer 49. Wien. 26. Nov.

81 | NÉMETH S. 2014 107–115. HOFFMANN 2013 464–472.

82 | PAAS 2007 274. P-2817.

83 | App. M. 74. CENNERNÉ WILHELMB 1997 135. D 77a. TÁTRAJ 115–133.

84 | BENE 355–368. BORIÁN 1995 14–16. R. VÁRKONYI 2010 266–267.

85 | App. H. 942. Zrínyi halálának korabeli ábrázolási: CENNERNÉ WILHELMB 1997 190–196.

86 | NÉMETH S. 2014 89–105.

87 | DÜNNHAUPT 1977 359–364. DÜNNHAUPT 1990 1514–1549.

88 | App. H. 935. Unlängst gepflogene Unterredung eines fürnehmen Ungarn, und Teutschen Cavalliers: Wobey zufferst die Frage ob bey jetzigen Coniuncturen, der Krieg oder Friede mit dem Türcken, rathsamer scheine, durch Urum Isthuanfi, Herrn Leuenfusz und Monsieur Galliard unvorgreifflich abgehandelt und mit macherley merckwürdigen Sachen belustiget worden. Beschrieben und entdeckt durch den Verdeckten. Im Jahr Christi 1664. NÉMETH S. H 568, H 569. NEMESKÜRTY 1984 321–327.

A HAZATÉRŐ ODÜSSZEUSZ

Zrínyi György fiai, miként a többi kortárs nemesifjak, jelmondatot választottak, ami kifejezte életük lényegét. Zrínyi Péter a „Vincere aut mori!” (Győzelem vagy halál!) jelmondatot használta.¹ Zrínyi Miklósnak élete során két jelmondata is volt. Az első „Nemo me impune lacesset” volt, melynek eredetét Ferenczi Zoltán tisztázta. Két írásában² is taglalja, hogy eredetileg a skót András-rend jelmondata volt, „Nemo me impune lacessit” formában, de a Zrínyi által használt alak Francesco Sforzától (1401–1466), Milánó hercegétől származik, aki a város elfoglalásakor egy kutyát választott jelképnek az említett szöveggel. Ferenczi azonosította Zrínyi könyvtárának egyik művét, mint a jelmondat forrását. Ez, Andreae Alciati: *Emblemata cum commentariis* 1621-es kiadása³, ahol a LIX. lapon olvasható a jelmondat története. Az említett kötetben a megjelölt helyen szerepel a történet, de Zrínyi könyvtárában Alciati emblémákkal foglalkozó művének nem ez a kiadása volt meg, hanem 301-es számon az 1567-ben megjelent *Emblematum clarissimi viri*⁴ című, melyben nem írt Francesco Sforza jelmondatáról. Természetesen nem zárható ki, hogy Zrínyi Alciati könyvéből értesült a jelmondatról, mivel azok már a születése előtt megjelentek, azonban az lenne a kézenfekvő, hogy annak forrását a saját könyvtárában keressük. Az emblémákkal foglalkozó könyvei között szerepel 311-es számon a *Symbola divina et hu-*

mana pontificum, imperatorum, regum című mű,⁵ melyhez további két kötet is tartozik. Ezeket többnyire egybekötve hozták forgalomba, valószínűleg Zrínyi példánya is ilyen volt. A harmadik kötet címe: *Symbola varia diversorum principum*⁶ melynek 19. oldalán Francesco Sforza kutyás jelképének két változatát közli, majd a következő oldalon az ezekhez tartozó leírást. Nagy valószínűséggel ez lehetett Zrínyi első jelmondatának forrása. (Lásd 134. o.)

A jelmondatok használata napjainkban elsősorban társadalmi csoportokhoz, szervezetekhez, megmozdulásokhoz kapcsolódik. A személyes jelmondatok hivatalos használata az egyházban maradt fenn, ahol a felszentelés előtt álló püspökök jelmondatot is választanak, melyben röviden és tömören tudják kifejezni, környezetük tudomására hozni törekvéseiket és szándékaikat. Emellett saját címert is szerkesztenek részükre, azonban gyakorta előfordul, hogy a jelmondat (devise) tartalmánál fogva fontosabbá válik, mint a címer.⁷ A nemesi cím elnyerésekor adományozott címerek gyakran tartalmaztak jelmondatot is, ami az adott személy valamilyen tulajdonságára vagy cselekedetére utalt. A jelmondat állhat egy szóból, két szóból, több szóból, egész mondatból, sőt egész hosszú összetett mondatokból is. Jelmondattal találkozunk nemesi, bárói, grófi, hercegi, uralkodói, városi stb. címerekben. Főrangú családok címereiben azonban aránylag gyakoribb.⁸

Francesco Sforza kutyás jelképe

Mivel a címer a nemesi rang megszerzését követően a család jelképévé vált, a választott jelmondat az egyén sajátja, ami a címerrel párosítva biztosította viselőjének azonosítását. Egy-egy nevesebb személy esetében a jelmondat önmagában is alkalmas erre, aminek egyik legjobb példája a Zrínyi Miklós által választott „Sors bona nihil aliud”. Ennek forrását eddig nem sikerült azonosítani a kérdéssel foglalkozó kutatóknak, ezért azt a költő és hadvezér saját ötletének tartják. Kétségtelen, hogy az utókor egyértelműen a személyéhez kapcsolja a jelmondatot, azonban a 16–17. századi olasz nyelvű irodalomban néhány műben felbukkan, amiből arra következtethetünk, hogy Itáliában egy ritkán használt közmondás lehetett. Andrea Palazzi *I discorsi sopra l'impresa*⁹ című művében megemlíti, hogy egy bolognai filozófus a házában sok helyen feltüntette jelmondatát: Sors Bona Nil Aliud. Ebben az időben a bolognai egyetem legnevesebb filozófusa (és biológusa) Ulisse Aldrovandi – Aldrovandi Odüsszeusz volt, akinek egy ornitológiai műve megtalálható Zrínyi könyvei között 393-as

számon.¹⁰ Giovanni Battista Andreini *Le due comedie in comedia*¹¹ című színművének 98. oldalán egy párbeszédben bukkan fel ismét a „Sors bona nil aliud” mint közmondás. Zrínyi könyvtárában 182-es folyószámon¹² szerepel Traiano Boccalini: *De ragguagli di Parnaso*¹³ című műve, melyben megtalálható Zrínyi korábbi ex librise az első jelmondat, de beírva szerepel a „Sors bona nihil aliud” is. A kötetben két másik helyen is olvasható Zrínyi saját kezű bejegyzése. Boccalini műve három kötetben jelent meg, és az utolsóban¹⁴ szereplő, *Il Petrarca si duole avanti IV. ragguaglio*-ban írja, hogy Nicolo Matarello, a 14. század elején élt modenai jogász könyveinek címlapján szerepelt a „Sors bona nihil aliud” felirat. Fontos lenne ellenőrizni, hogy Zrínyi példányában szerepel-e az említett részlet, mivel ez tűnik a jelmondat legvalószínűbb forrásának.

Elias Wideman a Zrínyi Miklóst ábrázoló metszetein szerepelteti jelmondatát. Az 1646-os változaton a „Nemo me impune lacesset”,¹⁵ az 1652-ben megjelent pedig az újabb „Sors bona nihil aliud”.¹⁶ (Lásd 235. o.) Mivel Zrínyi a metszeteket ex librisként használta a könyveiben, a korábbi változatokra kézzel írta rá az új jelmondatát. Ez nem tudni, hogy mikor történt, de az új jelmondat használatának kezdetét segít meghatározni a *Syrena*-kötet 1651-es megjelenése, ugyanis a díszcímlapon a vitorlás árbócára csavarodó szalagon olvasható a felirat.

A fentiek alapján tényként kezelhetjük, hogy gróf Zrínyi Miklós az 1647 és 1651 közötti időszakban megváltoztatta a jelmondatát. Ez a látványlag jelentéktelen momentum valójában egy nagyon jelentős döntés jelez. Szinai (Szintsák) Béla ezredes saját tapasztalata alapján ismertette a jelmondat szerepét a katona életében.

Még a Ludovika Akadémia hallgatójaként jegyezte meg az alábbi mondatot: „Lélekjelenlét és hidegvér legszükségesebb két kelléke a katonának!”, ami a későbbiekben a választott jelmondatává vált. Ezt írta: „Csak itt éreztem azt, hogy micsoda erőt kölcsönözhet egy katonás jelmondatnak pusztán csak az önmagunkban való mormolása is. Ha már-már elhagytak az idegeim, ha már nem volt hitem, ha már csökkent az önbizalmam, ha már a végsőket rúgta bennem az akarat, akkor e jelmondat térített magamhoz.”¹⁷ A harctéren szerzett tapasztalataira emlékezve kijelenti, hogy „E rövid jelmondatban rejlik a harc lélektana. E rövid jelmondat szavainak az idegekbeni acélosodása adhatja meg csak harcban a gondolkodó-, elhátározó-, és cselekvőképességet, azt a három főtulajdonságot, amelyre minden katonának, de elsősorban is kiemelkedőleg a parancsnoknak oly nagy szüksége van.”¹⁸

A jelmondat az élet kritikus pillanataiban segít a kitűzött célra koncentrálni és kizárni a hátráltató körülményeket. Megválasztása az életcél megvalósítását szolgálja, de önmagában a létezése is jelzi, hogy birtokosa tudatosan éli az életét, van vezérlő elve és életcélja. Természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a 17. században a jelmondat a divat része is volt, amit Wideman albuma is bizonyít, ahol mind a 100 ábrázolt főrangúnak van jelmondata. Zrínyi esetében az első jelmondatánál még gondolhatunk a divat követésére, de éppen a változtatás ténye jelzi az új jelmondat jelentőségét és meghatározó szerepét az életében, ugyanis a jelmondatot a használója rendszerint tudatosan választja, és így az énkép és a külvilág felé mutatott személyiség kifejezője lesz. Ebből következően a jelmondat megváltoztatása az

egyen személyiségének érezhető átalakulását jelzi, amit gyakran az életében bekövetkezett jelentős változás indukál.¹⁹ Zrínyi életében az 1647–51 közötti időszakban ilyen esemény lehetett szeretett feleségének hirtelen halála. Trakostyáni Draskovics Mária Euzébia 16 éves volt, amikor feleségül vette, de közvetlenül ezt megelőzően Erdődy Farkas is udvarolt a lánynak, aki nem utasította el az ő közeledését sem. A tíz évvel idősebb Zrínyivel szemben gyakran kritikus és távolságtartó volt a lány, ami lelki válságot okozott neki.²⁰ Valószínűleg a nővel szembeni magatartásában az, hogy egyévesen elvesztette édesanyját, zavart okozott, amit nevelőanyjának szeretete sem tudott feloldani.²¹ Bár a kezdeti időszakban birtokainak növelése volt a házasságuk célja, de meg kellett küzdenie Euzébia kegyeiért, és ez egyre inkább rajongásának tárgyává tette a lányt. Nem tudni, hogy mennyire kapott viszonzást Euzébia részéről, de sokszor a viszonzatlan szerelem képes a legnagyobb energiákat felszabadítani. Zrínyi valószínűleg Euzébia hatására kezdett verseket írni, melyek 1651-ben jelentek meg nyomtatásban *Adriai tengernek Syrenaia* címmel. Könyve három részből áll. Az elsőben szerelmes versek, a másodikban Szigetvár 1566-os ostromát bemutató eposz, a harmadikban pedig az Euzébia halála után keletkezett siratóversek vannak. A kötet kompozícióját tanulmányozva Bene Sándor megállapította, hogy „A lírai versek kis számából és az előszó arányaiból is egyértelműnek tűnik, hogy eredetileg az eposz önálló kiadását tervezte Zrínyi, amelyen évekig dolgozott. A szeretett feleség, Draskovics Mária Euzébia halála tette időszerűvé a koncepció átalakítását, az esetleg már korábban elkészült versvázlatok át- vagy újraírását.”²²

E szerint a nyomtatásban megjelent kötet tartalmi kettősség jellemzi. Tartalmazza az eposzt magában foglaló, eredetileg kiadásra tervezett könyv kéziratát, valamint új elemként az ehhez illesztett szerelmes és sirató verseket. Ezzel Zrínyi megváltoztatta eredeti koncepcióját, azzal a céllal, hogy Euzébiának is emléket állítson. Ebből két következtetést vonhatunk le. Egyrészt, ha nem hal meg Euzébia, a szerelmes versek nem jelennek meg nyomtatásban, másrészt az eposz kézírata az előszóval egyetemben már a felesége halála előtt kiadásra készen állt. A gyász idején valószínűleg félretette az eposz kiadásának ügyét és igyekezett a maga módján feldolgozni a fájdalmat. A gyógyírt a költészet és talán a zene jelentette. Bene Sándor a siratóversek közül az „Orfeusz”-t emeli ki, mint jelentős alkotást. Én ezzel szemben inkább Kovács Sándor Iván véleményéhez csatlakozva, az „Arianna sírása” című versére hívnám fel a figyelmet.²³ Míg Orfeusz történetével a gyászoló Zrínyi könnyen azonosulhatott, hiszen mindketten költők voltak, és kedvesük korai halála jelentette életük tragédiáját, Ariadné története nem kínál ilyen egyértelmű párhuzamot. Az eredeti történet szerint Minosz krétai király parancsára Athénból minden kilencedik évben hét ifjút és hét szüzet kellett elküldeni, akiket feláldoztak a Labirintusban lakó szörnyetegnek, a Minotaurusznak. Thészeusz önként jelentkezett az áldozatok csoportjába és elhatározta, hogy megöli a szörnyeteget, ezzel megszabadítva népét a kegyetlen kötelezettségtől. Amikor az athéniak megérkeztek Krétára, Ariadné királylány szerelemre gyúlt Thészeusz iránt, aki látszólag viszonzta az érzelmeit. A lány Daidalosz mester tanácsára egy gombolyagot adott a fiúnak és elmondta neki a

Labirintus titkát. Thészeusz megölte Minotauruszt és a megszabadított athéniak csapataval elhajózott. Ariadné, elárulva apját és házát, szerelmével tartott. Útközben megálltak Naxosz szigetén és a két szerelmes egy sátorban éjszakázott a parton. Másnap reggel Thészeusz elszőkött az alvó lány mellől és társaival elhagyta a szigetet. Amikor Ariadné felkelt, már csak a távolodó hajót látta, fedélzetén hűtlen kedvesével.²⁴ Ariadné az elhagyott szerelmes példája lett, de ez nem indokolta volna, hogy Zrínyi siratóversének témája legyen. A szigeten marára maradt, csalódott szerelmes lány és hűtlen kedvesének története nem jelent közvetlen párhuzamot a szeretett feleségét gyászoló Zrínyi Miklós élethelyzetével. Az, hogy mégis azzá lett, nem a mitológiának, hanem Claudio Monteverdinek köszönhető, aki Vincenzo Gonzaga mantovai herceg udvari muzsikusként 1607 októberében megbízást kapott, hogy Ottavio Rinucci, Ariadné történetét feldolgozó színművéből operát írjon. Monteverdinek ez volt a második operája. Az első Orfeusz történetéből 1606-ban írta, amikor felesége, Claudia Cattaneo Monteverdi súlyosan megbetegedett. 1607. február 24-én mutatták be a darabot és a feleség szeptember 10-én halt meg. Miközben szeretett hitvesét gyászolta, alig egy hónapra rá kapott megbízást az Ariadné történetét bemutató opera megírására. A címszerepet tanítványának, a házában családtagként élő ifjú szopránnak, Caterina Martinellinek szánta, de a sors ismét közbeszólt. A következő év márciusában Caterina himlőben meghalt.²⁵ Az eredeti operából csak a „Lamento d’Arianna” (Arianna sírása) ária maradt fenn, melyben Ariadné kedvese elvesztésén kesereg. Tim Carter feltételezi, hogy Caterina halálakor már kész volt az opera

és Monteverdi saját gyászának fájdalmát írta le az áriában, amit a bemutató előtt beillesztett a darabba.²⁶

A kiváló zeneszerző érzékeny lélekkel felismerte, hogy az Ariadné történetében szereplő hűtlen elhagyás motívuma a megözvegyült kedvesre is érvényes, aki egyik nap még boldogan él szerelmese oldalán és a másik pillanatban már csak fájdalmas hiányát siratja. A halál miatt megszakadt szerelem hasonló Ariadné történetének tragédiájához, hiszen a lány a szigeten marad, miközben a szeretett férfi elhajózik a tengeren, ahova nem tudja követni. A „Lamento d’Arianna” a kor egyik legnépszerűbb zeneműve lett és még istentiszteleteken is előadták, ahol a kesergő Arianna a fiát sirató Szűzanyát jelképezte. A darabot 1608 májusában mutatták be Savoyai Margit és Francesco Gonzaga esküvői ünnepségén. Caterina Martinelli halála miatt Ariadné szerepét több jelölt közül végül Virginia Ramponi színésznő kapta meg.²⁷

A *Syrena*-kötetben az eposz után az első siratóvers az „Arianna sírása”, mely azonos címet visel, mint Monteverdi áriája, olyannyira, hogy Ariadné nevét is azonos alakban használja. Hankiss János ismerte fel, hogy Monteverdi „Lamento d’Arianna” című áriája lehetett Zrínyi Miklós „Arianna sírása” című költeményének mintája. Feltételezi, hogy Zrínyi velencei útján ismerte meg Monteverdi művét, melynek a városban önálló kiadása is megjelent. A zenemű nagy népszerűségnek örvendett és sokfelé énekelték.²⁸ Felhívja a figyelmet egy másik párhuzamra is, tudniillik Monteverdi másik ismert operája, az *Orfeo* témája szintén felbukkan Zrínyi második siratóversében, „Orfeusz keserve” címmel.²⁹

Zrínyi velencei kapcsolatai valószínűsítik, hogy Monteverdi műveit itt ismerhette meg, azonban az sem zárható ki, hogy a zeneszerzőnek korábban otthont adó mantovai működéséről is voltak neki vagy családjának ismeretei.

Baumgarten Sándor az első japán–magyar találkozást ismertető cikkében³⁰ idézi Vigilio *Insalata* című krónikájánakaztarészét, melyben arról emlékezik meg, hogy 1595-ben egy japán küldöttség látogatott Mantovába. Fogadásukról a következőket olvashatjuk: „az uralkodó herceg fia elébük ment Marmiroló faluig, körülötte egy testőrszázad lovon, utána pedig huszonkét hintó mantovai nemesurakkal. Néhány idegen úr is jelen volt, így különösen egy francia málta lovag és egy magyar, Sziget néhai grófjának fia, nemzeti szokásának megfelelő öltönyben, egy skarlát-színűben; Paolo delli Hippoliti di Gazoldo gróf hintójában foglalt helyet.” Sziget néhai grófjának fia, az akkor 46 éves Zrínyi György volt, akit Gazoldo grófhhoz rokoni szál kötött. Mostohaanyja, Rosenberg Éva grófnő, a szigetvári hős halála után 1578-ban újra férjhez ment, mégpedig az olasz Paul von Gassold (Paulo Gassoldo) grófhhoz és Mantovába költözött fiával, Zrínyi Jánossal, György mostohatestvérével. Rosenberg Éva Mantovában halt meg 1591 augusztusában, négy évvel a japán küldöttség látogatása előtt.³¹ Ez a tény mutatja, hogy Zrínyi Györgyöt nem csak mostohaanyja személye kötötte a városhoz, hanem akár üzleti kapcsolatai is lehettek a Gonzagákkal, akik hadseregük részére lovakat vásároltak Magyarországról. Vincenzo Gonzaga herceg részt vett a tizenötéves háború idején az 1595-ös, 1597-es és az 1601-es magyarországi hadjáratban,³² Esztergom 1595-ös ostromára Monteverdi is elkísérte,³³ Kanizsa 1601-es ostrománál pedig

Vittorio Siri művének címlapja

ő volt az itáliai seregek főparancsnoka. Azt nem tudjuk, hogy Magyarországon találkozott-e Zrínyi Györggyel, de nem zárható ki ennek a lehetősége, miként az sem, hogy Zrínyi György 1595-ben találkozott Monteverdivel.

Monteverdi *Arianna* operájának 1608-as mantovai bemutatójával Zrínyi könyvének címe is kapcsolatba hozható. Nagy Levente „Címlapmetszet és ambivalencia a horvát és a ma-

gyar Syrena-kötetben” című tanulmányában³⁴ hívta fel a figyelmet arra a toposzra, hogy a Zrínyi kötetének címében szereplő adriai szirén utalás lenne Marinóra, a költőre, akit állítólag a Tirrén-tenger szirénjének neveztek. Valójában sehol sem használják a költőre ezt a kifejezést, azonban Francesco Ellio milánói költő 1612-ben „A Tirrén-tenger szirénje” (*La Sirena del mar Tirreno*)³⁵ címmel írt egy ódát Florindához, ami 1618-ban nyomtatásban is megjelent.³⁶ Florinda nem más, mint Virginia Ramponi Andreini színésznő, aki ezen a művésznéven játszott férje, Giambattista Andreini „Compagnia dei Fedeli” nevű társulatában, mely 1608-ban a mantovai Vincenzo Gonzaga herceg udvari színtársulata volt. Virginia Ramponi énekelte Monteverdi operájában Arianna címszerepét 1608. május 28-án, olyan sikerrel, hogy később Marino is méltatta egyik költeményében az Arianna szerepét játszó Florindát.

Itt egy pillanatra megállva, kanyarodjunk vissza Bene Sándor megállapításához, mely szerint az eposzt önálló kötetben tervezte Zrínyi kiadni, azonban felesége halála miatt a szerelmes és a sirató versek is helyet kaptak a műben. Továbblepve ezen a szálon, joggal feltételezhetjük, hogy a kötet szerkezetének megváltoztatásával az volt a szándéka, hogy örök emléket állítson szeretett hitvesének. Ennek megfelelően a címben az Adriai-tenger szirénje Euzébiára utal, miként Virginia Ramponi a Tirrén-tenger szirénje volt, aki a legnagyobb sikerrel személyesítette meg Monteverdi Ariannáját. Ramponi sikerét az ária előadásának köszönhetette, Arianna sírásának, melynek az opera kompozíciójába történő utólagos betoldásával Monteverdi hasonlóan kedvese halálának állított örök emléket.

A kötet címének magyarázata elvezet bennünket egy másik fontos kérdéshez, a címlap értelmezéséhez. Ismerve a kötet tartalmát, nehezen értelmezhető a Zrínyi által választott kép. A magányos hajós alakja csak az eposz XIV. fejezetének első versszakaival hozható kapcsolatba, de ebben a hajózáson kívül szó van még vezérlő csillagról, kikötőről, barátokról is, mely elemek nem szerepelnek a címlapon. Helyettük ott van a két halfarkú nőalak, akik sellők vagy szirének lehetnek. (Lásd 198. o.)

A címlapról már Széchy Károly, majd később Klaniczay Tibor is kimutatta, hogy a mintája a Zrínyi könyvtárában is megtalálható Vittorio Siri, 59-es folyószámon szereplő *Del Mercurio overo historia*³⁷ című műve volt.³⁸ Nem egyszerű másolatról van szó, csak a kompozíció átvételéről. A *Syrena* címlapjáról Zrínyinek saját elképzelése volt, amit jeleznek az eltérések a mintául szolgáló képtől. Zrínyi könyvén egy magányos hajóst láthatunk, aki nyugodt tengeren, jó széllel vitorlázik a célja felé. Zrínyi könyvtárának emblémákkal foglalkozó művei között szerepel 313-as folyószámon Gabriel Rollenhagen: *Nucleus emblematorum selectissimorum*³⁹ című műve.⁴⁰ A kötet illusztrációi között kettőn is felbukkan a hajós képe. A 13. jelképe egy magányos hajós, aki jó széllel vitorlázik a célja felé, miközben az evezőt is húzza. A jelkép lényege, hogy az életben való előrejutásban fontos szerepet játszik a fáradságos munka, amit az evezés jelent, de sokat segít a jó szerencse, amit a vitorlát dagasztó szél jelenít meg. Azt, hogy Zrínyi látta és értelmezte a jelképet, a Vitéz hadnagy ötödik discursusának sorai bizonyítják: „nincs a kormányos mester hatalmában jó és kellemetes szeleket a maga hajójának segítségére előhozni, vagyon mind-

Gabriel Rollenhagen művéből a 13. és a 37. számú jelkép

Rollenhagen és Zrínyi hajója

azonáltal az ő hatalmában azokkal élni, meddig tartanak és a meddig fújnak, hasznokat venni. Azok közül tehát, a kik elfeledkeznek és csak-hogy meg nem tébolyodnak az első szerencséseknek - szelletin, és megállapodnak, némelyek elcsudálkoznak, és mintegy elbámulnak azon, hogy olyan szerencsések voltak, és bejuthattak a portusban [kikötőbe] evedzés nélkül;”⁴¹

Rollenhagen könyvének 37. jelképén jó széllel haladó hajó kormányánál koronás királyalak ül. Jobb kezében jogart tart, a ballal pedig a kormányrudat fogja. A jelkép lényege: ha az élet tengerén tartjuk a helyes irányt, az isteni akarat jó szelet ad, hogy révbe érjünk. Valószínűleg ez a kép köszön vissza a Vitéz hadnagy hatodik discursusában: „Mert valamint nem áll a hajós ember hatalmában a szükséges szeleket előállítani és hozni, hanem azokkal akik magoktól jőnek, mesterséggel élni.”⁴²

A szöveg egyértelműen bizonyítja, hogy a discursusok idézett részleteit Rollenhagen jelképei ihlették, tehát Zrínyi gondolatvilágában a szerencse megjelenése és működése a szeleknek kitett hajós képével volt azonos. A *Syrena*-kötet címlapjának hajója a szerencsére bízta magát, amit az árbócra tekeredő írásszalag jelmondata tesz egyértelművé. A címlap képén csak azt láthatjuk, hogy a hajó halad, azon-

ban nem szerepel az utazás célpontja. Zrínyi az eposz XIV. énekében a kikötőt (portus) adja meg célpontként, ami az 5. discursus szövegében is portusként szerepel. Ez is jelzi, hogy Rollenhagen hajós jelképe, a *Syrena*-kötet címlapja, az eposz XIV. énekének 3. versszaka és a Vitéz hadnagy 5. és 6. discursusa Zrínyi szerencséről vallott nézetének elemeit jelenítik meg.

Rollenhagen 13. képének hajósát összehasonlítva a *Syrena* páncélos alakjával, értelmet kaphat az utóbbi jobb kezében látható pálca vagy rúd, amiről számos feltételezést olvashatunk.⁴³ Rollenhagen hajósának evezőt tartó keze hasonló helyzetben van, mint a *Syrena* címlapján szereplő páncélos alak jobbjá. A vitatott pálca meghosszabbítva az evező rúdja lehetett volna, de talán éppen ez az apró hiba bizonyítja, hogy szándékosan maradt le az evező a képről, melyen a hajós alakjának mintája Rollenhagen emblémája lehetett. A 37. képen is felfedezhetünk egy párhuzamos motívumot a *Syrena*-címlappal, ugyanis mindkettőn a hajó kormánylapátjának csúcsa emberfejben végződik.

A hajós egymagában a „Sors bona nihil aliud” jelmondat példázata, azonban a képen még két sellő is szerepel. Az egyikük a hajóba kapaszkodik és egy kagylót nyújt a hajós felé, a másik pedig tükörben nézi magát és közben a haját

fésüli. Többben a kötet címében szereplő szirént azonosítják a sellőkkel, de ott egy szirénről van szó, míg a képen két sellő szerepel. Kétségtelen, hogy a középkorban a sellőt gyakran szirénnek nevezik, pedig jelentős különbség van közöttük. A sellő halfarkú nőalak, aki vízben él. A szirén madártestű nőalak, aki a tengerpartok lakója és képes repülni. Mindkettő veszélyt jelenthet a hajósokra. A sellők derékig kibukkanva a hajó mellett, meztelen nőkként jelennek meg a vágyakozó tengerészek előtt és csábító szavakkal hívják maguk közé az elvakult hajósokat, akik azután a tengerbe vesznek. A sellő a szépségével csábít, ezért a női szépség jelképe. A szirén külalakja nem jelent csábítást az ember számára, csak a hangja, ami a part közelébe csalogatja a hajósokat, ahol a zátonyok éles szikláin összetörnek a hajók. Az ókori ábrázolásokon jól megkülönböztethető a két mitológiai alak, de a szirén helyes ábrázolására találunk példát a XVI. században is, Alciati *Emblemata cum commentariis*⁴⁴ 1621-es kiadásának címlapján, ahol az alsó részen két halfarkú, madárszárnyú, emberfejű szirén repül. Ugyanitt a felső részen láthatjuk Tritón tengeristent, a sellők atyját, aki kagylókürtjével adott parancsot a hullámoknak. Tritón alakja Siri könyvének címlapján is szerepel, azonban Zrínyi díscímlapján helyette egy sellő van.

Siri címlapján, a címnek megfelelően, a hangsúly Mercuriuson van. A képen szereplő összes alak – a hajóba kapaszkodó sellő, Triton és a hajón az igazságot megszemélyesítő nőalak, aki tükröt tart elé – felé fordul. Mercurius a tükörben nézi magát és a tükör is őt magát mutatja, így ténylegesen még Mercurius is Mercuriusra néz. Ezzel szemben a *Syrena*-kötet címlapján a hajóban ülő páncélos alak előre néz, egy

távoli, a képen nem ábrázolt célpont felé. A hajóba kapaszkodó sellő, Siri címlapjával megegyező testhelyzetben, a hajóban ülő alakot nézi. A fésülködő sellő azonban a hajóban utazó páncélos vitéznek háttal, teljes testével az olvasó felé fordulva a kezében tartott tükörben nézi magát. A képen szereplő alakok helyzete és elrendezése két önálló gondolati egységet jelenít meg. A hajó utasa csak akkor lehetne főszereplő, ha mindkét sellő felé nézne. A fésülködő sellő pedig akkor, ha a másik két szereplő őt nézné vagy kisebbnek ábrázolva a háttérbe adó tengeri táj részei lennének. A Zrínyi könyvének címében szereplő adriai szirént Bene Sándor a hajó utasában vélte felismerni, akit Zrínyi Miklóssal azonosított. Ha feltételezzük, hogy a cím Draskovics Mária Euzébiára utal, akkor a fésülködő sellő alakjában felismerhetjük őt, a női szépség és csábítás kifejezőjeként. A cím és az ábrázolás egyfajta kompromisszum eredménye. Virginia Ramponi, a tírren szirén azzal együtt, hogy szép volt, elsősorban a hangja miatt lett ismert, tehát valóban szirén volt. Euzébia hangjáról azonban nem említi Zrínyi, hogy különleges lett volna. Szerelmes verseiben a szépségét emeli ki. Amennyiben a *Syrena* címlapján madártestű szirén szerepelne, inkább

Szirén-ábrázolás (fent), Poszeidón és Tritón ábrázolása (lent) Alciati művének címlapjáról

zavart okozna Euzébia azonosításában. A szépséget szimbolizáló sellő azonban egyértelműen képes megjeleníteni Zrínyi szépséges feleségét. Az Adriai tenger szirénje, Euzébia ott van a címlapon, fészülködő sellőként.

A hajóban utazó páncélos vitézben ráismerhetünk Zrínyire, olyannyira, hogy még az arcvonásai is hasonlóak. Mivel Euzébiáról nem ismerünk arcképet, sajnos nem bizonyíthatom azt a feltételezésemet, hogy a fészülködő sellő karakteresen kidolgozott arca az ő vonásait őrizte meg, de nem zárható ki ennek a lehetősége.

A fészülködő szirén és a kötet címének kapcsolatához hasonlóan, az ábrázolás másik gondolati egységéhez, a hajóshoz is kapcsolódik szöveges elem, mégpedig a kép középpontjában a hajó árbócára tekeredő írásszalag a „Sors bona nihil aliud” jelmonddal. Ennek címként való értelmezését erősíti, a Siri által a *Del Mercurio overo historia* első három kötetének címlapján alkalmazott kompozíció. A vitorlán olvasható felirat a tizenöt kötetes sorozat címe, azonban mindegyiken különböző latin jelmondat szerepel írásszalagban. A jelmondatok tartalmilag kapcsolatban vannak a kötetben leírtakkal. Lényegében a jelmondatot az adott kötet címének tekinthetjük. Ezt figyelembe véve, a *Syrena*-kötet első gondolati egysége az Euzébia emlékét megörökítő cím, az *Adriai tengernek Syrenaia*, mely a címlap fészülködő sellőjére, a szerelmes és a sirató versekre utal. Ez tekinthető a múltnak. A második gondolati egység értelemszerűen a jelmondat, a hajós alakja, az előszó, az eposz, az epigrammák és a Peroratio lehet. Ez Zrínyi jövője, hiszen a jelmondat életének egy újabb szakaszát jelképezi. A kötet előszavában meghatároz egy jövőbeni dátumot, ami

szorosan kapcsolódik az eposzhoz. „Homérus száz esztendővel az trójai veszedelem után írta históriáját; énnekem is száz esztendővel azután történt írnom Szigeti veszedelmet.”⁴⁵ Bár a kötet 1651-ben jelent meg, várható volt, hogy még Zrínyi életében jön el a szigetvári ostrom századik évfordulója. Feltehetően a 100. évforduló említése túlmutat az eposz megalkotásán és Zrínyi életében ennél sokkal jelentősebb szerepet játszott.⁴⁶ A kerek évfordulókhoz egyrészt az addigi időszak számadása, másrészt a sorsforduló reménye kötődik. A centenárium önmagában is jelentős változás eljövételét sugallja, de a szentírás a hetedik évhetet tartja egy ciklus végének, amit jubileumi év követ. A 100 év két jubileumi ciklus. Mózes harmadik könyve elmondja, hogy minek kell történni a jubileumi évben: „És szenteljétek meg az ötvenedik esztendőt, és hirdessetek szabadságot a földön, annak minden lakójának; kürtölésnek eszten-deje legyen ez néktek, és kapja vissza kiki az ő birtokát, és térjen vissza kiki az ő nemzetségéhez.”⁴⁷ A szigetvári ostromtól számított második 50 éves ciklus végén Zrínyi remélhette, hogy érvényre jut az isteni törvény és a keresztény hit győz az oszmánok felett. Az idézetben a legfontosabb kitétel, hogy mindenki kapja vissza a birtokát. Bár a törökök elfoglalták 1566-ban, de Zrínyi továbbra is saját birtokának tekintette Szigetvárt. Ezt a szemléletét jelzi Zrínyi-Újvár felépítésének jogszerűségét alátámasztó egyik érve, mely szerint „nem török területen építem ezt a várat, hanem szinte a saját birtokomon, tíz lépésre a Murától, Légrádtól pedig csak ágyúlovésnyire. Ez a hely végül is dédapám egyik belső emberéé volt, aki vele együtt esett el Szigetvár ostromakor.”⁴⁸ A bibliai törvény már az első jubileumkor beteljesedhetett volna 1616-ban,

azonban Zrínyi az isteni akaratot vizsgálva, arra a következtetésre jutott, hogy a törvények csak akkor teljesülnek, ha az érintett mindent megtesz a megvalósulásuk érdekében. Zrínyi hatodik discursusának címe: „Hogy egy hadviselő ember a jó szerencse nélkül semmi, és micsoda legyen a szerencse.”⁴⁹ Ebből megismerhetjük a szerencséről vallott nézeteit. Hívó keresztényként elfogadta, hogy a világ történéseiben az isteni akarat nyilvánul meg. Fontos, hogy az ember cselekedetei a jót szolgálják, de a dolgok végkimenetelére nem lehet hatása, mert az független a cselekvő akaratától. Ez a szerencse világa, ami az isteni akarat megnyilvánulása és a „Sors bona nihil aliud” jelmondat ezt fejezi ki. Bízva az isteni törvényben, 1666-ra vissza akarta foglalni Szigetvárt a töröktől, és a címlapon ennek jelképeként jelenik meg a magányosan hajózó páncélos vitéz alakja.

Az eposz XIV. énekében megadja a hajós úticélját, amit Zrínyi ragyogó csillaga jelöl. „Nem távozik annak veszélyre hajója, Melynek ez csillaghoz tart okos kormányja.”⁵⁰ Felismerhetjük a bibliai példázatot, amikor a betlehemi csillag vezette Jézushoz a három királyt.⁵¹ A dédnagypa csillaga Szigetvár fölött ragyog, vezetve Zrínyi Miklós hajóját.

A magányos hajós alakja azonban még egy harmadik jelképet is hordoz. A tengeren hajózó páncélos vitéz és a két sellő Odüsszeusz történetét idézi fel, akit hazafelé vezető útján Kalüpszó nimfa és Kirké istennő próbált feltartóztatni. Kalüpszó nevében a kagyló rejtőzik, így a hajóba kapaszkodó, kezében kagylót tartó sellő őt ábrázolhatja. Annak ellenére, hogy Homérosz eposzának témája nem szerepel a *Syrena*-kötetben, mégis van egy szál, amelyen keresztül illeszkedik annak jelképrendszeré-

be. 1640-ben mutatták be Velencében Claudio Monteverdi *Odüsszeusz hazatérése* című operáját. Ebben a homéroszi eposz utolsó részét dolgozza fel, amikor Odüsszeusz megérkezik Ithakába és bosszút áll a palotáját elfoglaló élősködő kérőkön. Ezt figyelembe véve érthetővé válik Odüsszeusz szerepe, hiszen a hajóban ül Zrínyi, a dédapa csillagától vezetve halad Szigetvár – saját birtoka – felé, amit vissza kell szereznie az azt elfoglaló törököktől, az élősködő kérőktől. A hajóban ülő Zrínyi a hazatérő Odüsszeusz. A *Syrena*-kötetben felbukkanó utalások jelzik, hogy Zrínyi gondolatvilágában jelen volt Homérosz műve, hiszen az imitáció szabályainak megfelelően mintát jelentett számára. A *Szigeti veszedelmet* klasszikus eposzi karakterekkel töltötte meg. Így lett a várvédő dédapa Hektor. A leleményes Odüsszeusz karakterét azonban saját magának tartotta fenn.

Az 1651-es *Syrena*-kötet címlapja nem értelmezhető az 1660-ban megjelent horvát nyelvű kiadás címlapjának vizsgálata nélkül.⁵² Zrínyi Miklós könyvét testvére, Zrínyi Péter ültette át horvát nyelvre és az ő neve alatt jelent meg nyomtatásban. A kötet címlapján a Siri-féle kompozíció köszön vissza.⁵³ Magányos hajós a tengeren, körülötte a vízből kiemelkedő mitológikus lények. A páncélt viselő hajósban Zrínyi Pétert ismerhetjük fel, amit az árbóc csúcsán lobogó zászló felirata – Vincere aut Mori –, saját jelmondata tesz egyértelművé. A könyv címe a hajó vitorláján olvasható: „Adrianszkoga mora Syrena Groff Zrinszki Petar”. Lényegében a magyar nyelvű kötet címének: „Adriai tengernek syrenaia Groff Zrini Miklós” fordítása, annyi változtatással, hogy bátyja helyett Zrínyi Péter szerepel szerzőként, ami mai szemmel kicsit furcsának tűnik, hiszen ez döntően Miklós

könyvének fordítása és nem önálló munka. Az 1651-es magyar nyelvű kötet címével kapcsolatban Király György állapította meg elsőként, hogy Zrínyi önmagát nevezi szirénnek, így a cím jelentése: Gróf Zrínyi Miklós, a költő. Ezt figyelembe véve, a horvát nyelvű kötet címe pedig arra utal, hogy Péter is költő volt, és mindketten az Adriai-tenger szirénjei. A két cím hasonlóságát figyelembe véve, én inkább azt tartom valószínűnek, hogy a név csak a szerzőt jelöli, és a cím az „Adriai tengernek Syrenaia”, ami nem utal a szerzőre, hanem csak a kötet tartalmára. A horvát kötetben is megtaláljuk az eposz mellett a szerelmes és sirató verseket, melyek Zrínyi Miklós személyes érzelmeit tükrözik felesége, Euzébia iránt. Az, hogy abban a kötetben, melynek szerzője a címlap szerint Zrínyi Péter, szintén ott vannak, immár horvát nyelven, azt sugallhatná, hogy testvéréhez hasonló érzelmeket táplált sógornője iránt, azonban ez nyilvánvalóan téves következtetés lenne. Sokkal inkább egy újabb bizonyítékát láthatjuk annak, hogy a kötet címe a szerelmes és sirató verseken keresztül Euzébiára utal. Ha Péter lefordítja Miklós művét, az eposz kiadása saját neve alatt még elfogadható, hiszen a dédapjuk tetteiről van szó. Az Euzébiának szóló versek szerepeltetése csak akkor indokolt, ha az Miklós akarata történt, aki valószínűleg ezzel a feltétellel egyezett bele a kötet megjelenésébe.

A magyar és a horvát kötet címlapjának hasonlósága és az, hogy az ábrázolásnak csak a XIV. fejezet első versszakaival van kapcsolata, arra utalhat, hogy a címlap nem a kötet belső tartalmát jeleníti meg, hanem a szerző életcélját. A hasonló ábrázolás a két testvér hasonló életcéljára utal, de a különbségek segítik a szimbólumok értelmezését. Az 1651-es címlapot a

célja felé hajózó páncélos vitéz és a fésülködő szirén uralja. A horvát kötet címlapjának jobb felső sarkában ott szerepel ez a kép. A vitorlán Zrínyi Miklós jelmondata olvasható és látható az utazó célpontja is, egy magyar címeres zászlóval jelölt vár, ami valószínűleg a szigetvári várat jelképezi. A címlap középpontjában Zrínyi Péter hajózik, de horvát címeres zászlóval jelölt erősség felé. Látszólag ő is magányos hajós, de nem holmi kis vitorlás csónakban ül, mint a bátyja, hanem két ágyúsoros hadihajóban. A tengerből három szirén, Poszeidón és Tritón a hullámokból kiemelkedve pálmaágot, jogart, kulcsot és két koronát nyújt felé. Hajója mellől azonban hiányzik Miklós két szirénje.

Az 1651-es címlap a maga egyszerűségével és jelképeivel inkább sugallja a megoldást. Ezzel szemben Péter szinte semmit sem bíz a véletlenre. Szinte szájbarágósan mondja ki, hogy a címlapja, hasonlóan, mint a jobb felső sarokban a bátyjáé, az életcélját jeleníti meg. A fésülködő Euzébia sellőhöz és a kagylót tartó Kalüpszóhoz nincs köze, az Miklós történetéhez kapcsolódik. Mivel nála egyértelműen megjelenik a horvát címeres vár, mint célpont, szükség lett Miklós céljának ábrázolására is, elkerülendő a félreértést, hogy azonos céljuk lenne. Ő erős hadihajó fedélzetén halad, miközben a mitológiai lények a dicsőségét hirdetik és a hatalom jelvényeit nyújtják felé. Az ő célja Dalmáciában van, ahonnan irányította a család adriai kereskedelmét, melynek bázisa Bukkari (Bakar) kikötője volt. Több hadihajóval rendelkezett és rendszeresen részt vett a velenceiek oldalán tengeri összecsapásokban. A legnagyobb győzelmét 1654-ben aratta, amikor a Cattarói-öbölnél elfogott egy török gályát.⁵⁴ 1660-ban, amikor Lipót császár Dalmáciába látogatott, Zrínyi Péter Djevin vá-

rában jelentkezett az uralkodónál tengerészkapitányi ruhában, hatvan, tengerésznek öltözött nemessel, és gazdagon feldíszített hajójával szállította át Triesztbe.⁵⁵

A kötet címlapja így lett Zrínyi Péter politikai programjának röplapja, amit a horvátra fordított verseket tartalmazó kötet legalizált. Ezt figyelembe véve teljesen érthető, hogy Péter miért hadihajóval halad a célja felé. Az őt ismerők nem értették volna, hogy mit keres tengerész kapitány létére páncélba öltözve egy vitorlás ladikban. Neki erőt és hatalmat kellett mutatni.

A Zrínyi testvérek életében a könyv fontos eleme volt a reprezentációnak. A köteteket nem kereskedelmi forgalomba szánták, hanem ajándékba. Még ma is komoly tiszteletet ébreszt, ha valaki egy saját maga által írt könyvet tud felmutatni. Zrínyi Miklós maga is megtapasztalhatta ennek a jelentőségét, amikor VIII. Orbán pápától 1636. évi római találkozásuk emlékére saját kezűleg dedikált verseskötényét kapta ajándékba.⁵⁶

Annak felismerése, hogy a család tekintélyének növelésében milyen jelentős szerepe lehet a dédapa történetét bemutató eposznak, egyértelműen Zrínyi Miklós érdeme, aki a műfaj klasszikus darabjainak örökkévalóságát tekintette példának. Ez kívánta meg az imitáció alkalmazását, mert szabályos eposzt kellett alkotni, ami megfelel a klasszikus művek szabályainak. Zrínyi tisztában volt azzal, hogy jelentős művet alkotott, és szeretett felesége halála miatt érzett fájdalomban a nagy művet formálta át Euzébia emlékművévé, Monteverdi példája nyomán. Ez a szándéka a horvát kötet kompozíciójából tűnik ki egyértelműen. Megengedte a testvérének, hogy az eposzát a saját neve alatt horvát nyelven megjelentesse, de cserébe

Az „Adrianszkoga mora Syrena Groff Zrinszki Petar” című könyv címlapja

megkövetelte, hogy a horvát kötet is tisztelegjen Euzébia emléke előtt. A címlap jobb felső részén ott látható az 1551-es kötet címképe, megmaradt az eredeti cím és külön hangsúlyt kap az Arianna sírása. A horvát kötet ugyanis a

A síró Ariannát ábrázoló metszet

korábbi magyar nyelvűhöz képest négy illusztrációval gazdagodott. Elsőként az eposz kezdetén Zrínyi Péter képét, majd az eposz harmadik fejezete közepén a Szigetvárat védő dédapát láthatjuk. Arianna sírásánál a hősnő képe, a könyv végén pedig a Zrínyi család címere szerepel.⁵⁷ Látszólag hiányzik Zrínyi Miklós képe,

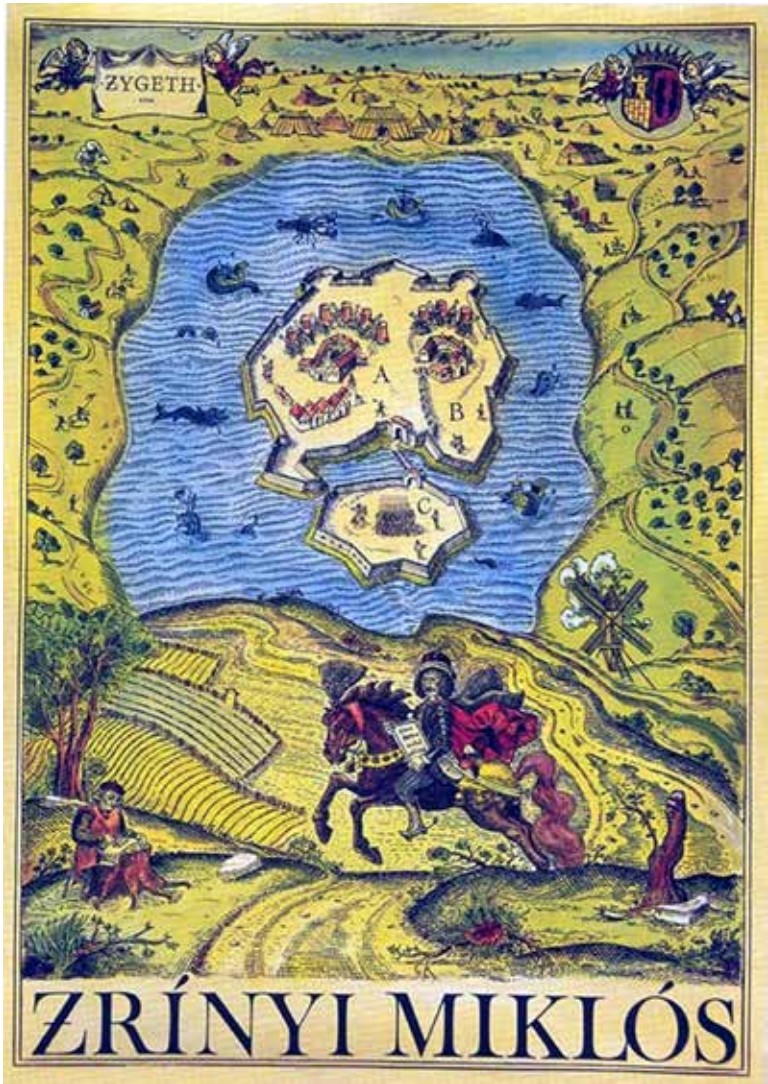
azonban a síró vagy inkább sirató Arianna hangsúlyos ábrázolása nem csak utalás a kötet eredeti szerepére, hanem egyben Zrínyi Miklós személyének megjelenítése is.

Zrínyit a szerelem tette költővé és felismerte, hogy a család tekintélyének növelését sikerrel szolgálná a dédapa hőstettét bemutató hősköltemény, a klasszikus művek mintájára írott eposz. A művet nyomtatott könyv formában kívánta megjelentetni és ajándékozás útján terjeszteni a magyar közélet reprezentánsai körében. A kötet megjelenését azonban egy nem várt esemény késleltette. 1650-ben felesége elvesztése jelentős törést okozott az életében. A válságból a kiutat az jelentette, hogy életét teljesen a törökellenes harcnak szentelte. Ennek kinyilatkoztatására kínált alkalmas eszközt az eposz kinyomtatása, amit élete fő művének tekintett és egyben felesége iránt érzett rajongásához méltó eszköznek, hogy örök emléket állítson Euzébiának. Ennek köszönhető a mű címe, szerelmes és sirató verseinek beillesztése a könyvbe. A török elleni küzdelem konkrét céljaként Szigetvár visszafoglalását tűzte ki, remélve, hogy a közelgő 100. évforduló meghozza a Mindenható támogatását. Ezt a reményét fogalmazta meg a kötet címlapján a magányos hajós képében. Az ábrázolás mintájául szolgáló rollenhageni hajós képén az isteni akaratot a vitorlát dagasztó szél, az ember tevékenységét pedig az evezés szimbolizálja az élet vizén, a sors hajójának előrehaladásában. A *Syrena*-kötet címlapján azonban csak a vitorlát dagasztó szél látható, a hajósnál nincs evező. Az ebben az időben írott 5. és 6. discursusban fejtette ki ennek okát. Az isteni akaratot kifejező szél önmagában elég lehet arra, hogy evezés nélkül kikötőbe vigye a hajót. Az ő cél-

ja Szigetvár, ahol Zrínyi ragyogó csillaga fénylik. Az evező hiánya azt jelzi, hogy a hajósnak nincs lehetősége beavatkozni a hajó haladásába. 1650–51-ben, amikor megfogalmazta új célját, Szigetvár visszaszerzését, az akkori körülmények között megvalósíthatatlannak tűnt. Az Oszmán Birodalom és a Habsburg Császárság között hosszú ideje béke volt és nem látszott esély egy újabb háborúra. Olyanra pedig főleg nem, ahol a harcok súlypontja a Dunántúl déli részére helyeződik, lehetőséget adva Szigetvár visszavételére. Ebben a helyzetben Zrínyi számára csak a hit maradt az isteni akaratban. Ezt fejezi ki az árbócra tekeredő szalagon olvasható jelmondat, a „Sors bona nihil aliud!” (Jó szerencse, semmi más!) és a gondolatot megszemélyesítő hajós, aki evezők hiányában a szélre, az isteni akaratra bízta magát. Az új jelmondat azonban csak a *Syrena*-kötet megjelenésének idején tükrözte Zrínyi hitvallását.

Az 1650-es években Zrínyi személyisége jelentős változáson ment át. Ennek jeleit Orlovsky Géza az 1646-ban⁵⁸ és az 1652-ben⁵⁹ Elias Wideman által készített portrék különbözőségében ismerte fel. Véleménye szerint: „a korábbi kép bizakodó ifjút, a későbbi kissé megtört, melankolikus arckifejezésű férfit ábrázol.” (Lásd 132. o.) A változás okát feleségének elvesztésében látja és a koncepció változása mögött Zrínyi szándékát sejtí.⁶⁰ Wideman művében az akkori Magyarország száz legjelentősebb személyiségét jelenítette meg. Rangot jelentett itt szerepelni.⁶¹ Zrínyi bizonyosan büszke volt erre, hiszen a portrét még ex librisként is használta.⁶² Wideman 1652-ben kiadott albumába az 1646-os első kötetben szereplő magyar nemesekről új arcképeket készített. A tizenkilenc érintett portréján többnyire az öregedés okozta

változás látható. Egyedül Zrínyi Miklós arcképe tükrözi az Orlovsky Géza által felismert markáns változást. Feleségének elvesztése miatt elfordult addigi életétől, azonban Szigetvár visszaszerzésének gondolata új célt adott az életének. 1551-ben erre nem volt reális esély és csak a közeledő centenárium remélt isteni igazságszolgáltatásában, a Mindenható beavatkozásában bízott. Ezt fejezi ki a *Syrena*-kötet jó széllel vitorlázó hajója, akinek nincs szüksége evezőre. Ezt fejezi ki a jelmondata: Sors bona nihil aliud! (Jó szerencse, semmi más!), tehát az isteni gondviselés támogatása az ember tettei nélkül is képes beteljesíteni a vágyott célt. Nem sokkal később módosult a nézete. Az 5. discursusban valószínűleg önmaga korábbi nézetére is utalva ír azokról, akik elbázzák magukat, amikor evezés nélkül jutnak kikötőbe, tehát anélkül érik el a céljukat a szerencsének köszönhetően, hogy bármit is tettek volna érte. Nem elég a szerencsével sikerre jutni, hanem a helyzetet kihasználva, tovább kell dolgozni a kedvező állapot fenntartása érdekében, mert „az idő múlik, az occasio elrepül, a szerencse változik, az ellenség megelevenedik, és nem hágy nékik tovább progrediálni [előhaladni].” A discursusban leírt gondolatai azt mutatják, hogy történelmi példákat elemezve, a szerencse hatásának három változatát ismerte fel. Vannak, akik a szerencsével elért eredmények után „megelégednek azzal, amit nyertek, és nem akarják többször kockára vetni nyert nevüket.” Mások „ismég élni akarnak a jókkal, akik történetek nélkül, és gyönyörködni a győzelemben, s nem veszik penig eszekben, hogy azonban az idő múlik, az occasio elrepül, a szerencse változik, az ellenség megelevenedik, és nem hágy nékik tovább progrediálni [előhaladni]” – ők azok,

Orosz István grafikája Zrínyi Miklósról

akik cselekednének, de elszalasztják a kedvező pillanatot. Megint mások „nem űzik a szerencsét, hanem az irégységtől való félelmekben is inkább akarnak egy kicsin becsületet békeségesen” – tehát ők azok, akik nem kockáztatnak, hanem megelégednek a saját munkájuk gyümölcseivel. Ezt a három hozzáállást rossz

példaként hozza fel. A szerencsének (isteni akaratnak) köszönhető kedvező helyzetet ki kell használni és kemény munkával tovább kell fejleszteni a javunkra. Így ír erről: „Az szerencse megvetheti ugyan az ember előmenetelének ágját csak maga is, de csak maga, más jószágos cselekedetek nélkül nem viheti véghez nevését [növekedését] és előmenetelét.” Fontos eleme a szerencsével kapcsolatos ekkori véleményének, hogy a szerencse az elsődleges és az maga után vonja a cselekvést. Ezzel szemben a 6. discursusban bár továbbra is szerepel a szeleknek kiszolgáltatott hajós képe: „nem áll a hajós ember hatalmában a szükséges szeleket előállítani és hozni, hanem azokkal akik magoktul jönnek, mesterséggel élni”, de a dolgok alakulását már nem bizza a véletlenre, hanem fontosnak látja a tudatos cselekvést, a kedvező helyzet felismerését, a cél elérését szolgáló tevékenységet. Ezek sikere azonban minden esetben a szerencsétől, az isteni akarattól függ. Így ír erről: „Az okos hadnagy mindeneknek okát keresi, ha böcsületet akar vallani, és legkisebb részét kell a szerencsére bíznia. Kilenc része bizonyos légyen az ő feltett szándékának; a tizediket, ha néha kockára kell is vetni, nincs mit tennünk: nem vagyunk Isten, hogy az időnek, alkalmatosságnak és a dolgok folyásának parancsolhasunk; szerencsételnünk [kockáztatnunk] kell néha valamit, de keveset.” A szerencse jelentőségéről alkotott nézete hosszabb idő alatt – véleményem szerint 1550-et követő évtizedben – változott meg. Igyekezett megérteni a sors törvényét. (A sors) „a legnehezebb matéria, akin életemnek folyásában törődtem, és mivelhogy

abból csináltam is symbolumot [hitvallást, jelmondatot] magamnak” – írta a 6. discursusban. Az 1660-as évek kezdetétől Zrínyi és a szerencse kapcsolatát már nem a „Sors bona nihil aliud!” fejezte ki. Elmúlt a gyász miatt érzett apátiája és ismét cselekvő korszakába lépett. Új jelmondatra lett volna szüksége, de nem kis részben a *Syrena*-kötetnek és Widemann új metszetének köszönhetően a „Sors bona nihil aliud!” széles körben vált ismertté. Utolsó művében mégis megjelenik első jelmondata is („Nemo me impune lacesset!” – „Senki sem bántthat büntetlenül!”). Az *Áfium* kulcsmondatában egy ezzel összecsengő, de mégis kifejezőbb új jelmondatot gyaníthatunk: „Ne bánts d a magyart!”.⁶³ Ez a cselekvő Zrínyi igazi jelmondata. Miként a Sforzáknál a „Nemo me impune lacesit!” a város kapuját védelmező kutyában öltött testet, Zrínyi hitvallásában a „Ne bánts d a magyart!” a nemzet védelmezőjévé avatja őt.

Az 1660-as évek elejétől Zrínyi cselekvővé vált, saját szerencséjének kovácsa lett. Zrínyi-Újvár felépítésével maga is lépést tett sorsának alakításában, de mind az 1663-ban kirobbant háborút, mind az 1664-es téli hadjárat sikerét, mind Kanizsa ostromának megkezdését a segítő isteni akarat, a vitorlát dagasztó szél megnyilvánulásaként értelmezhetette. Az ezt követő kudarcok azonban az isteni akarat megfordulását jelezték számára. Nem véletlen, hogy már júniusban, Zrínyi-Újvár védelme idején feladta a további küzdelmet és visszavonult Csáktornyára. Ismét az Euzébia halálát követő apátiába zuhant, amit végül tragikus vadászbalesete tetőzött be.

Bibliográfia és a Jegyzetek rövidítései

ÁCS

Ács Pál: A „helyettes” áldozat allegóriái a Zrínyiász IX. énekében. In *„Elváltzott idő k”*. Budapest, 2006, Balassi Kiadó, 140–151.

ALCIATI 1567

Andrea Alciati: *Emblematum clarissimi viri*. 1567.

(<https://tinyurl.com/5hsb7px2> Megtekintve: 2021. 05. 14.)

ALCIATI 1621

Andreae Alciati: *Emblemata cum commentarijs...*

1621. (<https://tinyurl.com/swcjb4xz> Megtekintve: 2021. 05. 14.)

ANDREINI

Giovanni Battista Andreini: *Le Due comedie in comedia, suggetto strauagantissimo*. Venetia, 1623. (<https://tinyurl.com/4ahy2tx7> Megtekintve: 2021. 05. 14.)

BAUMGARTEN

Baumgarten Sándor: Az első magyar–japán találkozás. *Filológiai Közölny*, 1970/3–4.

BENE 2014

Bene Sándor: Adria i tengernek Syrenaia Groff Zrini Miklos – a kötetkompozíció. *Irodalmi Magazin*, 2014/4.

BENE 2015

Bene Sándor: Constantinus és Victoria. In *A horvát-magyar együttélés fordulópontjai*. Szerk. Fodor Pál – Sokcsevits Dénes. Budapest, 2015, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.

BIBLIA

Szent Biblia. (<https://mek.oszk.hu/00100/00161/00161.pdf> Megtekintve: 2021. 02. 15.)

BIBLIOTHECA

A Bibliotheca Zriniana története és állománya. Szerk. Klaniczay Tibor, Budapest, 1991, Argumentum Kiadó – Zrínyi Kiadó. (<https://mek.oszk.hu/14800/14811/14811.pdf> Megtekintve: 2021. 05. 14.)

BIDELLI
Gl'idilli di diuersi ingegni illustri del secol nostro. Milano, 1618, Bidelli. (<https://tinyurl.com/tchczst7> Megtekintve: 2021. 05. 14.)

BOCCALINI 1637
Traiano Boccalini: *De ragguagli di Parnaso.* Venetia, 1637. (<https://tinyurl.com/6m8f6j94> Megtekintve: 2021. 05. 14.)

BOCCALINI III.
Traiano Boccalini: *A' ragguagli di Parnaso. Parte terza.* Venetia, 1630. (<https://tinyurl.com/ffup2etp> Megtekintve: 2021. 05. 14.)

BUZÁSI
Buzási Enikő: Portréorozatok a 17. századi magyar arisztokraták politikai reprezentációjában. *Művészettörténeti Értesítő*, LX. (2011)

CARTER 2002
Tim Carter: *Monteverdi's Musical Theatre.* New Haven–London, 2002, Yale University Press.

CARTER 2017
Tim Carter: Túl a drámán. Monteverdi, Marino és a hatodik madrigálkötet (1614) *Magyar Zene*, 2017/4.

CENNERNÉ
Cennerné Wilhelmb Gizella: Zrínyi Miklós, a költő arcképeinek ikonográfiája. *Folia archeologica*, 16. (1964)

CSILLAG
Csillag István: Zrínyi Áfium-ának „Fátum” című másolatai 1663–64-ből. (<https://tinyurl.com/ydj6hpd8> Megtekintve: 2021. 05. 14.)

DE BOODT
Anselme Boece De Boodt: *Symbola Varia Diversorum Principum: Tomus Tertius.* Praga, 1603. (<https://tinyurl.com/hmwwhesf> Megtekintve: 2021. 05. 14.)

FERENCZI 1917
Ferenczi Zoltán: Zrínyi „A török áfium ellen való orvosság” című művének forrásai. *Egyetemes Filológiai Közlöny*, 1917/6–7. sz.

FERENCZI 1921
Ferenczi Zoltán: Zrínyi jelszava. *Budapesti Szemle*, 535–537. sz. (1921)

FÜLÖP
Fülöp László: Zrínyi Miklós házassága a cseh Eva Rosenberggel. *Honismeret*, 2016/1.

GRAVES
Robert Graves: *A görög mítoszok*. 1. kötet. Budapest, 1981, Európa Kiadó.

HANKISS
Hankiss János: Zrínyi Miklós az opera bölcsőjénél. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1956/1.

HARSÁNYI
Harsányi László: Magyar főpapi címerek a XX. században. *Levéltári Szemle*, 38. évf. (1988) 4. sz.

KANÁSZ
Kanász Viktor: Kanizsa 1601-es ostromának itáliai forrásairól és emlékeiről. *Castrum*, 22. sz. (2019)

KNAPP
Knapp Éva: Zrínyi Miklós Adriai tengernek Syrenaia (Bécs, 1651) – a díszcímlap könyvészeti, ikonográfiai és irodalmi értelmezéséhez. *Könyvtári Figyelő*, 2017/2.

KOVÁCS
Kovács Sándor Iván: Zrínyi metamorfózisa: Az „Arianna sirása”. *Új Írás*, 1983/10.

MALTAR
Maltar Mirta: *A magyar és horvát Syrena ikonográfiai és szöveg szerkezete.* (szakdolgozat, témavezető: Bene Sándor) Zágráb, 2015. (<https://tinyurl.com/22uptjxd> Megtekintve: 2021. 05. 14.)

MARGALITS
Margalits Ede dr.: Zrínyi Péter és Frangepán Katalin. *Katolikus Szemle*, 1897/5.

MARKÓ
Gróf Zrínyi Miklós prózai munkái. Szerk. Markó Árpád. Budapest, 1939, Magyar Szemle Társaság.

NAGY
Nagy Levente: Címlapmetszet és ambivalencia a horvát és a magyar Syrena-kötetben. *Irodalomismeret*, 2018/2.

ORLOVSZKY
Orlovszky Géza: *Ó szelence. Magyar barokk költészet*. 2006. (<https://tinyurl.com/3zt7zrzz> Megtekintve 2021. 05. 14.)

PALAZZI
Giovanni Andrea Palazzi: *Discorsi sopra l'imprese...* Bologna, 1575. (<https://tinyurl.com/hhm6jhc8> Megtekintve: 2021. 05. 14.)

ROLLENHAGEN
Gabriel Rollenhagen: *Nucleus emblematum selectissimorum...* Arnhem, 1611. (<https://tinyurl.com/bxjxkhw> Megtekintve: 2021. 05. 14.)

SIRI
Vittorio Siri: *Del Mercurio overo historia*. 2. köt. Casale, 1647. (<https://tinyurl.com/2sjh4dfe> Megtekintve 2021. 05. 14.)

SYRENA 1651
Zrínyi Miklós: *Adriai tengernek Syrenaia*. Bécs, 1651. (<https://tinyurl.com/896dr5bh> Megtekintve: 2021. 05. 14.)

SYRENA 1660
Adrianszkoga mora syrena. [prev.] groff Zrinszki Petar. Velence, 1660. (<https://tinyurl.com/8p67whj2> Megtekintve: 2021. 04. 08.)

SULICA
Dr. Sulica Szilárd: A betű szerepe a magyar címerképekben. Különlenyomat a *Turul* XLVI. kötetéből (1932).

SZINAI
Szinai (Szintsák) Béla ezredes: A harc és általában a háborús tevékenységek pszichológiája. *Magyar Katonai Közlöny*, 1922/1.

VÉGH
Végh Ferenc: A „Magyar Márs” árnyékában? Az ismeretlen Zrínyi Péter. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2020/4.

WIDEMAN 1646
Elias Wideman: *Comitium gloriae centum qua sanguine qua virtute illustrium heroum iconibus instructum...* Augsburg, 1646. (<https://tinyurl.com/5hb-br4m8> Megtekintve: 2021. 04. 08.)

WIDEMAN 1652
Elias Wideman: *Comitium gloriae centum qua sanguine qua virtute illustrium heroum, iconibus instructum et excel.mo ac illustrissimo...* Bécs, 1652. (<https://tinyurl.com/pn4ab59c> Megtekintve: 2021. 04. 08.)

ZRÍNYI
Zrínyi Miklós az Udvari Haditanácsnak. In *Zrínyi Miklós válogatott levelei*. Budapest, 1997, Balassi Kiadó.

Jegyzetek

1 | WIDEMAN 1652 97. számú portré

2 | FERENCZI 1917 23. FERENCZI 1921 1–2.

3 | ALCIATI 1621 LIX.

4 | ALCIATI 1567.

5 | BIBLIOTHECA 283.

6 | DE BOODT 1621 19–20.

7 | HARSÁNYI 28.

8 | SULICA 53.

9 | PALAZZI 152.

10 | BIBLIOTHECA 321.

11 | ANDREINI 98.

12 | BIBLIOTHECA 222–223.

13 | BOCCALINI 1637.

14 | BOCCALINI III. 17.

15 | CENNERNÉ 187. WIDEMAN 1646 98. számú portré

16 | CENNERNÉ 188. WIDEMAN 1652 97. számú portré

17 | SZINAI 26.

18 | SZINAI 27.

19 | Az augsburgi Elias Wideman (1619–1652) 1646-ban Pozsonyban jelenttette meg azt a metszetsorozatát, amely a Habsburg-ház leghűbb támaszainak számító száz nemes portréját tartalmazta. (WIDEMAN 1646.) 1649-ben egy újabb kötetben újabb száz portrét adott ki, azonban csak az első kötetben szerepelt tizenki-lenc magyar nemes. 1652-ben Bécsben jelent meg a sorozat harmadik kötete (WIDEMAN 1652), mely csak magyarokról készült arcképeket tartalmaz. Az 1646-os kiadásban szereplő magyar nemesek bekerültek az 1652-es kötetbe is, azonban mindenkiről új kép készült. Közülük kilencnek változott a jelmondata.

20 | BENE 2015 620–621.

21 | Édesanyját, Széchy Magdolnát 1621-ben vesztette el, nagyanyja, Sophia von Stubenberg 1599-ben halt meg.

22 | BENE 2014 47.

23 | KOVÁCS 54–55.

24 | GRAVES 496–500.

25 | CARTER 2002, 204.

26 | CARTER 2017 366. 1. lj.

27 | CARTER 2002 204.

28 | HANKISS 312.

29 | HANKISS 314.

30 | BAUMGARTEN 518.

31 | FÜLÖP 35.

32 | KANÁSZ 85.

33 | KANÁSZ 86.

34 | NAGY 9.

35 | BIDEELLI 88.

36 | NAGY 11.

37 | SIRI.

38 | BIBLIOTHECA 137.

39 | ROLLENHAGEN 13, 37. SZ.

40 | BIBLIOTHECA 283–284.

41 | MARKÓ 114.

42 | MARKÓ 120.

43 | NAGY 8.

44 | ALCIATI 1621.

45 | SYRENA 1651, Az olvasónak.

46 | A centenárium jelentőségét felismerte Ács Pál is, aki szerint Zrínyi a dédapa önfeláldozása nyomán,

saját magában látta a kereszténység bűneit megváltó mártírt, a „helyettes áldozatot”. Ennek fényében az 1666-os esztendő baljós színezetet kap, amikor Zrínyi „az egész hazát megmentő vagy elhamvasztó utolsó csatának” hőse lesz. Ács 150. Ehhez csak annyit ten-nék hozzá, hogy az időpont baljóslatú misztikumát erősíthette a dátumban megjelenő 666-os szám is, azonban ezek ellenére sem gondolom, hogy Zrínyi baljóslatú dátumnak tartotta volna 1666-ot, hiszen az egész jelképrendszer, amit köré épített, a szerencséről és a jó sorsról szól.

47 | BIBLIA Mózes harmadik könyve, 25:10.

48 | ZRÍNYI 118.

49 | MARKÓ 117.

50 | SYRENA 1651, Obsidionis Szigetianae, Pars Decima Quarta/I.

51 | BIBLIA Máté, 2:2 – „Hol van a zsidók királya, a ki megszületett? Mert láttuk az ő csillagát napkeleten, és azért jövenk, hogy tisztességet tegyünk néki.” 2:9 – „És ímé a csillag, a melyet napkeleten láttak, előttük megy vala mind addig, a míg odaérvén, megálla a hely fölött, a hol a gyermek vala.” 2:10 – „És mikor meglát-ták a csillagot, igen nagy örömmel örvendezének.”

52 | A két címlap ikonográfiáját Knapp Éva vizsgálta. KNAPP 229. A két kötet ikonográfiájával kapcsolatos nézeteket Mirta Maltar foglalta össze. MALTAR.

53 | SYRENA 1660.

54 | VÉGH 815.

55 | MARGALITS 819–820.

56 | BIBLIOTHECA 25.

57 | SYRENA 1660.

58 | WIDEMAN 1646 98. számú portré.

59 | WIDEMAN 1652 97. számú portré.

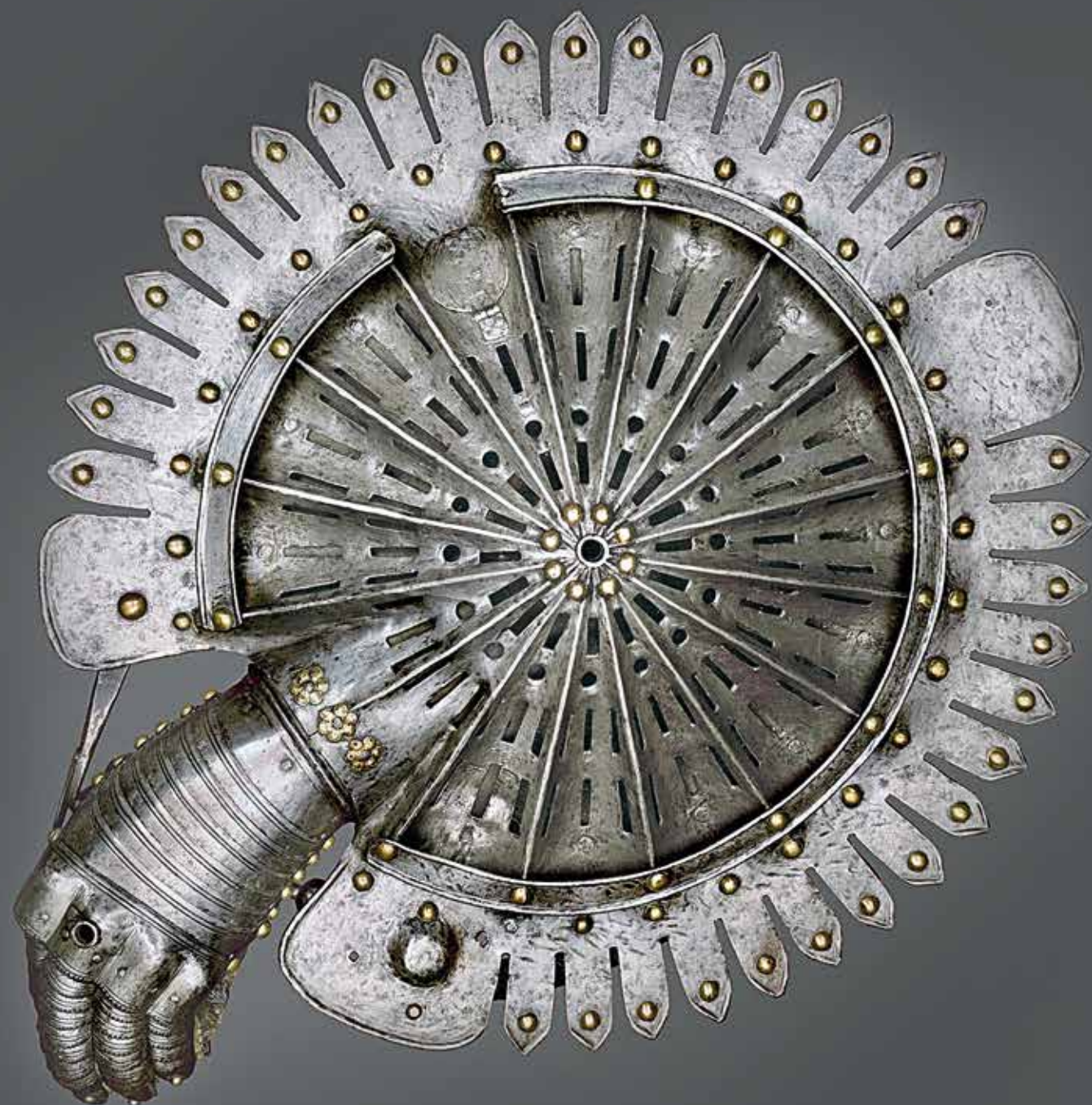
60 | ORLOVSZKY.

61 | BUZÁSI 11–12.

62 | BIBLIOTHECA 38–41.

63 | CSILLAG.

A ZRÍNYIEK HAJDANI FEGYVERTÁRÁNAK EMLÉKEI

A Zrínyiek hajdani fegyvertára igen gazdag volt, melyről egyebek közt Jacobus Tollius (1630–1696) holland utazó és híres alkimista leírása tanúskodik, aki 1660-ban Joannes Pötting gróf társaságában járt vendégségben Zrínyi Miklósnál Csáktornyan, s ezt a látogatást *Epistolae Itinerariae* címmel megjelent munkájában is megörökítette: „A vár igen szép, terjedelmes és jól megerősített, minden oldalról falak és árkok veszik körül. Csupán a falu felé eső része függ össze a szárazfölddel. Valóban jól esett a környeskörül látható műveletlenség közepette, gyönyörű épületeket, fényes bútorokat, nagyszerű kényelmet, tisztaságot és művelt, olvasottsággal bíró családot találhatni. Az oszlopcsarnokokban – írja Tollius – a törököktől zsákmányolt fegyverek, úgymint: íjak, tegezek, buzogányok, pajzsok stb. voltak elhelyezve, azonban mindezeket túlragyogták a dömöcki acélkardok, melyeknek arannyal és drágakövekkel kirakott markolatai és hüvelyei, gyönyörű látványt nyújtottak. A tornácban fölaggatott véres török zászlók a számtalan győzelmet hirdették. A grófnak hőstetteit szép festmények örökítették meg. A harmadik és negyedik napon a híres könyvtárt, azután a fegyvertárat

szemléltük meg, hol az ágyúknak, bombáknak, lándzsáknak, kardoknak, puskáknak szeri-száma nincs.”¹

Ez a messze földön híres fegyverarzenál utóbb szétszóródott, egyes darabjai műkereskedők közvetítésével amerikai, cseh, holland, horvát, magyar, osztrák múzeumokban és magángyűjteményekben bukkannak fel, alig-alig követhető utakon. A gyűjtemény pusztulása 1670 tavaszán, a Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc-féle fegyveres felkelési kísérlet elbukását követően kezdődött, amikor a csáktornyai várat a Paris von Spankau császári generális vezette katonaság szállta meg. A vár és a hozzá tartozó birtokok fele része ugyan Zrínyi Miklós özvegyének, Löbl Mária Zsófiának és árván maradt fiának, Zrínyi Ádámnak jutott, de az állandó viták és a Zrínyi Péter-féle szervezkedés miatt veszélyessé váló helyzet elől ők márciusban Varasdra költöztek. Így a felkelés letörésére érkezett csapatok a Zrínyi-birtokokat meghódított ellenséges területnek tekintették, kifosztották. „A dúlásban és fosztogatásban a tiszték jártak elől.”² A szabad rablás során a császári katonaság százszám lopta szét a drága fegyvereket, szekérszám szállította el az értékes tárgyakat.³

„Hová tűnhettek el a Zrínyi-fegyverek? – tette fel a kérdést a Zrínyi családhoz köthető fegyverekről az első alapos tanulmányt készítő Kalmár János. – Röviden a Zrínyi Péter fegyverjavainak sorsát így ecsetelhetjük: elkobozva, tönkretéve, széthordva. Sok darab magánkézbe került, ahol csak alárendelt szerepet kaptak, s az utókor nem szerzett róluk tudomást.”⁴

Az említett események alkalmával a magas rangú császári tisztek és gróf Erdődy Miklós által elkövetett, botrányt kiváltó túlkapások arra késztették I. Lipótot, hogy az 1672. évben az Udvari Haditanács útján szigorú vizsgálatot indítson a bűnös személyek megállapítására. Kalmár az ügyben szereplő akták alapján az alábbi képet rajzolta a pusztítás mértékéről: „Egy megesketett tanú például vallja, hogy Légrádból, a Mura szigetéről, Spankau tábornok alárendeltjei és Leslie ezredes, mindenemű fegyvert széjjelhordtak. Buccariban elkótyavetyéltek 280 darab szép hosszú Barbareskpuskát. Krizán vára 18 hosszú puskát adott át a fosztogatóknak. Bribir kastély 43 darabot. Ribnikből elhurcoltak többek között 47 muskétát, 60 puskaportartót, 2 kis ágyút lafettástól, 2 mozsarat stb. Károlyváros a nagyságának és pompájának megfelelően szintén jelentős mennyiségű fegyvert és hasonló dolgokat adott le. Többek között egy aranyozott ezüst lószerszámot, amely értékes drágakövekkel díszített, kengyele ugyanúgy aranyozott ezüstből volt és 59 türkisszel, 166 rubinnal és smaragddal ékített volt. Egy kard aranyozott ezüstből, egy szablyahüvely tiszta ezüstből, szerszámíjak, nyilakkal, tegezek ezüst és arany munkával. A kardfelkötő övek értékes kivitelű német és más kardok száma. Nyolc pompás művű puskát, sok szablyát és egyszerű puskákat. Szablyapengék

százait markolat nélkül, 4 db aranyozott pompasművű mellvértet, medveölő lándzsákat, cizellált művű alabárdokat, 30 mozsarat és ágyút, selyemzászlókat, egyszerűbb zászlókat, nyergeket... Csáktornya, a Zrínyiek utolsó tartózkodási helye, mindenesetre a legtökéletesebben volt berendezve. Ezekben az összeállításokban nem említik, hogy hosszabb időn keresztül ott volt Spankau tábornok főhadiszállása.

A csáktornyai vár kifosztására azonban néhány példát megemlítünk. Spankau lovat és kocsit, két órát, tíz ezüst serleget, szőnyeget és egy ezüst kardot, Leslie és Grana ezredesek lovakat és fegyvereket, a főszállásmester 50 aranyat, Kaniczky kapitány 12 ezüst tálcát és asztak’ kendőket, mások ezüst gyertyatartókat raboltak el.”⁵

A Zrínyi Péter-féle birtokrészen több ízben is összeírták a konfiskált javakat, ezek között fegyverek is szerepeltek. Kalmár egy listát is közölt a konfiskált fegyverekről. Leírása szerint a lajstromot két részből állították össze: az elkobzási komissió feljegyzései, valamint a Zrínyi Péter tulajdonában volt csáktornyai mű- és értéktárgyak jegyzéke alapján. Kalmár szerint mindkét iratot a zágrábi Tartományi Levéltárban őrzik. „A fegyverek száma kevesnek tűnik – írja –, ha figyelembe vesszük, hogy nemcsak Csáktornyát kobozták el, hanem a nem kevésbé gazdagon berendezett Buccarit, Károlyvárost, Ribniket és a többi birtokot, kastélyt, vadászlakot és bérházat is. Az okot abban kell keresnünk, hogy a rebellesek vagyonát törvényen kívülinek tekintették. A megtalált fegyvereket és élelmiszer-tartalékokat a hadsereg felhasználta a saját céljaira, így megérthetjük, hogy a konfiskált javak protokolljaira oly kevés fegyver került feljegyzésre.”⁶

A csáktornyai gyűjtemények azon részét, amely törvényesen Zrínyi Miklós özvegyét, illetve fiát illette, és nem esett a fosztogatások áldozatául, a császári végrehajtók tiszteletben tartották, és átadták Löbl Mária Zsófiának, aki kiskorú gyermekeinek (Zrínyi Mária Katalin és Zrínyi Ádám) törvényes gyámja volt. Ez történt a híres könyvtár megmaradt köteteivel és a fegyverek egy – feltehetően a korábbi teljes gyűjtemény töredékét kitevő – részével. Zrínyi Ádám 1680-ban, tizennyolcadik életévében bekövetkezett nagykorúvá válását követően átvette örökségét, s mind a könyvtárat, mind a fegyvereket nagy becsben tartotta és gyarapította. Zrínyi Ádám 1691-ben utódok nélkül esett el a török elleni visszafoglaló háború addigi legvéresebb összecsapásában, a szalánkeméni csatában.⁷ 1692-ben birtokainak összeírásakor készült egy inventárium az ingóságairól is, amely töredékesen ugyan, de a 19. század végén még megvolt Bítovban. A németül felvett leltárban szerepelt néhány, akkor még a gyűjteményben meglévő és azonosítható fegyver, például négy sodronying és egy felöltöztetett lovagbáb.⁸

Zrínyi Ádám özvegye, az ősi osztrák családból származó Katharina Maria Lamberg a gyászév letelte után, 1693-ban újra férjhez ment a morva Maximilian Arnost Vlašime (németesen Wlassim) grófhhoz, s a Zrínyi Ádám után hátramaradt ingóságokat – így a könyvtárat, festményeket és a fegyvergyűjteményt – magával vitte új házastársa lakóhelyére, a morvaországi Bítovba (német néven Vötau).⁹ Egy véletlennek köszönhetően ott, az akkor már a Daun grófok családi otthonául szolgáló várkastélyban fedezte fel a magyar tudományosság Zrínyi Miklós könyvtárát 1873-ban, a fegyvertár megmaradt darabjait pedig 1890-ben.¹⁰

A felfedezésről tudósító Majláth Bélát követően Szendrei János és Siklóssy László, végül néhány megjegyzés erejéig Tarnai Andor tett említést a bítovi fegyverekről, majd átfogó igénnyel foglalta össze a Zrínyiekhez köthető fegyverekre vonatkozó addigi ismereteket Kalmár János említett feldolgozása.¹¹ Az utóbbi megjelenése óta eltelt fél évszázadban számottevő eredmények a hazai fegyver- és családtörténeti szakirodalomban nem születtek, ellenben újabb, a Zrínyieknek tulajdonítható fegyverek tűntek fel a nemzetközi műkereskedelemben és néhány külföldi múzeum katalógusában.

Alábbi tanulmányunkban számot kívánunk adni a Zrínyiek fegyvertára megmaradt darabjai utáni nyomozásunk¹² és a nemzetközi szakirodalom legújabb eredményeiről, és bemutatunk néhányat a Zrínyi családhoz köthető fegyverekből. Munkánk során alapvetően Kalmár János művére alapoztunk. Feldolgoztuk – mások mellett – Pierre Terjanian és Vladimir Dolinek utóbbi évtizedben megjelent írásait, akik – a személyes kapcsolat felvételét követően – értékes tanácsokkal és további információkkal segítették kutatásunkat.¹³ Beszereztük a Vissergyűjtemény és a Philadelphia Museum of Art vonatkozó – bár egyelőre nem teljes – dokumentumait, látogatást tettünk Bítovban, és konzultáltunk a cseh kollégákkal, a Philadelphia Museum of Art, a Magyar Nemzeti Múzeum és a Balatoni Múzeum szakértő munkatársaival.¹⁴

A BÍTOVBAN TALÁLHATÓ FEGYVEREK

Mint említettük, a Zrínyiek fegyvergyűjteményének megmaradt darabjait és Zrínyi Miklós könyvtárát a szalánkeméni csatában hősi halált halt Zrínyi Ádám özvegye vitte a Vlašime család birtokolta morvaországi Bítovba.¹⁵ Lamberg Mária Katalin és Maximilian Arnošt Vlašime házasságából két leánygyermek született, s a kastélyt a fiatalabbik, Maria Leopoldina örökölte, aki Heinrich Joseph Daun grófhhoz, a jó nevű, ősi birodalmi familia tagjához ment férjhez. Évtizedekig tartó vita után a Daun család birtokába került a bítovi uradalom, s benne a Zrínyi-ingóságok. A Daun ház utolsó sarja, Otakar Daun 1904-ben halt meg, amikor is a vagyont a rokon Haugwitz család örökölte. Ők Bítov berendezését, beleértve a fegyvertárat, a közeli székhelyükre, Náměšť nad Oslavou-ba szállították, majd 1906-ban Bítovot eladták. A második világháború után, 1945-ben a Haugwitz család vagyonát elkobozták, és a Náměšť nad Oslavou-i kastélyt a köztársasági elnök nyári rezidenciájának szemelték ki. 1949-ben Náměšť nad Oslavou-ból a fegyvertárat visszavitték Bítovba, de már kiegészítve a Haugwitz-vagyonból származó régebbi fegyverekkel. A fegyvereket nem állították ki, hiszen a kastélyt hosszú időn át javították, így az zárva volt a látogatók előtt. Miután 1970-ben néhány fegyvert elloptak, a gyűjteményt elszállították egy jobban őrzött helyre. A gyűjteményből származó fegyvereket 2002-ben a vranovi kastélyban mutatták be, egy rövid időre. A bítovi fegyvertárat 2003-ban nyitották meg a látogatók előtt, de a megtekintése ma sem egyszerű.

A Zrínyi-fegyvertár megmaradt darabjai után kutatva, hosszas egyeztetést követően, a szük-

séges engedélyek birtokában 2019 őszén ellátogattunk a Znojmotól északnyugatra, a Thaya folyó mellett a festői környezetben található Bítovba.¹⁶ A jelenleg ott található fegyverek egy részének származási helye ma már nem állapítható meg. Keverednek az eredetileg is Bítovban tárolt fegyverek a Haugwitz-örökséggel, nem csekély a másolatok száma, és azt is tudjuk – a korábbi leltárakkal összehasonlítva a mai helyzetet –, hogy a fegyverek egy része elkerült innen vagy eltűnt.¹⁷ Különösen fájó, hogy a hiányzó fegyverek egy része a Zrínyiekhez köthető.

Nem könnyítette meg a dolgunkat az sem, hogy a kevés ismert szakirodalom sok esetben ellentmondó adatokat tartalmaz, ellentétes véleményeket fogalmaz meg, és komoly tévedésektől sem mentes. Célunk tehát az is, hogy megpróbáljunk rendet tenni az információk között, rendszerezzük azokat és újabb eredményekkel is gazdagítsuk a Zrínyi-kutatásokat.

A bítovi gyűjteményről értékes tanulmányt olvashatunk az *Archaeologiai Értesítő*ben.¹⁸ 1890-ben ugyanis meghalt Jindrich Daun és özvegye árverésre bocsájtotta az ingóságokat. Majláth Béla a Magyar Nemzeti Múzeum megbízásából, ebből az alkalomból látogatott a várba, és első benyomása már ekkor is az volt, hogy a gyűjtemény rendezetlen, a tudatos gyűjtésnek és nyilvántartásnak nyoma sincs. Emiatt csak valószínűsíteni tudta, hogy egy teljes lovagöltözet, négy sodronying, két elefántcsont- és gyöngyházberakású lőfegyver, handzsárok, buzogány, és egy szép kivitelű, olaszos kerek pajzs is Magyarországról került a gyűjteménybe. Azt – sajnos – nem részletezi, hogy miből jutott erre a következtetésre, ahogy arra sincs magyarázat, hogy a Zrínyi-címert viselő, ma is ott található puskák miért

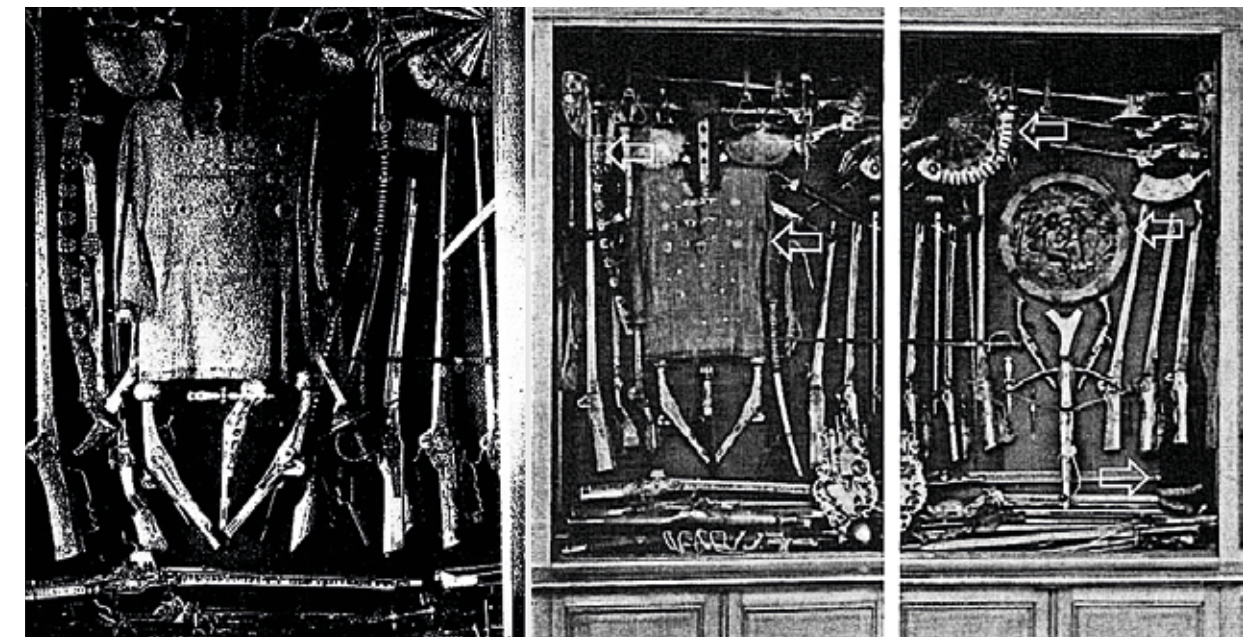
kerültek el a figyelmét. Ugyanakkor beszédes az a megjegyzése, amelyben arra utal, hogy Zrínyi Ádám ingóságainak 1692-ben készült jegyzéke már ekkor is hiányos, és igen sérült lapokból áll. Végül Majláth megvásárolta a lovagöltözetet és a négy sodronyinget a Magyar Nemzeti Múzeum számára.¹⁹

Ismert egy fénykép a 19. század végéről, amely a bítovi gyűjtemény tárlójának egyik részéről készült.²⁰ A tárlóban összeírt 86 db tárgy közül az 1914-ben készült leltár 11 db-ot egyértelműen a Zrínyiek örökségeként azonosít.²¹ Ebben vannak kardok, pisztolyok, páncélíng és puska. A fénykép minősége nem megfelelő, ami megnehezíti a tárgyak azonosítását. Ugyanakkor feltűnő, hogy az említett leltár nem rendeli a Zrínyiekhez a más irodalomban egyértelműen azonosított nemezsüveget, ami viszont felismerhető a tárlóról készült másik – teljesebb és jobb minőségű – fényképen.²² A lenti képen – melyen egymás mellé helyeztük a két fényképet – jól látszik az is, hogy a fotók nem ugyanabban az időben készültek,

hiszen egyes tárgyak helyet változtattak, mások eltűntek a képről.²³

Az általunk bemutatott jobb oldali fényképen jól azonosítható néhány olyan műtárgy, melyeket a szakirodalom ma is ismer, és melyek közül néhányat egyértelműen a Zrínyi családhoz kapcsol. Ezek (balról jobbra, nyíllal jelölve): Zrínyi (VII.) Miklós szablyája; díszes sodronying; lámpás pajzs; kerek pajzs; nemezsüveg.

Érdemes egy kicsit hosszabban elidőzni a tárlóban látható műtárgyagnál. Az, hogy külön tárlóban helyezték el, azt mutatja, hogy nagy becsben tartották azokat. Adódna a következtetés, hogy ezeket értékük, származásuk, egyediségük miatt válogatták ki, és egy részük egyértelműen Zrínyi-örökség. Csábító a következtetés, hogy a tárlóban – leltárra vagy az emlékezetre alapozva – a Zrínyi-örökséghez tartozó műtárgyak vannak, de erre sajnos nincs bizonyítékunk, csak utalások.²⁴ Arra azonban alkalmas a kép, hogy a követhető sorsú műtárgyakon keresztül bemutassuk a bítovi gyűjteményben lévő tárgyak hányatott sorsát.

A tárlóról készült fotók a bítovi gyűjtemény egy részével

ZRÍNYI (VII.) MIKLÓS SZABLYÁJA

Bítovi látogatásunk során lehetőségünk volt kézbe venni a szablyát. Az rögtön nyilvánvalóvá vált, hogy ezzel a fegyverrel soha nem hadakoztak, sérülés nem látható sem a pengén, sem a hüvelyen. A gazdag díszítés is azt a feltételezést erősíti, hogy díszfegyverről van szó. A gyűjteményen belül, egy külön tárlóban látható a fegyver.

A szablya többé-kevésbé szabatos leírását olvashatjuk egy kiállítási katalógusban. Eszerint: „A szablya pengéje 16. századi, az összeállítás a 17. sz. második felére tehető. Származási helye Közép-Európa és Törökország. Ez a samsír²⁵ egy korábbi török pengéből és egy, a 17. sz. második feléből származó markolatból és hüvelyből áll. A penge egyélű, enyhén íves, az alsó részén kiszélesedik és a markolatnál egy stilizált arab írás található. A keresztvas és a markolatgomb ezüstözött és kövekkel kirakott, valamint egy vésett virágos díszítés található a keresztvas

hátoldalán. A hüvely lila bársonnyal borított, a tartók ezüstözöttek és kövekkel kirakottak, ahogy a kör alakú akasztók is. Az azonosított kövek között található türkiz, kékes és zöldes kalcedónok, almandinok, ametisztek, karneolok és jáspisok, valamint az akvamarin és hegyi kristály üveg másolatai.

A hüvely pántján jól látható az aranyműves jele és egy fémjel, amely egy magyar régióra utal, de az aranyművest még nem azonosították.

Feltételezhető tulajdonosa Zrínyi (VII.) Miklós (1620–1664). Lehetséges, hogy kifejezetten neki készítették, vagy a család készítette, hogy megemlékezzen hőstetteiről és harcairól a törökök ellen. A fegyver díszelgési céllal készült.”²⁶

A szablya teljes hossza (hüvelyben): 950 mm; a hüvely hossza 560 mm; a penge hossza: 840 mm.

A szablyán látható jelek feloldásával hosszasan próbálkoztunk. Számos – nemzetközileg is jegyzett – szakértő véleményére alapozva arra a véleményre jutottunk, hogy a pengén található

ábrák díszítésül szolgálnak, nincs értelmezhető olvasatuk.

A szablya rövid leírása megtalálható Jan Sach, a námesi fegyvergyűjtemény történetéről írt tanulmányában is. Eszerint: „A történelmi szálfegyverek gyűjteményében is sok figyelemre méltó darab található. Különleges helyet foglal el egy gyönyörű, 1650-re datált szablya, amely a híres magyar hadvezér és költő, Zrínyi Miklós (1616–1664) *[sic!]* személyéhez köthető (nyilvántartási szám: B104874). Zrínyi 1616-ban *[sic!]* született és főként az 1663-ban Budánál és Esztergomnál, a törökök felett aratott győzelmei miatt vált híressé. 1664-ben azonban lemondott minden nyilvános tevékenységről és Csák-tornyán, a várában tartózkodott. Még abban az évben elhunyt egy szerencsétlen vadkanvadászat alkalmával.

A szablyának török eredetű, enyhén hajlított pengéje van, amely valószínűleg a 16. századból származik. A penge Zrínyi dédapjának, Miklósnak (1518–1566) *[sic!]* a hadizsákmánya

volt. Ő Szigetvár hős védelmezőjeként (1566) vált híressé, melynek ostroma idején I. Szulejmán török szultán (1494–1566) is elhunyt. Ennek a gyönyörű szablyának a fa hüvelyét barna bársonnyal vonták be. A markolatához hasonlóan a fa hüvelyt is egy ezüst foglalattal erősítették meg, amelyet aranyozással, valamint csiszolt drága- és féldrágakövekkel díszítettek.”²⁷

A nemzetközileg is ismert fegyvertörténész, Vladimír Dolinek szintén egyértelműen Zrínyi (VII.) Miklóshoz köti a díszes szablyát: „Csak három fegyver azonosítható egyértelműen a Zrínyi család fegyvertárából... Mindenekelőtt Zrínyi Miklós szablyája, gazdagon díszítve drágakövekkel és féldrágakövekkel, keresztvasa, markolatgombja és hüvelye aranyozott ezüstből készült, gravírozott virág- és geometriai ornamentumokkal. A fegyvert a 17. század közepére helyezik, azaz Zrínyi (VII.) Miklós birtokában volt, egy török eredetű, a 16. századból származó régebbi pengével, amely a dédapja, Zrínyi (IV.) Miklós háborús zsákmánya.”²⁸

Zrínyi Miklós szablyája

A szablya pengéjének díszítése

ZRÍNYI-CÍMERES PUSKÁK

Ezek a puskák nem a tárlóban, hanem a folyosón voltak elhelyezve. Ez a tény nem erősíti feltevezésünket, hogy a tárlóban a Zrínyi-javakat helyezték el. Nehezen elképzelhető, hogy a két fegyver, amelyeken egyértelműen azonosítható a Zrínyiek címere, elkerülte volna a tárló rendezőinek figyelmét. Ugyanakkor ismerünk egy leírást, amelyben arra utalnak, hogy a 20. század elején született összeírásokban szerepelnek ugyan az említett fegyverek („Tűzköves puska, Antonio Franzino cső, záron címer”, és „Tűzköves puska, Lazari Cominaz cső, záron címer”), de – a zárleplel található Zrínyi-címer ellenére – a leltárt készítő nem azonosították, nem kötötték a Zrínyiekhez a tárgyakat.²⁹ Így az is előfordulhat, hogy emiatt nem kerültek a tárlóba, a kiemelt tárgyak közé.

Az egyik fegyver csövén a puskaműves neve olvasható: „LAZARI COMINAZ”. A név és a műhely nem ismeretlen hazánkban. Kiemelkedő minőséget jelent és jelentett, amit az is mutat, hogy számos gyűjteményben találunk innen származó fegyvereket.

Az ezredéves országos kiállítás kapcsán készült hadtörténelmi összefoglalóban több helyen is találkozunk a névvel.³⁰ A kiállításon három különböző gyűjteményből kiállított puskák és pisztolyok csövén olvasható a műhely (készítő) neve, összesen 13 fegyveren. Feltűnő a névvariációk nagy száma, amelynek oka további kutatást igényel.³¹ A Zrínyi-fegyveren látható névvariáció ugyanakkor nem fordul elő.

A másik fegyvert a csövön olvasható felírás szerint „ANTONIO FRANZINO” puskaműves készítette.

A Zrínyi család címérével jelzett puskák

A díszes sodronying

A BÍTOVBÓL ELSZÁRMAZOTT FEGYVEREK

A másodikvilágháborút követő években számos, a Zrínyiekhez kötött műtárgy bukkant fel egy svájci műkereskedőnél, aki ebből többet is cserére ajánlott a Magyar Nemzeti Múzeumnak.³² Ezek között volt a tárlóban látható díszes sodronying, melynek fényképe megtalálható a hivatkozott műben.

DÍSZES SODRONYING

Könnyen azonosítható műtárgyról van szó, hiszen a díszítések elhelyezkedése, egyedisége (hiánya) nagyon jellegzetes. „A wöttaui várkastélyból származó Zrínyi-féle sodronying ezüstgyűrűkből szőtt. Magas nyakát és mellkivágását aranyozott féldrágakő-betétes bogláros ka-

pocspárok fogják össze. A gallér, valamint az ing elejének alsó része ezüstcsillagokkal díszített. A mellrészt kisebb-nagyobb ékkőbetétes boglárók borítják.”³³

Az üzlet nem jött létre, így a sodronying további sorsa nem volt ismeretes. Egy 2013-ban írott cikkben bukkant fel újra, de már, mint a Philadelphia Museum of Art tulajdona.³⁴

A Múzeum online katalógusában, 1977-167-263 szám alatt található sodronyingról a következőket írják: készítője nem ismert; származási hely: Erdély (ma Románia része); készítésének ideje: 1550–1600 körül; leírása: ezüstözött rézötvet, aranyozott rézötvet díszekkel, színezett üveg; méretek: magassága 83,3 cm, szélessége a vállaknál 57 cm, mellkas körmért 127 cm (állványra függesztve), tömege 6433,7 g; adományozó: Carl Otto Kretschmar von Kienbusch, 1977.

Érdekessége a leírásnak, hogy abban nem említik, mint a Zrínyiekhez köthető tárgyat. Terjanian már idézett cikkében viszont úgy fogalmaz, hogy valószínűleg Zrínyi Miklósnak készült, de ezt nem látja bizonyítottnak. Az ő leírása szerint a sodronying: „Egy testes férfi számára készített – ceremóniákra használt – páncéling, (Erdély 1590–1630 körül), egyike a néhány ismert példánynak, a fegyverkovács szakma mesteri darabja. Hosszú ujjja van, összeszegecsezt gyűrűkből álló fonatból, anyaga ezüstözött sárgaréz. Alsó szegélyén és az ujjak végén tiszta sárgaréz, az ing nyakánál, a könyökénél, acsípőn nyílásokkal ellátott. A mellrészén aranyozott sárgarezet használtak. Az ing alsó részén aranyozott sárgaréz csillagok vannak, a mellrészen azok nagyobbak, pajzsdísz formájuk van, és öntött üveget is tartalmaznak. Ezért mind a kivitelezés, mind pedig a tárgy állapota igen figyelemreméltó. Szokatlan tény, hogy az ing bizonyos számú láncszemének kerek a keresztmetszete, így azok másként verik vissza a fényt, mint a többi láncszem, amelyek laposak. Mindkét különböző láncszem-típust úgy dolgozták bele a fonásba, hogy azok dekoratív szalag és szív mintát képeznek, központi része a mellkason és a háton, valamint a testen deréktól lefelé oszlik el. Hasonló, ezüstözött sárgarézből készült páncélingeket őriznek Budapesten (a Nemzeti Múzeumban), Kolozsváron (Muzeul National de Istorie a Transilvaniei), Krakkóban (Zamek Królewski na Waweln), és Bécsben (Heeresgeschichtliches Museum). Mindegyik különbözik alakjában, szerkezetében és díszítettségében, mind egymástól, mind pedig az itt tárgyalt példánytól. Sokáig azt feltételezték, hogy mindegyik ilyen páncéling a 17. századi Erdélyben készült.

Egy nürnbergi páncélkészítő 1590-es írásában egy hasonló páncéling készítését kérelmezi, melyet II. Rudolf osztrák császár (1552–1596) a török nagyvezírnek akart ajándékozni. Mindez azt mutatja, hogy a hasonló jellegzetességekkel bíró páncélingek Németországban már a 16. század végén ismertek voltak és időnként készítettek is ilyeneket. A csak ceremóniákra használt páncélingeket különösen Magyarországon és a kapcsolódó területeken kedvelték, és úgy tűnik, kizárólag a főnemesek bírtak ilyenekkel. A philadelphiai darab valószínűleg valamilyik Zrínyi gróf számára készült. Ezt az állítást a páncéling minősége és származása támasztja alá, bár ez jelenleg nem igazolható, mivel a Zrínyi Fegyvertár inventáriumának őrzési helye ismeretlen.”³⁵

Utóbbi megállapítást cáfolja egy 2010-ben publikált tanulmány, amelyben fényképet közölnek egy 1906-ban készült bitovi jegyzékről, amelyben egyértelműen Zrínyi sodronyinge szerepel a felsorolás élén. Mivel másik sodronyingről nem tudunk ebben az időben, és a becsült ára is igen magas a többi műtárgyhoz képest, okkal tételezhetjük fel, hogy az eddig tárgyalt díszes drótingról van szó. Ezt bizonyítja az is, hogy 1914-ben a már említett tárlóról szóló leltárban Zrínyihez kötik az abban található egyetlen sodronyinget, immár hatszoros áron számolva.³⁶

A díszes sodronying dr. Herbert Liersch (születésének és halálának időpontja nem ismert) gyűjteményében volt 1965-ig, majd a Fischer Galéria adta el magánúton 1965. augusztus 25-én.

LÁMPÁS PAJZS

Dolinek egyértelműen a Zrínyiekhez köti ezt a pajzsot: „...a kép jobb felső részében Zrínyi Miklós pajzsa.”³⁷ A 161. oldal mindkét fényképén jól azonosítható a kézvédővel egybeépített pajzs. Ez az egyik határozott utalás arra, hogy a Zrínyiekhez köthető tárgyról van szó, de sem forrást, sem magyarázatot nem csatolt a szerző.

Terjanian részletesen foglalkozik tanulmányában a lámpás pajzssal, melynek leltári számát is megadja (Philadelphia Museum of Art 1977-167-769): „Időnként lámpás pajzsnak nevezik, amely egy kerek, balkezes lemezkesztyűvel ellátott kerek tárcsából és egy lámpából állt. Eredetileg a pajzsot és a kesztyűt acél csúcsokkal és egy hosszú pengével látták el, utóbbi a pajzs belső oldalára erősítették, és kinyúlt viselőjének keze felett, hogy az használhassa kardját. A koncentrikus bordákat és vágásokat a külső részen, valamint a fogszerű nyúlványokat a peremen arra találták ki, hogy egy ellenséges kard vagy tör pengéjét megfogják és eltörjék. A pajzs felső részén, egy zsanéron egy fej-elzárót építettek be, amely lehetővé tette, hogy egy belülről odaerősített lámpa fényét vagy elfedjék, vagy láthatóvá tegyék. A pajzs belsejét vörös bársonnyal bélelték ki, melyet időközben barna színűre fújtak le. A pajzs egykori festéknyomokat tartalmaz.

Ezen kombinált fegyverek kevés ismert példányát Bécsben (Kunsthistorisches Museum, Hofjagd- und Rüstkammer, leltári szám: A 384), Brüsszelben (Musée Royal d l’Armée et d’Histoire Militaire, leltári száma: III:6), Párizsban (Musée de l’Armée, leltári száma: I:52), Szent-péterváron (Ermitázs, leltári száma: Z. O. 6344)

őrizik. Nagyon hasonlókat ábrázolnak a 17. századi flamand festményeken, mint például David Teniers II. és Jan Van Kessel I. faliszőnyeg vázlatán (1663 körül), amely ma Madridban található (Museo Thyssen-Bornemisza, leltári száma: 389). Ezeknek a szokatlan, mind a 16. század végéről származó pajzsoknak a pontos funkciója bizonytalan, valószínűleg a közelharcban vethették be azokat, pl. egy citadella ostroma alkalmával.”³⁸

A lámpás pajzs a Fischer Galérián keresztül kelt el Luzernben, az 1965. június 23-án tartott aukción, ahol a 107-es árverési számot viselte.

KERÉK PAJZS

A tárlóban látható kerek pajzs története sem átlagos. Kalmár János szerint Zrínyi Miklós díszfegyverzetének része, együtt egy sisakkal és egy mellvérttel.³⁹ Utóbbiakról sem fénykép, sem további információ nem áll rendelkezésünkre, ma már csak a pajzs azonosítható. Egy kerek kovácsoltvas pajzsról van szó, amely a 16. században készülhetett. Olasz munka, nemesfém berakással, a szélen körbefutó mezőben indadísszel. A belső mezőben Mars és Venus alakja, a háttérben városfallal megerősített város képe látszik.⁴⁰

A pajzs ma a Philadelphia Museum of Art tulajdona, 1977-167-766 sz. alatt szerepel az online katalógusban. A következőket írják róla: készítője nem ismert; származási hely: Olaszország; készítésének ideje: 1550 körül; leírása: domborított, vésett és barnára antikolt acél, ezüsttel és arannyal díszítve, sárgaréz, bőr és bársony; méretek: átmérő 60,8 cm, tömege 4540 g; adományozó: Carl Otto Kretzschmar von Kienbusch, 1977.

A leírás nem utal a Zrínyiekre. Kalmár mellett Terjanian is foglalkozik a pajzzsal: „A pajzs domborított, gravírozott és mintákkal díszített acél, a külső oldalán arannyal és ezüsttel bearakott, a belső oldala pedig bőrrrel és bársonnyal bevont. A pajzs 1560-ra datálható és a luxus fegyverekhez tartozik, melyek Milánóból származnak és ünnepségeken viselték őket. A pajzs közepén Mars, Vénusz és Ámor van egy ligetben, egy folyó partján, a háttérben egy város. Az alakok elég nagyok ahhoz, hogy távolabbról is felismerhetők legyenek. Az arany és ezüst különböző kombinációit láthatjuk, amelyek azt a célt szolgálják, hogy az ábrázolt kép formáit minél jobban visszaadja. A pajzs kerete – mely két lemez szegecselésével készült, finoman megmunkált.”⁴¹

A kerek pajzs megtalálható a Kienbusch-katalógusban is, 293. sorszámon: „Kerek pajzs – milánói eredetű, a XVI. század közepéről.

Egyike azoknak a ceremoniális célból készült pajzsoknak és sisakoknak, amelyeket minden kétséget kizáróan Milánóban készítettek a XVI. század közepén. Bár sok milánói fegyvermester neve ismert ebből az időszakból, mégis a Negroli család tagjain kívül – akik néha kézjegyükkel és dátummal is ellátták munkáikat – keveset neveznek meg név szerint közülük. Ennek a tárgycsoportnak a jellegzetessége, amire Laking hívta fel először a figyelmet (European Armour, IV, pp. 223., ill.) a tetszetős szőlőminta, arany lapba bevésve.

Ennél a példánynál a pajzs szélén, a bacchánsnő alak szoknyáján és a fák törzsén jelenik meg.

A kerek pajzs

A pajzs Zrínyi (IV.) Miklósé (1508–1566), a híres magyar hadvezéré volt, akit a törökök ellen harcolva, Szigetvár ostromakor ölt meg. Zrínyi sisakja, mellvértje és pajzsa családi örökségként került a Wlaschim és Daun családokhoz. A formája konvex, dombornyomott mintáján egy, a pajzsára támaszkodó harcos látható, antik páncélban, karjával a bacchánsnő körül, aki pedig egy thyrsus-t tart. A harcos páncélja ezüst, rajta lazán kúszó szőlővesszőkkel aranyból; a bacchánsnő ruháján szőlőlevél található, szintén aranyból. A harcos mögött egy íjat tartó kupidó (Ámor) található. A háttérben egy falal körülvett város látható, amely körül folyó kanyarog. A fák közt kastélyok, villák és majorságok láthatók. Az előteret virágok, fűszálak és egy patak töltik ki. Az alakok kidomborodnak a felületből, és a jelenet gazdag damaszkuszi (arany) díszítéssel ellátott. A felület további része barnára antikolt, feltehetően kék volt. A keret különálló, két részből áll és rá van lapolva a középső panel szélére. Metszett, arany mintáján lazán kúszó virágos szőlővesszők fonnak körbe madarakat és bőségszarukat; ezeket nyolc, vésett, egymásba fonódó csomókat mintázó és az ezüstözött háttéren arannyal kiemelt medalion szakít csak meg. A bársony bélésen egy sor szegecs található, amelyet restauráltak. A szíjakat szintén restaurálták.

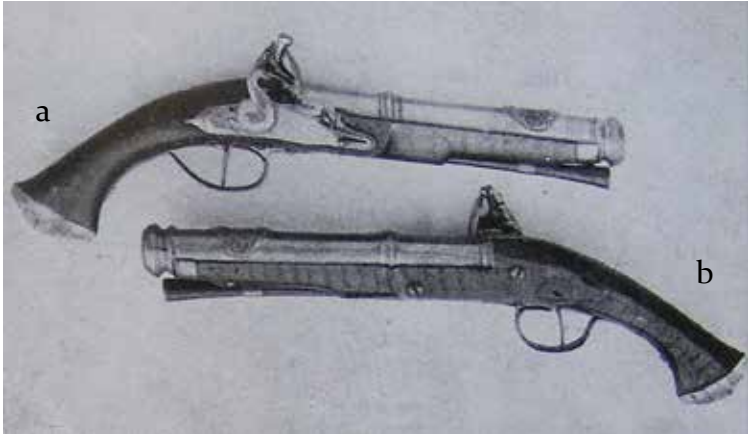
Ilyen típusú pajzsokat a világ legtöbb nagy fegyvergyűjteményében találhatunk. Általában egy darabból készülnek, a keretük ugyanúgy dombornyomott, mint a központi rész; de keret nélkül is megtalálhatók. Mindkét fajtára látható példa a Musée de l'Armée-ban (I 81 és 63; Niox, pls. XLVI és XLIV).⁴²

A kerek pajzsot a Blumka Galériának adták el 1950-ben.

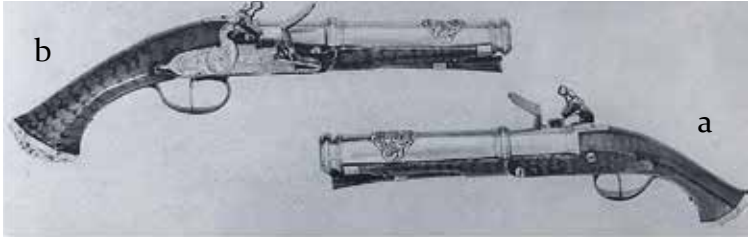
PISZTOLYOK

A már sokszor említett tárlóban nem azonosítható, de két hasonló – Zrínyiekhez köthető – pisztolyról és egy karabélyról is szólnak a leírások. Elsőként Kalmár írt a fegyverekről, melyeket egy svájci kereskedő ajánlott fel a Magyar Nemzeti Múzeumnak csereüzletre, a háború utáni években.⁴³ Kalmár a következőket mondja: „Feltűnő jelenséggé említhetjük meg a pisztolypár és a karabély szokatlanul vastag csövét, amely az ilyenfajta díszes fegyvertárgyaknál érthetetlennek tűnik. Még feltűnőbb, hogy a pisztoly-ágyazatok hullámos vonalakkal festettek, nem pedig a szokásos módon vésett, vagy faragott díszítésűek. A kovás gyújtószerkezet meglehetősen korai alkalmazását figyelhetjük meg ezeken a tűzifegyvereken. Ebben a korban még szélteben a keréklakatos gyűjtás volt otthonos. A lakatlemezen »Matthias Brants, Neustadt« fegyvermester bevésett nevét olvashatjuk. A csövek elő részén, egy-egy plasztikus keretű medalionban, a költő Zrínyi jelmondatát találjuk: SORS BONA NIHIL ALIUD (Jó szerencse, semmi más). A cső hátsó harmadában a torkolathoz hasonlóan tagolt, plasztikus gyűrűdísz veszi körül.”⁴⁴

Terjanian is foglalkozik ezekkel a fegyverekkel. Ő így ír: „A nemiesti gyűjteménybe tartozott két kovás pisztoly. Mindkettőnek vastag aranyozott sárgaréz csöve van, rajta díszítés, felirati mező, leveles indás díszítés és a Zrínyi család jelmondata. A lakatszerkezet acélból készült, virágokkal díszített és a készítő nevét tartalmazza: Mathias Brants Nevstat. A farész színezett, szép erezzel, valószínűleg juharfa gyökér.

KALMÁR 1965 15

KIENBUSCH 1963 310 és CLV

1977-167-851a PMA

TERJANIAN 2013 116

1977-167-851b PMA

A pisztolyokról készült fotók⁴⁶

A gyűjtemény további darabja egy rövid muskéta hasonló díszítéssel, aranyozott sárgaréz csővel, a jelmondattal, egy pajzzsal, rajta a Zrínyi-címer és a felirat COMES NICOLAUS PERP: A ZRINYI. Azonos virágdíszes lakatszerkezettel, rajta a készítő neve: Anthon Bolken. A farésze hasonlóan színezett. A feliratok és a díszítések alapján a fegyvereket 1660-ra lehet datálni, Zrínyi Miklós fegyvertárából. A csöveget helyben ágyaszták és látták el importált lakatszerkezettel.”⁴⁵

A látszólagos hasonlóság mellett is jól megkülönböztethető a két fegyver. Egyrészt eltérő a fa mintázata, másrészt a lakatlemezen is látható eltérések vannak. Összehasonlíthatóak a fegyverekről készült – különböző forrásokban közölt – fényképek.

A már említett Kienbusch-katalógus is tartalmazza a két pisztoly fényképét. Ezeken is azonosíthatóak azok az apró eltérések, amelyek a pisztolyokat megkülönböztetik egymástól. A katalógus leírása szerint: „686. számon egy pár kovás pisztoly – Német eredetű (Neustadt-i), 1680 körül.

A diófa markolatok sötétbarna, hullámos mintákkal vannak festve. A markolat alján hat-szögletűek, és egy erőteljesen kitüremkedő vonal húzódik az előagy túlsó oldalán. A cső sárgaréz, a markolat alján dombornyomott, groteszk fejek láthatók. A zárszerkezet világos színű acél, vésett pontokkal és vonalakkal díszítve. Mindkét lap közepén írás található MATHIAS BRANTS/NEVSTADT szöveggel. A súlyos, sárgaréz, mozsárszerű csövek esztergáltak, rajtuk három helyen gyűrűvel, a csószájnál, valamint a cső közepén és végén is. Hosszú, a csövek hosszának a feléig terjedő kamra van kialakítva a patronnak, majd a furat kiszélese-

dik, hogy beleférjen a nagy űrméretű lövedék. A csövek első harmadában egy réz pajzs található, rajta domború maszk- és levélmintával, valamint szalagdíszítéssel, melyek a SORS / BONANIHIL / ALIVD mottót fogják keretbe. Az egyszerű acél sátorvasak elég nagyok ahhoz, hogy beférjen kettő ujj, ezzel ellensúlyozva a cső tömegét. Sárgaréz végű diófa töltővessző is tartozik hozzájuk. Az egyik pisztoly sátorvasa elhajlott. Gyűjtemény: Heinrich, Haugwitz-Namiest grófja.”⁴⁷

A pisztolyokat közvetlenül a Blumka Galériának adták el 1950-ben. Ma a két pisztoly a Philadelphia Museum of Art gyűjteményében található.

KARABÉLY(OK)

Talán a legtitokzatosabb sorsa ennek a fegyvernek van. Először Kalmár írásában találkozunk vele, hiszen már a pisztolyok leírásánál utal a karabélyra is: „Feltűnő jelenséggént említhetjük meg a pisztolypár és a karabély szokatlanul vastag csövét”.⁴⁸

Ezt követően azt írja: „A karabély vastag csövén ugyancsak megtaláljuk az utolsó harmadában az erőteljes plasztikus gyűrű-dísz, sőt még célgömb, illetőleg irányzék is helyet kapott. Az előrészen a pisztolyéval azonos medaillont látunk, a Zrínyi-jelmondat szövegével. A cső közepén leveles korona alatt barokkos ízlésű keretben a Zrínyi-címer toronyos várfalát látjuk, s ennek ormán hatágú csillag ragyog.”⁴⁹ Az ismert Zrínyi-címer ábrázolásoknál két csillagot találunk, mégpedig a torony oldalainál egyet-egyet, lebegő helyzetben. A címer alatti mondatszalagban a következő szöveg olvasható: ...S PERP. A

ZRIN. (Nicolaus Comes Perpetuus a Zrin). A lakatlemezen bevésve Anthon Baker fegyvermester nevét olvashatjuk.”⁵⁰

Érdemes kiemelni azt a képen látható jellegzetességet, melyet már a pisztolyoknál is kiemelt a szerző: „a diófa markolatok sötétbarna, hullámos mintákkal vannak festve”. A karabély esetében nem állítjuk, hogy a fegyver fa részei diófából készültek, de a hullámos díszítés igen szembeötlő. Ennek a későbbiekben még lesz jelentősége.

Kalmár egy későbbi művében is közli ezeket a képeket, de a hozzá tartozó leírás már nem teljesen ugyanaz: „A vötteai várkastély Fegyvertárában őrzött Zrínyi-féle karabély és pisztolypár csövén a XVII. századi török hatást figyelhetjük meg. A bronzból öntött csövek szokatlanul nagy méretűek, a torkolatnál és hátsó harmadukban erőteljes, plasztikus gyűrű fut körül. A csövön öntött, plasztikus medaillonban Zrínyi Miklós jelszava olvasható: SORS BONA NIHIL ALIUD. A karabély csövén a jelmondaton kívül a Zrínyi-címer díszlik.”⁵¹ Sajnos az nem derül ki, hogy a korábbi közléshez képest megadott új információk honnan származnak.

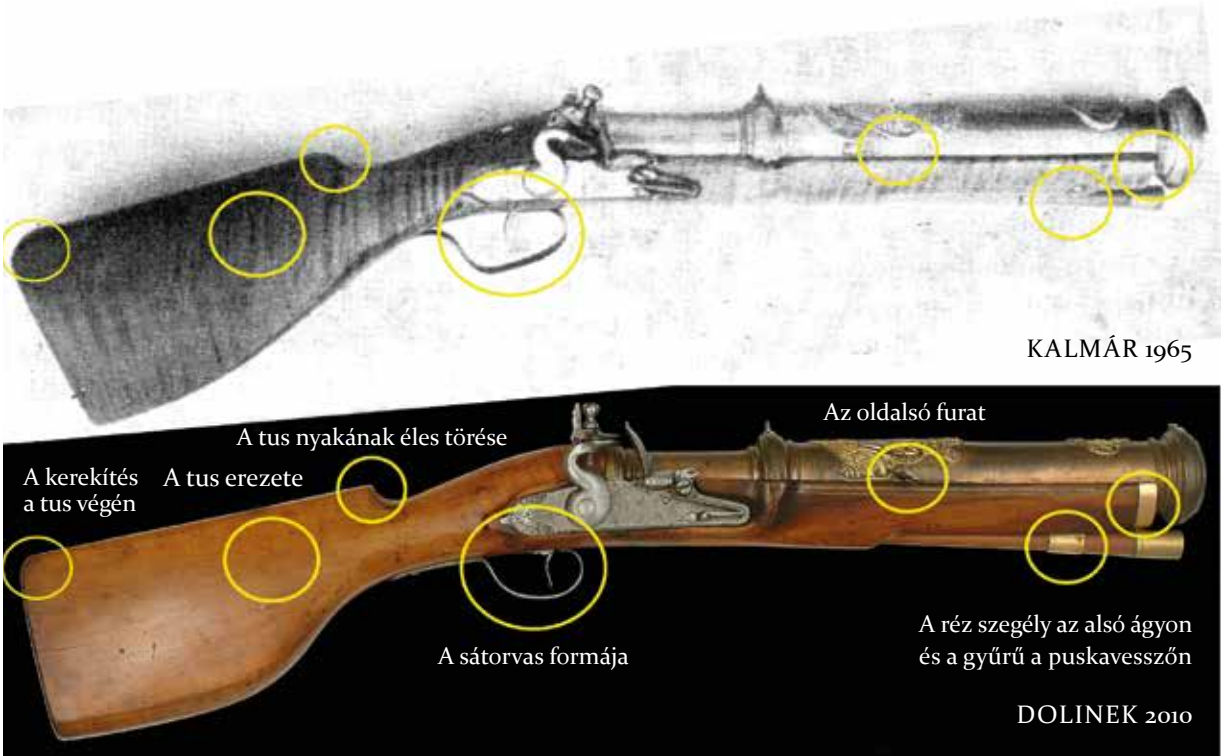
A karabély kérdésével részletesen foglalkozik Dolinek is, korábban már említett tanulmányában. 1999-ben a neves fegyvergyűjtő, Henk Visser kereste meg néhány fotóval.⁵² A fotókon egy Angliában vásárolt karabély látható, melynek véseteit és díszítéseit a holland szakértők nem tudták azonosítani. *(10. kép)* Miután kiderült, hogy a Zrínyi-címer látható a fegyveren, eljutottak Kalmár János könyvéhez, amelyben a hasonló karabély leírása szerepel. A Visser-féle karabélyt a 90-es évek végén vásárolták és első pillantásra megegyezik a Kalmár-féle karabéllyal.

A Henk Visser által megvásárolt karabély csövéből készült fotók⁵³

A karabély 1965. december 1-jén jelent meg a svájci Fischer Galéria aukciós katalógusában, mint „gránátvető”, és el is kelt. Dolinek véleménye szerint ez a karabély megegyezik a Kalmár által leírt fegyverrel, de eltér a Visser által vásárolt hasonló karabélytól. Ha alaposan megnézzük a Kalmár és a Dolinek által közzétett képeket és leírásokat, hajlunk arra, hogy

valóban két különböző fegyverről van szó. A legfontosabb különbség a jelmondat eltérése, ami a Visser-féle karabélyon SORS BONA NIL ALIUD. Mivel a Kalmár-féle karabély ezen részéről nem találtunk képet, ez gyengíti érvelésünket. Ugyanakkor jól láthatóan számos eltérés azonosítható, melyeket lentebb emeltünk ki. A Dolinek-cikkben bemutatott Visser-féle karabélyt újra aukcióba bocsátották 2007-ben, a gyűjtő halála után, 6600 angol fontért (mai áron kb. 2,5 millió forint). A katalógusban a következők szerepelnek a fegyver mellett: „Nehéz, célzótüskével ellátott, eredetileg aranyozott rézötvözet a csöve, amelyet egy erőteljesen kiemelkedő, lépcsős öntési minta oszt ketté. Egy további lépcsős kiemelkedő minta található a vékonyabb kezdetén a csőnek. A cső elülső felén domború aranyozott pajzsdísz látható, melyen felül a »Sors Bona Nil Aliud« mottó, alatta pedig a tulajdonos címere, koronával, va-

Eltérések a két karabélyon

lamint a titulus: »Comes Nicolaus Perp. A Zrin«. A cső felfogatása rövid, szerves részét képezi a fegyvernek és alulról van rögzítve. A zárszerkezetet az »Anthon Bochen« vésett felirattal láttak el, és egy konvex, szintén vésett formában végződik. A konvex formájú elsütő billentyűt belülről egy csavar tartja (A felső részét és a csavart szakszerűen javították). Teljes, formázott, gyümölcsfából készült tussal rendelkezik (apró javítások és repedések láthatók rajta). A tusba csavar és sárgaréz szalagok foglalva, hátul erőteljesen öblösödő formával. A sátorvas lapos és vasból készült. Egy darab sárgaréz végű töltővessző tartozik hozzá. A cső elején lévő sárgaréz szalag és a töltővessző sárgaréz vége későbbi. A zárszerkezeten és a sátorvason minimális felületi oxidáció látható. Hossza 78,1 cm.”⁵⁴

Az aukciós oldalon látható képen jól azonosíthatóan a Visser-gyűjteményben korábban bemutatott karabély látható, melyre egyébként a katalógusban is utalnak.

Terjanian is megemlékezik a fegyverről, amely a Philadelphia Museum of Art leltárában az 1977-167-813-as számot viseli. Ahogy írja: „...Ebbe a csoportba tartozik egy rövid muskéta, hasonló formájú és hasonló módon dekorált nehéz, aranyozott sárgaréz csővel, a Zrínyi jelmonddal, és a Zrínyi-család címerpajzsával, rajta a következő felirattal: »Comes Nicolaus Perp: A Zrinyi«. A szintén virágornamentikával gravírozott acél záron az »Anthon Bolken« aláírás szerepel, a fa tusa hasonlóképpen színezett. A címerek és a feliratok a pisztolyok és a muskéta csövében bizonyítják, hogy ezek a löfegyverek, melyek stílusuk alapján kb. 1660-ra datálhatók, Zrínyi Miklós egykori fegyvertárából származnak. A csöveket fa foglalatba helyezték és import zárral szerelték fel.

Látható eltérés a Zrínyi-jelmondatban

Anthon Bolkenről más nem ismert, csak az, hogy neve egy nagyon hasonló rövid csövű muskéta zárján is szerepel, amely valaha Zrínyi tulajdonában volt, és később a Henk-Visser-gyűjteménybe tartozott.”⁵⁵

Sikerült beszereznünk a hivatkozott katalógust, így közvetlenül is olvashattuk az abban lévő fegyver leírását. A Visser-gyűjteményben a 806. szám alatt a következő olvasható:

„Kovaköves muskéta, Anthon Bochentől, körülbelül 1670-ből. Teljes hossza: 783 mm. Csőhossz: 398 mm. Űrméret: 39,5 mm.

Lakat: Lapos, letört (szélű) felületekkel, de lépcsőzetes, lekerekített véggel, nyelv formájú acélal és serpenyőfedéllel, lekerekített kaskas-pofákkal, a lakatlemez véssett növény és virágmintákkal és Anthon Bochen felirattal.

Cső: Sárgaréz, masszív (nehéz) kialakítás. Hengeres formájú, de sokkal keskenyebb a csőfar és három, erőteljes foglалvány karika található rajta, a csőfar elején és végén, illetve a csőszájnál is. V-alakú irányzék található a középső foglалvány karikán és bevágásos irányzék az első foglалvány karikán. Menetes furat található a cső jobb oldalán, ahová szárnyas tű illeszthető, a csövön keresztül, merőlegesen. Címer és kísérei találhatók a cső tetején. A címer egy koronázott pajzsból áll, melyet függőlegesen két részre osztottak, ahol a bal oldalon két szárny, a jobb oldalon pedig egy középkori torony található, alatt pedig a szöveg: *nicolaus perp ; A : zrin*. A kíséron a szöveg pedig: *sors . bona nil . aliud*.

Markolat: Faragott, a tus vége egyenes, az alja konvex formájú, a szélein hajlított, rézszál berakással.

Szerelvények: Sárgarézből és lapos formájúak, kivéve a sátorvasat, ami vas. Szerelvények részei: első gyűrű, egy darab hengeres töltőveszű cső, sárgaréz véggel.

Megjegyzések: A fegyvermester *Anton Bochen* más forrásokból nem ismert. A címer és a szöveg *comes nicolaus perp ; A : zrin*, valamint *sors. bona nil. aliud*. a Zrínyi nemesi családhoz köthetők (a horvát Zrin városából), akik fontos szerepet játszottak a Balkánon a késő középkorban és ezt követően. A mottójuk a „jó szerencse, semmi más”, latinul „Sors Bona Nihil Aliud” volt. (Információk: D. W. Bailey)”⁵⁶

Szeretnénk felhívni a figyelmet arra, hogy Terjanian véleménye szerint is két különböző fegyverről tudunk, amely a Zrínyiek gyűjteményébe tartozott. Tanulmányunk szerkesztése idején sikerült bizonyító erejű fényképet szereznünk a Philadelphia Museum of Art gyűjteményében lévő fegyverről.⁵⁷ Ezen – más eltéré-

sek mellett – egyértelműen olvasható a Zrínyi-jelmondat: „Sors Bona Nihil Aliud”.

A karabély (1977-167-813) a Fischer Galérián keresztül kelt el egy aukción Luzernben, 1965. december 1-én, ahol a 7-es árverési számot viselte.

NEMEZSÜVEG

A korábban mutatott tárló fotóján (161. o.), a jobb alsó sarokban látható az a nemezsüveg, melyet Kalmár egyértelműen a Zrínyi-javak körébe sorol, de nem indokolja, hogy miért. Ahogy írja: „A tompolt nemezsüveg magas tővel készült, felhajtott karimája csákósra vágott, s hímzett skófumos virágornamenssel és indadísszel borított. A hímzést selyemszálakkal végezték, magyaros ízlésben. A nemezsüveg a XVII–XVIII. században általánosan használt, jellegzetesen magyar fejfedő viselet volt, azonban nem úri használatban találjuk ezeket, hanem inkább előkelőbbek udvarában szolgálatot tévőknél, hajdúknál, huszároknál. Ha valóban Vötteauból származik a fent leírt süveg, úgy nem kétséges, hogy a Zrínyi-javak közül való.”⁵⁸

A nemezsüveg története nem ismert, de felbukkan Terjanian tanulmányában is, melyben tulajdonosként a Philadelphia Museum of Art szerepel, 1977-167-1979 leltári számon. Az ő leírásában: „Namiestből származik még egy magas, fekete nemezsüveg a 17. századból. Valószínűleg ez is a Zrínyiek tulajdona volt. A süveg peremén virágos szalag fut, ezüsttel hímézve. Ez egy különösen ritka darab, mert egy korai formája a huszár fejfedőknek.” Indoklást ő sem fűz megjegyzéséhez.

A nemezsüveg a Fischer Galérián keresztül kelt el egy aukción Luzernben, 1966. november 30-án, ahol a 105-ös árverési számot viselte.

A nemezsüveg fotói látható eltéréssel a mintás szalag rögzítésében

ÖSSZEGZÉS

A Zrínyiek tárgyi örökségéből ma már kevés azonosítható. A Zrínyi család könyvtárának maradéka Zágrábban,⁵⁹ Zrínyi (IV.) Miklós díszszablyája, sisakja és mentéje Bécsben,⁶⁰ puskaportartója Keszthelyen, számos tárgy Philadelphiában. A család jelentős gyűjteménye szétszóródott, azok megtalálása, azonosítása szinte megoldhatatlan feladat.

Tanulmányunkban arra vállalkoztunk, hogy a Csehországba került, Zrínyi-örökséghez köthető fegyverek és tárgyak sorsát mutassuk be. A helyszínen tanulmányoztuk a Bítovban lévő gyűjteményt, benne a Zrínyiekhez köthető szablyát és két puskát. Kutatásaink során több – magyarul soha nem ismertetett – forrást találtunk, benne publikációkat, aukciós katalógusokat. Áttekintettük a Philadelphia Museum of Art elektronikus katalógusát, a Visser-katalógusokat, felvettük a kapcsolatot több neves külföldi szakemberrel. Nem könnyítette meg a kutatást, hogy a bemutatott fegyverek egy része azonosíthatatlan időben és úton cserélt gazdát. Jelenlegi ismereteink szerint ma már a Bítovban található fegyverek egy részének korábbi tulajdonosai sem azonosíthatóak, mert a leltárok megsemmisültek vagy hiányosak.

A kutatást nem tekintjük lezártnak. Egyrészt a Zrínyiekhez köthető fegyverek egy részének fellelési helyéről nem kaptunk megerősítést, másrészt a fegyverek mellett további, a családhoz köthető tárgyak bemutatása is hátra van. Biztosak vagyunk abban, hogy a módszeres kutatás további eredményeket hoz, gazdagítva a Zrínyi-irodalmat.

Zrínyi Miklós mint vadász, 1896

Bibliográfia és a Jegyzetek rövidítései

Aspects of Dutch Gunmarking. Zwolle, 1977, Waanders Publishers.

BŰŽEK–JAKUBEC–KRÁL
Václav Bůžek – Ondřej Jakubec – Pavel Král:
Jan Zrinský ze Serynu. Životní příběh posledních Rozmberků. Praha, 2009, Nakladatelství Lidové noviny.

BŰŽEK
Václav Bůžek: Zrínyi János a Cseh Királyságban. In *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról.* Szerk. Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József. Budapest, 2017, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 277–288.

CZAJKOWSKI
Petr Czajkowski (ed.): *Arsenal Treasures of Castles and Chateaux.* Brno, 2017, National Heritage Institute, 398.

DOLINEK
Vladimír Dolinek: Zbraně Zrinských a hrad Bítov: Monografie Střelecké revue. *Střelecká revue*, 42 (6) 2010, 43–55.

DOMINEK
Jan Dominek: *Pruvodce podyjím.* Brno, 1923, Zemský cizinecký svaz.

GYULAI–HORVÁTH–TURBULY
A muraközi uradalom gazdasága és társadalma a 17–18. században. Válogatott források. Vál., s. a. r., bev. és a mutatókat készítette Gyulai Éva – Horváth Zita – Turbuly Éva. Zalaegerszeg, 2010, Zala Megyei Levéltár /Zalai Gyűjtemény 68/.

HAUSNER 2007
Hausner Gábor: Zrínyi Ádám. In *A Zrínyiek a magyar és a horvát históriában.* Szerk. Bene Sándor – Hausner Gábor. Budapest, 2007, Zrínyi Kiadó, 165–180.

HAUSNER 2012
Gábor Hausner: Posljednji obitelji Zrinski: grof Adam Zrinski (1662–1691). In *Susreti dviju kultura. Obitelj*

Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti. Ured. Sándor Bene – Zoran Ladić – Gábor Hausner. Zagreb, 2012, Matica Hrvatska, 447–462.

HAUSNER–NÉGYESI–PADÁNYI
Hausner Gábor – Négyesi Lajos – Padányi József: Novi Zrin u svjetlu izvora i istraživanja terena. In *Susreti dviju kultura. Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti.* Ured. Sándor Bene – Zoran Ladić – Gábor Hausner. Zagreb, 2012, Matica Hrvatska, 189–218.

KALAUZ
Kalauz a régiségtárban. 15. bővített kiadás. Budapest, 1912, Magyar Nemzeti Múzeum, 203.

KALMÁR 1965
Kalmár János: *Zrínyi fegyverek.* Pécs, 1965 /A Janus Pannonius Múzeum füzetei 7/ 42.

KALMÁR 1971
Kalmár János: *Régi magyar fegyverek.* Budapest, 1971. Natura, 430.

KIENBUSCH
(Carl Otto) Kretzschmar von Kienbusch: *The Kretzschmar von Kienbusch Collection of Armor and Arms.* New Jersey, 1963, Printed at Princeton, 762.

KLANICZAY
Klaniczay Tibor (szerk.): *A Bibliotheca Zriniana története és állománya.* Budapest, 1991, Argumentum Kiadó – Zrínyi Kiadó /Zrínyi-Könyvtár IV/.

KOVÁCS S.
Kovács S. Tibor – Négyesi Lajos – Padányi József: Zrínyi-szablyák. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2018/1. 3–27.

KÖVÉR
Kövér Lajos: Jacobus Tollius magyarországi mozaikjai. *Aetas*, 28. évf. 3. sz. (2013) 5–23.

LAROCCA
Donald J. LaRocca: Carl Otto Kretzschmar von Kienbusch and the Collecting of Arms and Armor in America. *Philadelphia Museum of Art Bulletin*, Vol. 81, No. 345, Kienbusch Centennial (Winter, 1985). 2-4-24.

LASZOWSKI

Emil Laszowski: *Adam grof Zrinski 1662–1691.*

Biografska studija. Predavanje a Družbi 12. V. 1937.

Zagreb, 1937, Posebni otisak Vjesnika kr. držav. arkiva N. S. VII.

MAJLÁTH 1891A

Majláth Béla: A Nemzeti Múzeum sodronyos

pánczéljai. *Archaeologiai Értesítő*, 1891, 125–135.

MAJLÁTH 1891B

Majláth Béla: Zrínyi Miklós a költő ereklyéi Vötteau-ban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1891, 265–271.

NÉGYESI–KOVÁCS S.–PADÁNYI

Négyesi Lajos – Kovács S. Tibor – Padányi József:

Sablja Sigetskog Nikole IV. Zrinskog. *Podravina.*

Casopis za multidisciplinarna istrazivanja, 2017, 43–58.

PADÁNYI–ONDRÉK

Padányi József – Ondrék József: Examining lead bullets from the siege of Novi Zrin in 1664. *Journal of Conflict Archaeology*, 2019, 58–77.

PROKOP

August Prokop: *Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung: Grundzüge einer Kunstgeschichte dieses Landes mit besonderer Berücksichtigung der Baukunst.* Wien, 1904, R. Spies & Co., 4. köt. 930–932.

SACH

Jan Sach: Die Geschichte der Waffensammlung in Bítov/Vötteau. In Johanna Haugwitz-El Kalak (ed.): *Die Herrschaft von Namiest im Wandel der Zeiten.* Praha, 2013. Národní Památkový Ústav, 105–111.

SIKLÓSSY

Siklóssy László: *Műkincseink vándorútja Bécsbe.*

Budapest, 1919, Táltos Kiadás.

SZAMOTA

Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten, 1054–1717. Összegyűjt. és jegyz. Szamota István. Budapest, 1891.

SZENDREI 1896

Szendrei János (szerk.): *Magyar hadtörténelmi emlé-*

kek az ezredéves országos kiállításon. Budapest, 1896,

Kereskedelemügyi m. kir. minister, 940.

SZENDREI 1905

Szendrei János: A Zrínyieknek tulajdonított emlékek.

Archeologiai Értesítő, 1905, 393–402.

TARNAI

Tarnai Andor: Tanulmányúton Csehszlovákiában.

Irodalomtörténeti Közlemények, 1960, 2. sz. 301.

TERJANIAN

Pierre Terjanian: Waffen und Rüstungen aus Schloss

Namiest im Philadelphia Museum of Art. In Johanna

Haugwitz-El Kalak (ed.): *Die Herrschaft von Namiest*

im Wandel der Zeiten. Praha, 2013, Národní Památkový

Ústav, 112–117.

TOLLIUS

Jacobus Tollius: *Jacobi Tollii Epistolae itinerariae,*

ex auctoris schedis postumis recensitae, suppletae,

digestae, annotationibus, observationibus et figuris

adornatae, cura et studio Henrici Christiani Henninii.

Amstelaedami, F. Halmae, in officina J. ab

Oosterwyk, 1700.

VISSER 1–5

The Visser Collection. Arms of the Netherlands in

the Collection of H. L. Visser. Volume 1 Catalogue

of Firearms, Swords and Related Objects. Part 1

catalogue numbers 1–243. Zwolle, 1996, Waanders

Publishers.

The Visser Collection. Arms of the Netherlands in

the Collection of H. L. Visser. Volume 1 Catalogue

of Firearms, Swords and Related Objects. part 2 ca-

talogue numbers 244–495. Zwolle, 1996, Waanders

Publishers.

The Visser Collection. Arms of the Netherlands in

the Collection of H. L. Visser. Volume 1 Catalogue

of Firearms, Swords and Related Objects. part 3 ca-

talogue numbers 496–758. Zwolle, 1996, Waanders

Publishers.

The Visser Collection. Arms of the Netherlands in

the Collection of H. L. Visser. Volume II Ordnance

Cannon, Mortars, Swivel-guns, Muzzle- and Breech-

Loaders. Zwolle, 1996, Waanders Publishers.

Jegyzetek

1 | TOLLIUS 245–246. A fenti magyar fordítást lásd

SZAMOTA 285–286. Vö. KÖVÉR 8.

2 | KLANICZAY 52–53.

3 | Jegyzékek az eltulajdonított Zrínyi-ingóságokról:

Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten,

Specialia, Zrínyische Akten, fasc. 307. Lásd még Paris

von Spankau által Bécsbe szállított Zrínyi-ingóságok

jegyzéke. Finanz- und Hofkammerarchiv, Hoffinanz

Ungarn, rote Nummer 230. Konv. 1670. augusztus.

fol. 254–259. A bécsi anyagról Oross András levéltá-

ros, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

kiküldöttje nyújtott tájékoztatást. Segítségét ezúton

is nagyon köszönjük. Az elkobzott javakról lásd még

SIKLÓSSY.

4 | KALMÁR 1965 41.

5 | KALMÁR 1965 40–42. Specificatio és Inventarium

et aestimatio. Kamarai különmegbízottak által felvett

leltárak, egyben becslések néhai Zrínyi Péternek a

király számára fenntartott ingóságairól. Csáktornya,

1671. október 30. Magyar Nemzeti Levéltár Országos

Levéltára E 156 U et C (Urbáriumok és összeírá-

sok), Fasc. 101. No. 26. fol. 16, 20. Kiadva: GYULAI–

HORVÁTH–TURBULY 210–229.

6 | KALMÁR 1965 40–42.

7 | LASZOWSKI. HAUSNER 2007. HAUSNER 2012.

8 | MAJLÁTH 1891A 127. KLANICZAY 79.

9 | KLANICZAY 73.

10 | Uo. 78–79. MAJLÁTH 1891A és MAJLÁTH 1891B.

11 | MAJLÁTH 1891A. MAJLÁTH 1891B. SZENDREI 1896.

SZENDREI 1905. SIKLÓSSY. TARNAI. KALMÁR 1965.

12 | Hosszú évek óta kutatjuk a Zrínyi család történe-

tét, benne azt a harcot, melyet évszázadokon keresztül

folytattak a terjeszkedő birodalmak ellen. Korábban

már publikáltuk a szigetvári Zrínyi Miklós szablyájával

kapcsolatos kutatási eredményeinket, és foglalkoz-

tunk Zrínyi-Újvárral és a Muraköz védelme érdekében

épített többi védművel. A teljesség igénye nélkül:

PADÁNYI–ONDRÉK 14. NÉGYESI–KOVÁCS S.–PADÁNYI

16. HAUSNER–NÉGYESI–PADÁNYI.

13 | DOLINEK 2010. TERJANIAN. Vladimir Dolinek szá-

mos fegyvertörténeti könyv és publikáció szerzője,

Pierre Terjanian 2002 és 2012 között a Philadelphia

Museum of Art kurátora, 2012-től a Metropolitan

Museum of Art munkatársa, mindketten a középkori

fegyverek szakértői.

14 | Ezúton is köszönjük Lenka Vánkova, Petr Subik,

Jan Binder, Dirk Breiding, Alojz Flachbart és Kovács S.

Tibor elkötelezett és szakértő támogatását.

15 | A Zrínyi család több szálon is kapcsolódik a cseh

arisztokráciához. Zrínyi (IV.) Miklós (1508–1566),

a szigetvári hős második felesége a csehországi Eva

von Rosenberg grófnő (1536–1591) volt, aki egy fiúval

örvendezettette meg Zrínyit. Az 1565-ben született

gyermek a János nevet kapta a keresztségben. Férje

Szigetvár védelme során lelt hősi halála után az özvegy

fiával együtt előbb Monyorókerékre (ma Eberau),

majd 1568-ban Český Krumlovba (ma Csehország)

költözött. Zrínyi János gyorsan beilleszkedett a cseh

arisztokráciába, 1603-ban feleséget is innen válasz-

tott. Zrínyi János 1612-ben utód nélkül halt meg.

A Vyšší Brod-i kolostor templomában temették el,

a Rosenberg család sírja mellett. Személyes fegyver-

zetét és temetési pajzsát a kápolna falára akasztották.

Sírköve és temetési pajzsa a mai napig ott látható.

BŰŽEK–JAKUBEC–KRÁL 2009. BŰŽEK 2017.

16 | Ösztönzést adott a helyszíni kutatáshoz, hogy

az 1959 őszén odalátogató irodalomtudós, Tarnai

Andor még arról számolt be, hogy „a vár gondnoka

maga is ismeri a Zrínyieknek tulajdonított emlékeket

és nagy becsben tartja azokat”. TARNAI 301.

17 | Találtunk egy arra utaló lábjegyzetet, hogy

Heinrich von Haugwitz (1901–1966) gyűjteményé-

nek egy részét a második világháború utolsó éveiben

Vaduzba (Liechtenstein) szállította. „A fegyverek

eladásából származó bevételből a családunk a háború

után a megélhetését fedezte”. Utóbbit lánya, Johanna

nyilatkozta. TERJANIAN 112. A Museum of Art tulajdonába került – a Kienbusch-hagyaték részeként felsorolt – tárgyakat Carl Otto Kretzschmar von Kienbusch (1884–1976) szerezte meg New Yorkban, a Blumka és a Fischer Galériákból, és az ő tulajdonában voltak 1976-os haláláig. A tárgyak a következő évben, 1977-ben kerültek a Philadelphia Museum of Art tulajdonába.

18 | MAJLÁTH 1891.

19 | Bízunk benne, hogy legalább ezek a tárgyak közvetlenül tanulmányozhatóak Budapesten. Amikor meglátogattuk ebben az ügyben a Nemzeti Múzeumot, azzal szembesültünk, hogy ezek a tárgyak, a négy, bizonytalan datálású, rossz megtartású sodronyinget leszámítva, már nincsenek meg, vagy nem azonosíthatóak. A Nemzeti Múzeum korabeli, tollal írt leltárkönyvében a margóra írt megjegyzésekben arra való utalást is találtunk, hogy a lovagbáb darabjait (amelynek beérkezési idejeként „1891. aug. 27.” van megjelölve) átadták a „Hadi Múzeumba”. Kérésünkre a Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársai megpróbálták ezeket azonosítani, sikertelenül.

20 | DOLINEK 49.

21 | Közli: DOLINEK 51.

22 | TERJANIAN 114.

23 | A díszes sodronying alatt más a pisztolyok állása és a középső mögött egy tör látható a jobb oldali fényképen. Ugyanitt a sodronying bal alsó sarkánál egy kard azonosítható, markolattal lefelé, bal oldalán egy másik kard marokvédővel, és még sorolhatnánk. Valószínűsíthetően a jobb oldali fénykép a korábbi, hiszen jóval több tárgy van benne, mint a másik fényképen bemutatott helyzetben. Ami számunkra igazán fontos, hogy mindkettőn jól azonosítható a díszes sodronying, Zrínyi Miklós díszszablyája és a lámpás pajzs.

24 | Tarnai Andor irodalomtörténész beszámolójában, amelyben 1959-ben Csehszlovákiában tett tanulmányútról számol be, ezt írta: „Námest-ben értesültem,

hogy a Haugwitzok, gazdag fegyvergyűjteményükben, külön szekrényt tartottak bizonyos Zrínyieknek tulajdonított darabok számára. Ezek eredetileg Bítovból származtak, s az ottani kastéllyal együtt jutottak birtokukba. Mikor a námesi kastély állami tulajdonba került – mesélték –, újból Bítovba szállították vissza azokat. A Haugwitzok régi szolgálattevői és a kastély államosítása utáni gondnoka megemlítették, hogy a fegyverekből a legértékesebb darabok 1945-ben eltűntek. A gyűjtemény eredeti állapotáról és a Zrínyieknek tulajdonított fegyverekről már csak fényképeket szerezhettem.” TARNAI 301.

25 | A samsír típusú szablya Perzsiából eredeztethető, erősen görbülő pengéje rendkívül népszerű volt, és ideális pusztító erejű vágások célba juttatására.

26 | CZAJKOWSKI 371.

27 | SACH 110. Az idézett szövegben nyilvánvalóan hibásan szerepel Zrínyi (VII.) Miklós születési dátuma, hiszen 1620-ban született. Ugyanígy téves a Zrínyi (IV.) Miklós születési éve is, hiszen azt 1508-ra teszik.

28 | DOLINEK 49.

29 | Uo.

30 | SZENDREI 1896.

31 | Lazarino Cominazzo; Lazarino; Lazarino Cominazo; Lazaro Lazarino Cominazzo; Lazaro Lazarino; Lazaro Cominazzo; Angelo Lazarino Cominazzo.

32 | KALMÁR 1965 13.

33 | Uo. 15.

34 | TERJANIAN.

35 | TERJANIAN 112.

36 | DOLINEK 51.

37 | DOLINEK 49. Ez némileg ellentmond a szerző korábbi gondolatának, amikor leszögezi, hogy „Csak három fegyver azonosítható egyértelműen a Zrínyi család fegyvertárából”.

38 | TERJANIAN 115.

39 | Kalmár a díszfegyverzettel kapcsolatban PROKOP-ra hivatkozik: 930–932. Ebben a műben olvasható, hogy a két, Zrínyiekhez köthető pajzsot 1884-ben Brnoban, kiállításon mutatták be.

40 | KALMÁR 1965 19.

41 | TERJANIAN 115.

42 | KIENBUSCH 143. A katalógus hivatkozása: „Prokop, Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung. Bécs, 1904, p. 932, fig. 1126; lásd még p. 515, jegyzet 3. Gyűjtemények: gróf Zrínyi Miklós; gróf Wlaschim; Daun grófok; Heinrich, Haugwitz-Namiest grófja.”

43 | Óhatatlanul is eszünkbe jut a rövid közlés a fegyverek eladásáról, amelyre a 17. lábjegyzetben már hivatkoztunk. Tovább erősíti véleményünket, hogy a pisztolypár és a karabély mellett egy sodronying és egy nemezsüveg is a felajánlott tárgyak között szerepelt. Nem véletlen az egyezés, amit a műkereskedő által küldött és Kalmár által közölt fényképek is bizonyítanak: ezek bizony a bítovi gyűjtemény Zrínyiekhez köthető darabjai.

44 | KALMÁR 1965 15.

45 | TERJANIAN 116.

46 | A képen látható – Terjanian cikkében leírt pisztolyok – fényképei a Philadelphia Museum of Art honlapján találhatóak a következő helyeken: https://tinyurl.com/x9szhtc Megtekintve: 2020. május 15.

47 | KIENBUSCH 310.

48 | KALMÁR 1965 15.

49 | A Zrínyi-címerben eredetileg mindig két csillag szerepelt. Azaz, amikor a király engedélyezte, hogy a Zrínyiek címerüket az addigi fekete sas-szárny-pár mellett a kihalt csáktornyai Ernusth család címerével bővíthessék, amely a bástya kőfallal és jobbról-balról egy-egy hatágú arany csillag. Ez a király által jóváhagyott forma. Később magát a címert is következtlenül

alkalmazták, de az egy csillag semmiképpen nem helyes, a vésnők ebben az esetben tévedett.

50 | KALMÁR 1965 15.

51 | KALMÁR 1971 223.

52 | Hinderikus Lucas Visser (1923–2006) holland gyűjtő, családi gyűjteményének becsült értéke 150–200 millió dollár.

53 | Itt szeretnénk megköszönni a Bonhams munkatársainak – David Williams, Andrew Currie és Sasha Thomas – gyors és önzetlen segítségét, valamint a rendelkezésünkre bocsájtott fényképeket.

54 | Forrás: https://tinyurl.com/8ctf578s Megtekintve: 2020. április 16.

55 | TERJANIAN 116.

56 | VISSER 1–5. Katalógusszám: 806.

57 | Megköszönjük Dirk Breiding, a Philadelphia Museum of Art kurátorának segítségét és hasznos információit, melyeket munkánk támogatásához adott.

58 | KALMÁR 1965.

59 | KLANICZAY.

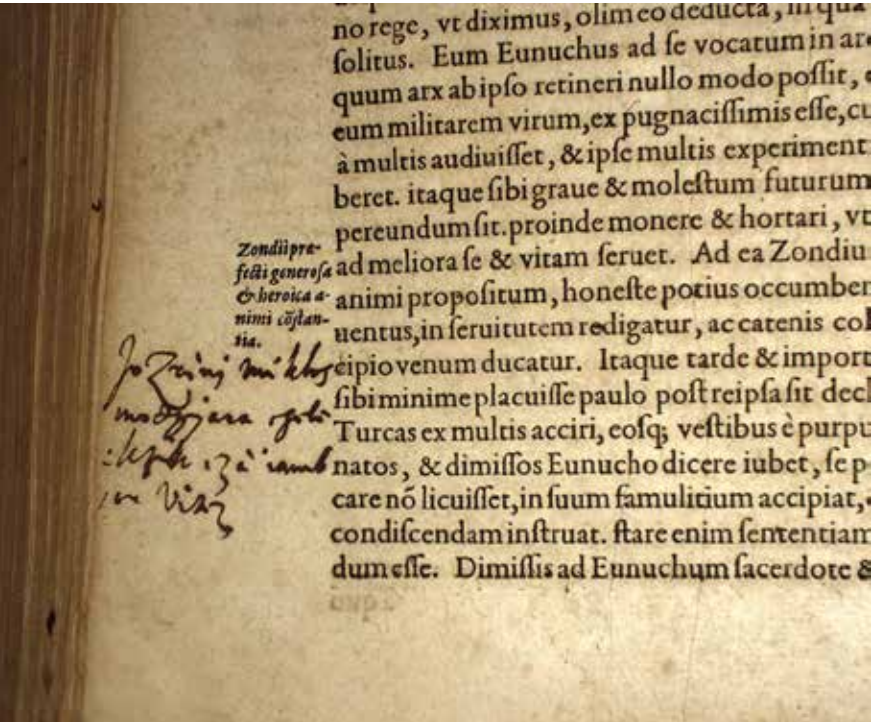
60 | KOVÁCS S.

A KÖNYVGYŰJTŐ ÉS AZ OLVASÓ
ZRÍNYI MIKLÓS*

Szluha László, amikor 1873 nyarán a morvaországi Bítovba (Vötau) látogatott és Heinrich Daun engedélyével megtekintette a család kastélyát, felfedezte a Zrínyi-könyvtárat. Heinrich Daun a költő Zrínyi Miklós fia, Ádám felesége családjának leszármazottja volt. Az 1691-ben Szalánkeménél elesett Zrínyi Ádám özvegyét, Maria Catharina Lambergert ugyanis Maximilian Arnošt z Vlašime vette feleségül, és az ő lányuk ment férjhez a Daun családegytagjához. A csáktornyai Zrínyi-könyvtár így került Morvaországba. Szluha levélben értesítette felfedezéséről Toldy Ferencet,¹ és elkezdődött a könyvtár anyagának vállalása. A Magyar Tudományos Akadémia lemasoltatta az ugyancsak megtalált, 1662-ben összeállított könyvkatalógust, Héliodórosz *Theagenes* és *Chariclia* című regényének Czobor Mihály-féle magyar fordítását² és a Zrínyi-udvar *kéziratos szakácskönyvét*³ is. 1875-ben azonban meghalt Toldy Ferenc, majd 1879-ben Szluha László, akinek legmaradandóbb filológiai tette a könyvtár felfedezése.⁴ 1881-ben Csontos János utazott Morvaországba, de nem tudott a könyvekkel dolgozni, majd 1890-ben elhunyt a tulajdonos Heinrich Daun is. Sem az Akadémia, sem a magyar állam nem lépett a közben eladóvá vált könyvtár megszerzéséért, így a gyűjtemény a bécsi Kende Antikváriumhoz⁵ került, tőle pedig a Horvát Tudományos Akadémia vásárol-

ta meg. Így került a könyvtár Zágrádba, ma a Horvát Nemzeti Könyvtárban (Nacionalna i Sveučilišna Knjižnica) őrzik.⁶ A költő születésének tricentenáriumi kiállítása alkalmával a horvátok mindenesetre kölcsönadták a Magyar Tudományos Akadémiának a könyvek egy részét,⁷ és engedélyezték magyar kutatók munkáját a gyűjteményben. Drasenovich Mária egyetemi doktori értekezését írta Zrínyi könyv-olvasási szokásairól 1934-ben,⁸ majd az 1954-ben megjelent Zrínyi-monográfiája⁹ helyett egy újat író¹⁰ Klaniczay Tibor vette kézbe az őt érdeklő köteteket. Tarnai Andor is számos alkalommal kutatott a zágrábi gyűjteményben, cédulaanyagát az 1980-as években elkezdődött rendszeres és módszeres munkát végző feltáró csapat rendelkezésére bocsátotta. Így készült el az a monografikus feldolgozás, amely minden ezt követő, Zrínyivel kapcsolatos könyvtártörténeti kutatás alapja."

Zrínyi Miklós könyvtára különleges a régi magyar művelődéstörténetben. Már csak azért is, mert a könyvek többsége ma is kézbe vehető, és ismerjük a korabeli katalógusukat is. Ez az összeírás a tulajdonos életében készült, a könyveket tematikus csoportokban sorolták fel, és minden bizonnyal ez volt a könyvtárnak helyet adó teremben az elrendezésük is. Egy-egy témán belül gyakorlatiasan a könyvek nagysága szerint, alul az ívrétűek (fóliánsok) és felfelé az

Zrínyi saját kezű bejegyzése

egyre kisebbek. Számos jel mutat arra is, hogy a tulajdonos maga is részt vett a könyvanyag elrendezésében. A tematikus csoportok ugyanis egyértelműen utalnak az ő érdeklődési területeire, és miután – ahogy említettük – a könyvek jelentős többsége ma is kézbe vehető, a bennük szereplő kézírásos bejegyzések, olvasási jelek egyértelműen utalnak arra, hogy Zrínyi maga aktívan használta, olvasta a könyveket.

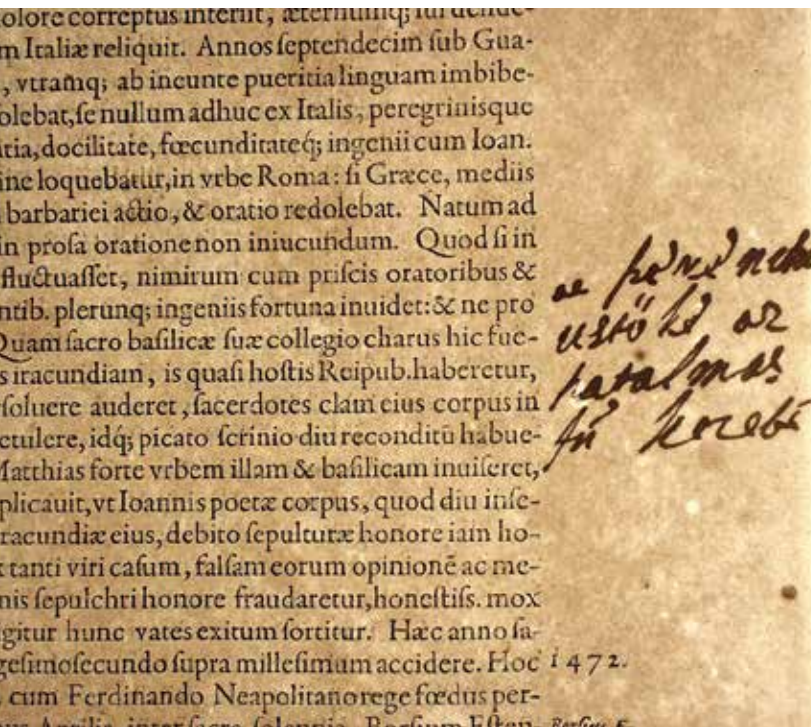
Mielőtt a könyvek beszerzésének történetéről megemlékeznénk, térjünk ki arra a kérdésre, hogy egyáltalán mikor olvasott a gazdálkodó főúr, az országos és a helyi (megyei) politikai élet aktív részese, a hivatali tisztségviselő adminisztrátor, a hadvezér, aki nem kevés alkalommal hadjáratokat vezetett, a védművek látogatója, ellenőrzője, a familiárisaival és családjával törődő ember. Aki nem melleleg aktív alkotó – szépírói, illetve politika- és hadtudo-

mányi szakírói – tevékenységre is időt fordított. 44 évesen halt meg. Ha 14 éves korától hetente elolvasott egy könyvet, akkor alig több, mint másfél ezer kötettel végzett. Ezt feltételezni persze illúzió, ismerve egy korabeli főúr életvitelét. Azt gondolom, hogy a tulajdonában volt 731 kötet – ezekről van információnk akár ma meglévő könyv alapján, akár korabeli levéltári iratból – is olyan nagy mennyiség, amely könyveknek teljes elolvasására nem gondolhatunk. Nem is beszélve arról, hogy az iskolai évei alatt megismert művekről csak analógiák alapján tudunk valamit, és persze a szakirodalomban olyan sokszor említett lacunával is kell valamit kezdenünk, nevezetesen a katolikus teológiai, illetve hitgyakorlati könyvek hiányával.

De a költő és hadvezér kulturális és tudományos látókörének megítéléséhez felvetett mindkét szempont kiegészítendő azzal, hogy – ahogy bárki manapság is – beszélgetésekkel formálódunk, sok könyvet mások olvasnak el helyettünk, és mi megbízunk az ő rövid szóbeli értékelésükben. Azt gondoljuk, hogy a főúr látókörének bővítéséhez mindenképpen hozzájárultak az udvari személyzettel való beszélgetések, és még fontosabbnak látjuk annak a ténynek a kiemelését, hogy Zrínyi udvari papja, az ágostonos Mark Forstall a könyveit is magánál tartotta Csáktornyan. Ez a néhány polnyi *bibliotheca* (33 kötet és kéziratok)¹² a modern katolikus teológiai irodalom jelenlétét biztosította a csáktornyai udvarban. Ágostonos, bencés, ferences szerzők, de főleg jezsuiták munkái. Nem tudjuk, hogy Zrínyi mennyit olvasott ebből, de a könyvek potenciálisan a rendelkezésére álltak. Forstall a Zrínyi család genealógiáján is dolgozott,¹³ beszélgetéseik tehát rendszernek sejthetők.

Zrínyi Miklós hatévesen árvaságra jutott, és az egyik gyámja, Batthyány Ferenc németújvári udvarába került. Csábító lenne itt felemlíteni az itteni gazdag könyvtár kincseit, az udvar multikulturális környezetét, amelyben nem csupán a többféle helyi népcsoport gyermekei fordultak meg, hanem számos országból befogadott exuláns élt. Jellemezni lehetne magát a Németújváron működő protestáns iskola szellemiségét (könyvtára alapján). Ám a könyves műveltség, vagyis maga az erudíció az iskolában kezdődik. Zrínyi nyilvánvalóan nem járhatott a Batthyány udvar iskolájába. A 8–14 éves Zrínyi Miklós a jezsuiták iskoláiban (Graz, Bécs, Nagyszombat) nevelődött, gyarapodott tudásban, ismerkedett ókori szerzőkkel, a katolikus napi hitgyakorlat könyveinek szerzőivel. Nyolc hónapos itáliai tanulmányútja¹⁴ – Senkvicz Mátvás esztergomi kanonok praeceptorsága alatt – 1636. április 21-én kezdődött, amikor ő lassan betöltötte 16. életévét. Róma, Nápoly, majd visszafelé lassabban utazva újra Róma, aztán Firenze és Pisa voltak az út jelentősebb állomásai. Még nem volt tehát 17 éves, amikor a diszciplináris tudásközvetítés lényegében valamennyi formáján átesett, élete hátralévő 27 évében csak politikusként, vagy éppen hadvezérként utazott, ismert meg – az alkalom szerinti lehetőségek korlátai közt – városokat, idegen tájakat, társalgott a sajátjától eltérő iskolázottságú személyekkel.

Ha ezeket a hétköznapi igazságokat szemünk előtt tartjuk, és próbálunk eligazodni a lassan könyvtárnyi szakirodalomban arról, hogy Zrínyi Miklós a költői és prózai életművében, hadtudományi írásaiban milyen itáliai, francia, vagy éppen német szerző hatása alatt alkotott, kétségeink is támadhatnak azzal kap-

Zrínyi saját kezű bejegyzése

csolatosan, hogy vajon mikor olvashatta ezeket a műveket. Könyvtárának meglévő darabjai – és nagyobb részük ma is kézbe vehető – ugyanakkor azt mutatják, hogy a főúr gyakorta olvasta, használta azokat.

Klaniczay Tibor a költő itáliai útjával kapcsolatosan¹⁵ megemlíti, hogy nem szabad romantikus lelkesedéssel túlbecsülni az ott töltött nyolc hónap jelentőségét Zrínyi műveltségével kapcsolatosan. Klaniczay inkább a könyvtár tematikus csoportjainak szellemiségét elemezte azért, hogy közelebb léphessen ahhoz a szellemi koordináta-rendszerhez, amelyben Zrínyi alkotott. A monográfus ezt a véleményét azzal is alátámasztja, hogy nem maradtak fenn olyan levelek, amelyekben az ifjú utazó élményeiről írt volna – elvileg írhatott ilyeneket akár a nevelőanyjának, Lobkowitz-Poppel Évának, akár a későbbi egyedüli gyámjának, Pázmány

Péternek. Több szakíró ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy Zrínyi költészete több motívumának előképe az általa meglátogatott itáliai templomokban található műtárgy, vagyis az utazás maradandó nyomai megmutatkoznak. Magam azt gondolom, hogy olvasáspszichológiai oldalról megközelítve látszik igazán a nyolc hónapos út eredménye. Abban a szellemben, ahogy Justus Lipsius is kötelezőnek tartja az itáliai utazást. Lehet olvasni az ottani műemlékekről, művészekről és alkotásaikról, lehet róluk akár képeket is látni – vagy napjainkban akár háromdimenziós virtuális terekben bejárni a helyszínt –, de Itáliát érezni is kell, ahogyan az ottani emberek mondják, valami „dal sole”, a naptól jön. Tudni – akárcsak megsejteni –, hogy mit jelent az antikvitás, a reneszánsz, a

humanizmus – Itália nélkül elképzelhetetlen. Zrínyi az olasz könyvek olvasásakor azok felét sem értette volna, ha ő maga nem érezte volna Itáliát, annak szellemét. Igaz ez a költészet elméletére és gyakorlatára, de a politikai gondolkodás műveire is. Nyolc hónap Itália után gyorsabban lehet olvasni, mert értjük az utalásokat, értjük a szerző szellemiségét. Az ilyen olvasás hat igazán. Akkor tehát, amikor kiemeljük Zrínyi olvasmányaiból az olasz nyelvű könyvek arányaiban jelentős számát, hozzátartozik ezek értő olvasása, akár gyorsolvasás-szerű áttekintése is. Nem véletlen, hogy több francia szerző műve olasz szűrőn – fordításokban – jutott el Zrínyihez. Ha franciául olvasta volna ezeket, nem biztos, hogy azt értette volna belőlük, mint amikor olaszul követte a szöveget. Legújabban Förköli Gábor tanulmánya bizonyította,¹⁶ hogy miként hat a „francia szellem” Zrínyire olaszul (Virgilio Malvezzi / Jean de Silhon), vagy akár miként teszi élővé a magyar főúr erős ókori auktor ismeretét (Seneca) egy francia szerző elmélete (Nicolas Caussin) olaszul.

Alapvető fontosságúnak tartom Kovács Sándor Iván intését, és filológiai eredményét Zrínyi Róma-útikönyvével kapcsolatosan (*Le cose maravigliose dell'alma città di Roma*, Roma, Francesco Cavalli, 1636).¹⁷ Hunyt mesterünk maga is követte az ebben javasolt utat az örök város bejárásában,¹⁸ és nekem is adatott alkalom ezt tenni. Sajnos, én nem tudom a Zrínyi-életmű nagy részét fejből, mint Kovács tanár úr, így a látott templomok, az azokban lévő festmények, szobrok, környezetük hatására nem szövegekre asszociáltam, de arra elég volt az élmény, hogy nagyon komolyan vegyem a személyes tapasztalat szerepét az eruditív műveltség jellegének megítélésében.

Zrínyi ex librisével ellátott kötet

Kikkel beszélgethetett Zrínyi olvasmánya-iról? Vélhetően a kortárs magyar és osztrák arisztokrácia tagjaival, az őket körülvevő értelmiségiekkel, főként egyházi személyekkel. Ebből a szempontból összehasonlításként érdemes megemlíteni néhány kortárs könyvgyűteményt.¹⁹ Mikulich Sándor (†1658 után), Révay Ferenc (†1657), Pázmány Miklós (1623–1657), Batthyány Ádám (1610–1659) és Nádasdy Ferenc (1623–1671) könyveiről elégséges ismerettel bírunk. Valamennyien örökölték könyveket, de alapvetően az ismert könyveiket vélhetően maguk szedték össze. Ez még a katolizált Révay Ferencre is igaz, akinek könyvösszeírásából (Szklabinya, 1651) sejthető, hogy Révay Péter (1568–1622) könyvei közül is megőrzött néhányat. A szklabinyai Révay-könyvtár 1651-ben egy sok tekintetben elavult gyűjtemény volt (a könyvanyag túlnyomó része 16. századi). De Mikulich Sándor, és főleg Pázmány Miklós markánsan modernnek jellemezhető olvasott-

sággal bírt, ahogy Zrínyi is. Vagyis nem az ősök könyveit lapozgatták. Talán csak Batthyány Ádám könyvtárára jellemző a nagyobb számú örökség. Az ő gyarapításai azonban jól elválnak ezektől. A főként magyarul, latinul és németül olvasó főúr a modern történeti irodalmat, a napi (katolikus) vallásgyakorlat kortárs kiadványait, de építkezéseihez modern kézikönyveket is németül szerzett be.

A második kérdés a könyvbeszerzések irányai, amelynek összehasonlítása érdekes lehet. Meglepetést nem tartogat a válasz, hiszen mindegyik főúr jellemzően a birtokaival határos területekről vásárolt. Graz és Bécs állandó vásárlási hely, Velence már jellemzőbb a horvát királyságbeli családra, Prága és Krakkó pedig gyakoribb beszerzési hely a felföldi családoknál. De mindegyikük kialakította állandó partnereit is, akiktől tájékoztatást kapott az újdonságokról, és akiktől főként vásárolt. A személyes külföldi utazás, akár iskolai célú volt az, akár

Zrínyi följegyzései

diplomáciai jellegű (például a császár koronázási ünnepségein való részvétel), mindegyiküknek kihasznált lehetőséget jelentett a könyvek személyes kiválasztására.

A Zrínyi tulajdonában volt könyvek közel 40%-a itáliai kiadású, s ennek közel 70%-a velencei. Valamivel több mint 20% németországi, Svájc és az örökös tartományok adnak még 10%-ot, ahogy a franciaországiak is, további 15%-a németalföldi kiadás. Nyelvileg ez az összetétel egy kicsit más képet mutat, hiszen a könyvanyag több mint fele latin, egyharmada olasz; a maradék francia, magyar, német, cseh, spanyol és többnyelvű. Az olasz nyelvű munkák nagy számához megjegyzésként kívánczok, hogy számos, eredetileg latin, francia, spanyol munka is ezen a nyelven volt meg a költőnek. Zrínyi Miklós a könyveit itáliai utazása alkalmával maga választhatta, könyvbeszerzései minden bizonnyal ezt követően vettek lendületet. Közvetlen dokumentumok a vásárlások igazolására ugyan nincsenek, de, ahogy Batthyány Boldizsár a frankfurti Wecheliustól, és ennek örököseitől vásárolt főként,²⁰ Zrínyinek is ismeretek állandó kapcsolatai. Velencében Alessandro Moro bankár, Giacomo Piccini rézmetsző, Marco Ginammi, Zammaria Turrini könyvkereskedők, kiadók, Bécsben Matthaeus Cosmerovius.

Az eddigi szakirodalom hangsúlyt helyez arra a kérdésre is, hogy a könyvanyag tematikus beosztása, amelyet az 1662-ben készült katalógus mutat, lehet részben Zrínyi elképzelése is: I. *Historici antiqui Romani et alii*; II. *Historici omnis generis et nationis mixtim*; III. *Historici Pannoniae et Orientalium*; IV. *Politici*; V. *Militares*; VI. *Geographi et Cosmographi*; VII. *Poetae Latini*; VIII. *Poetae Itali*; IX. *Scholastici*; X. *Domesticae, Oeconomicae*; XI. *Miscellanei*.

A költő személyes érdeklődésére utalhat az, hogy ha mindezt a kortárs könyvtárak szakrendjével összevetjük,²¹ a következő dolgokra kell figyelnünk: a történelem szak összetettsége, az egyes területekre vonatkozó munkák szétválasztása, a hazai és keleti történelem összekötése, a politikai és hadi szakirodalom különválasztása a történelemtől és egymástól, a klasszikus és kortárs költészet külön kezelése. Ezek jelzik azt, hogy a szakrend kialakítása a könyvtár használójától származik, hiszen a korabeli katalogizálási gyakorlat általában nem tesz ilyen különbségeket. A magyar vonatkozású gyűjtemény különválasztásával gyakorlatilag az első *hungaricum*-gyűjteményt hozta létre,²² amely anyag külön gyűjtése majd a 18. század elejétől vált programmá a tudósok (mint Bél Mátyás, David Czvittinger, Johannes Deccard, Martin Schmeizel, Bod Péter stb.) és a főurak (Radvánszky László, Ráday Gedeon stb.) körében, és önálló gyűjtési gyakorlattá csak a 18. század második felétől vált.

Fontosnak tartom megemlíteni, hogy a magánkönyvtárak anyagának tematikus csoportosítása több esetben a könyvtár kezelőjét jellemzi, már ha volt ilyen.²³ Mikulich csak elrendezte a könyveit, a fennmaradt összeírások ezt a rendet tükrözik, ezért érdekes, a tulajdonosról is képet alkot. Hasonlóan Zrínyi, akiről azt gondoljuk, tevőlegesen részt vett a szakcsoportok megalkotásában. Nádasdy Ferenc könyvtárának rendjét azonban, mint Viskolcz Noémi megállapította, vélhetően egy ferences, vagy más rendbéli szerzetes alakította ki, így valóban inkább hasonlít egy szerzetesi könyvtárra, mint a 17. század egyik politikusának gyűjteményére.²⁴

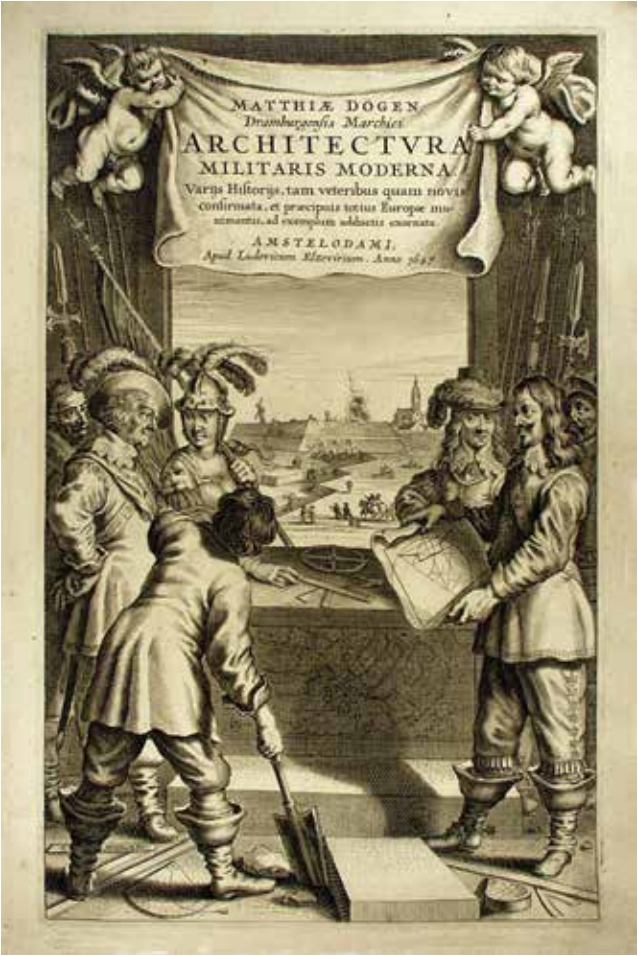
Fontos kiemelnünk itt is, hogy a politikai és a történeti szakirodalom szétválasztása a kor-

szak nyugat-európai főúri könyvtáraihoz hasonlóan történt. A szakirodalom ezt részben Pázmány Péternek erre a főúri generációra gyakorolt hatásának tudja be. Mikulich Sándornál is hasonló volt ez. Ha a vagyonösszeírásokból idézzük a könyvek tematikus megjelölését, akkor a következő kifejezésekkel találkozunk: *Historici diversi, magni, Minores historici, Chimici, Astrologi, politici aristocratici, democratici, spirituales, manuales diversi, libri orationum devotarum, concionatores neoterici*. Megismétlem, amit legutóbb Mikulichról írtam,²⁵ újra foglalkozni kell személyével, hiszen meglepően modern csoportosításban tartotta könyveit a polcokon. Ezt az összeírást végző Ónody Imre is felismerhette, hiszen az egyik összeírás tételben így fogalmaz: „Quadraginta libri politici aristocratici, democratici etc., denique pro diverso statu modernorum temporum, mirabiliter discurrentes politice instrumentes.” Itt felsorolhatnánk Zrínyi Miklós, vagy Pázmány Miklós modern, olasz történeti és francia politikaelméleti olvasmányait. Azokat, amelyeket Klaniczay Tibor Zrínyi kapcsán,²⁶ Ötvös Péter pedig Pázmány könyveiről írva²⁷ a korban különösen modernként jelölt meg. Ezek közül utalok itt azokra a francia szerzőkre, akik III. Henriktől kezdődően kialakították az államrezon szellemében történő gazdálkodási és uralkodási modelleket. III. Henrik történetírója, maga is pénzügyi szakember, Bernard de Girard du Haillan,²⁸ aki a vallásháborúk tanulságait is összegezte és helyeselte a nantes-i ediktumot. Nicolas Caussin *La cour Sainte*-je rengeteg kiadásban ismert volt a korban (olaszra ennek a francia államelméleti iskolának fordítója, Muzio Ziccata tolmácsolta), címéhez képest sokkal tágabb államelméleti

fejtegetéseket tartalmaz. És persze megjelennek ezen olvasmányok közt a 17. század közepének legnagyobb hatású politikai elméletei is, így a Richelieu és Mazarin érsekek politikáját elemző munkák, és Jean de Silhon munkája.²⁹ Az ezekhez hasonló szellemű szerzők egy része a XIV. Lajos spanyol háborúját ellenző *Fronde*-mozgalom részesei lettek. Munkáikban kitérnek a Napkirály keleti politikájára is. Ha valaki a vasvári béke időszakában ezeket olvassa, bizonyára azokon a kérdéseken töpreng, amelyek a Wesselényi-összeesküvéshez vezettek.

A Zrínyi-könyvtár hadtudományi könyvtárlományának a bemutatása az egyik leginkább kidolgozott terület. Az egyes műveket Hausner Gábor külön tanulmányban is bemutatta.³⁰ A Zrínyi-művek elemzői pedig az írásmű és az eruditio szembesítését végezték el. Az antik szerzők ide tartozó munkái mellett külön kiemelendő, hogy nem csupán a legmodernebb német szakirodalomban volt tájékozott, hanem francia, holland és olasz nyelvű munkákat is beszerezett. Könyvgyűjteményének hadtudományon belüli tematikus sokszínűsége, a különféle népek felfogása megismerésének a szándéka, a törökellenes harcok szükségességéről szóló történeti művek rendszeres olvasása igazolja Hausner Gábor feltevését, hogy a költő egy komolyabb, rendszerező hadtudományi munkát is szándékozott írni.

A kortárs főúri gyűjteményekben³¹ a legtöbb ilyen tematikájú könyv ókori, vagy közel kortárs latin, illetve gyakoriak a legismertebb német szerzők művei. A törökellenes harcokról, az arra való felkészülésről mindannyian olvastak. Nádasdy Ferenc e szempontból talán kivétel, az ő gazdag könyvtára inkább egy politikusé, mint a hadvezéri pályán is mozgó főúr.

Kötet Zrínyi könyvtárából

Batthyány Ádám kevésbé olvasott e téren, mint Zrínyi, gyakorlata azonban volt. A modern német hadtudomány azonban nem hiányzott könyvtárából neki sem. Révay Ferenc szklabiniai könyvtárában azonban a hadművészetek műzsái hallgatnak, van ugyan olyan történeti mű, amelyben hadvezetési megfontolások is ismertetésre kerülhettek, ezek azonban vagy ókori szerzők, vagy 16. századi művek. A jogi műveltségű Révayt ez az ismeretkör láthatóan nem érdekelte.

Zrínyi nem csak hadtudományi írásaira készült fel elméletileg és a gyakorlatban is, hanem

szépirodalmi műveit is a *poeta doctus* alaposágával írta. A hadtudományi olvasottságához hasonlóan, alapos szakirodalma van a kortárs, főleg itáliai és magyar irodalom ismeretéről. Való igaz, könyvtárának 1662. évi katalógusában a *Poetae Latini*, és a *Poetae Itali* is külön tematikus csoportot képeznek (65 és 18 kötettel). A latinok közé a magyar verseskönyveket is besorolták. Emellett a *Scholastici* csoportban is több irodalomelméleti munka található. Zrínyihez képest a többi főúr is kézbe vette a kortárs irodalmi műveket is, ám ilyen téren nem volt rendszeres műveltségük. Mikulichnak is volt *Orlando Furioso* (Ludovico Ariosto), Battista Guarini *Il pastor fido*-ja, és egy *Don Quijote* olasz fordításban.³² Sokat sejtet a *Liber italicus rythmicus* tétel is. Ehhez kapcsolódóan említjük Hermann Finck ekkor már százéves klasszikus művét, a *Practica Musicá*-t. Nádasdy Ferencnek a ferences Lorenzo Gerbi novellái, Nicolas de Montreux pásztorregénye, John Barclay *Argenis* című regénye, Francesco Pona novellái.³³ Mindez a könyvanyag azonban a könyvtárának elenyésző részét jelentette. Batthyány Ádám pedig imakönyvgyűjteményéről ismert inkább, mint kortárs irodalmi műveltségéről.³⁴

A Zrínyi-könyvtárban a *Theologici* szak teljes hiányáról a szakíróknak eltér a véleményük. Egyrészt arra következtethetünk, hogy ezek számára olyan ismeretek voltak, amelyek egy politikus hadvezérnek nem fontosak különösen.³⁵ Másrészt nem tartjuk elképzelhetőnek, hogy illet ne vásárolt volna, vagy ne kapott volna ajándékba, került volna hozzá valamely hagyatékka. Ahogy Batthyány Boldizsár a németújvári protestáns iskolának adta a teológiai könyveit, úgy feltehető, hogy Zrínyi is könnyű

szívvel ajándékozhatott egyes birtokába került hitvitázó, vallásos műveket valamely egyházi intézménynek. Ilyen szempontból leginkább az ágostonos rend, esetleg maga Mark Forstall,³⁶ a családi sírboltot őrző szentilonai pálos rendház³⁷ és a Zrínyi által 1658-ban betelepített csáktornyai ferencesek jöhetnek számításba. Róluk, valamint a zágrábi és a pettaui kapucinusokról végrendeletében is megemlékezett. Zrínyi műveinek elemzése ugyanis arra utal, hogy akár itáliai irodalmi olvasmányai kapcsán is, akár teológiai stúdiumok segítségével modern katolikus teológiai ismereteket is szerzett.³⁸ Rögtön hozzáteszem, szoros egységben politikai, társadalmi nézeteinek formálásával.³⁹ Nekem az a véleményem, hogy komolyan veendőek ezek az intések az olvasmányanyag jellemzését tekintve, ugyanakkor (Ács Pál kifejezésével élve) „az aktív, ám öntudatlan hősiességtől a kontemplatív heroizmusig” egy olyan ember, akinek a mindennapi feladatai mai értelemben heroikus hőst kívántak, megoldásukhoz olyan kompromisszumokra kényszerítve,⁴⁰ amelyeket egy tudatos, értelmiségi felkészültséggel bíró politikus erős áldozatvállalásként él meg, teológiai olvasmányok nélkül is eljuthat. Akkor főként, ha irodalmi, nemzeti hősi ideáljai megismeréséhez a nem teológiai anyagban is bőven talált hasonló gondolatokra. A napi teendőik, a politikai szövetségkötés kényszere mindenképpen elméleti olvasmányokhoz is vezette. És a szövetség mögött a 17. században az egyházat nehéz lett volna kikerülni.⁴¹ Az egyház az érdekeit pedig teológiailag is kifejezi, különben nem igazolhatná saját tetteit. Ezért tartom fontosnak ismét emléteni, hogy Zrínyinek is kellett ilyen jellegű olvasottsággal bírnia. Emellett emlékeztetek arra, hogy Zrínyi az udvari, és az

iskolai nevelése során az alapvető teológiai ismeretek birtokába juthatott, amelyek értelmezését a különféle élethelyzetekben, vagy éppen valamely nem teológiai olvasmánya kapcsán felvetve, mindig megbeszélhette környezete teológiailag képzett tagjaival.

Ha a Csáktornyához közeli Belec várában volt Mikulich-könyvtár összeírásának teológiai utalásait komolyan vesszük – és még akkor is ezt kell tennünk, ha az összeíró maga adta meg a tematikus egységek elnevezéseit, és nem a tulajdonos –, akkor bizony különösen feltűnő a teológiai könyvanyag hiánya. Emlékeztetőül: Belecen külön voltak a szentbeszédek, ezen belül a *concionatores neoterici* kiemelve. Sajnos nem tudhatjuk meg, hogy kik tartoztak Ónody szerint a neoterikusok közé, mert csak a kötetek

Kötet Zrínyi könyvtárából

A csáktornyai udvar kéziratosa szakácskönyve

számát említi. Külön említi ugyanakkor a *libri orationum devotarum* kategóriát is, ismét som- másan, vagyis nem tudjuk meg, a középkori de- vóciós irodalmat érti-e ez alatt, vagy a kortársa- kat. Ezek mellett volt a Mikulich-könyvtárban hitvitázó irodalom, külön az elmélyült vallá- sosság elméletei (*spirituales*). Ha ehhez hozzá- vesszük Batthyány Ádám könyvtárának teoló- giai, kegyes-vallásos jellegét, és Pázmány Mik- lós teológiai könyveit, akkor a Zrínyi-könyvtár ilyen értelmű csonkasága hangsúlyosan is ma- gyarázandó. Ezt tartom az egyik fehér folt- nak, és a továbbiakban kutatandónak, talán Grazban, ahova Mark Forstall könyvei is kerül- tek. Ha megmaradtak, a Zrínyi-kutatás számá- ra is érdekesek lehetnek. Vagy Forstall magával vitte ezeket Kildarebe, Írországba, ahol püspöki

címhez jutott? A kildare-i püspökséget az an- golokkal való szüntelen küzdelem többször fel- forgatta, Forstall maga is az ő börtönükben halt meg 1683-ban, Dublinban.

Egy további deziderátum a Zrínyi-kutatásban a *Domesticæ et oeconomiae* szakcsoport ku- tatása, az itteni könyvek tanulságának szem- besítése Zrínyinek a gazdálkodásra vonatkozó megjegyzéseivel, illetve birtokai gazdálkodási gyakorlatával. Ilyen könyvek felbukkannak a többi arisztokrata könyvtárban is, de jellem- zően majd Esterházy Pál generációjától kezd- ve válnak külön tematikus csoporttá.⁴² Ha csak felületesen tekintünk a Zrínyi-könyvtár vonat- kozó könyvei felsorolására, érdekes képet kap- hatunk. A szakácskönyvek (olasz, francia) nem csupán olvasmányok lehettek, az udvar sza-

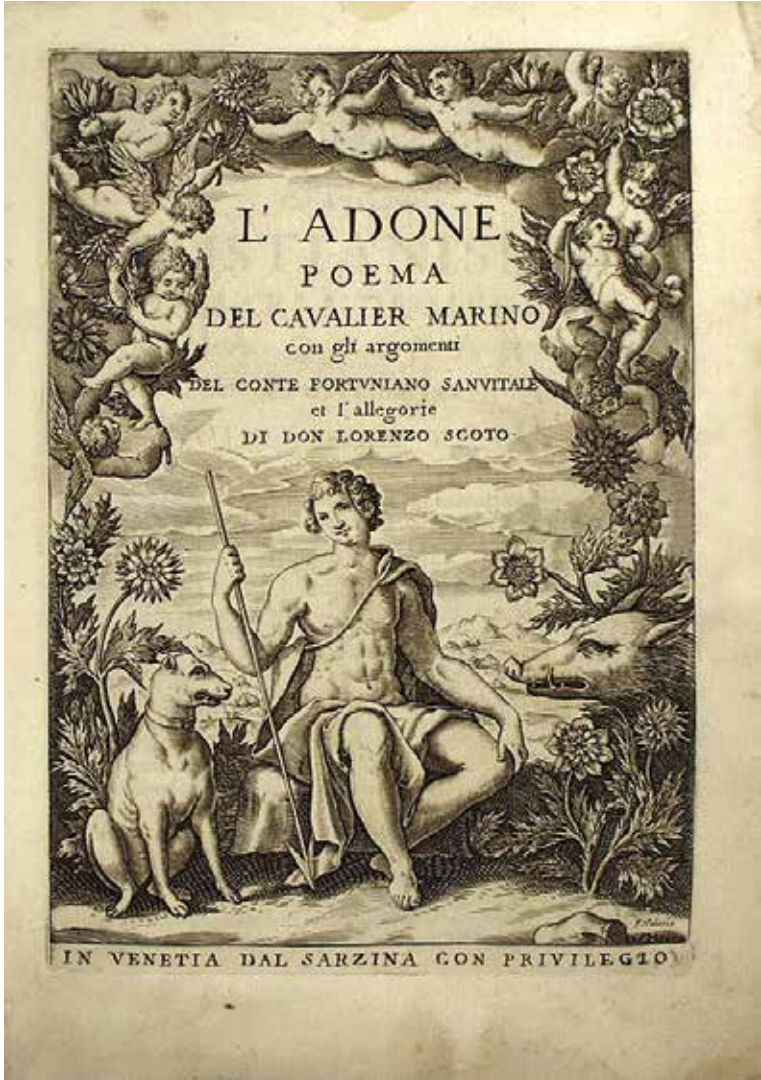
kácskönyvének összeállításának forrásai is vol- tak.⁴³ A lovak tenyésztéséről, vagy a vadászatról számos könyve volt, jellemzően olasz munkák. A bresciai Eugenio Raimondi (1593–?), ugyan- úgy nagy vadász volt, mint a bolognai Vincenzo Tanari (†1653). A kertekről a klasszikusnak szá- mító Charles Estienne (1504–1564) munkája volt meg neki Ercole Cato (†1606) olasz tolmácsolá- sában. A gazdálkodásról többféle nézőpontból olvasott, nem mellőzve a családi és a nagybirtok gazdálkodás szempontjait sem. Megvolt neki a jezsuita biblikus Giovanni Stefano Menochio (1575–1655) *Institutiones Oeconomicae ex Sacris Litteris depromptae* című munkája, a szerző saját, olasz nyelvű kiadásában. A német nyelv *Hausvaterliteratur*ként említi a családi gazdál- kodásról szóló irodalmat, azt, amelyet persze a protestáns erkölcsi értékeket követő család követ. A kérdés klasszikusa, Johannes Coler (1566–1639), evangélikus lelkész. Az alapműve németül volt meg Csáktornyan. A kertmű- vészetről, illetve a növények ápolásáról, ter- mesztéséről ugyancsak volt olasz, és német könyve is. A jezsuita orientalista Giovanni Battista Ferrari (1585–1655) mellett, németül a berni patricius, Daniel Rhagor (1577–1648) kézikönyve volt meg Zrínyinek.

Zrínyi Miklós könyvtárával, olvasmányaival, általában a könyvekhez való viszonyával az ed- digi szakirodalom sok tekintetben részleteiben is foglalkozott. Újabb filológiai eredmények – Förköli Gábor és Bene Sándor legújabb írásai – mentén olyan kérdésekre is választ kapunk, hogy Zrínyi a könyveken túl a kortárs értelmi- ségi mozgalmakra is figyelt-e, vagy olyanokra, hogy a hadvezér főúr az egyes hadtudományi kérdéseket el tudta-e összetettebb gondolati koordináta-rendszerben helyezni (például az

egyháziak hadvezetési gyakorlata). Az iskolá- ban tanult ókori szövegek tartalmi felidézése írói és politikusi gyakorlatában összekötődött nála a vonatkozó modern irodalom elméletei- vel. Személye, olvasottságából kiindulva is lát- hatóan ellentéte a 17. századi magyar főúrról kialakított sztereotip képnek. Ez a kép ugyanis a bátran küzdő harcost mindig a „kard ki kard!, üsd, vágd, nem apád!” szinten képze- li el, aki a hadvezetésben nem követi a nemzetközi had- szintéren kialakított szabályokat. Zrínyi bizto- san szeretett jó bort inni, jókat enni, és a közön- séges virtus sem kerülte el. Ugyanakkor – még írásműveitől eltekintve is – egy *eruditus* értel- miségi áll előttünk, ha könyvei közt lehetünk.

Kötet Zrínyi könyvtárából

Kötet Zrínyi könyvtárából

Bibliográfia és a Jegyzetek rövidítései

Ács

Ács Pál: A „helyettes áldozat” allegóriái a Zrínyiasz IX. énekében. In Uő: *„Elváltozott idők”.* Irányváltások a régi magyar irodalomban. Budapest, 2006, Balassi Kiadó /Régi Magyar Könyvtár. Tanulmányok 6/, 140–157.

BÁNKI–KAZINCZY

Bánki Judit – Kazinczy Andrea: Kutatások a Zrínyi-könyvtárban fennmaradt Czobor Mihály-féle Chariclia-fordításról. In *Zrínyi dolgozatok. II. köt.* Szerk. Kovács Sándor Iván. Budapest, 1985, ELTE BTK, 1–38.

BENE 1988

Bene Sándor: A Forstall-kódex. In *Zrínyi dolgozatok. V. köt.* Szerk. Kovács Sándor Iván. Budapest, 1988, ELTE BTK, 1–16.

BENE 1993

Bene Sándor: A Zrínyi testvérek az Ismeretlenek Akadémiáján (Velencei karnevál). *Irodalomtörténeti Közlemények*, 97. évf. (1993) 650–668.

BENE–HAUSNER

Marcus Forstall: A Zrínyi grófok hősi családjának története (ford. Bene Sándor.) A Zrínyi grófok leszármazása (ford. Kiss Béla Károly). In *A Zrínyiek a magyar és a horvát históriában.* Szerk. Bene Sándor – Hausner Gábor. Budapest, 2007, Zrínyi Kiadó.

BORIÁN

Borián Elréd Gellért: *Zrínyi Miklós a pálos és a jezsuita történetírásban.* Pannonhalma, 2004 /Pannonhalmi füzetek 50/.

DOMOKOS–HAUSNER–VESZPRÉMY 1997A

Domokos György – Hausner Gábor – Veszprémy László: Hadtudományi nyomtatványok régi könyvjegyzékeinkben. *Magyar Könyvszemle*, 113. évf. (1997) 33–57.

DOMOKOS–HAUSNER–VESZPRÉMY 1997B

Domokos György – Hausner Gábor – Veszprémy László: Eruditio militaris. Katonai olvasmánykultúra. *Iskolakultúra*, 7. évf. (1997) 5. sz. 40–47.

DRASENOVICH

Drasenovich Mária: *Zrínyi Miklós könyvjegyzetei*, Pécs, 1934, Kultúra /Specimina dissertationum Facultatis Philosophicae Regiae Hungaricae Universitatis Elisabethinae Quinqueecclesiensis 58; Az Olasz Intézet füzetei 7/.

FARKAS–KATONA–LATZKOVITS–VARGA

Magyarországi magánkönyvtárak II. (1580–1721). Sajtó alá rend. Farkas Gábor – Katona Tünde – Latzkovits Miklós – Varga András. Szeged, 1992, JATE /Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 13, 2/.

FERENCZI

1618–1918. *Zrínyi-kiállítás. Gróf Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér születésének háromszázados évfordulója alkalmából rendezi a Magyar Tudományos Akadémia.* Szerk. Ferenczi Zoltán, Budapest, 1919, Hornyánszky.

FÖRKÖLI

Förköli Gábor: Zrínyi félreismert olvasmánya, Nicolas Caussin. In *Zrínyi Miklós és a magyarországi barokk költészet.* Szerk. Bene Sándor – Pintér Márta Zsuzsanna. Eger, 2021, Líceum Kiadó, 269–285.

GIRARD

Bernard de Girard: *De l'estat et succez des affaires de France. Enrichi et illustré, contenant sommairement l'histoire des Rois, les faicts plus remarquables par eux institués pour l'ornement et grandeur de leur Royaume; Vne sommaire Histoire des Seigneurs, Comtes, et Ducs d'Aniou...* Lyon, 1596, De l'imprimerie d'Antoine Blanc.

HAUSNER 2005

Hausner Gábor: Zrínyi Miklós könyvtárának hadtudományi kötetei. In *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére.* Szerk. Hausner Gábor. Budapest, 2005, Zrínyi Kiadó, 247–259.

HAUSNER 2013

Hausner Gábor: *Márs könyvet olvas, Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom.* Budapest, 2013, Argumentum /A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára/.

HAUSNER–KLANICZAY–KOVÁCS–MONOK–ORLOVSZKY
A Bibliotheca Zriniana története és állománya. History and Stock of the Bibliotheca Zriniana. Ed. by Gábor Hausner – Tibor Klaniczay – Sándor Iván Kovács – István Monok – Géza Orlovsky. Budapest, 1992, Zrínyi Kiadó /Zrínyi könyvtár 4/.

HAUSNER–VESZPRÉMY
Hausner Gábor – Veszprémy László: Magyarországi hadtudományi kéziratok és nyomtatványok katalógusa a kezdetektől a 18. század közepéig. *Hadtörténelmi közlemények*, 109. évf. (1996) 2. sz. 118–126.

KENDE
Samuel Kende: *Bibliotheca Zrinyiana. Die Bibliothek des Dichters Nicolaus Zrínyi.* Wien, 1893, Antikariat Kende.

KIRÁLY–KOVÁCS 1981A
Király Erzsébet – Kovács Sándor Iván: Zrínyi Miklós római útikönyve. *Irodalomtörténet*, 63. évf. (1981) 2. sz. 299–331.

KIRÁLY–KOVÁCS 1981B
Szakácmesterségnek könyvecskéje. A csáktornyai Zrínyi-udvar XVII. századi kéziratosszakácskönyve és a Tótfalusi Kis Miklós által kiadott szakácskönyv. Sajtó alá rend. Király Erzsébet, bev. tanulmányt írta Kovács Sándor Iván. Budapest, 1981, Magvető /Magyar hírmondó/.

KLANICZAY 1985
Klaniczay Tibor: Zrínyi helye a 17. század politikai eszméinek világában. In Uő: *Pallas magyar ivadékai.* Budapest, 1985, Szépirodalmi Kiadó, 153–211.

KLANICZAY 1987
Klaniczay Tibor: Korszerű politikai gondolkodás és nemzetközi látókör Zrínyi műveiben. In *Irodalom és ideológia a 16–17. században.* Szerk. Varjas Béla. Budapest, 1987, Akadémiai Kiadó /Memoria Saeculorum Hungariae 5/, 337–400.

KLANICZAY 1954
Klaniczay Tibor: *Zrínyi Miklós.* Budapest, 1954, Akadémiai Kiadó.

KLANICZAY 1964
Klaniczay Tibor: *Zrínyi Miklós.* Budapest, 1964, Akadémiai Kiadó /Irodalomtörténeti könyvtár/.

KOLTAI
Koltai András: *Batthyány Ádám és könyvtára.* Budapest–Szeged, 2002, OSZK – SZTE /A Kárpát-medence koraújkori könyvtárai – Bibliotheken im Karpatenbecken der frühen Neuzeit IV/.

KOVÁCS
Kovács Sándor Iván: *Szakácmesterségnek és utazásnak könyvecskéi.* Budapest, 1988, Szépirodalmi Kiadó.

MONOK 2007
MONOK István: Kit nevezhetünk könyvtárosnak a XVI–XVIII. századbeli Magyarországon? In „*Mert a szívnek teljességéből szól a száz.*” Könyvtártudományi tanulmányok Hajdu Géza 80. születésnapjára. Szerk. Barátné Hajdu Ágnes. Szeged, 2007, JGYTF, 156–164.

MONOK 2012
Monok István: *A művelt arisztokrata. A magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI–XVII. században.* Budapest–Eger, 2012, Kossuth – EKF /Kulturális örökség/.

MONOK 2013
Monok István: Az arisztokrata könyvtárak rendjének változásai a 17–18. századi Magyarországon. In *Szócs Géza 60. Album amicorum.* Szerk. Gáll Attila. Kolozsvár–Arad, 2013, Erdélyi Híradó Kiadó /Irodalmi Jelen Könyvek/, 153–161.

MONOK–ÖTVÖS–ZVARA
Bibliotheken in Güssing im 16. und 17. Jahrhundert. Hrsg. von István Monok – Péter Ötvös. Band II: István Monok – Péter Ötvös – Edina Zvara: *Balthasar Batthyány und seine Bibliothek.* Eisenstadt, 2004, Burgenländische Landesregierung /Burgenländische Forschungen. Sonderband XXVI/.

ORLOVSZKY
Orlovsky Géza: A Zrínyi-könyvtár öt katalógusa. In *Zrínyi dolgozatok. I. köt.* Szerk. Kovács Sándor Iván. Budapest, 1984, ELTE BTK, 8–71.

ÖTVÖS
Ötvös Péter: Pázmány Miklós gróf könyvei. In *Klaniczay-émlékkönyv. Tanulmányok Klaniczay Tibor emlékezetére.* Szerk. Jankovics József. Budapest, 1994, MTA ITI, 344–364.

R. VÁRKONYI
R. Várkonyi Ágnes: Zrínyi szövetséglevele. In Uő: *Europica varietas – hungarica varietas. Tanulmányok.* Budapest, 1994, Akadémiai Kiadó, 99–109.

SILHON
Jean de Silhon: *Le ministre d’Etat: avec le véritable usage de la politique moderne...* Paris, 1641.

SZÖRÉNYI
Szörényi László: Zrínyi és Vida, avagy a neolatin vergiliusi eposzmodell. In Uő: *Philologica Hungarolatina. Tanulmányok a magyarországi neolatin irodalomról.* Budapest, 2002, Argumentum Kiadó, 81–90.

TOLDY
Toldy László: *Szluha László emlékezete és a Zrínyi-könyvtár, írta és a Magyar Történelmi Társulat 1880. május 7iki ülésén felolvasta Toldy László.* Budapest, 1881, Rudnyánszky.

VERÓK
Attila Verók: Ein Gelehrter und seine Gelehrtenbibliothek als die erste Hungarica-Privatbibliothek der Welt. In *K výzkumu zámec-kých, měštanských a církevních knihoven (Pour une étude des bibliothèques aristocratiques, bourgeoises et conventuelles / Zur Erforschung der Schloss-, Bürger- und Kirchenbibliotheken / Investigaciones en las bibliotecas aristocráticas, burguesas eclesiásticas).* Ed. Jitká Radimská. České Budějovice, 2009, Editio Universitatis Bohemiae Meridionalis /Opera Romanica 11/, 309–328.

VISKOLCZ
Viskolcz Noémi: *A mecenatúra színterei a főúri udvarban. Nádasdy Ferenc könyvtára.* Szeged–Budapest, 2013, SZTE /A Kárpát-medence koraújkori könyvtárai – Bibliotheken im Karpatenbecken der frühen Neuzeit VIII/.

Jegyzetek

* | A kutatás az NKFIH OTKA 132770 számú pályázat keretében zajlott.

1 | ORLOVSZKY 61–62. – A mű magyar fordításai többféle címen jelentek meg: *Etiópiai történetek (Aithiopika); Sorsüldözött szerelmesek.*

2 | BÁNKI–KAZINCZY.

3 | KIRÁLY–KOVÁCS 1981. KOVÁCS 11–92.

4 | TOLDY.

5 | KENDE.

6 | A Zrínyi-könyvtár útjáról Bítovból Zágrábba lásd Orlovsky Géza összefoglalását: HAUSNER–KLANICZAY–KOVÁCS–MONOK–ORLOVSZKY 73–82.

7 | FERENCZI.

8 | DRASENOVICH.

9 | KLANICZAY 1954.

10 | KLANICZAY 1964.

11 | HAUSNER–KLANICZAY–KOVÁCS –MONOK–ORLOVSZKY.

12 | FARKAS–KATONA–LATZKOVITS–VARGA 65–69.

13 | BENE 1988. BENE–HAUSNER.

14 | Sokan írtak erről az útról, magam Király Erzsébet és Kovács Sándor Iván elemzését tartom a leginkább irányadónak: KIRÁLY–KOVÁCS 1981.

15 | KLANICZAY 1964 31–35.

16 | FÖRKÖLI.

17 | HAUSNER–KLANICZAY–KOVÁCS–MONOK–ORLOVSZKY 397. (Nr. 560)

18 | KIRÁLY–KOVÁCS 1981. Lényegében ugyanez: KOVÁCS.

19 | Valamennyi kortárs arisztokrata olvasmányainak elemzése, a teljes forrás- és szakirodalom bibliográfiával: MONOK 2012.

20 | MONOK–ÖTVÖS–ZVARA.

21 | Az összehasonlítást külön tanulmányban is elvégeztem: MONOK 2013.

22 | Verók Attila Martin Schmeizelt tartja az első olyan gyűjtőnek, aki nem külön szakot, hanem külön könyvtárat alakított ki a magyar vonatkozású könyveinek: VERÓK.

23 | Vö. MONOK 2007.

24 | VISKOLCZ 81–83.

25 | MONOK 2012 65–70.

26 | KLANICZAY 1987.

27 | ÖTVÖS.

28 | GIRARD.

29 | SILHON.

30 | HAUSNER 2005. HAUSNER 2013.

31 | HAUSNER–VESZPRÉMY. DOMOKOS–HAUSNER–VESZPRÉMY 1997B. DOMOKOS–HAUSNER–VESZPRÉMY 1997A.

32 | *liber italicus authore Quixote de la mancha.* Rögtön megjegyzem, hogy a másik jegyzéken ugyanez *Hispanicus Quinxota* leírással szerepel.

33 | VISKOLCZ 170–173.

34 | KOLTAI.

35 | Klaniczay Tibor képviseli markánsan ezt a véleményt, amelyet részben magunk is osztunk: KLANICZAY 1985.

36 | Vö. FARKAS–KATONA–LATZKOVITS–VARGA 65–69. Tudtommal senki sem kutatta még az esetlegesen fennmaradt könyveit. Hátha meglepetés érne bennünket Zrínyi-ügyben is, ha fellelhetők volnának.

37 | A rend és a család viszonyáról legújabban lásd BORIÁN.

38 | ÁCS.

39 | Vö. BENE 1993. SZÖRÉNYI.

40 | Vö. példaként: R. VÁRKONYI.

41 | Zrínyi ezt akkor is tudta, ha az egyháziak szerepválalását nem minden esetben tartotta kívánatosnak. Erről a kérdésről FÖRKÖLI 284–285. külön is ír, utalva Zrínyi Caussin értelmezésére.

42 | MONOK 2012 146–147.

43 | Vö. KOVÁCS 11–92: *A gyomros matéria.*

BENE SÁNDOR

ZRÍNYI MIKLÓS VERSESKÖTETE A KOR EURÓPAI IRODALMÁBAN*

„EURÓPA ZRÍNYIJE”, A TÖRTÉNELEMBEN
ÉS AZ IRODALOMBAN

Emlékezetes az a higgadt, túlzásoktól tartózkodó, de a részletek gazdagságával plasztikussá tett elemzés, amivel R. Várkonyi Ágnes legendás tanulmányában felderítette a Londonban megjelent 1664-es angol Zrínyi-életrajz' születésének háttérét, s rámutatott az ekkor már Amszterdamban letelepült cseh-morva emigráns, Jan Amos Komenský (Comenius) szerepére a közvélemény alakításában. „Zrínyi az, akire a gondviselés Európa sorsát bízta”, ezért az ő „sikerén vagy kudarcán áll vagy bukik a nyugati világ”! A lelkes felkiáltások mögött feltárult a Comenius-körben használatos profetikus nyelv elemeinek vándorlása, előtűntek a személyes és politikai kapcsolatok finom hajszálerei, amelyek egyszerre vezettek az apokaliptikus víziókat, a török megtérésének reményét dédelgető londoni rajongókig és a regensburgi német birodalmi gyűlés politikusainak Zrínyit támogató érveléséig. A támogatás nem volt elég erős, a politikai akció, amilyen lendülettel indult, olyan gyorsan ki is fulladt. Ez a válasz a tanulmány elején szokatlan élességgel és őszinteséggel felvetett kérdésekre („miért nem bírta el az idők terhelését ez a különös minőségű hírnév? [...] miért tűnt el hihetetlenül gyorsan, szinte egy csapásra ez a nagy világhír?”) – és ez magyarázza a címből kiérezhető enyhén ironikus és mégis nosztalgikus árnyalatot: „Európa Zrínyije”...²

Ha Zrínyi Miklós verseskönyvének európai helyére, jelentőségére vagyunk kíváncsiak, akkor szembe kell néznünk egy másik, de hasonlóan kellemetlen ténnyel: a költő Zrínyi még oly rövid időre sem lett világhírű, mint a katona. Ennek elsődlegesen nyelvi okai voltak: a magyar akkoriban sem volt világnyelv, a Zrínyi Péter-féle horvát fordítás pedig, noha a szláv nyelveket beszélők jóval szélesebb köréhez juthatott (volna) el, s a velencei nyomdatechnika termékeként, művészi kivitelű, szépen illusztrált könyv-tárgyként sokkal mutatósabb volt, mint a bécsi kiadvány, költői színvonalában nem érte el a magyar *Syrena* újításait, ellenreformációs elkötelezettségének sokszor a forrásszöveg poétikai finomságai, innovációi estek áldozatul. (Lásd 145. o.) Az ismeretlenség azonban nem értékítélet, hanem adottság. Hozzásegít ahhoz, hogy a fordított irányból tegyük fel a kérdést: mi volt az az európai kontextus, amiben az alkotó, Zrínyi Miklós elképzelte saját vállalkozásának helyét? Célunk nem valamiféle okkult kísérlet, behatolás az alkotó lelkébe. Sokkal inkább annak vizsgálata, hogy milyen szinten, milyen mélységben rezonált a magyar költészet a 17. század irodalmi szempontból is forrongó világának kérdéseire, milyen válaszokat kínált – saját szándékai szerint – annak poétikai dilemmáira?

Az *Adriai tengernek Syrenaia* nem vált alakító tényezőjévé a kortárs európai irodalomnak. Ahogy Zrínyi sem lett tíz-egynéhány évvel később az európai szövetséges hadak vezérlő tá-

bornoka. Ám míg ez utóbbi visszavonhatatlan tény (nélküle zajlott le a szentgotthárdi csata, „híre nélkül” köttetett meg a vasvári béke, és hirtelen halála után magukra maradtak a centralizáló bécsi törekvésekkel szembeszegülő összeesküvők, a történelem ment, amerre ment), az irodalmi tények rejtélyesebb úton, olykor nagy időbeli eltolódásokkal válnak hatóerővé egy közösség életében. A remekműveket, ha megelőzik korukat, rétegenként érti meg, dolgozza fel a saját irodalmi hagyományuk. Véletlen-e, hogy Zrínyi újrafelfedezése, a *Syrena*-kötet újrakiadása már a tervet kezdeményező Csokonai Vitéz Mihály elképzelésében összekapcsolódott a honfoglalási hőseposz, az *Árpádiás* ötletével?³ Nyilván nem. Amint az sem, hogy Zrínyi verseskönyvének értelmezése az irodalmi modernitás kulcskérdése, vízvázlatója lett: Kazinczy a magyar nyelv szegénységét hangsúlyozó Zrínyiben, aki „török, horvát, deák szókat” kevert verseibe, a saját nyelv- és irodalomújító törekvéseinek előképét látta, Kölcsey pedig nemcsak a *Nemzeti hagyományokban* állítja példaképül a *Szigeti veszedelmet* (szemben a fejlődést tévútra vivő „csengő rímű, vizenyős Gyöngyösivel”), hanem élete utolsó verseként, a *Hymnusénál* is sötétebb tónusban, újraírja az eposz híres hajnali imajelenetét, a szigeti várvédő könyörgését nemzete megmaradásáért (*Zrínyi második éneke*, 1838).⁴ Az egyik a magyar irodalmi nyelv mátrixát, a másik a magyar sors archetípusát kereste a barokk elődben. S nélkülük nem lett volna modern irodalomtudomány, nem született volna meg a komparatisztika remeke, Arany János akadémiai székfoglaló tanulmánya, a *Zrínyi és Tasso*, nem lett volna (vagy más lett volna) a *Toldi szerelme*, az *Új Zrínyiász*, a *Paulus*... Más lett volna

az egész modern magyar irodalom. Zrínyi politikai álmai, katonai tervei sorra meghíúsultak, a legfontosabbak a megvalósulás küszöbéig sem jutottak el – míg költészete nyelvet, látomást, küldetést, egy szóval: nemzetet teremtett (és a teremtés még ma is folyik). Vegyük azt is észre: ennek a megértési, befogadási folyamatnak minden fokán európai összefüggésben értették meg az utódok a *Syrena* egyes rétegeit. „Európa Zrínyije” az irodalomban csak ma születik meg, kései igazságtételként, a *Syrena*-kötet részleteinek nagy nyelvekre fordításával, s az eredmény muzeális érték, a tudósok kedvtelése. Zrínyi Európájának újabb és újabb aspektusait viszont folyamatosan tanulja olvasóközönség, benne a költőkkel és a filológusokkal, a történészekkel és az irodalomtörténészekkel. Mi is, most is.

Az alábbiakban sok mindent nem vizsgálok, ami a tárgyhoz tartozna: a *Syrena* viszonyát a hazai, magyar hagyományhoz, Balassi és Rimay örökségéhez; a klasszikus antikvitáshoz való kapcsolódást (Vergiliushoz nyíltan, Ovidiushoz rejtve, Senecához és Lucanushoz rejtjelezve). Nem térek ki a délszláv orális költészetre és írott epikus hagyományra, pedig Zrínyi maga utal rá, hogy ha mást nem, Brne Karnarutić horvát kiséposzát (*Sziget veszedelme* / *Vazetje Sigeta grada*, 1585) használta és nagyra becsülte, a folklór anyag ismeretére pedig számos körülmény utal (ne feledjük, Zrínyi Péter maga is jegyzett fel horvát hősi népéneket).⁵ Pedig ezek is mind európai kérdések, európai kontextust alkotnak. Amit újra vizsgálok, az a meghatározó világirodalmi (Zrínyi látószögében: főként itáliai) minták hatásának két rétege a *Syrena*-kötetben: Tasso és Marino költői nyelvének el-sajátítása, illetve a rezonálás az örökségükről folytatott poétikai vitákra.

A MÚLT ÉS A FÉLMÚLT: TASSO ÉS AUGUSTINUS

Utolsó éveinek egyik híres levelében, a küszöbön álló török háborúra készítve magát és környezetét, így ír Zrínyi: „...annyira megvettem már minden rettenetességeket, hogy ultro provocálom az Fátumot [szándékosan hívom ki a végzetet]”.⁶ Ezt a provokatív hajlamot már korábbi írásaiban is megfigyelhetjük, ahol a sors kihívása helyett a kortársak idegeit borzolta Zrínyi rendre azzal, hogy hősie gesztusokat várt el tőlük, véráldozatra buzdította őket, azonban ezt nem a racionális érvelés helyett, esetleg azt retorikailag kiegészítve tette. Ellenkezőleg, a halálra buzdítás a racionális következtetéssor leglogikusabb záró paradoxonaként bukkan fel nála. Így jár el az *Áfiumban*, így a *Vitéz hadnagyban*, és ugyanígy nemcsak a *Szigeti veszedelemben*, hanem az azt körülölelő egész *Syrena*-kompozícióban is. A kötet címlap utáni első nyomtatott sorai, a lapidáris versebe tördelt ajánlásból:

*Dedicalom ezt az munkámat
Magyar nemességnek,
adgya Isten hogy véremet
utolsó csöppig hasznossan
néki dedicálhassam?*

Az utolsó nyomtatott lapon pedig ott a várával együtt hamuba temetkező szigeti hős szerepének felvállalása:

*Míg élek, harcolok az ottoman hóddal,
Vigan burittatom hazám hamujával.*⁸

A *Szigeti veszedelem* egyes strófáiban mint-ha a *Vitéz hadnagy* ésszerű katonai szabályait sűríténé versebe Zrínyi – az egész mű végső üzenete azonban a vértanúság vágya. A szigeti kapitány az eposzban csak folyamatosan adagolja katonáinak azt az igazságot, amit ő maga már a Krisztussal folytatott ima-dialógusból megtud az ostrom kezdete előtt („Martyromságot fogsz pogántul szenvedni, / Mert az én nevemért fogsz bátran meghalni”).⁹ Az esketés magasztos jelenetében még a győzelem lehetőségét is megvillantja előttük, a viszontagságos harcok során mégis mintegy ráneveli, rátanítja őket, hogy maguk is vágyják a dicső halált.¹⁰ Ugyanígy próbál a költő is eljárni olvasóival: saját példáján mutatná meg, hogy a török elleni hadviselés, hacsak Isten másként nem dönt, szükségszerűen a vértanúság programja. A *Szigeti veszedelem* múltba vetített vallási utópiája (a várvédőket nem osztja meg felekezeti ellentét), illetve a *Syrena*-kötetnek a *Dedicatió*tól a *Peroratió*ig ívelő személyes tanúságtétele a kor modern, érdekalapú, a vallási érvet propagandaszerepben használó politikai diskurzusát írja felül, sajátosan heroikus misztikával. Abból a megfontolásból ugyanis, hogy a felekezetekre szakadt („külömb-külömb féle”)”¹¹ vallás akadály a nemzeti egység megteremtésének, nemcsak arra a következtetésre lehetett jutni, hogy tegyük félre a vallási kérdést, és foglalkozzunk a politikai egységgel, hanem arra is, hogy vegyük mégis komolyan (ha kell, a mártírium vállalásáig) a vallásból azt, ami minden felekezet hitében közös, és a királyi Magyarország és Erdély közötti – olykor a török segítséget is bekalkuláló – vetélkedés helyett a „természetes ellenség”, a „pogány” elleni harcban szülessen újjá a nemzet politikai egysége. A *Szigeti veszedelem* erről

a paradoxonról kívánta meggyőzni a kortárs olvasókat. A *Syrena* egésze: felhívás a hősi halálra.

Ez a logika a 17. század közepének modernizálódó világában egyszerre elavult, archaikus, borzongást keltő és gúnyos mosolyra fakasztó volt. Elegáns kritikáját adja a kortárs Gyöngyösi István, akinek *Murányi Venus*ában egyetlen egyszer, még véletlenül sem íródik le Zrínyi neve (pedig a mű alig több mint egy évtizeddel a *Syrena* után, 1664-ban hagyja el a nyomdát). Gyöngyösi várfoglalási históriája úgy néz ki, mint egy modern média-akció. A várúrnő és az ostromló előre megegyeznek a harc kimeneteléről, mintegy politikai üzletet kötnek, az őrséget Széchy Mária leitatja, Wesselényi Ferenc katonáinak csak „pro forma” kell megmászniuk a falat, hiszen kézbe kapják a kulcsot is – a sikert pedig (az erdélyi fennhatóságú vár királyi oldalra kerülését) az uralkodó gazdag birtokadománnyal hálálja meg a frissiben össze is házasodó boldog párnak. Színtiszta realizmus, mondhatnánk: az egész kiséposz tulajdonképpen röpirat a zavaróan idealista *Szigeti veszedelemmel* szemben. Több is annál: paródia. A fensőbbes modernitás ironikus mosolya honol itt az olvasók kárörvendő kuncogása fölött. Méghogy „mindenfelől ránk néz az nagy kereszténység”?... Ugyan már! Gyöngyösi közönségsikerének titka: tökéletesen ráértett a modernitás egyik aspektusára, ami egyszerre poétikai és ideológiai vonás, ha úgy tetszik, a korszellem tükröződik benne. A hőseposz, illetve az annak alapját adó vallásos-heroikus morál időszerűtlenségére.

A diadalmas új világ fensőbbsege azonban felszínes és olcsó siker. Minden ironia alapja a valóságba vetett gyermeki bizalom. A szkeptikus *tudja*, hogy valójában hogyan is történtek

a dolgok, *tudja*, hogy pontosan hol van Murány vára, s miért alkalmas a köznevetséget kiváltó ostrom nyélbeütésére. Gyöngyösi nem véletlenül mondja egy későbbi művének poétikai kísérőlevelében a fiktív elemekről (a régi „fabulálás dolgokról” és a „leleményes toldalékokról”: azok „nélkül is a história és abban levő dolgok valósága végben mehetett volna ugyan, mindazonáltal [...] inkább tetszett azt az említett dolgokkal megszínlenem”).¹²

Csak az a költő képes „megszínleni”, felékesíteni a valót, aki ismeri azt. De vajon ki mondhatja ezt el őszintén, teljes meggyőződéssel magáról? Zrínyi a történelemtől mélyen gondolkodó, s ezért annak megismerhetőségében is mélyen kételkedő ember. Az ő számára a „história” (a cselekményvezetés) és a vele ábrázolt valós világ (az „abban levő dolgok valósága”) kapcsolata erősen problematikus. Orvosságot egy paradoxonban talál. Ő bizony azért keveri „fabulákkal [...] a históriát”, hogy a fikció révén közelebb kerülhessen a valóhoz. Ebben pedig nem mást, mint Torquato Tassót követi. A kettejük közötti rokonság – az epikus machina kellékeitől, az Arany János és utódai által felgyűjtött motívumegyezések mellett¹³ – mélyen, a történet szemléletben is megragadható.

Tasso számára már az első Jeruzsálem-eposz sem cél, hanem eszköz volt, szenvedélyes kutakodása pedig később is arra irányult – elméleti tárgyú írások, poétikai levelek sokaságában, végül az eposz újraírt, kibővített változatával, a *Meghódított Jeruzsálemmel* –, hogy miképpen lehet a fikcióval közelebb kerülni az igazsághoz, mint a földönjáró, a tényekhez ragaszkodó történeti elbeszéléssel.¹⁴ A múlt valamely nagy eseményéről beszélő költő igazáért nem valamely külső referencia, hanem *szándék* kezeske-

dik. Az elbeszélés, akárcsak annak sűrítőménye, a metafora, a kijelentés szándékára „referál”. „Quicquid figurate fit aut dicitur non est mendacium” („Amit képletesen mondunk, nem lehet hazugság”) – jegyzi oda Tasso Augustinus *Hazugság ellen (Contra mendacium)* című művének margójára, s egy későbbi értekezésében általános érvénnyel ismétli a tételt: „sem nem hamis, sem nem üres az, amit rámutat valamire”. (Régiesebb, de szemléletesebb magyar fordításban: „ami *jelent* valamit”).¹⁵ Ugyanakkor ez az oka annak is, hogy teljességében nem tudjuk és sosem tudhatjuk meg, mi is történt valójában a múltban. A világról és a történelemtől szóló kijelentések igazsága mindig csak részleges lehet, hiszen szándékaink nem esnek mindig egybe a tényekkel. Kivéve egyetlen esetet, ahol szándék és igazság egybeér és átfedi egymást: Isten kijelentései mindig igazak, amennyiben az emberi történelem egésze az ő akaratának kifejeződése. E kijelentések sokszor allegorikusak: a történelem eseményei önmagukon túlra, az üdvtörténetre utalva tárják fel valódi jelentésüket. Az isteni teremtető aktust egy saját törvényei szerint működő „kis világ” létrehozásával utánzó költő tulajdonképpen az Isten allegóriáit tapogatja körbe.¹⁶ Ha eltalálja őket, akkor az általa elbeszélte történet magasabb igazságfokra emelkedik, a fikció révén belép Isten igazi történetébe. Tasso megkülönböztet egy köztes fokozatot is a fikció és a szószerintiség között: az analógiát, azaz egy olyan valóságelem átköltöztetését a költő által elbeszélte történetbe, amely ebben az új térben és időben szó szerint ugyan nem igaz, de a két idősík egybevilantásával, mintegy allegorikus funkcióba lépve, képes a magasabb rendű, általánosabb, nagyobb időtávban érvényes igazság kifejezésére.

Torquato Tasso portréja

Nem tudjuk pontosan, mit olvasott Zrínyi Tasso elméleti műveiből. Az azonban bizonyosnak tűnik, hogy többet is ismert közülük, és hogy világosan érzékelte a nagy előd kutatói szenvedélyének irányát, a gondviselés és az emberi szándék részvételének arányát a történelem alakításában. Tasso Ágostonra építő, az allegória elmélete és általában a történelem teológiája felé forduló érdeklődése a lehető legközelebb állt a saját, a modernitás egyes jelenségeivel szemben rendkívül kritikus szemléletéhez. S ennek megfelelően Zrínyi a poétikát sem a retorika, hanem az Ágostont jegyzetelő Tasso módjára a teológia felé tolja. Ilyen háttér előtt talán jobban érthető, miért tartja emberi

A Megszabadított Jeruzsálem genovai kiadásának címlapja

erőfeszítés révén lehetetlennek az igazság megközelítését, miért fohászkodik égi pártfogásért a Szűzanyához eposza elején („Adj pennámnak erőt, / Úgy írhaszak, mint volt”).¹⁷ Miért látja az ihlet működését a Szentlélek ajándékának:

*Bán cselekedetét az én kezem írja,
Mellyet Isten lölke elmémbe befuja.*¹⁸

Másfelől pedig az is világossá válik, hogy mire gondol, amikor kötetének előszavában látványosan szembefordul a bevett igazsággal, mely szerint Szulejmán szultán természetes halállal halt meg a szigeti ostrom végnapjaiban. Ennek vizsgálata megér egy rövid filológiai kitérőt.

SZULIMÁN HALÁLA MINT ALLEGÓRIA

*Szulimán jó lóra ülni igen siet,
De bán gyorsasága már régen ott termett,
Tizet ottan levág császár segítségét,
Igy császárnak osztán Zrini szólni kezdett:*

*„Vérszopó szelendek, világnak tolvaja,
Telhetetlenségednek eljűtt órája;
Isten büneidet tovább nem bocsátja,
El kell menned, vén eb, örök kárhozatra.”*

*Igy mondván, derekában ketté szakasztá,
Vérét és életét az földre bocsátá;
Átkozódván lelkét császár kiindítá,
Mely testét éltében oly kevélyen tartá.*¹⁹

Az olvasót meglepetés nem éri. A szerző már az előszóban egyenesen megmondta: „Zrini Miklós kezének tulajdonítottam szultán Szulimán halálát”. Az eposznak talán egyetlen helye ez, amely ilyen részletes szerzői kommentárt kap. Zrínyi a következőképpen magyarázza eltérését a köztudalomtól: „hogy Istvánfi és Sambucus másképpen írja, oka az, hogy nem úgy nézték az magános való dolgoknak keresését, mint az országos dolognak historia-folyását”.²⁰ Azaz: Zsámboky János és Istvánffy Miklós nem alakították az egyedi, esetleges történeti tényt (a „magános való dolgot”) az általánosabb, magasabb rendű igazsághoz. A saját elbe-

szélése viszont, Szulimán Zrínyi általi levágása, noha tényszerűen nem igaz, ilyen magasabb absztrakciós szinten mégiscsak közelebb áll a „mint volt” tassói követelményéhez.

„Horvát és olasz cronikábul tanultam, az törökök magok is így beszélnek és vallják”²¹ – hozza fel Zrínyi a maga bizonyítékait, azonban meg nem nevezi őket. Ha e kijelentés mellett olvasuk a XV. ének jelenetét a szultán megöléséről, ahol Zrínyi mindent elkövet, hogy a fikciót fikciónak érzékeljük – akkor világos lesz, hogy ezek a krónikák, ha léteznek is, nem a szigeti ostromról, hanem egy azzal Tasso szellemében analóg kapcsolatba hozható eseményről szólnak majd. Miről lehet szó? Olyan eseményt keresünk, amely (1) nagy jelentőségű, jól ismert, közvetlenül az egész térség, s közvetve Európa további sorsát befolyásoló összecsapás a keresztények és a muzulmánok között; (2) az ellenséges sereg vezetője, a szultán erőszakos halált hal; (3) a keresztény fél veresége morális értelemben mégis győzelem, a szultánt megölő hős társaival együtt mártíriumot szenved és megdicsőül, s e kollektív megdicsőülés (apoteózis) egyszersmind a kollektív szabadulás reményét is megalapozza a jövőre nézve.

Sok példa adódhatna a *Szigeti veszedelem* előtti századokból, főként az első és az utolsó pontra. Ám a felsorolt három feltételnek egyszerre csak egyetlen 1566 előtti eseménysor felelhetett meg: az első rigómezei csata 1389 nyárelőjén (június 28-án), Szent Vid napján. Ez valóban a kontinens jövőjére is kiható, a térséget (a Balkánt) pedig alapjaiban megrendítő és átrendező tragédia volt. A szerb nemesség különböző frakcióit egyesítő, sőt, nemzetközi szövetséget létrehozó Lázár fejedelem hadai ekkor ütköztek meg I. Murád szultán seregével, és –

résben máig tisztázatlan körülmények között – katasztrofális, a mohácsi vészhez hasonlítható vereséget szenvedtek. Maga Lázár hősi halált halt, s ezzel megkezdődött az a folyamat, amely immár megállíthatatlanul vezetett a bosnyák és a szerb államok felmorzsolódásához, majd önállóságuk elvesztéséhez és teljes oszmán bekebelezésükhöz a következő évszázad közepére. Ugyanakkor a csata folyamán (pontosabban: vitatott, hogy előtte vagy lezárulta után) erőszakos halált halt a török uralkodó is. Murádot a történeti köztudat és a délszláv orális epika tanúsága szerint a szerb sereg legendás vitéze, Miloš Obilić ölte meg, akit azután felkoncoltak a szultáni testőrség katonái – más változatok szerint Lázárral együtt végeztetett ki Murád fia, a hatalmat azon melegében átvevő Bajezid.²²

A Meghódított Jeruzsálem címlapja

Az analógia szembeszökő, különösen, ami a fő feltételt, Szulejmán halálának körülményeit illeti. Előtte valóban I. Murád volt az egyetlen harcmезőn meghalt oszmán uralkodó. De hol van az a horvát és olasz „cronika”, amelyből Zrínyi a rigómezei tradíciót tanulmányozhatta? Zrínyi arról, hogy a rigómezei eseményeknek két változata keringett, egy török és egy görög, saját könyvtárának több történeti művéből is értesülhetett, amelyek ősforrásként Laonikosz Khalkokondülész bizánci történetíró 1464-ben befejezett *Apodeixeisz hisztorión* (*Historiarum*

demonstrationes) című nagy összefoglaló munkáját jelölték meg. Itt valóban szerepel a nyugati („görög”) variáns, egy bizonyos „Miloen” ravasz merényletéről (árulást színlelve kér bebocsáttatást a szultán elé, akit egy hirtelen előrántott törrel megöl). A szerző hitelesebbnek mégis a másik történetet fogadja el, amely arról beszél, hogy az ellenséget üldöző Murád egy gyalogos triballus (azaz szerb) katonára támad, aki azonban lándzsájával keresztülszúrja lovas ellenfele hasát. „At Turci aliter sentiunt”, vagyis „a törökök viszont másképp tudják” – vezeti fel a bizánci történetíró a török változatot.²³ Zrínyi erről a hősiebb, a szultánt sehidnek (vértanúnak) feltüntetni akaró verzióról a legfrissebb szakirodalmat Bécsben találta, így közvetlenül is tanulmányozhatta azt. A császárvárosban 1649-ben jelent meg Szeád-eddin nagy török történeti kompilációja, *A történetek koronája*.²⁴ A szerző magas társadalmi állása (III. Murád szultán nevelője, majd tanácsadója volt), tájékozottsága és forrásainak bősége mind a hitelességét emelték. Zrínyi a könyvet megvásárolta, s nem lehet véletlen, hogy amint leggyakrabban használt, forgatott köteteivel történt, a gyűjteményből ma már hiányzik.²⁵ Ez lehet a *Syrena* előszavában emlegetett „olasz cronika” – lévén hogy a mű olaszul jelent meg, a raguzai diplomata és író, Vincenzo Bratutti fordításában.

A *Szigeti veszedelem* zárlata sem nem valóság, sem nem tiszta fikció, hanem olyan történeti analógia, amely az éppen bemutatott, időben közelebbi eseményt valamely régebbi, nagyobb súlyú eseménnyel kapcsolatba hozva egyúttal értelmezi is azt, megemeli a jelentőségét. A leghangsúlyosabb helyen, a befejezésben, a csúcsponton alkalmazni ilyen analógiát:

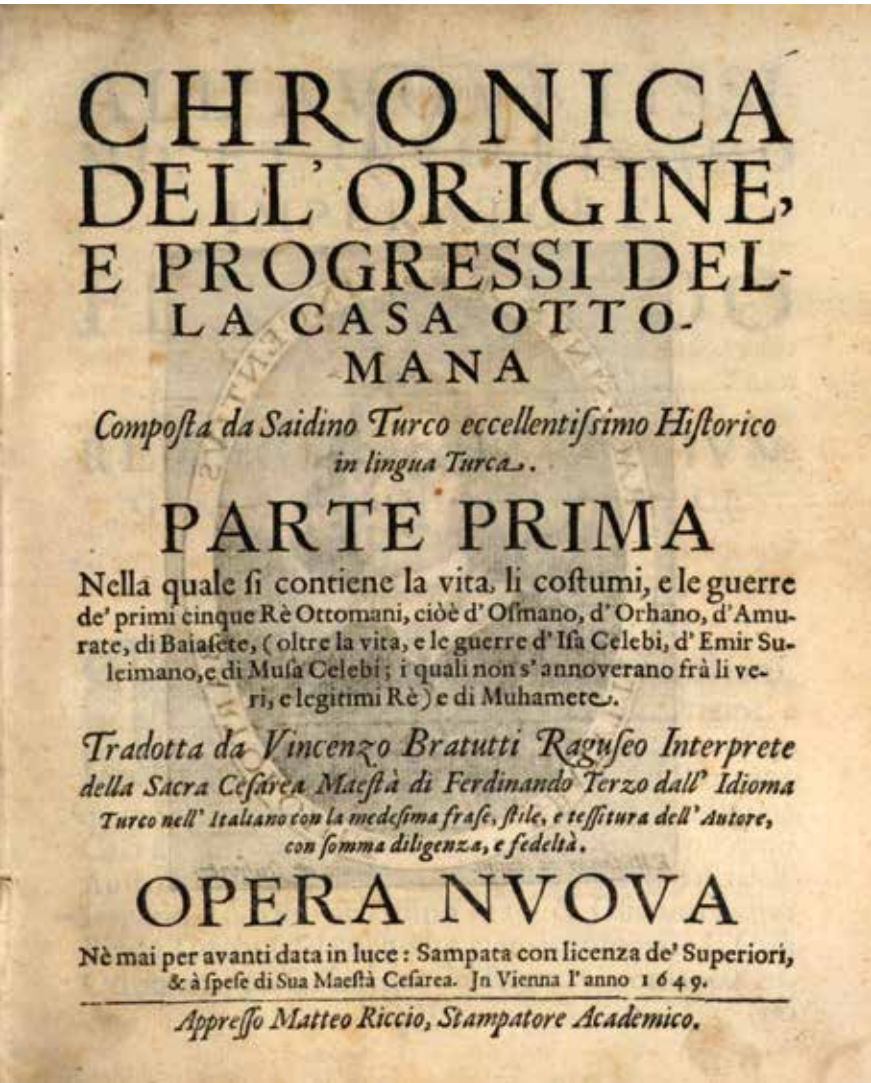
annyit jelent, mint az éppen lezárt teljes eseménysort valamiképpen a korábbi eseménysor allegóriájává tenni. A szultán megölése ennek az allegóriának csak a magja, epicentruma. Egy ilyen allegorikus kapcsolat létrehozása – legalábbis első látásra – egyenlőtlen elemek szoros társításának tűnhet: a rigómezei vereség (s egyúttal morális győzelem) nagyobb jelentőségű eseményként szerepelt a kortársi köztudatban, mint a szigeti ostrom. Szigetvár még közel volt, és lokális fájdalmat hozott. Ezért vetítette Zrínyi egy másik, szomszéd nép és ország (azaz inkább egy egész régió, a Balkán) tragédiáját és egyszersmind morális győzelmét, a megváltás ígérétét a szigeti ostromra, megemelve, „országos dologgá” téve dédapja hőstettét.

SZIGETVÁR ALLEGÓRIÁJA

Az eposzban megörökített ostrom helyszíne, Szigetvár, megmozdul, oszcillál a térben és az időben. Gyöngyösivel ellentétben Zrínyi többdimenziós térképpel dolgozik. Szigetvár Baranyában van – ez a tény a *Syrena* szótárában a „magános való dolog”. Virtuálisan, az „országos dolog historia-folyása” szerint átköltözhet a Balkánra, Rigómezőre. E geopolitikai (vagy ha úgy tetszik, irodalompolitikai) mellett azonban Szigetvár egy másik, teológiai dimenzióban is betájolható. Zrínyi ebben megint csak szorosan Tassót, a Jeruzsálem-eposzok üdvtörténeti alapszerkezetét követi. A *Liberata* (s még tudatosabban a *Conquistata*) legmélyebb allegóriája az e világi és a mennyei Jeruzsálem egymásra vetítésében keresendő. Bármí, amit Tasso hősei tesznek, bármí, ami történik velük, egyszerre bír történeti és allegorikus jelentéssel. Zrínyi pontosan ilyen teológiaiilag kitüntetett hely-

lyé teszi Szigetvárt: mindaz, ami ott történik, az örök élet, az üdvösség perspektívájában is érvényes, lényegében az emberiség sorsának, a földi élettől a mennyei életig vezető útnak valamilyen jelzője, útmutatója. A baranyai erődöt azonban az irodalmi hagyományban is el kellett helyezni, s a cselekmény eltérései okán a mögöttes minta nem lehetett Tasso Jeruzsáleme. (Nála a keresztények az ostromlók, a pogányok az ostromlottak, Szigetváron éppen fordított a helyzet; Tasso vezére, Goffredo győzelmet arat, Szigetvár védője mártírhalált hal – és hosszan folytathatnánk az eltérések felsorolását.) Ha tehát Zrínyi olyan helyet és eseményt keresett, ahol a „pogányok” arattak ugyan győzelmet egy ostrom után, de Krisztus követőin lelki értelemben nem tudtak diadalt venni, akkor kézenfekvőbb volt a már jórészt keresztény Róma 410-es feldúlására gondolnia. Annál is inkább, mert Alarik gótjainak pusztítása nem akármilyen értelmezést hívott életre: Szent Ágoston ennek hatása alatt kezdte írni a *De civitate Dei*t, s főként a mű első könyveiben még a konkrét eseménysor szolgál vezérfonalul a számára, amikor a hódítók kegyetlensége kapcsán, amely egyként sújtotta a keresztényeket és a régi római hithez ragaszkodókat, kifejtette, hogy az előbbiek valójában egy valaha eljövendő lelki birodalom előhírnökei és mártírjai.

A Zrínyi-könyvtár kevés teológiai könyveinek egyike éppen a *De civitate Dei*nek igényes, jól kommentált 16. századi kiadása.²⁶ Lássunk belőle egy Zrínyinek különösen kedves példát az iménti feltevés igazolására. Ágoston művének első könyvében olvasta költőnk a paradoxont: Isten ugyanazzal az eszközzel, a tűzzel, amellyel a gonoszokat bünteti, a választottakat, mint az aranyat, tisztítja és megedzi.²⁷ Zrínyi

A török krónikakompozíció olasz fordítása

a gondolatot felidézi a *Vitéz hadnagyban* is,²⁸ az eposzban azonban egyenesen a csúcspontra illeszti be. A kirohanás előtt utoljára katonáihoz forduló kapitány ezzel magyarázza az egész történéssort, amit eddig a pontig átéltek, valamint a most őket váró mártírhálál értelmét:

*Mindenképpen próbál az Isten bennünket,
Valamint az ötvös tűzben arany művet;
És mivelhogy látja az mi hűségünket,
Égben szép koronát nekünk készítettet.*²⁹

A strófa második fele már a *De civitate Dei* további argumentációjának tanulságát sűríti: jóllehet Isten a keresztényeket sem kímélte meg a szenvedéstől, erőszaktól, olykor a haláltól, az ő számukra ez a mennyei királyságba való belépést, a legmagasabb értékű vértanúságot jelenti. Haladjunk most tovább Ágoston ka-lauzolásával Róma romjai között: hamarosan kiderül, egyúttal Zrínyi nyomában is járunk. Amiatt sem kell aggódnia senkinek, folytatja a szerző az iménti gondolatot, ha a meggyilkoltak teste temetetlen marad: bármennyire is kegyetlennek és szörnyűnek tűnik ez az emberek számára, Isten előtt csak még kedvesebb lesz szentjeinek ilyen halála.³⁰ Hiszen még a földi hazájukért elesett katonákról, egy egész temetetlen hadseregről is azt mondta a költő: „Caelo tegitur qui non habet urnam” – mennyivel kevésbé kell aggódnuk testük romlásáért a keresztényeknek, akiket a biztos feltámadás vár, amikor majd testüket is romlatlanul kapják vissza!³¹ Bizony, Zrínyi itt is elkezdett jegyzetelni, és ebből az Ágoston-helyből nőtt ki az *Idő és hírnév* kisciklus harmadik darabja:

*Befed ez a kék ég, ha nem fed koporsó,
Órák tisztességes csak legyen utolsó,
Akár farkas, akár emésszen meg holló:
Mindenütt felyül ég, a föld lészen alsó.*³²

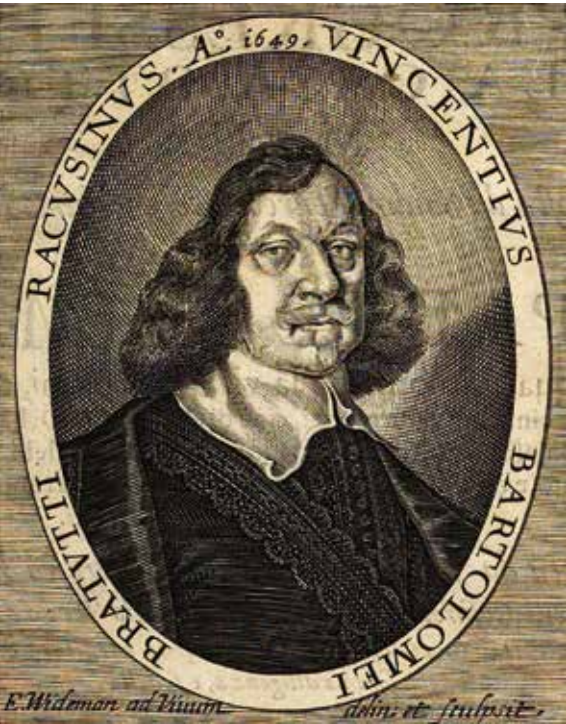
Az Ágoston által idézett Lucanus-sort Zrínyi nyilván eredeti környezetében is ismerte – itt azonban a közvetítő forrás által teremtett kontextus az elsődleges. Az epigramma első sora Ágoston Lucanus-citátumának fordítása. A második sor a *De civitate Dei* ugyanezen fejezetében, pár sorral feljebb olvasható „Nem kell azt rossz halálnak vélni, melyet jó élet előzött meg” mondat parafrázisa.³³ Az epigramma második fele pedig a következő részletből építkezik:

*Sok kereszténynek tetemét nem földé ugyan
sírhant, de azért egy sem szakasztatott el
a menny- és földtől, melyet az, ki tudja, miből
támassza föl teremtményeit, egészen betölt je-
lenlétével. A zsoltáros mondja ugyan: Szolgáid-
nak halandó részét eledelül adták az égi ma-
daroknak, szentjeid testét a földi vadaknak...*³⁴

A Zrínyi-epigramma harmadik sora a 78. zsoltár itt idézett két versének sűrítőménye (Károli Gáspár fordításában: „Szolgáid holttestét az ég madarainak adták eledelül, híveid testét a föld vadjainak”),³⁵ a negyedik pedig a psalmus-idézetet bevezető Ágoston-mondaté. Ez a mondat akkor, amikor Zrínyi a *Syrena*-kötet lezárását, az utazást megkoronázó vershez készítette a vázlatokat, talán a legfontosabb iránymutatója lehetett. A Rómában legyilkolt mártírok, „Isten szentjeinek” temetetlen teste körül kitágul a világ, ég és föld között az Úr mindent betöltő jelenléte köti össze az e világi és a mennyei teret, a földi történelmet és az örök élet idejét.

Nagyszerű gondolat, a szigeti ostrom elbeszélésének transzcendens dimenzióját kínálja! Zrínyi zsenialitását pedig az jelzi, hogy egy másik innen vett mondatot adott őse szájába a kirohanás előtt – míg ez utóbbit a maga számára tartotta fenn, egyes szám első személybe transzponálva. A zsenialitásnak azonban több fokozata van, még nála is: a következő akkor lépett működésbe, amikor a remekbe sikerült epigrammát mégis kihagyta a kötetből. A *Peroratio* zárása ugyanezt az irányt járja, a „magas egetől” a földig, a „haza hamujáig”, ugyanezt a sír nélküli mártír-temetkezést vizionálja, de monumentálisabb távlatba állítja a képet.

Ágoston és Tasso tehát, mint teológiai (s egyúttal történetfilozófiai) koordináták, főként az eposz, a *Szigeti veszedelem* európai helyének meghatározásában segítenek. A fenti néhány kiragadott példából is látszik, hogy Zrínyi az ő nyomukban járva nem a korabeli modernség felszínes, könnyed áramlataival mozgott együtt. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a modernség belső kritikusainak táborába tartozott. A poétika területén azonban már korántsem tartott ilyen arisztokratikus, archaizáló távolságot saját korának irodalmi divatjaitól. Könyvtára tanúsítja: mindenekelőtt a modern, érzéki költészet legnagyobb alakja, Giovan Battista Marino érdekelte. Ő a Zrínyi-könyvtár legmagasabban reprezentált modern költője, s jóllehet, a *Syrena* keletkezése idején már bő két évtizede halott, a Zrínyi számára mértékadó itáliai közegben még mindig az ő követéséről vagy elutasításáról szólnak a parázs irodalmi viták. A múlt és a félmúlt kontextusa után érdemes tehát e kortárs irodalmi közeget is megvizsgálni, abból a szempontból, hogy élő dialógust folytat-e vele Zrínyi verseskötetete.

Vincenzo Bratutti, a török krónika fordítója

Zrínyi Szent Ágoston-kötete

SZIRÉNEK, FŐNIXEK, KÖNNYEK:
MARINO ÉS A KORTÁRSÁK³⁶

Milyen történetet mesél el a *Syrena*? Lírai, személyes történetet. A szerelmi vágytól a szerelmi tragédiáig, a bűnbánatig, majd a mártírium felvállalásáig és a költészettől való búcsúig: egy lélek példázatos történetét kapjuk, aki a szenvedélyek helyes célra irányításának exemplumát kínálja az olvasók számára. Orpheusz (a szerelemre fókuszáló érzelmi én jelképe) a szerelmi tragédia, Eurüdiké elvesztése után a pokolban marad – helyette pedig színre lép maga a költő, „Groff Zrini Miklos”, aki a korábban csupán epizódként (a szerelemtől való sza-

badulás kísérleteként) elmesélt várvédelem főhősével, saját „atyjával” azonosul.³⁷ Gondoljunk a kötet kettős zárlatára: a Feszület-himnuszban ugyanannak az imának a változatát mondja el, amit a dédapa az eposz második énekében a meghajló feszület Krisztusának; a *Peroratió*ban pedig pontosan azt az áldozatot ígéri és vállalja, amit a dédapa az eposz végén oly megragadó erővel mutatott be. Célja is egybeeshet a dicső ősével: a maga érdeme, a maga megváltása helyett a haza szabadításáért áldozni az életet. Mielőtt a lehetséges kompozíciós minták keresésébe fogná, tanácsos lesz azt a költői nyelvet (imitációs sémákat, toposzkészletet, uralkodó alakzatokat) rekonstruálni, amelyen hasonló elbeszélések egyáltalán megfogalmazódhattak a korban.

E tekintetben három jelentős, a többinél fontosabbnak tűnő elemre szorítkozunk: a könnyekre, a szirénekre és a főnixekre. Zrínyi lényegében végigsírja a kötetet, az idilliumoktól a *sdegno*, a megvető harag könnyeinek „örvényes habjáig” (*Arianna*), az Eurüdiké feletti gyászig és zokogásig, Orpheusz pokoljárásáig, majd pedig a Feszület előtt, a szenvedő Krisztus láttán érzett bűnbánat könnyáradásáig. Az utóbbi elejéről idézem a kötet egészét egybeölelő hivatkozást:

*Sírtál már eleget lám Ariannáért,
Fogyattad könyvedet csak egy Violáért,
Csak meg nem változtál, mint Biblis, semmiért,
Édes Musám, fűért és rothadó eszközért.*

*Hidd ki most magadbul könyvedet nagy okért,
Árassz cataractát szemedbül méltóért;
Azért, ki körösztfán függött büneidért,
Az ki Istened volt, megholt váltságodért.*³⁸

A kapucinusok feszülete, Guido Reni festménye

Zrínyi ezzel a *Syrenát* a korban bevett mintához, a *lacrymae*, olaszul a *lagrime* költői beszédmódjához közelíti. A több műfajt átfogó könnypoétika újabb divatjának gyökerei ugyan-oda nyúlnak vissza, ahova Zrínyi a hőseposzi mintáért fordult. Az 1580-as és 90-es években robannak be az irodalmi piacra a könnyes epika nagy alkotásai; Luigi Tansillo (*Szent Péter könyve*) és Erasmo Valvasone (*Mária Magdolna sírása*) művei a vallásos epikában hoznak átörözt; a „könnyek költészetének” Trident utáni mintáit azonban lényegében Tasso teremti meg, az affektív líra középkori tradícióinak megújult toposzkészletét az ő vallásos korpusza (*Rime sacre*, *Il monte Oliveto*, *Le Lagrime della Beata Vergine*, *Le lagrime di Christo*) dolgozza ki. A Tasso nyomán járó, az ő motívumait szétíró korpuszból azok a szövegek lesznek érdekesekek számunkra, amelyek valamilyen módon narratív szerkezetbe rendeződnek, személyes lélektörténetté válnak, melyben a vallásos tematika, a bűnbánat sírása egyfajta beérkezési pont. E típus egyik legismertebb 17. századi klasszikusa, Angelo Grillo, tudatosan, még költői alteregóit, saját művészneveit is váltogatva mutatta be, hogy az eredetileg a földi szerelemhez kapcsolódó könnyek miként alakíthatók át a Megváltóért hullatott, bűnbánó könnyekké. Költészetének állandó szereplői a szerepet váltott, a Parnasszus helyett a „Szent hegy”, a *Sacro monte*, azaz a Golgota lakóivá vált, Jézus szenvedéseit éneklő kegyes Múzsák, a könnyben úszó szent madrigálok és szonettek ihletői – a Kálvária Múzsái (*Muse del Calvario*). Sokan rámutattak már: ez az érzelmekkel gazdálkodó vallásos költészet, mint „az Ego színháza”, a modernitás előképe, a modern lírai személyesség egyik forrása lehet.

A másik két motívum szinte mindenkinek az első képzettársítások között ötlik fel Zrínyi köteté kapcsán. A *Syrena* metszetes díszcímlapján (antiportáján) megjelenő szirének, s fölöttük a hajóban utazó páncélos költő-sziren a címben is azonosítja magát: ő az Adria szirénje (azaz költője): Zrínyi Miklós. A főnix-motívum pedig nemcsak a *Szigeti veszedelem* legmerészebben erotikus szerelmi jelenetében, Delimán és Cumilla „öszvecsingolódásában” tűnik fel, s nemcsak a költő nagyapjának, Györgynek lesz metaforája (aki majd a szigeti hős halála után „mint phoenix hamubul költi nemzetségét”),³⁹ hanem erős allúzióként a *Peroratio* utolsó strófájának is a kulcsát adja: Zrínyi azért burittatik „vigan” a haza hamujával, mert feltámadást remél. Közhely, hogy Zrínyi e motívumokkal a 17. századi modernség emblematisz alakjához, Giovan Battista Marinóhoz kapcsolta saját költői fellépését. (Marino, a „sziren kisfia”, büszkén vállalta saját költői genealógiáját – már csak hazafias okokból is, hiszen nápolyi poétaként Parthenopé sziren jelképes leszármazottja volt.)⁴⁰ Ugyanakkor szinte senki sem foglalkozott vele, hogyan lehetséges, hogy akkor mégis Marino érzeki, gyönyörközpontú költészetideálja *ellenében* fogalmazza meg kötetének végső üzenetét? A *Syrena*-kötet szirenjeit költőnk éppen úgy „átneveli” a költői utazás végén, rossz szirénekből jóra, amint a csintalankodó főnixeket is a megfelelő protomártír-kontextusba illeszti, majd saját főnixszé válásával zárja a kötetet. Van-e hasonló kísérlet, amit esetleg ismerhetett, és ami mintát is adhatott a számára?

Angelo Grillo

ANGELO GRILLO ÉS A KÖNNYEK KÖLTÉSZETE

Forduljunk az alternatív irodalmi modernség képviselőjéhez, az imént említett Angelo Grillóhoz. A bencés szerzetes személyében is összekötője volt Tasso korának Zrínyiével: fiatal költőként a Sant’ Annába kényszergyógykezelésre bezárt Tasso vigasztalója, barátja⁴¹ – a következő század 20-as és 30-as éveire a vallásos fordulat élő klasszikusa lett. A Tasso által kidolgozott kései könny-költészetet tulajdonképpen Grillo vitte sikerre. Lássuk most azt a versét, ahol sírás mellett maga a szirén is megjelenik:

Sírás folyama visz vér tengeréig

*Sírásom vajh’ majd addig ér,
hogy mint folyó magam
sírásból alkossam meg én;
S e kegyes vérfolyón
lehet eljutni tengerig vajon?
Te, ki fényt adsz szememnek,
élő forrásom, adj át e vizeknek.
Gyötrelmedért a hálát énekelvén
leszek e nagy tengerben a Szirén.*⁴²

A vers nyilvánvalóan egy irodalmi dialógus egyik szólama. Grillo Tasso eposzának (eposzainak) szirén-képzetét kódolja át benne. A Tasso-féle szirének egy másik átírási lehetősége a Marino-kiadásokban rendre megjelenő reklámvers, az Achillini-féle szirén-madrigál lesz. Claudio Achillini verse bravúrosan fogja össze a Marino által tudatosan vállalt szirén-származást a reklámozott kiseposz, *Az ártatlanok lemészárlása* (*La strage degli innocenti*) fő motívumával: a költőt vérét vesztett, tetszhalott szirénhez hasonlítja, aki azonban a betlehemi gyermekek ártatlanul kihulló vérének tengerében újíttja meg dalát, s nyer ezzel maga is új életet.

*A tengeri Szirén,
a föld alatt ha vérzik,
e vértengerbe nézve
s szellőt állítva meg, csak énekel;
s amíg csak ébredsz
álmából, mely nagy s végzetes,
az életéért öldökölni kezd.*⁴³

A bizarr kép tehát a szirén képzetét a főnixével kombinálja: köztudottan ez volt ugyan- is Marino másik emblematis azonosítója.

(Önmagát a nápolyi Lovag mint „a modern költészet fejedelmét”, szerényen „páratlan főnixnek” nevezte⁴⁴ – s nagyeposzának címsze- replője, Adónisz, a gyönyörű vadász is a főnix hazájában, Arábiában született.)⁴⁵ Egyáltalán nem meglepő tehát, hogy a főnixek Grillo költői utalásnyelvében szintén feltűnnek. Mecénását, a nagy államférfit és kiváló hazafit, a genovai patrícius Paolo Spinolát siratva megkettőzi a főnixeket, s virtuálisan egymásban égeti el őket. A Haza, Genova és Spinola együtt hálnak meg, s talán majd együtt is születnek újjá:

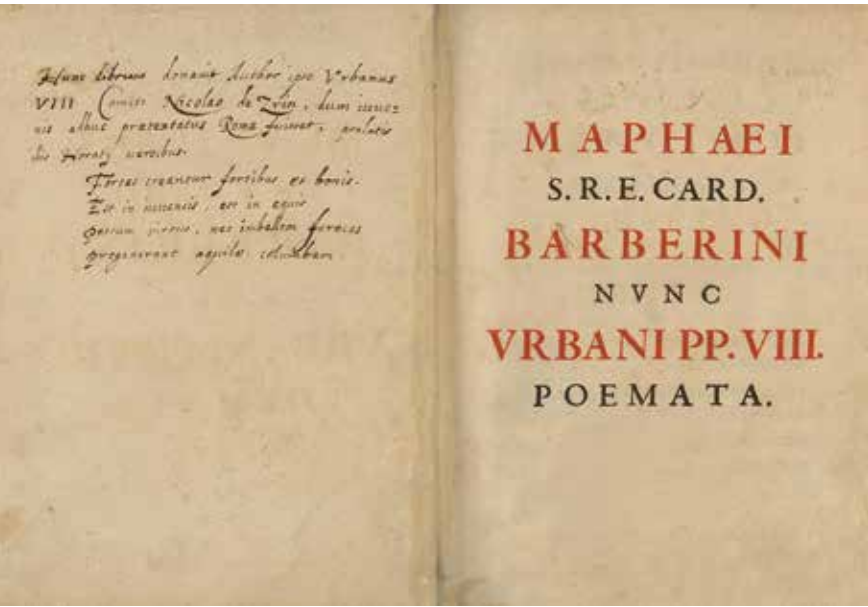
*Egyik a másiknak Főnixe,
s egyik a másiknak az égi máglya,
és nem félő halála
annak, ki boldogan újul meg ígyen.
Te, aki műveidben
híresen élsz tovább, s azok dicsében.*⁴⁶

A párhuzam éppen azért szembeszökő Zrínyi költői világával, mert nem bizonyítható semmi- vel, hogy Zrínyi olvasta volna Grillo szövegeit, könyvtárában nincs meg sem a *Pietosi affetti*, sem a sok kiadásban megjelent *Rime morali e spirituali*. Nem is forrásként, hanem tipológiai illusztrációként érdemes figyelni a versre, amely jól mutatja, hogy a *Syrena* könnyes motívumai valójában egy bevett poétikai nyelv szokványos építőelemei voltak.

Tudhatott-e Zrínyi Grillóról? S ha igen, mit és mennyit? Nos, könyvtárának és (ami fonto- sabb) olvasmányainak áttekintése azt mutat- ja, meglehetősen sokat. A régiek és modernek nagy kánonvitáját oly szellemesen tárgyaló klasszikus, akit könyvbejegyzései szerint bi- zonyosan gyakran forgatott, Traiano Boccalini, az egyik legfontosabb, leghosszabb „tudósítá-

sában” számol be az eseményről: Petrarca maga szólal fel Grillo érdekében, és kéri kegyeltje felvételét a parnasszusi társaságba. A döntő érv: Grillo a „régiek” legjobb követője, Bembo és Della Casa szellemének továbbvivője, aki a modernek rögtönzéseivel, eredetiségre törek- vésével szemben a *natural talentót* a művészet szabályainak fáradhatatlan tanulmányozásával egészíti ki.⁴⁷ Igencsak meglepő tehát, hogy az idős költőt a modernek vezére is a legnagyobb becsben tartotta. Giovan Battista Marino, a Zrínyi által is ismert és bizonyítottan forga- tott, jegyzetelt *Galeria* című gyűjteményében, három költeménnyel is ünnepli a béke barátja Grillót, az „angyali elmét”, aki ha ott lett volna a Getsemáne-kertben, magát Krisztust is lebe- szélte volna a halálról.⁴⁸ Mind Marino, mind Boccalini szövegei ott voltak Zrínyi keze ügyé- ben, szinte bizonyos, hogy felfigyelt a figurára.

Amit továbbá egészen bizonyosan elolvasott Zrínyi, az VIII. Orbán pápa Grillóhoz írott di- csőítő epigrammája volt, *Angelo Grillo apát jámbor érzületéről* címmel. Ez ugyanis a pápa

Maffeo Barberini (VIII. Orbán pápa) verseskönete

verseskötetének azon epigrammájával átelleni lapon található, amelyet az eposz számozatlan záróstrófájában követett Zrínyi: a Stuart Mária skót királynő vértanúságáról írott darab párjának tekinthető. Nemcsak azért, mert azzal szemben helyezkedik el, hanem azért is, mert annak témáját variálja. A *Skócia királynőjének meggyilkolásáról* végén az angyalok égi karvezetője inti áhítatos csendre a költőt – a *Jámbor érzületre* záró disztichonja pedig ugyanezt a szent műzsai kart kéri a jutalom (természetesen nem a földi, „rothandó laurus”, hanem az égi babér) átadására.⁴⁹ A pápa által kiemelt

érdem, amely Grillo számára mennyei jutalmat ígér, igazi költői alkimiáért jár: az Úr fájdalmának megéneklése révén Krisztus könnyei váltak a lelkeket lecsendesítő orvossággá:

*Megsimogatja a lelket, ahogy zeng isteni lantod,
s bármit, amit meglátsz, angyali báj lepi el.
Angelusom, Krisztus bölcsőjét zengd vagy a szörnyű
kínt a kereszten, a lágy szívnek a könnyözönét,
menten meglágyítod a lelket, bármi kemény is,
fájdalomáradat ez, s gyógygyerejű csodaszer!*⁵⁰

VIII. ORBÁN PÁPA ÉS AZ „IRODALMI ENCIKLIKA”

A *Syrena* által megválaszolni kívánt kérdés körvonalai lassan kibontakoznak. A bencés költő valamiféle köztes utat járt a végzetesen két pártra szakadt modern irodalmi táborban: több hagyomány és ízlés metszéspontján állva közvetítő szerepet játszott, meg tudta édesíteni (Marino nyelvén) az új, szigorú, klasszicista irodalmpolitika poétikai programját. Mielőtt továbbhaladnánk, elkerülhetetlen felidézni magát ezt a programot. Aki ugyanis kiásta a csatabárdot, és szegény főnixeket és – főként – a sziréneket *casus bellivé* tette, az nem volt más, mint maga a pápa, VIII. Orbán, kardinálisként és latin nyelvű költőként Maffeo Barberini, aki köré szabályos irodalmi tábor szerveződött az 1620-as években. Őt pedig jól ismerte Zrínyi: személyesen találkozott vele itáliai tanulmányútján, s a Pázmány érsek által előkészített találkozáson a pápa saját verseskötetével ajándékozta meg. Azzal a kötettel, amelynek az élén állott a Marc Fumaroli által „irodalmi enciklikának”

nevezett elégia,⁵¹ az új, klasszicista és vallásos irányú, a marinista barokkal szembenálló iskolai poétikai programjával. *Becsés és jámbor bizonyosságokkal felékesített költészet, hogy annak hajdani ékessége visszaállíttassék.*⁵² Két iskola, két modernség, két barokk: nem árt számon tartani a különbséget, mert Zrínyi helyét csak akkor találjuk meg a térképen, ha erről a kibékíthetetlennek tűnő (és konkrét cenzúrintézkedésekkel, száműzetésekkel nagyon is valós formát öltő) háborús helyzetről, a modern költészet alapelveinek tematizálásáért folytatott elsőégi harcról nem feledkezünk meg.

A szöveg a marinista irodalomideál teljes tagadására épül, az érzéki költészet szirénhangjait elutasítva teljes formai és főként tartalmi megújulást hirdet. Az antik hagyományból a műzsák görög kultuszát jellemző becsületeséget, tisztaságot, egyszerűséget emeli ki, és az ősi harmónia helyreállítását a profán érzékiség helyett a szent tematikával véli lehetségesnek. A meggyalázott, szirénekké degradált műzsák rehabilitációjának programja persze nem vesz tudomást arról, hogy az ellenfél nem valamiféle sátáni gonoszságból, hanem egy határozott, pánharmonikus teológiai program jegyében azonosította Krisztust Orpheusszal, a műzsákat pedig a szirénekkal. Az efféle lezser allegorizálás az eretnokség veszélyét hordozza, s büntetése: halál. A pápa verse világosan – s félelmetesen *ad litteram* jelentésben – fogalmaz:

*Vesszen mind, ki a szűzi Poézist bántani merné,
s fonna a mirtusból fürtjeihez koszorút.*⁵³

A program pedig adott, költői kérdés fogalmazza meg: miért gyönyörködnénk a babérban,

POESIS PROBIS ET PIIS
ORNATA DOCUMENTIS

Primæuo decóri restituenda.

ΕΠΑΝΟΡΘΩΤΙΚΗ.

Varentem viridi præcingere tempora lauro,
Labraque Pegæi tingere fontis aqua,
Me vocat antiquo spoliata decore Poësis,
Seque sacra formæ luce carere dolet.
Quæ loquitur, tacito mecum sub pectore voluo,
Laplaque sic secolens tempora iure queror.
Cum viguit morum probitas, studiumque pudoris,
Admisit Pindus nil, nisi casta, chorus.
Prisca novem Mûsæ atas in vertice montis
Frondeferum lauris incluisse nemus;
Hæc inter finxit modulantem cammina Phœbum,
Et blandam digitis increpuisse lyram:
Fontis & Aonijs puro diluta liquore
Vatum dulciloquos ora dedisse modos.
Præruptus quid apex montis, placidusque recessus,
Quid lyra, quid Phœbus, Pieridesque movent,
Arboreas inter frondes, cantusque volucrum;
Et faciunt longam quæ loca græva moram;
Semotus rerum strepitu, vulgusque tumultu,
Artibus ex cultum quæ labor vrget opus;
Iucunda specie, fontisque optabilis vnda,
Per iuga difficilis suadet inire viam.
Quam labor optat amans dum fertur in æthera, nunquam
Decidua lauri gloria fronde virescit.
Attamen obnubens illum sub nomine Phœbi,
Virginis hanc Daphnes fabula nota canit.
Quis blando oitharæ sonitu potuisse recludi
Viventi infernæ ferrea claustra domus?

A „verses enciklika”, VIII. Orbán kötetének első verse

ha a Keresztből, az isteni szeretet ajándékából, boldogabb ágak hajtanak? Miért énekelnénk tovább a Tartaroszba alászálló Orpheusz tetteit, ha Krisztus a poklokon diadalt véve, győztesen szállt fel a mennybe?⁵⁴ A költői kérdést eldöntendő kérdéssé alakíthatjuk: melyik modern az igazi? A miénk vagy az ellenségé? A klasszicista vagy az avantgárd barokk? Melyik minta, Marino Ovidiusa vagy a római jezsuita fellekvár, a Collegium Romanum professzorai, Famiano Strada és Tarquinio Galluzzi által ajánlott, krisztianizált Vergilius?

VIII. Orbán pápa portréja

Giovan Battista Marino

Ha olyan alaposan olvassuk, mint Zrínyi olvashatta a pápai iránykölteményt, akkor előttünk áll a *Syrena*-kötet szerkezeti váza: a polkra szállástól a felemelkedésig, Orpheusztól Krisztusig, a pokloktól a Szent Keresztig. De vajon tényleg erre a kérdésre válaszolt Zrínyi kötete? Ha jobban meg akarjuk érteni költőnk eredetiségét, akkor be kell látnunk, hogy Zrínyi nagyon különös módon tett eleget a pápai felhívásnak: nem a végeredményt, hanem a folyamatot tartotta szem előtt. Nem már megújult, az ártó nyelvtől és ideológiától megszabadult költőként mutatkozik meg a *Syrenában*, hanem magát a szabadulás folyamatát viszi színre, méghozzá – legalábbis a kötet lírai hányadát tekintve – marinista nyelven!⁵⁵ A Marino-követés nagyon hangsúlyos helyeken mutatkozik meg a kötetben. „Az olvasónak” szóló, már több-

ször hivatkozott bevezető Horatius-utalásait Marino *Pásztorsípjának* bevezetőjéből vette át, így a versek „fogyatkozása” is ebben a kontextusban értelmezendő; az *Adonéból* eredeztethető a Mars és Venus „barátságára” tett utalás, a szerelmi líra „csendes” jelzője). Marino-hatásra vezethető vissza az idill műfajának hangsúlyos szerepeltetése a kötetben (hiszen a nápolyi Lovag közismerten magának tulajdonította a műfaj feltalálásának érdemét). Az eposz égi jeleneteinél igazi filológiai bravúrral Tasso és Marino mennyei udvar-leírásait ötvözi (soronként váltogatva a két forrást) – igaz, nem Marino, hanem Tasso teológiáját részesítve előnyben. Az eposzba, Farkasics Péter siratójaként, beépít egy egész Marino-verset – igaz, ennek a végét megint csak Tasso alapján írja át. Végül az *Adonében* találjuk meg Delimán és Cumilla szeretkezésének talán legfontosabb forrását – igaz, ezt is kiegészítette egy Tasso-intarziával.⁵⁶

Talán már a pusztá felsorolás is elegendő ahhoz, hogy érzékeltesse: Zrínyi poétikai válasza a poétikai kérdésre egyben a kérdés kritikája is. Ha Marino nyelvén is lehet beszélni, s elmondható rajta az általa közvetített poétikától való szabadulás, a vallásos fordulat története, akkor nem volt értelme a jelképes kiközösítésnek, az *Adone* indexre tételének. Zrínyi programja: a poétikai skizma megszüntetése. Úgy tesz, mintha meg sem történt volna. Próbáljuk konkrétan is behatárolni a lehetséges mintákat, megtalálni azokat a szerzőket, akik Zrínyihez hasonló válaszokkal kísérleteztek a pápa által személyesen eszkalált irodalmi háborúskodás meghaladására, akik békíteni igyekeztek a római Parnasszus és a még Zrínyi korában is igen aktív marinista gerillamozgalom között, akiket

líra és epika viszonya teoretikus szempontból is érdekelt, s akik gyakorlati költői tevékenységükben a tassói és a marinói minták ötvözésével kísérleteztek. (Bizonyos szempontból és bizonyos határok között maga Angelo Grillo is közéjük tartozott.) A feladat nem olyan reménytelen, mint amilyennek első látásra ígérkezne. Elég a marinista szellemű velencei irodalmi kör, az Ismeretlenek Akadémiájának „szaknévsorát” felütni,⁵⁷ és megkeresni benne azokat a költőket, írókat, kritikusokat, akik az Orbán által uralt római irodalmi életben is jelen tudtak lenni. Két ilyenre hívnám fel figyelmet, az egyikről már tudott a kutatás, de ebben az új kontextusban különösen érdekessé válik, a másik neve a Zrínyi-szakirodalomban csak elvétve fordul elő. Scipione Erricóról és Girolamo Pretiről van szó.⁵⁸

Giovan Battista Marino művének velencei kiadása

EPOSZ ÉS IDILL: SCIPIONE ERRICO

A messziről jött (szicíliai származású) Erricótól távol állt, hogy kritikátlanul elfogadja a Barberini-kör ízlésdiktátumát. De a másik pártnak sem tett behódoló gesztusokat. Szatirikus dialógusában, a *Parnasszusi zavargásokban* (*Rivolte del Parnaso*, 1626) nemcsak az eposzt ígérgető (és soha meg nem író) Marino hiú érzékenységet gúnyolja ki; a modernek táborának mindkét oldala ellen egyszerre vág a bírálát: Kalliopé kezére egyikük sem méltó. A hősi eposz szerinte Homérosz óta elérhetetlen ideál (maga Tasso sem érte el, hangzik Uránia múzsa szigorú ítélete, még ha a Kalliopé kezéért vetélkedők között ő is a legnagyobb – Marino pedig csak az idill túlnövesztéséig jutott). Mindazonáltal Errico a húszas évek végén a római Umoristi és a velencei hívek oldalán kapcsolódott be a Tommaso Stigliani pamfletje nyomán kiszélesedő *Adone*-vitába, engesztelhetetlen ellenségeként a dezertőr marinistának,⁵⁹ és ami ennél fontosabb: korábban saját maga is kísérletezett hősi epikával, azaz megkísérelte a lehetetlent.⁶⁰ A *Lerombolt Babilón* (Babilonia distrutta, 1623) már csak azért is figyelmet érdemel, mert az *Adone* előtt, de Marino addigi munkásságának ismeretében keletkezett, s ilyen módon az újdonságra érzékeny, elméletileg mélyen reflektált kísérlete a tassói és a marinói szemlélet szintézisének. Alcíme, a „hősi eposz” (*Poema Heroico*) pontosan erre a teoretikus tudatosságra utal. Zrínyi figyelmét már a propozíció első sorai megragadhatták, hiszen rokon nép, a szkíták háborúját ígérte benne megénekelni a szerző:

Scipione Errico

*A szkíta fegyvereket dalolom, erényét
s jámborságát egy harcosnak, ki hősen
szállt szembe dúlt szerelemmel, s szerelmét
a legbüszkébb és legszebb szeretőnek.⁶¹*

A szerző invenciózusan kombinálja és variálja a tassói örökség elemeit, érzékenyen egyensúlyoz a fordulatos cselekményvezetés és az allegorizáló szándék között, ám a Babilón-eposz legfőbb újdonságát nem ez jelenti, hanem a lélektani elem, a szerelem bevonása a narráció fő sodrába, valamint ennek poétikai tudatossága, pontosabban tudatosítása az olvasóban. A második ének elején, Bessana megjelenésekor, egy új, második invokációt olvasunk, Erato múzsához:

*Bennünket Te segélj, s dalunkhoz kegyesen
Parnasszusról, ó Érosz, ereszkedj alá,
s diktáld az ékes hangzatot, mit tollhegyem,*

*mely lassú, követhet téged s az ég karát;
alkossunk gyöngéd éneket, tárgya szerelem
és harc legyen, csodáljuk a harcos dalát,
édes tréfával s hízelgő bájjal telit,
hol a szerelmes Vénusz Mars keblén feszít.⁶²*

Ez a kinyilatkoztatás nemcsak azért fontos, mert a vergiliusi mintához az ovidiusit kapcsolja, ami Zrínyinek is nyilvánvaló törekvése saját eposzában. Hanem főként azért, mert az Olvasóhoz forduló előszó poétikai értelmezéséhez ad újabb fogódzót: Mars és Vénusz szerelmének megidézése ott sem egyszerű dekoratív elem, hanem a marinista szellemű szerelmi költészet és a hősi epika együttesére utalnak a kötetben. A *Syrena, mint kötet*, az Errico által vállalthoz hasonló feladatot végez el, az állhatatosság és a hit harcát és győzelmét viszi színre a szerelmi szenvedély fölött. Mindazonáltal Zrínyi már az eposzban is bőven merít az olvasottakból. Nem csoda, hiszen Errico kötete megvolt könyvtárában, és nyilvánvalóan alaposan át is tanulmányozta. A korábbi kutatás már régen rámutatott, hogy innen vette a XIV. énekhez Alderán varázslásának jelenetét, az alvilág erőinek megidézését: a mágus nála ugyanazzal a rézvesszővel ugyanolyan köröket rajzol, mint Erricónál, az eredmény (a pokol erőin túl a szélvihar is az ostromlott vár ellen fordul) ugyanaz, mint amott – de már maga az Alderán név is innen származik.⁶³

S akad még további fontos, közeli párhuzam is. Filindo és Persina szerelmi jelenete Erricónál is ugyanazokra a tassói gyökerekre megy vissza, mint Marinónál, ahonnan Zrínyi feltehetőleg kölcsönözte a maga tömör leírását Delimán és Cumilla „öszvejüvéséről”, azonban a *Szigeti veszedelem* megoldásából világos, hogy Zrínyi

Marino mellé „odaolvasta” Errico sokkoló leírását is Filindo szerencsétlen haláláról. Részint az mutat erre, hogy az „öszvecsingolódás” itt ugyancsak erős képekben jelenik meg (Filindo édescsomóbagabalyodik – „indolce nodo avvinto” – az őt átölelő Persinával, a szerelmesek „öszszecsavarodnak”: „nel gradito avviticchiar”),⁶⁴ ráadásul Zrínyi itt ugyanazon toposz alkalmazásának láthatta másik példáját, ami Marinónál olyan erős hatással volt rá: hiszen Erricónál is a repkény (*edera*) tekeredik a szőlőtőre (*vite*).

*Ütköztek a csupasz testek, s a lelkek
is szeretve fonódtak egybe szépen,
ritkán formál a repkény erre szebbet,
nincs ily szerelem a szőlőtő körében;
A lélek és a test egymást ölelve
az égő vágy így adja őket egybe.⁶⁵*

Főnixek nincsenek – van viszont még egy nagyon fontos eleme Errico kötetének, ami a *Syrenához* közelíti. Ez közölt ugyanis először idilleket (ekkoriban a legújabb, s éppen Marino által népszerűvé tett műfaj) hőseposz társaságában. A szicíliai költő ezekben egyfelől szemlére bocsájtja felkészültségét, lépéstartását a távoli irodalmi központok (Velence, Róma, Bologna) újításaival, azonban az idillek az eposz záró motívumához, Alone elégikus szemlélődéséhez tematikusan is illeszkednek, azt mintegy folytatásként a pásztori-mitológiai térbe transzponálják. Témájuk szintén az emberi esendőség, az isteni hatalomnak, a sorsnak való kiszolgáltatottság. Egymást is logikusan kiegészítő párt alkotnak: Endümion története az istennel való szerencsésen végződő találkozás idillje (Diána és a szerelemről daloló pásztor motívuma Zrínyi eposzában

Embrulah bemutatásánál kerül elő: „Endimio volt az fényes holdnak”),⁶⁶ Ariadné története pedig a végzet pusztító beavatkozása az emberi sorsba. Ez utóbbiról közismert, hogy Zrínyi *Ariannájának* alapvető forrása volt. Derényi Mária jól dokumentált (és egyébiránt minden kétséget eloszlató) szövegpárhuzamainál azonban mégis jóval mélyebb, a szerkezet, a kötetkompozíció szintjén megjelenő kapcsolatról van itt szó.⁶⁷ Az epikus allegóriák szakértőjeként Errico hangsúlyozza, hogy Ariadné panaszja tulajdonképpen a *sdegno*, a szerelmi harag verse.⁶⁸ Ezzel nemcsak a populáris Zrínyi-olvasatok kedves tézise esik el, mely szerint a vers végén olvasható fenyegetés burkolt utalás arra, hogy Eusébia is rosszul végezheti majd – hiszen Zrínyi poétikai konvenciót követett a fenyegetőzéssel. Sokkal inkább érdekes, hogy Zrínyi ilyen *sdegno*-fázisként illeszti be a verset a *Syrena*-kötet lélektörténeti narratívájába! Az *Arianna sírása* abban a virtuális történetben nyer valódi értelmet, amely szerint a szerelemtől való menekülés, az eposz is sikertelen lázadási kísérlet volt Cupido hatalma ellen – ennek a lázadásnak második állomása a sértett szerelem verse. (És a történet logikusan folytatódik majd a béküléssel, a gyönyörteli hódítással, végül pedig a váratlan tragédiával, Eurüdiké-Viola halálával.) Scipione Errico kötetét tehát mindenképpen rehabilitálni kell az alól az ítélet alól, amely nem látta jelentős mintának a *Syrena*-kompozícióban a *Babilonia distrutta* és a két idill együttesét.⁶⁹ A korabeli kontextusban ez önálló utat jelentett, az eposz mellett közölt idillek azt jelezték, amit Errico is jelezni kívánt: a szerző itt Marino, illetve a jezsuita iskola közötti *választás* helyett azok *egyesítésére* törekszik.

A LÍRAI KÖTETKOMPOZÍCIÓ: GIROLAMO PRETI

Hasonló mondható el a másik, Zrínyi szempontjából fontosnak tűnő szerzőről, Girolamo Pretiről is. Pretiről eddig a Zrínyi-szakirodalom nem vett tudomást, hiszen nem találták nyomát a csáktornyai könyvjegyzékben, sem pedig a Zrínyi-könyvtár fennmaradt állományában.⁷⁰ Pedig gyűjteményes verseskötete (*Poesie*, 1625) mégis szinte bizonyosan ismert volt Zrínyi előtt. Nemcsak azért, mert Preti a dalmát tengerpart városaiban szinte Marinóhoz mérhető népszerűséggel rendelkezett, verseit gyakran fordították, imitálták⁷¹ (bár ez sem elhanyagolható szempont). Sokkal inkább azért, mert a *Syrena* eredetileg záróversnek tervezett darabja, a *Feszületre*, Preti kompozíciójának záró darabjából veszi a kiinduló invenciót.

Lelkét szólítja, hogy Krisztus
halálát sirassa

*Ne sírjatok, szemek, fájdalmasak,
a szívem átdöfő sebek felett,
sirassátok az Úr sebet, melyet
Ámor nyila helyett szúrtak vasak.
Én, ki patakban szórtam könnyeket
fájdalmamban, egy szép szempár miatt,
volnék, ki könnyet Őerte nem ad,
ki e szemet teremté, s az elemeket?
Ki életet adott, bágyad haláltól
most, könnyeimmel lehetek-e fösvény
hozzá, ki értem vérét adta áldón?
Én, ki annyit sóhajtoztam, ki másként
máson annyit sírtam, akár egy kígyón,
most nem sírok önmagamért, s az Úrért?*⁷²

A hasonlóság, legalábbis a kiinduló invencióé, szembeötlő a *Feszületre* és az *Invita l'anima* között. Preti „lagrime” megoldása (a kétféle könny, a szerelmi és a vallásos *affectus*formák szembeállítására és hierarchizálása) benne volt a levegőben, mégis eredetinek tűnik, ilyen tömören még a hozzá talán legközelebb álló Grillo sem dolgozta ki a motívumot. Ám motívumkölcsonzésnél, illetve egyetlen vers mégoly invenciózus egyedi imitációjánál sokkal többről, mélyebb rokonságról van szó. Nem kizárt, sőt erősen valószínű, hogy a *Syrena*-kötet egészének legközelebbi kompozíciós mintája is Preti gyűjteménye lehetett.

Girolamo Preti nem volt jelentéktelen szereplője a kor szellemi életének.⁷³ Neve, a mára már elfelejtett Erricóétól eltérően, ma is jól cseng az irodalomtörténetben, mint a barokk idill műfajának egyik első művelője, hacsak nem egyenesen „feltalálója”.⁷⁴ Preti Bolognában született 1582 körül, Páviában tanult jogot; tanulmányai végeztével visszatért szülővárosába, ahol Claudio Achillinivel és Ridolfo Campeggivel együtt Marino körébe tartozott, a bolognai „Gelati” akadémia tagjaként. Innen vezetett útja a legfelsőbb egyházi körökbe, a pápa közvetlen környezetébe, előbb Antonio Barberini, majd Francesco Barberini kardinális titkáráként szolgált. Ez utóbbi kíséretének tagjaként Spanyolországba utazva, a tengeri úton szerzett betegsége vezetett korai halálához, Barcelonában, 1626-ban. (Emlékét Lope de Vega versben örökítette meg.)⁷⁵ Ám a Barberiniek hálózatába való bekerülése nem jelentette azt, hogy megszakította volna kapcsolatát Marinóval. Részt vett Marino Párizsból való hazatérésének előkészítésében (nem volt egyszerű, hiszen ekkor, 1623-ban már több mint egy

évtizede vizsgálódott ellene a Szent Hivatal).⁷⁶ Az *Adone* megjelenése után vitába keveredtek, Preti úgy vélte, Tasso és Vergilius magasságát nem sikerült elérnie a várva várt poémának.⁷⁷ S noha a későbbiek során (már csak egzisztenciális okokból is) a Barberini-körhöz csatlakozott, végig megmaradt önálló ítéletű, a két szembenálló modern iskola közötti mediátornak. Akkor is, ha *expressis verbis* a római iskola esztétikáját (mondjuk úgy: esztétikai ideológiáját) fogadta el.

Tőle származik a bolognai barátja, Ridolfo Campeggi Mária könnyeiről írott eposza⁷⁸ előszavaként közölt⁷⁹ értekező levél, *A költészet tisztességéről* (1618), amely felfogható akár a vallásos fordulatot hozó klasszicista modernség manifesztumaként is. A meg nem nevezett vitapartner természetesen itt is Marino, de az obszcén irodalom, a szabados erotika elítélése csak a gondolatmenet felszínét alkotja. A megújuló vallásos költészet dicsérete ugyanis általános érvényű tézisbe torkollik: a dicsőséget az újdonságban (is) kereső irodalom feladata „összszekapcsolni a költészet adta élvezetet a lelki épüléssel”.⁸⁰ A Megváltó halálának Campeggi-féle leírásában a legnagyobb hittitkok mellett ott van „a stílus emelkedettsége, a concettók nemessége és az érzések gyengédsége”, az igazi költők már megértették, hogy „a Kereszt nem zárja ki a Babért, a Megfeszített tüskekoronájában ott találják a Múzsák virágait, a passió keserűségében pedig a poézis édességét”.⁸¹ Az új poézis követője, ha a valószínű helyett az igazat választja tárgyául, szinte rá is kényszerül, hogy „költői teológiát avagy teologikus költészetet műveljen”.⁸²

„Formare un poetica Theologia, ed una theologica Poesia...” A gondolat – azazhogy a mo-

Girolamo Preti

dern, az új, a poétikailag magasabb rendű vallásos költészet nem a világi, érzéki költészet alternatívája, hanem annak meghaladása – szinte a levegőben volt az igazság poézisére törekvő kései Tasso óta. Pretinek a tézist demonstráló verseskötete pedig nagyon fontos – főként a szerkezetre vonatkozó – ötleteket is adott a *Syrena* szerzőjének. Újdonsága, ami kiemeli a kor átlagából, de még az alig néhány évvel korábban megjelent, forradalmian modern Marino-lírától is elválasztja: a tematikus csoportosítás (könnyek, csók stb.) helyett visszatér egy laza narratív szerkezethez, a pseudo-szerelmi történet elbeszéléséhez, amely természetesen (Petrarca mintájára) aszcenzióval, a szerelem elhagyásával és a transzcendens-

hez fordulással teljeseedik ki. Nem darabonként használja fel a *Canzoniere* költeményeit, mint Marino (és már Tasso is) tette, hanem a kompozíció egészére figyel.⁸³ A narratológiai kísérletezés itt nem merül ki: a szonettek alapszövegébe, a kötet kellős közepére, beilleszt egy kiseposzt a ciprusi szűz, Oronta vértanúságáról. (A lepantói ütközet árnyékában zajlott 1571-ben a velencei uralom alatt álló Ciprus török inváziója: Musztafa basa a győzelem után a foglyokat és a zsákmányt Konstantinápolyba küldi, a hajót azonban önfeláldozó gesztussal felrobbantja Oronta, meggyújtva a lőporkészletet.)⁸⁴

A kötet részletes ismertetésére terjedelmi okokból nincs mód, elég itt annyi: Laurának nagyon reális, túlzottan is földi mását kapjuk benne, zsánerképek sorozatában – természetesen a szirénhasonlat is megjelenik, hétköznapi formában, a diskurzus egyszerű építőelemeként:

*Ó, sebző, zengő gyilkosom, ki csábitol:
örömrre hívnál, ám az fájdalom.
Az Íjásznak s Szirénnek szóló dics-dalon
a fül alél, míg nyilad szívembe hatol.*⁸⁵

A szerkezeti sablonnak megfelelően a gyűjtemény dereka táján eljutunk a harag, a *Sdegno* fázisához, majd következik a fordulat, az elszakadás dokumentálása a petrarkista (s egyzersmind marinista) mintától. Most csak az utolsó részre utalok, amiben a Zrínyi által felhasznált vers is megtalálható. Ezt az egységet egy Marinóhoz címzett szonett nyitja, amelyben Preti Orbán pápa mennydörgő ítélkezésénél sokkal meggyőzőbb személyességgel, mintegy mentegetőzve fordul el fiatalkorának Mesterétől, az érzéki szerelem helyett az ég felé emelő tiszta szerelmet (*amor pudico*) vá-

lasztva. Az ezután következő négy költemény az új program kifejtése: az Istenhez „sóhajok szárnyán emelkedő lélek / E magas szépségben rak fészket és időzik”. Az égi dolgok szeretetét dicsérve⁸⁶ saját korábbi szerelmeit „hitvány és alantas” tűznek bélyegzi,⁸⁷ amitől most a kontempláció szabadítja meg; az antik Fortuna-templom (a vak istennőnek vak népek által épített szentély) helyén új templom épült: a tévelygés felett győzedelmeskedik az isteni igazság fénye;⁸⁸ az őszinte imádság megtalálja a fény Istenét, hogy elűzze a lélek homályát.⁸⁹ Végül pedig, a gyűjtemény koronájaként, következik a Zrínyi *Feszület*-imádságát ihlető záró darab: *Felhívja lelkét, hogy sírjon Krisztus halála fölöött*.⁹⁰ Az érzelmes utazás véget ért: az érzelmek lecserélődtek, metamorfózisuk a szemünk előtt ment végbe. A világi szerelem helyett immár a Megváltó szeretete hatja át a megtisztult lelket.

Zrínyi stílusa, szelleme, heroikus habitusa olyan távol áll Pretiétől, amilyen távol csak állhat. Az érzelmi út azonban, amelyet bejár a *Syrenában*, s amelynek poétikailag mélyen tudatos mintáját láthatta Preti kötetében, pontosan oda érkezik, ahova vezetője kalauzolja. Az út meghatározó állomásai (a szerelemre optálás mint kiindulópont, a szerelem kudarca után a „sdegno”, majd a múltból példát merítés gesztusa, a mártírok emlékének felidézése, végül a Kereszthez fordulás) jórészt megegyeznek a *Poesie* fordulópontjaival. A *Syrena*-kötet *poétikai* itineráriuma pedig még közelebb áll ahhoz: a marinizmustól való elszakadás nehézségei után az istenes költészet a „beérkezési pont” – a *Syrena* pontosan ezt az utat járja, a fordulatot nem késznek, előre lezajlottnak tételezve (mint a pápai kihallgatáson ajándékba kapott kötet sugallta), hanem Preti módjá-

ra cselekményesítve azt, lírai elbeszélésként. Persze korántsem úgy, ahogy lehetett volna. Az eposz után a *Syrena* zágrábi kéziratában üres lapok következnek, nemkülönben az *Arianna sírása* után (2–2 lap), majd az epigrammák és a *Feszületre* között négy üres lapot találunk.⁹¹ Ezek a hiátusok jelzik az előszó igazát: „Az én professióm, avagy mesterségem nem az Poesis”. Zrínyi a szó szigorú értelmében tényleg amatőr költő volt, legalábbis Preti professzionalizmusához képest. Nem töltötte ki az üres helyeket, pedig volt bizony ott jó „ennihány Versnek hea”. Nyilván erre a lacunára is érvényes, amit magyarázatul odavet: „üddöm nem volt hozzá”...⁹² Arra viszont láthatóan volt ideje, hogy alaposan tájékozódjon a számára elérhető kurrens „világirodalmi” közeg irányzatairól, belső viszonyairól, és hogy lézerradar pontossággal mérje be, hol volna az ő kontribúciójának az „üres helye” az itáliai irodalmi térképen. Róma és Velence, klasszicisták és marinisták között, a kettészakadt modern iskola virtuális találkozási pontjában. S hogy hol lett volna legeredtibb ötletének, a lírai történet idézőjelébe tett hőseposznak a helye, ha értették és olvasták volna? Ugyanezen a találkozási ponton, ahol mindkét tábor ezt hiányolta.

HEROIZMUS ÉS IRÓNIA

Zrínyi korának aktuális kérdése a modernitás volt, annak különösen két aspektusa, az emlékezet és az érzelmek kezelése, működtetése, szabályozása vagy manipulálása. Az irodalmi, például a műfajpoétikai problémák: ezek leképeződései. Lehet-e hiteles hőseposzt írni egy ironikus korban? Keresztény felszabadító háborúra buzdítani a reálpolitika közegében, a

tömegkommunikáció médiumainak születésekor? Lehet-e a pusztító, politikai felfordulást, erkölcsi meghasonlást, vallási és polgárháborúkat szító érzelmeket felemelni, magasztos célra irányozni? Irodalomtörténetileg téve fel a kérdést: utolérhető-e a 16. század utolsó, ilyen tekintetben még hiteles remekműve, a *Megszabadított Jeruzsálem*, vagy akár annak a szerző által javított változata, a *meghódított Jeruzsálem*? Torquato Tasso Jeruzsálem-eposzainak számtalan utánzata született a 17. század első felében, de akitől a legtöbbet várta a közönség, Giovan Battista Marino, hosszas vajúdás után feladta a tervet, és a szerelmi szenvedély tragikus erejéről írt monumentális mitológiai eposzt, az *Adóniszt* (1623). Amikor Zrínyi, verseskönyvének előszavában („Az olvasónak”) könnyed szellemességgént veti oda: „osztán nem egyenetlen az szerelem az vitézséggel”,⁹³ akkor ehhez a vitához szól hozzá, Tasso és Marino szenvedélyes olvasójaként. Amit pedig mond, az a két hagyomány együtt tartásának igényéről árulkodik. Költői nyelvének alapelemei (középpontban a szenvedély örvénylését érzékeltető hiperbolával), tematikus toposzai (a szirének, a könnyek, a főnixek), műfajtoposzai (a szerelmi panasz- és bosszú-versek, az idill pásztori és mitologikus válfajai, illetve a hőseposz) együttesen olyan poétikát építenek, ami képes a korszak európai barokk költészetének végletes pólusait, a heroizmust és az iróniát együtt kezelni. Kötetének szembeötlő különlegessége, a szerelmi líra és a hősi epika egységes elbeszélésbe ötvözése, poétikai választ kínál egy aktuális világirodalmi kérdésre. Heroikus kísérlet, ironikus helyzet: az *Adriai tengernek Syrenaia*, ha nem is értették, otthon volt Európában.

Bibliográfia és a Jegyzetek rövidítései

ARANY

Arany János: Zrínyi és Tasso. In Uő: *Prózai művek 1. Eredeti szépprózai művek, szépprózai fordítások, kisebb cikkek, tanulmányok, iskolai jegyzetek (1841–1860)*. Sajtó alá rendezte Keresztury Mária. Budapest, 1962, Akadémiai Kiadó /Arany János Összes művei 10/, 330–439.

AUGUSTINUS

Aurelius Augustinus: *Opera. Tomus sextus*. Ed. Jacques Paul Migne. Lutetiae Parisiorum, 1845, Migne /Sancti Aurelii Augustini Hipponensis episcopi Opera omnia 6/.

SZENT ÁGOSTON

Szent Ágoston: *Az Isten városáról írt XXII. könyve, 1–3*. Fordította a pesti növendékpapság egyházirodalmi iskolája. Pest, 1859–1861, Boldini Nyomda /Munkálatok 23/.

BARBERINI

Maphaeus Barberini: *Poemata*. Romae, 1631, Typographia Camerae Apostolicae.

BARELLI

Stefano Barelli: Introduzione – nota bio-bibliografica – nota al testo. In Girolamo Preti: *Poesie*. A cura di Stefano Barelli, IX–LXXV. Padova, 2016, Editrice Antenore /Scrittori italiani commentati 14/.

BENE 2017A

Bene Sándor: Szulejmán halála a Zrínyi-eposzokban. Történeti poétikai megközelítés. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 121. évf. (2017) 6. sz. 746–779.

BENE 2017B

Bene Sándor: Szigeti veszedelem. Fikció, valóság és a halál pedagógiája. In „*Vár állott...*”. *Tudományos történeti konferenciák Vajdahunyadvár 2013–2016*. Szerk. Hermann Róbert. Budapest, 2017, Line Design Kiadó, 131–162.

BENE 2019

Bene Sándor: Műfaji hagyomány és barokk szemlélet

Zrínyi Miklós Szigeti veszedelem című eposzában. In *Kötelezők emelt szinten Balassitól Borbély Szilárdig*. Szerk. Papp Ágnes Klára – Sebők Melinda – Török Lajos. Budapest, 2019, L’Harmattan Kiadó – Károli Gáspár Református Egyetem /Károli könyvek/, 135–150.

BENE 2021

Bene Sándor: Szirének, főnixek, könnyek. Zrínyi Miklós költészete a kortárs poétika összefüggésében. In *Zrínyi Miklós és a magyarországi barokk költészet. Tudományos konferencia, Eger, 2020. szeptember 3–5*. Szerk. Bene Sándor – Pintér Márta Zsuzsanna. Eger, 2021, Líceum Kiadó, 105–135.

BÉKÉSI

Békési Gábor: „A mandátum kiadója”. Kazinczy Ferenc szövegkiadói tevékenységének (újra)értékelése. *Publicationes Universitatis Miskolciensis: Sectio Philosophica*, 16. évf. (2011) 11. sz. 5–23.

BOCCALINI

Traiano Boccalini: *Ragguagli di Parnaso 1–3*. A cura di Luigi Firpo. Bari, 1948, Laterza /Scrittori d’Italia 39/.

BOŠKOVIĆ-STULLI

Maja Bošković-Stulli: Popevka od Svilojevića (iz ostavštine Petra Zrinskoga). *Narodna umjetnost. Hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, 9 (1972) 23–39.

BRODINI

Alessandro Brodini: Poeti che guardano San Pietro. La nuova basilica vaticana negli scritti di Alessandro Tassoni e Girolamo Preti. *Letteratura e Arte. Rivista Annuale*, 10 (2012) 39–63.

BRUSONI–LOREDANO

Girolamo Brusoni – Giovanni Francesco Loredano (a cura di): *Le glorie de gli Incogniti o vero gli huomini illustri dell’Accademia de’ signori Incogniti di Venetia*. Venetia, 1647, Valvasense.

CAMPEGGI 1620

Ridolfo Campeggi: *Le lagrime di Maria Vergine. Poema heroico, terza edizione riveduta*. Bologna, 1620, Golfarini. Új kiadása: Ridolfo Campeggi: *Le Lagrime di Maria Vergine*. A cura di Maria Teresa Pedretti.

Introduzione di Luana Salvarini. Con un micro-invio di Marzio Pieri. Bologna, 2009, La Finesta Editrice, /Bologna barocca 1/.

CORRADINI

Marco Corradini: *In terra di letteratura. Poesia e poetica di Giovan Battista Marino*. Lecce, 2012, Argo /Biblioteca barocca 10/.

CROCE

Franco Croce: Il marinismo conservatore del Preti e del Bruni. In Uő: *Tre momenti del Barocco letterario italiano*. Firenze, 1966, Sansoni, 7–92.

DERÉNYI

Derényi Mária: A Zrínyiász Alderánja. *Egyetemes Philologiai Közlöny*, 64. évf. (1940) 235–242.

ERRICO 1624

Scipione Errico: *La Babilonia distrutta. Poema heroico*. Venetia, 1624, Tozzi.

ERRICO 1626

Scipione Errico: *La Babilonia distrutta. Poema heroico*. Roma, 1626, Corbelletti.

FALIŠEVAC

Dunja Fališevac: Dživo Bunić Vučić i dubrovači barokni pjesnici. *Croatica*, 18. évf. (1987) 187–207.

FERRETTI

Francesco Ferretti: Gli esordi dello „stil pietoso” dei Angelo Grillo. In *Rime sacre tra Cinquecento e Seicento*. A cura di Maria Luisa Doglio – Carlo Delcorno. Bologna, 2007, Il Mulino /Studi fonti documenti di storia a letteratura religiosa/ 107–139.

FOLTRAN

Daniela Foltran: Calliope ed Erato. Stile e struttura nella Babilonia distrutta di Scipione Errato. *Schifanoia*, 26/27 évf. (2004) 39–99.

FULCO

Giorgio Fulco: La corrispondenza di Giambattista Marino dalla Francia. In Uő: *La „meravigliosa” passione. Studi sul barocco tra letteratura ed arte*. Roma, 2012, Salerno Editrice, 195–215.

FUMAROLI

Marc Fumaroli: *La scuola del silenzio. Il senso delle immagini nel XVII secolo*. Milano, 1995, Adelphi.

GIRARDI

Maria Teresa Girardi: *Tasso e la nuova „Gerusalemme”. Studio sulla „Conquistata” e sul „Giudicio”*. Napoli, 2002, Edizioni Scientifiche Italiane.

GRILLO 1598

Angelo Grillo: *Parte prima delle rime*. Bergamo, 1598, Ventura.

GRILLO 1601

Angelo Grillo: *Pietosi affetti et lagrime del penitente*. Venetia, 1601, Ciotti.

GYÖNGYÖSI

Gyöngyösi István: *Porábúl megéledett Főnix avagy Kemény János emlékezete*. Sajtó alá rendezte Jankovics József – Nyerges Judit. Az utószót írta Jankovics József. Budapest, 1999, Balassi Kiadó /Régi magyar könyvtár. Források 10/.

KISS 2007

Kiss Farkas Gábor: Az imitatio elmélete és gyakorlata a Szigeti veszedelemben. In *A magyar irodalom története, 1: A kezdetektől 1800-ig*. Főszerk. Szegedy-Maszák Mihály, szerk. Jankovits László – Orlovszky Géza. Budapest, 2007, Gondolat, 447–466.

KISS 2012

Kiss Farkas Gábor: *Imagináció és imitáció Zrínyi eposzában*. Budapest, 2012, L’Harmattan Kiadó.

KLANICZAY

Klaniczay Tibor (szerk.): *A Bibliotheca Zriniana története és állománya. History and Stock of the Bibliotheca Zriniana*. Összeáll. Hausner Gábor – Klaniczay Tibor – Kovács Sándor Iván – Monok István – Orlovszky Géza. Budapest, 1991, Argumentum Kiadó–Zrínyi Kiadó /Zrínyi-könyvtár 4/.

KOVÁCS 1983

Kovács Sándor Iván: Zrínyi tűzhányó-képei és Scipione Herrico Etna-ódája. In Király Erzsébet – Kovács Sándor Iván: „*Adria tengernek fönnforgó*

habjai”. *Tanulmányok Zrínyi és Itália kapcsolatáról.*

Budapest, 1983, Szépirodalmi Könyvkiadó, 183–203, 295–299.

KOVÁCS 1985

Kovács Sándor Iván: *A lírikus Zrínyi.* Budapest, 1985, Szépirodalmi Könyvkiadó.

KOVÁCS 1987

Kovács Sándor Iván (szerk.): *Angol életrajz Zrínyi Miklósról. London, 1664.* Budapest, 1987, Zrínyi Katonai Kiadó /Zrínyi-könyvtár 4/.

MALINAR

Smiljka Malinar: Gundulić Translator of Girolamo Preti. *Studi Romanica et Anglica Zagrabiensia*, 50. évf. (2005) 39–71.

MARINO 1633

Giovan Battista Marino: *Strage de gli innocenti.* Venezia, 1633, Scaglia.

MARINO 1976

Giovan Battista Marino: *L’Adone*, 1–2. A cura di Giovanni Pozzi. Milano, 1976, Mondadori /Tutte le opere di Giovan Battista Marino II, 2/.

MARINO 1983

Giovan Battista Marino: *La sampogna.* A cura di Vania De Maldé. Parma, 1993, Fondazione Pietro Bembo – Ugo Guanda.

MARINO 2013

Giovan Battista Marino: *Adone.* A cura di Emilio Russo. Milano, 2013, Rizzoli /BUR Classici/.

NAGY

Nagy Levente: Címlapmetszet és ambivalencia a horvát és a magyar Syrena-kötetben. *Irodalomismeret*, 17. évf. (2018) 4–21.

PROSPEROV NOVAK

Slobodan Prosperov Novak: *Od Gundulićeva „poroda od tmine” do Kačićeva „Razgovora ugodnog naroda slovinskoga” iz 1756.* Zagreb, 1999, Antibarbarus /Povijest hrvatske književnosti 3/.

POPOVIĆ

Miodrag Popović: *Vidovdan i časni krst. Ogled iz književne arheologije.* Beograd, 2007, Biblioteka XX. Vek.

PRETI 1625

Girolamo Preti: *Poesie.* Roma, 1625, Guglielmo Facciotti.

PRETI 1991

Girolamo Preti: *Poesie.* A cura di Domenico Chiodo. Torino, 1991, RES /Feronia. Collezione di poesia 2/.

R. VÁRKONYI

R. Várkonyi Ágnes: Európa Zrínyije. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 100. évf. (1996) 1–39.

RIZZO

Gino Rizzi: Introduzione. Scipione Errico e le sue opere. In Scipione Errico: *Le guerre di Parnaso.* A cura di Gino Rizzo. Lecce, 2004, Argo, XI–LVI.

RUSO

Emilio Russo: *Marino.* Roma, Salerno Editrice, 2008 /Sestante 16/.

SAIDINO

Chronica dell’ origine e progressi della casa Ottomana composta da Saidino Turco eccellentissimo storico in lingua turca. Trad. Vincenzo Bratutti. Vienna, 1649, Matteo Riccio.

SCHÜTZE

Sebastian Schütze: Maffeo Barberini tra Roma, Parigi e Bologna, un poeta alla scoperta della „Felsina”. In *I cardinali di santa romana chiesa. Collezionisti e mecenati*, 1–5. A cura di Marco Gallo. Roma, 2002, Associazione Culturale Shakespeare and Company 2, 5: 41–55.

SZILÁGYI

Szilágyi Márton: Adalékok Kazinczy Ferenc Zrínyi-kiadásának jelentőségéhez. Zrínyi Miklós rekanonizációja a 18. század végi, 19. század eleji irodalomban. *Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve*, 22. évf. (2012) 85–91.

SZÖRÉNYI

Szörényi László: Zrínyi Miklós és Maffeo Barberini, azaz VIII. Orbán pápa költeményei. In *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról.* Szerk. Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József. Budapest, 2017, MTA Bölcsészettudományi Kutatóintézet, 449–460.

TASSO 1964

Torquato Tasso: Discorso del poema eroico. In Uő: *Discorsi dell’arte poetica e del poema eroico.* A cura di Luigi Poma. Bari, 1964, Laterza /Scrittori d’Italia 228/, 59–259.

TASSO 2000

Torquato Tasso: *Giudicio sovra la Gerusalemme riformata.* A cura di Claudio Gigante. Roma, 2000, Salerno Editrice /Testi e documenti di letteratura e di lingua 20/.

VEGA

Lope Felix de Vega: *Laurel de Apolo con otras rimas.* Madrid, 1630, Ivan Goncales.

VÍGH

Vígh Éva. „Il tesor di natura orna con l’arte”. Petrarchismo secentesco nelle opere di Girolamo Preti. In *Petrarca europeo.* A cura di Gian Mario Anselmi – Luigi Tassoni – Beata Tombi. Bologna, 2008, Gedit Edizioni /Strumenti e saggi di letteratura/, 255–266.

ZRÍNYI 1958

Zrínyi Miklós *Összes művei* 1–2. Sajtó alá rendezte Klaniczay Tibor – Csapodi Csaba. Budapest, 1958, Szépirodalmi Könyvkiadó.

ZRÍNYI 2004

Zrínyi Miklós prózai munkái. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket írta Kulcsár Péter. Budapest, 2004, Akadémiai Kiadó /Zrínyi Miklós összes művei/.

Jegyzetek

* | A tanulmány a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karán működő „Sztocizmus és a modernség hagyománya a magyar irodalomban” című (20683B800) kutatási projekt eredményeinek alapján készült.

1 | [O. C.]: *Gróf Zrínyi Miklósnak, a magyarországi segélyhadak protestáns [!] fővezérének, a kereszténység legmegfontoltabb és legelszántabb bajnokának életvitele és jelleme*. London, 1664. Modern kiadása: KOVÁCS 1987.

2 | R. VÁRKONYI.

3 | BÉKÉSI.

4 | SZILÁGYI.

5 | BOŠKOVIĆ-STULLI.

6 | Ismeretlennek, 1663. máj. 2–15. ZRÍNYI 1958 2: 329 (279. sz.)

7 | ZRÍNYI 1958 1: 8.

8 | *Peroratio*, 4: 3–4. (Zrínyi verses műveire csak a címmel és a hely megjelölésével utalok. Az idézetek forrása Klaniczay Tibornak az előző lábjegyzetben hivatkozott kiadása.)

9 | *Szigeti veszedelem* II, 83: 1–2.

10 | Összefoglalóan erről: BENE 2017A.

11 | *Szigeti veszedelem* I, 12: 4.

12 | GYÖNGYÖSI 199–200.

13 | ARANY. A legfontosabb modern összegzés: KISS 2012 (s ennek függelékeként a párhuzamos helyek eddig legteljesebb listája).

14 | Az alábbiakról összefoglalóan: GIRARDI.

15 | „Non è falso, né vano quel che significa”, TASSO 2000 18. – „Azoktól sincs mit félni, amiket a régi írá-sok a hazugságok példáiként hoznak fel; lévén ezeket akkor is képletesen lehet értelmezni, ha valójában

megtörténtek; mert egyetlen jelképesen mondott vagy történt dolog sem lehet hazugság.” *Liber de mendacio ad Cosentium* V, 7, in AUGUSTINUS col. 492.

16 | Az eredetileg arisztotelészi értelmezésben használt metafora („picciolo mondo”) a későbbi, hőskölte-ményről szóló értekezésben már újplatonista kontex-tusba kerül: TASSO 1964 140.

17 | *Szigeti veszedelem* I, 5: 1.

18 | Uo. XIV, 1.

19 | Uo. XV, 97–99.

20 | ZRÍNYI 1958 1: 10.

21 | Uo.

22 | Összefoglalóan: POPOVIĆ.

23 | Részletesen forrásokkal: BENE 2017A.

24 | SAIDINO. A fordítóról: PROSPEROV NOVAK 324–326.

25 | KLANICZAY 181–182. (Kat. 134. sz.)

26 | D. Aurelii Augustini Hipponensis episcopi: *De civitate Dei libri XXII*, cum doctissimis commen-tariis Joannis Lodovici Vivis. Párizs, 1586. KLANICZAY 382. (Kat. 517. sz.)

27 | „Ezek így lévén, a jók és rosszak is egyaránt bűn-hődnek; de onnét korántsem következik, hogy semmi különbség sincs köztök, mert a büntetésben sincs különbség, mit t.i. mindkét fél egyaránt szenved. Mert valamint ugyanazon tűzben az arany fénylik, a polyva pedig füstölög; és valamint ugyanazon nyom-tatás a szalmaszárakat megtöri, a gabonaszemeket pedig megtisztítja; és a tiszta olajat sem keverjük össze az alján maradt zagyvalékkal azért, mert ugyan-azon sajtóban nyomattatott ki: hasonlóképp ugyan-azon csapás a jókat szilárdítja, tisztítja, és megedzi; a gonoszokat pedig kárhozatra viszi, bünteti és kiirtja.” SZENT ÁGOSTON 1: 11. (*De civ. Dei* I, 8 [2].)

28 | „Constantia. Fortitudo”: *Vitéz hadnagy*, 14. af.: ZRÍNYI 1958 1: 478–480. ZRÍNYI 2004 93–95.

29 | *Szigeti veszedelem* XV, 3.

30 | Ld. „A holttestek eltakarításáról, mely ha meg is lőn tagadva a keresztényeknek, ez által mit sem vesztek” című fejezetben, *De civ. Dei* I, 12 (1): „Mindezeket ugyanis súlyos és kegyetlen csapásoknak veszi az ember, de »Drága az Úr színe előtt szentjeinek halála«, SZENT ÁGOSTON 2: 19. Vö. 115. Zsolt. 15.

31 | *De civ. Dei* I, 12 (2): „És gyakran egész hadseregek vérzettek el hazájokért a csatapiacon, mit sem gon-dolva azzal, hogy hol fognak tetemeik nyugodni, vagy mily vadaknak szolgálnak majd eledelül. Köztapsolást nyerve énekelt erről a költő, mondván: »Ég lesz majd takarója, kinek hamvvedre hiányzik«. Mennyivel kevésbé gyúnyolhatják ki tehát testeiknek el nem takaríttatása miatt a keresztényeket, kiknek meg lőn ígérve, hogy majdan egy pillanat alatt újra összeala-kult testeiket ismét visszanyerik, akár hant földje, akár más elemek legrejtettebb keble is fogadta be azokat.” SZENT ÁGOSTON 2: 19–20.

32 | ZRÍNYI 1958 1: 400.

33 | SZENT ÁGOSTON 2: 18.

34 | *De civ. Dei* I, 12 (1): SZENT ÁGOSTON 2: 19.

35 | „Posuerunt mortalia servorum tuorum escam volatilibus caeli, carnes sanctorum tuorum bestiis ter-rae”, *Psalms*. 78: 2–3. (A protestáns számozás szerint: *Zsolt* 79.) Zrínyi bizonyosan ismerte Szenci Molnár fordítását is, a „madarak” helyett innen származhatott a versbe a „holló”: „Szolgáidnak testek, / Azkik megö-lettek, / Adattak az hollóknak, / Húsok te szentidnek / Étélül vettetnek / Az mezei vadaknak.” (Az észre-vételt Heltai Jánosnak köszönöm.) A 78. (79.) zsoldár a későbbiekben is Zrínyi fontos hivatkozása maradt: az *Áfiumban* rögtön a következő versét parafrazeálja: „Csúffá lettünk szomszédaink előtt, környezetünk gúnyol és kinevet.” (*Zsolt* 79: 4) – vö. „Csúfsága lettünk a nemzeteknek és magunknak, ellenségünknek penig, valahunnan jön reánk, prédájává”; ZRÍNYI 1958 1: 652.

36 | A tanulmány itt következő részlete bővebb formá-ban megjelent: BENE 2021.

37 | Részletesebben: BENE 2019.

38 | *Feszületre* 1–2.

39 | *Szigeti veszedelem* II, 86: 3.

40 | MARINO 1993 34.

41 | Tassóval hosszú verses párbeszédet is folytatott – természetesen a poétikai kérdéseket tárgyaló levelezé-sen kívül. FERRETTI 123.

42 | Szkárosi Endre fordítása. GRILLO 1601 4.

43 | Szkárosi Endre fordítása. MARINO 1633 (sztlan). A vers értelmezésében az eddigi sok félreértést tisztáztta: NAGY 9–10.

44 | Idézi CORRADINI 24–25.

45 | *Adone* I, 29: 1–4; MARINO 2013 157. A főnixet a rózsa mellett a főszereplő legfontosabb metaforikus azonosítójaként regisztrálja Giovanni Pozzi kommentárja: MARINO 1976 2: 182–183.

46 | Szkárosi Endre fordítása. GRILLO 1598 35r.

47 | BOCCALINI 2: 57–58 (Cent. II, 14).

48 | FERRETTI 115. A három vers: *Chiede il ritratto a Don Angelo Grillo; Ritratto di Don Angelo Grillo; A Don Angelo Grillo*.

49 | „Homlokodon majd égi babérral tisztel a szárnyas / Kórus, amely rád vár csillagos ég tetején.” Csehy Zoltán fordítása. BARBERINI 1631 160.

50 | Csehy Zoltán fordítása, uo. Orbán pápa könyvé-nek hatásáról Zrínyire: SZÖRÉNYI.

51 | FUMAROLI 147.

52 | BARBERINI 1631, sztlan (ez is mutatja a költemény kiemelt voltát – a lapszámozás csak utána kezdődik a kötetben).

53 | Csehy Zoltán fordítása. BARBERINI, sztlan.

54 | „Tényleg szebb a babér, bár boldog gallyazatot hajt / lám, a Keresztfa, e szent, lombba borult szeretet? / Orpheuszt mért zengjük, hogy a Tartarus árnyaiig

szállt? / Győzve a poklokon is Krisztus a mennybe jutott!” Csehy Zoltán fordítása. BARBERINI, sztlan.

55 | KISS 2007.

56 | A felsorolás egyes elemeinek bizonyítását most sajtó alatt levő monográfiámban több fejezet részletezi: BENE Sándor: *A harmadik szirén. Zrínyi Miklós költészete*. Budapest, 2021, Osiris Kiadó.

57 | BRUSONI–LOREDANO.

58 | Uo. 276–279. (Preti); 396–399. (Errico)

59 | Erről és hosszú életének szellemi viszontagságairól ld. a *Rivolte* regényesített változatának modern kiadásához készült bevezetőt: RIZZO.

60 | A Babilon-eposz értelmezéséhez: FOLTRAN; az eposznak a Zrínyi-könyvtárban megvolt (majd elvesztett) kiadását használtam: KLANICZAY 289 (kat. 325.); az évszám nélkül megjelent kiadásról részletesen: FOLTRAN 87–88. (25. j.)

61 | Szkárosi Endre fordítása. *Babilonia* I, 1: 1–4. ERRICO 1624 29.

62 | Szkárosi Endre fordítása. *Babilonia* II, 25. ERRICO 1626 28.

63 | DERÉNYI. KOVÁCS 1983. KISS 2012 173–177. („Zrínyi, Marino és a 17. századi eposz” című fejezet).

64 | *Babilonia*, III, 20: 1, 21: 3. ERRICO 1624 84.

65 | Szkárosi Endre fordítása. *Babilonia* III, 21: 3–8; ERRICO 1624, 84.

66 | *SzV X*, 56: 4.

67 | Az általa adott példasor kiegészíthető: a vers alapszituációját Zrínyi teljes pontossággal követi, a sátorban ébredő Ariadnétól kezdve a tengerpart fölé magasodó sziklára való kirohanásig – a saját Errico-kiadásában szereplő illusztráció is pontosan leképezte ezt: ERRICO 1624 298. Vö. KISS 2012 256–258.

68 | „Mint a szerelem új Szküllája, sőt, a haragé, indulok új s újabb bosszúra a kegyetlen ellen...” – „Altra

Scilla d’Amor, anzi di *sdegno* / prenderò, cangerò contra il crudele...” ERRICO 1624 311.

69 | KOVÁCS 1985 80–81.

70 | Az egyetlen kivétel Kovács Sándor Iván, aki Preti „szent Enkeladosz”-utalása nyomán említette meg a vers lehetséges hatását Zrínyi gigász-képeire: KOVÁCS 1985 186. Vö. „Fontana di Paolo Quinto nella piazza di san Piero in Roma”, in PRETI 1991 87. Az eddigi egyetlen, magyar szerzőtől származó Preti-tanulmány viszont (melynek kötetkompozíciós megfigyeléseire a továbbiakban végig építek) Zrínyivel nem kapcsolja össze a költőt: VÍGH.

71 | A recepciót bemutatja MALINAR; a dalmáciai horvát barokk költészetben a marinizmus mellett valóságos „pretizmusról” szól FALIŠEVAC 190.

72 | Szkárosi Endre fordítása. PRETI 1625 205. Az általam használt modern kiadásban (a szövegeket a továbbiakban innen hivatkozom): PRETI 1991 161.

73 | Az alábbiakban, ha külön nem jelzem a forrást, Stefano Barelli Preti-kiadásának Schütze bevezető tanulmányára és bio-bibliográfiai jegyzeteire támaszkodom: BARELLI.

74 | A néhány hónapos eltérésről az elsőségért versengő két idill, a Preti-féle *Salmace* és Marino *Europája* között, a korábbi szakirodalmat is összefoglalva: RUSSO 205–209. Azonban fontosabb a különbségeknél és az elsőségnél, hogy azonos szellemi környezetben, a két szerző közötti intenzív szellemi kapcsolattartás idején érlelődött a műfaj.

75 | „A la muerte de Girolamo Preti, excelente Poeta, viniendo de Italia a España”, in VEGA 124r–124v.

76 | FULCO 211. Vö. BRODINI 53.

77 | CROCE 17–19.

78 | Campeggi munkája, amelynek első változata már 1609-ben megjelent, nem akármilyen figyelmet keltett: maga Maffeo Barberini kardinális vette védelmébe, majd cenzorként is foglalkozott a mű Szentírás-értelmezésével. Vö. SCHÜTZE; RUSSO 176.

79 | Az alábbiakban a Campeggi-eposz harmadik kiadására hivatkozom: Girolamo PRETI: „Intorno all’Honestà della Poesia”. In CAMPEGGI 1620 13–37. Az értekezés megjelent a *Lagrima* modern edíciójában is: CAMPEGGI 2009 3–13.

80 | CAMPEGGI 1620 36.

81 | Uo.

82 | Uo. 37.

83 | Ezt a tulajdonságát emeli ki modern kiadója is: Marino eljárásával szemben, aki felforgatta az „egy lélek története – egy szerelem története” petrarkista modelljét, s katalógusba rendezte az erotikus és valóságos érzelmek alosztályait (csókok, könnyek, kegyeségek [„divozioni”], stb.), Preti nem mechanikus tradíciókövetésel, hanem éppenséggel az újítás jegyében tér vissza a modell kereteihez, folytonosan reflektálva Marino „ajánlataira” és dialogizálva költőtársával; ld. BARELLI 25–26.

84 | *A ciprusi Oronta – Oronta di Cipro*, uo. 123–136.

85 | Szkárosi Endre fordítása. *Hölgyének éneke és hangja*, uo. 36.

86 | *A mennyei dolgok iránti szerelmet dicséri: Válasz Guidobaldo Benamati úrnak*, uo. 158.

87 | Uo.

88 | *Guido Nolfi úr kápolnájára Fanumban, ahol régen a Szerencse temploma állt*, uo. 159.

89 | *Kéri az Urat, szabadítsa meg a földi szerelemtől – Priega Dio che il liberi dall’amor terreno*, uo. 160.

90 | *Invita l’anima sua a piagnere la morte di Cristo*, uo. 161.

91 | A digitális másolaton (<https://tinyurl.com/ap22nm3e>) A kézirat részletes leírása: KLANICZAY 341–343.

92 | ZRÍNYI 1958 1: 9–10.

93 | Uo. 10.

TÜSKÉS GÁBOR

A KÖLTŐ, HADVEZÉR ÉS ÁLLAMFÉRFI ZRÍNYI MIKLÓS KÉPZŐMŰVÉSZETI ÁBRÁZOLÁSAI

A költő, hadvezér és államférfi Zrínyi Miklós képzőművészeti ábrázolásai rendkívül változatosak a választott technika, a funkció, a mecénások, a mesterek, a készítési, megjelenési és őrzési helyek, valamint a keletkezési idő tekintetében.¹ A nagy számban készült rézmetszetek mellett az ábrázolások között egyaránt előfordulnak rézkarcok, fametszetek, litográfiák, festmények, miniatűrök, falképek, szobrok, érmek és domborművek. A 17. századi sokszorosított grafikai lapok egy része különféle kiadványtípusok – mindenekelőtt arckép- és látképgyűjtemények, történeti munkák, röplapok, röpiratok és újságok – illusztrációjaként látott napvilágot. A lapok jelentős hányadát az idegen nyelvű feliratok tanúsága szerint az európai közönség számára készítették. A mesterek között ekkor németeket, osztrákokat, franciákat, németalföldieket és olaszokat találunk a legnagyobb számban. A magyar mesterek aránya csak a magyarországi Zrínyi-kultusz 19. századi megerősödésétől kezdve számottevő. Az illusztrációként kiadott sokszorosított grafikai lapok és látképes metszetsorozatok megjelenési helyei közül Augsburg, Bécs, Frankfurt/M. és Nürnberg áll az első helyen,

de számos ábrázolás látott napvilágot Amszterdamban, Antwerpenben, Londonban, Párizsban, Velencében és Zágrábban is. A Magyarországon kívüli mai őrzési helyek ugyancsak nagy földrajzi szóródást mutatnak: bécsi, müncheni, nürnbergi, párizsi, római és zágrábi gyűjtemények mellett több egyedi ábrázolás található olyan kisebb helyeken is, mint például a csehországi Nelahozesves kastélymúzeum Lobkowicz-gyűjteménye. A 19. század végétől jelennek meg a köztereken felállított és a valamilyen intézményhez szorosan kapcsolódó alkotások.

Zrínyi 17. századi ikonográfiája tehát alapvetően nemzetközi jellegű. A török háborúk idején Európa megkülönböztetett figyelemmel fordult a magyarországi hadi események és azok kiemelkedő személyiségei felé, s a képzőművészeti ábrázolások jelentős szerepet játszottak a hadvezér és államférfi európai hírnevének megalapozásában és elterjedésében. A költő alakja – egy igen jelentős, ám hosszú ideig folytatás nélkül maradt 17. század közepi kezdeményezést követően – Zrínyi irodalmi munkásságának 19. századi újrafelfedezésével egy időben jelenik meg ismét az ikonográfiában.

ÁBRÁZOLÁSOK A 17. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

A szigeti Zrínyi Miklós rendkívül gazdag, ám kizárólag posztumusz ikonográfiájával² szemben a költő és hadvezér Zrínyi már nagyon korán és tudatosan élt a képi propaganda eszközeivel. Tudta, hogy a hozzáférés a személyek és események képéhez, a kép birtoklása fontos stratégiai kérdés, s tisztában volt Magyarország rossz nemzetközi hírével. Az ő korában, a 17. század közepén a török elleni küzdelem témája szinte minden világi és egyházi műfajban megjelent, s ekkor vált Zrínyi számára meghatározó jelentőségűvé a képzőművészet, az irodalom és a török elleni harc következetes összekapcsolása.³ Péter öccsével közösen végrehajtott haditetteinek híre az 1640-es évek végétől együtt növekedett a velencei–török háború visszhangjával. Zrínyi 1663/64-ben ért pályája csúcsára, s a nemzetközi politikai diskurzus résztvevőjévé lépett elő. Hírneve is a tetőpontra hágott, s vetekedett dédapjával, azzal a különbséggel, hogy ő nem egyetlen harci tetteivel, hanem következetes törökellenes politikájával és győzelmek sorával vívta ki azt. Törökellenes koncepciója a részben saját maga által készített arcképeken, látképeken és csataképeken folyamatosan megjelent. A céljait elősegítő és a birodalmi segítségnyújtás érdekében nagy erővel folytatott írott és képi propagandát jelentős mértékben ösztönözte János Fülöp választófejedelem, a Rajnai Szövetség, XIV. Lajos és Comenius amszterdami körének támogatása, továbbá a török háború által keltett izgalom és a háború magyar hadvezéréhez fűzött fokozott várakozás.⁴ Ekkor szinte egész Európa a „Hungaria est propugnaculum Christianitatis”

(Magyarország a kereszténység védőbástyája) toposz változatait visszhangozta és kapcsolta össze Zrínyi nevével.

Első ismert portréja, Elias Widemann 1646-ban készült, a következő évben átdolgozott, feliratában újrametszett rézmetszete huszonhat éves korában ábrázolja.⁵ Már ezen a lapon – mely a vesztfáliai béketárgyalások idején született portréorozatba illeszkedik – feltűnik a későbbi ikonográfia néhány visszatérő eleme, a dús hajzat, a bajusz, az egyenes orr és a nézővel szembe forduló, nyílt tekintet, valamint a süveg és a magas nyakú gombos dolmány. A mellkép alatt Zrínyi első, Horatiustól merített jelmondata olvasható: „Nemo me impune lacesset” (Senki nem támadhat meg büntetlenül).⁶ Hat év múlva Widemann ismét elkészítette Zrínyi mellképét.⁷ (Lásd 132. o.) Ezen szembe tűnő az arc kemény, határozott karaktere, a harcias tekintet és a fejfedővel nem takart, dúsán leomló, göndör hajzat. A portré alatti mezőben a költő politikai, katonai és irodalmi ambícióit összegző, új jelmondata olvasható, melyhez haláláig ragaszkodott, és amely számos grafikai portréján megjelenik: „Sors bona nihil aliud” (Jó szerencse, semmi más). A lapnak számos későbbi grafikai és festmény változata ismert.

A két Widemann-portré közti időszakban, 1651-ben Bécsben jelent meg a Zrínyi költői hírnevét megalapozó, *Adriai tengernek Syrenaia* című, magyar nyelvű verseskötet, benne az *Obsidio Sigetiana* című, a szigeti Zrínyit Athleta Christiként ábrázoló hősi eposszal, címlapelőzékén a költőt hajósként ábrázoló, több képi és szöveges forrásra visszavezethető, számos ikonográfiai párhuzammal rendelkező, többféle képpen értelmezhető allegorikus rézmetszettel. (Lásd 198. o.) A metszetet a szöveges cím-

lappal szemben kötötték be, azzal szoros vizuális egységet alkot. Funkcióját tekintve úgynevezett személyi impréza, azaz az egyénre hangolt, allegorikus portré, kiegészítve Zrínyi valóságos profilképével.⁸ Műfaját tekintve úgynevezett antiporta, azaz a szöveges címlapot kiegészítő, allegorikus üzenetet hordozó, a mű koncepcióját magába sűrítő ábrázolás.⁹ A Bécsben élő horvát rézmetsző, Georgius Subarich által készített kompozíció kiemelt helyen áll a 17. század közepén keletkezett, a török elleni harcot hirdető műalkotások sorában.¹⁰ Témája az eposz azon részletéhez kapcsolódik, mely szerint a költő Zrínyi a szigeti hős csillagát követi pályáján: „Nem távozik annak veszélyre hajója, / Melynek ez csillaghoz tart okos kormányja” (XIV. ének, 2. strófa, 1–2. sor).

A hajózás allegóriájának képi ábrázolása a 17. század közepén gyakran, számos változatban előfordult irodalmi összefüggésben.¹¹ A lap közvetlen grafikai előképül Vittorio Siri velencei történetíró *Il Mercurio* című, 1647-ben megjelent, jelenkortörténeti munkája II. kötetének Giacomo Piccini által készített címlapmetszete szolgált. Zrínyi ismerte ezt az ábrázolást, ezt alakíttatta át Subarich-csal, aki több ponton módosította a mintát. Subarich kompozícióján a hajót biztos kézzel vezető, a figyelmét elvonni kívánó tengeri lényekre ügyet sem vető Mercurius helyére Zrínyi páncélos alakja lépett; a viharos tenger helyett itt kedvező az időjárás; a Mercuriusnak tükröt tartó Veritas itt önmagát tükröben néző szirénné, azaz a kevelység jelképévé alakult át; a bőségszarut tartó egyik szirénből tengeri kagylót nyújtó Vénusz, azaz a gyönyörök szimbóluma lett.¹² A könyv címe és a szerző neve Subarich-nál is a hajó vitorláján kapott helyet; az árbocszalagon Siri történetírói

Zrínyi Miklós mellképe, Elias Widemann metszete

jelmondata helyén Zrínyi második jelmondata olvasható. A költő szándékolta elmés önmegnevezése a kötet címében – „Adriai tengernek Syrenaia” – antik és humanista előképeket követ, egyben sajátos feszültséget alkot az előtérben fészülődő, magát tükröben néző, illetőleg kagylót tartó és a hajóba kapaszkodó két szirén alakjával. Az átalakítások jelentősen módosították a kép üzenetét: míg a Siri-féle címlapon a valóság hű történetírás ideája áll a középpontban, Zrínyi művének címlapelőzék metszetén a csábításoknak ellenálló, erényes hős és a jó

Zrínyi Miklós, Jan Thomas festménye

követésére buzdító, az igazságra törő és a kegyelemre aspiráló költő – költészet – eszméjét hangsúlyozza.¹³ Van olyan értelmezés, mely szerint a Vénusz-kagylót nyújtó szirén-sellő hódol, és ajándékkal kíván kedveskedni az őt énekével, azaz költészetével legyőző Orpheusz–Zrínyi-szirénnek.¹⁴ Egy másik feltételezés szerint a kompozíció rejtett, az olvasói előszóban megerősített és a kortárs politikai-moralista irodalom némely szerzője által valószínűsített poli-

tikai üzenetet is hordoz: a hajózó Zrínyi búcsút vesz a költészettől, s ezután az ország hajóját kívánja irányítani.¹⁵

A verseskötet Zrínyi Péter, a költő öccse által készített, 1660-ban megjelent horvát fordításának címlapelőzőkét ugyanezen kompozíció Giacomo Piccini által készített, jelentősen átdolgozott változata díszíti, melynek készítésénél más előképek hatását sem lehet kizárni.¹⁶ Itt két hajó úszik egymás mellett: az egyikben Zrínyi Miklós ül, ugyanúgy, mint a magyar kiadás címlapján, a másikban Zrínyi Péter, bátyjához hasonló beállításban és öltözetben. A fordítás címlapelőzőkén Miklós hajójának szirénjei változatlanok, Péter szirénjei azonban újak, számuk magasabb és más bűnöket jelképeznek: hírnevet, hatalmat és tekintélyt kínálnak Péternek. Jelentős különbségek, hogy Péter elötérben úszó gályája meg van rakva fegyverekkel; Miklós hajója egy magyar, Péteré egy horvát címeres zászlóval jelzett vár felé tart; fölöttük a tetteiket hirdető Fama harsonás alakja lebeg. Mindez nyílt utalás a török elleni harc vállalására, Magyarország és Horvátország védelmére, szoros összhangban a mű központi eszméjével. A fordítás illusztrációit Torquato Tasso *Gerusalemme liberata* című epikus költeménye 16. századi díszkiadásának képanyaga inspirálta.¹⁷

Zrínyi európai hírneve az 1660-as évek első felében teljesedett ki; alakja és hadi sikerei ekkor központi helyet foglaltak el a török harcokkal foglalkozó követi jelentésekben, újságokban, röpiratokban és a sokszorosított grafikában.¹⁸ A töröknek nagy kihívást jelentő és a bécsi udvar tiltása ellenére felépített Zrínyi-Újvár, az 1663/64-es téli hadjáratban elért eredményei, a magyarországi csapatok főparancsnoki tiszte

és a Habsburgok védekező politikájával szembenálló törekvései révén ő lett az események leggyakoribb magyar szereplője. Az 1664-ben kiadott német rölapok 60 százaléka foglalkozott Zrínyi haditetteivel.¹⁹ Megszületik katonai sikereinek történelmi legitimációja a szigeti Zrínyi példájával, s különféle hamis és ellenőrizetlen hírek terjednek róla. Az ikonográfiában a portrék mellett ekkor tűnnek fel a lovas képmások, valamint a nevéhez kapcsolódó hadi események látképei és térképei. Az utóbbiakon néha ugyancsak megjelenik Zrínyi portréja. A Zrínyi medalionképével ellátott metszetekkel illusztrált rölapok egy része több változatban jelent meg.²⁰

Mint a sokszorosított grafikában, Zrínyi a festmény műfajban is gondoskodott arról, hogy kora legmagasabb színvonalán álló portrét hagyjon az utókorra. Ezt a félalakos képmást a Bécsben dolgozó németalföldi mesterrel, a Rubens-tanítvány Jan Thomas-szal készíttette el 1662/63-ban.²¹ A részleteiben finoman, de összességében nagyvonalúan kidolgozott mű kitűnően érzékelteti a modell kivételes személyiségét, erkölcsi nagyságát, megfontoltsággal párosult tettekkészségét, belső energiáit.²² Az erőteljes alak sötét, egynemű háttérből emelkedik ki. Az arcot dús, hullámos haj keretezi, a tekintet magabiztos. Jobbjában Zrínyi tollas buzogányt tart. A feltűrt ujjú, fehér ing felett arany gombokkal ékes, élénkvörös dolmányt visel, derekán arany mintázatú fehér sálöv. Vállán a dolmánnyal azonos anyagból készült, kívül élénkvörös, belül aranyszínű mente. A magas fokú mesterségbeli tudásról tanúskodó portrén Zrínyi magyar főúrként jelenik meg. Thomas képe nyomán Gerhard Bouttats nagyméretű rézmetszetet készített, alul a költő jelmondatá-

val és címeit felsoroló hosszú felirattal.²³ Zrínyi címerét itt az aranygyapjas rend láncja keretezi. Bouttats mellképe Thomas portréjával azonos beállítást követ, számos részlet megegyezik, a buzogányt tartó kar azonban hiányzik. Thomas Zrínyi-képmása és az utána készült metszetek előképül szolgáltak Zrínyi Péter néhány portréjához és gróf Draskovics II. Miklós, Zrínyi mellett a török elleni harcokban részt vevő főúr egyik képmásához. A festmény közvetett hatása felismerhető Zrínyi Péter fiának, Zrínyi Ádámnak a Lobkowicz-gyűjteményben található 1670 körül készült képmásán is.²⁴

A második Widemann-portré grafikai változatai közül kiemelkedik Balthasar Moncornet 1663/64-re datált, nyolcszögletes keretbe foglalt derékképe, a kereten alul Zrínyi címerével.²⁵ A költő vállára vetett kacagány ettől kezdve gyakori motívum az ábrázolások egy részén. A francia felirat utal Zrínyi rokoni kapcsolatára a szigeti hőssel, és röviden összegzi az 1566-os eseményeket. Egy ugyanebbe a típusba tartozó, a csáktornyai ferences rendház folyosóján található, ismeretlen mester által készített, provinciális olajfestmény a 17. század második feléből családi tulajdonban őrzött festmény előképre vezethető vissza.²⁶

A grafikai portré további változatainak mes-terei közül Abraham Aubry gazdagon díszített ovális keretben, felemelt karddal ábrázolta Zrínyit.²⁷ Az arc részben Widemann második metszetét követi. 1663/64-ben több fiktív portrégrafika is készült. Gillis Hendrix páncélos kétharmad álló alakja például jobbjában buzogányt tart, balját sisakján nyugtatja, fején tollas kalpag.²⁸ A lap ellentétes beállítása, kicsinyített mellkép változatait Adriaen Posseniers és egy ismeretlen olasz mester készítette el.²⁹ Zrínyi

Zrínyi Miklós lovas képmása, ifj. Cornelis van Dalen rézmetszete

1664-ben, Londonban megjelent angol nyelvű életrajzához – melynek szerzője Európa sorsát kezében tartó államférfinak nevezte Zrínyit – John Chantry fiktív portréja szolgált címlapelőzőként.³⁰ (Lásd 118. o.) A szignálás szerint a rézmetszet H. D. monogrammista munkája nyomán készült. A képzelt arcvonások mellett szembetűnő az ovális babérkoszorúval keretezett alak nyugatias öltözete: a páncélon keresztbe átvett vállszalag és a díszes nyakravaló. Az utóbbi a korabeli angol főnemesi portrék kedvelt motívuma. Az *A New Survey of*

the Turkish Empire című, 1664-ben Londonban megjelent kiadvány címlapelőzőeként, melyet felhasználtak Nadányi János *Florus Hungaricus* (Amszterdam, 1663) című történeti munkájának angol fordításában (London, 1664), Chantry egy páncélos térdképet is készített Zrínyiről, Gillis Hendrix fiktív portréjához hasonló öltözetben és arcvonásokkal, mellette dédapja szellemével, a négy sarokban XIV. Lajos, I. Lipót, Tamerlán és Szkander bég miniatűr portréjával, fent csatajelenettel.³¹ A metszet a török háborúk vezető személyiségeként ábrázolja Zrínyit. A szellem szájából kijövő írásszalag felirata: „Avenge thy country and my Blood”, azaz „Bosszuld meg hazádat, s véremet”.

Zrínyi önmagáról készíttetett csáktornyai lovas képmásáról csak leírásból tudunk. Az 1663/64-ben készült sokszorosított grafikai lovas képek egyik részén Zrínyi arca a portrék arcvonásait követi, másik részén eltér azokétól, de előfordulnak különféle köztes megoldások is. Jacob Sandrart nürnbergi rézmetsző a küzdelem hevében, vágató lovon, kezében magasra emelt karddal ábrázolja a páncélingbe és mellvértbe öltözött, sisakos Zrínyit, lova alatt lefejezett török harccsal, a háttérben széles horizontú csataképpel.³² (Lásd 232. o.) A nyereg mellett hegyes tör és pisztoly látható, a lovas mentéje vállára vetve lobog. A portré hitelességét a képalírás külön hangsúlyozza. A jobb felső sarokban elhelyezett írásszalagon Zrínyi második jelmondata olvasható. A lendületes kompozíció, mely a katonai események hatására keletkezett külföldi értékelést közvetítette elsősorban, része egy lovas képmásokból álló sorozatnak, melynek lapjain az 1660-as évek török elleni harcainak jeles résztvevőit örökítették meg.

Hasonló típusú rézmetszeteket készített többek között Johann Hoffmann, William Faithorne, Hans Joerg Bodenehr és Elias Wellhöffer.³³ Hoffmann lapján Zrínyi vágató lovanak lába alatt levágott török fejek és két török katona fej nélküli teste látható. Wellhöffer augsburgi röplapjának illusztrációján Zrínyi jobbáiban kivont karddal, ágaskodó lovon ül, a röplap szövege többek között Nagy Sándorhoz, Julius Caesarhoz, Gusztáv Adolfhoz és a szigetvári Zrínyihez hasonlítja.³⁴ A képtípusnak jelentősen leegyszerűsített, fametszetű változata is ismert, mégpedig annak az augsburgi röplapnak a címlapjáról, amely Zrínyi császárhoz intézett feliratának szövegét tartalmazza.³⁵ A Jacob Sandrart és a C. S. monogrammista által metszett lapokon Zrínyi lova alatt a háttérben megjelenik a család állandó lakóhelyeül és birtokközpontjául szolgáló Csáktornya, továbbá Zrínyi-Újvár látképe.³⁶ Ugyanerre a mintára Sandrart elkészítette a költő öccse, Zrínyi Péter lovas képmását is.³⁷ Az 1663/64-es téli hadjárat eseményeit bemutató, *Denkmal Serinischer Höldenthaten* (h. n., 1664) című röpirat címlapján a Johann Hoffmann-féle metszet kicsinyített változata látható, egy csoportban Montecuccoli és Zrínyi Péter lovas képével.³⁸ Hugo Allardt kompozícióján és ifj. Cornelis van Dalen – Wallerand Vaillant nyomán készített, ellentétes beállítású – rézmetszetén Zrínyi lova lépésben halad.³⁹ Míg az előbbi egy-egy korábbi Zrínyi-portré és lovas képmás elemeinek felhasználását mutatja, kiegészítve a Zrínyi fejét közrefogó tűzokádó sárkány és kardot tartó sas motívumával, az utóbbi I. Lipót – a két mester által alkotott – lovas képmásának részleteiben újrametszett, új felirattal ellátott változata. Az utóbbi esetben tehát egy császárportré nyo-

mán formálták meg Zrínyi alakját. A sárkány és a sas Zrínyi kettős, a török és a bécsi udvar elleni küzdelmét jelképezik.

A lovas képmások vágató lóval készített változata rákerült a téli hadjárat egy ismeretlen olasz mester által metszett térképére.⁴⁰ A térkép a Dunántúl déli részét ábrázolja a hadi események helyszínének jelzésével, előtérben Zrínyi alakjával. Ez az ábrázolástípus előképül szolgált a téli hadjáratban Zrínyi oldalán részt vevő Esterházy Pál 1665-ben metszett, hasonló beállítású lovas képének és Zrínyi Péter több lovas portréjának is.⁴¹

A Zrínyivel kapcsolatos jelentősebb összecsapások helyszínéről önálló látképek és térképek egész sorozata ismert. Zrínyi-Újvár – Szigettel együtt – a legtöbbet ábrázolt magyar várak közé tartozott.⁴² A sokszorosított grafikai lapok többségét különböző német és németalföldi mesterek metsztették, s gyakran szolgáltak röplapok illusztrációjául. Sigmund von Birken *Der Donau Strand* (Nürnberg, 1664) című, számos kiadást és olasz fordítást megért munkájának látképeit például Jacob Sandrart metszette rézbe, köztük Sziget és Zrínyi-Újvár ábrázolásával.⁴³ A metszetek egy részén feltűnik Zrínyi kis medalionba foglalt arcképe, néhány esetben a harcokban részt vevő kiemelkedő személyek portréjának társaságában. Így például a Zrínyi-Újvár 1663-as és Kolozsvár 1662-es ostromát együtt ábrázoló lapokon saját jelmondatával,⁴⁴ az eszéki hid felgyújtását és a téli hadjárat térképét megjelenítő kétrészes kompozíciókon a nagyvezér, illetőleg Zrínyi Péter arcképével együtt ábrázolták.⁴⁵ Kanizsa ostromának ismeretlen német mester által metszett röplap-illusztrációján az eredménytelen ostrom két másik tábornoka, Hohenlohe és Strozzi arcké-

pe fogja közre Zrínyi portréját.⁴⁶ A kanizsai ostrom egyik olasz feliratú képén Küprili Ahmed nagyvezérrel együtt ábrázolták.⁴⁷ Egy flamand és francia nyelvű röplapon Nagykanizsa és Zrínyi-Újvár jelképes alaprajzi ábrázolása mellett kétoldalt IV. Mohamed szultán és Zrínyi portréja látható.⁴⁸ Zrínyi-Újvár és Csáktornya Lucas Schnitzer által készített közös ábrázolásán ugyanúgy megjelenik Zrínyi mellképe, mint Zrínyi-Újvár környékének ismeretlen német mester által metszett, a stratégiai helyzetet bemutató helyszínrajzán.⁴⁹

Az 1663/64. évi rölapok szöveganyagában megfigyelt jelenség, a két Zrínyi alakjának és hírnevének kontaminálódása, néhány fiktív ostromábrázoláson is megjelenik. Zrínyi szeregének Sziget melletti elvonulása okozhatta az álhír elterjedését, mely szerint Zrínyi visszafoglalta a várat a töröktől. Magyarországtól távol valós eseménynek tartották ezt, melyről látképes rölapok is megjelentek.⁵⁰ A hírt valószínűsítette Zrínyi vitézségének és hadi sikereinek ismertsége, továbbá a Zrínyi név hagyományos összekapcsolása Szigettel. A Sziget 1664. évi állítólagos ostromát bemutató fiktív képek 16. századi előképek és azok részlemezeinek felhasználásával készültek, mégpedig úgy, hogy a szövegben egyszerűen átnevezték a táborokat, az erős lövetést Zrínyi felszabadító csapataihoz rendelték hozzá, szemléltették a török védők kisebb ágyúzását és kivonulását, s a téli hadjáratra utaltak az évszak jellegzetességeivel.⁵¹ Az 1566-os előképek könnyen hozzáférhetők voltak, mivel egyrészt Johann Gradelehn 1665-ben kiadott *Hungarische [...] Chronicája* az egyik korábbi képtípus szerint mutatta be az 1566-os szigeti ostromot. Másrészt Paulus Fürst már 1653-ban megvásárolta Hans Sibmacher

Hieronymus Ortelius *Chronologiájában* 1602-ben megjelent metszeteinek rézlemezeit, s 1664-ben megszerezte Ortelius művének és folytatásának kiadási privilégiumát.

A képzőművészeti hagyomány alakulása a 17. század utolsó harmadától szorosan összefügg a magyarországi politikai és irodalmi Zrínyi-hagyomány, valamint az európai érdeklődés változásával. Az 1670-es évek elején megjelent nagy történeti művek, mint például Galeazzo Gualdo Priorato összeállítása I. Lipót győztes hadjáratairól és a *Theatrum Europaeum*, a költő és hadvezér Zrínyiről közöltek portréábrázolásokat.⁵² Gualdo Priorato művének 1670-ben megjelent II. kötetét egy Jan de Herdt rajza után Frans van der Steen által rézre metszett Zrínyi-képmás illusztrálja, melynek beállítása és számos részlete Thomas festményét és Bouittats metszetét követi.⁵³

A költő és hadvezér ikonográfiájának önálló, posztumusz csoportját alkotják a Zrínyi halálát megörökítő ábrázolások. 1664/65-ből jelenleg hét ilyen ábrázolás ismert, melyek egy része szoros kapcsolatban áll egymással.⁵⁴ A magyarázó felirattal kísért, részben narratív szerkezetű képek fő motívumai a több sebből vérző Zrínyin taposó vadkan, a vadterelő háló, a gyalogos vagy lovat vezető, kétségbeesett apród, a Zrínyi segítségére sietők csoportjai, a természeti környezet, a háttérben Csáktornya képe, Zrínyi testének elszállítása. A képek önállóan, rölapokon vagy különféle egyéb kiadványok illusztrációiként láttak napvilágot. Az egyik rézkarcot tizenegy hétsoros strófából álló gyászköltemény kíséri. Mindezekről jelentősen eltérő, eredeti felfogásban ábrázolja a témát Hiob Ludolf *Allgemeine Schau-Bühne der Welt* (Frankfurt/M., 1699–1731) című műve IV. köte-

tének kvalitásos rézkarc illusztrációja.⁵⁵ Az ismeretlen művész szűk kivágásban mutatja be a sűrített kompozícióba foglalt, dinamikus jelenetet, az erdei környezetet éppen csak jelzi. A megvadult lóról leesett Zrínyi tehetetlenül fekszik a földön, kiszolgáltatva a támadó vadkannak, melyre egy lovas közvetlen közlől pisztollyal tüzel. Caspar Luyken ugyancsak illusztrációként megjelent rézmetszetén a hatalmas testű vadkan bal mellső lábával a hátán fekvő Zrínyi mellére tapos, a háttérben ágaskodó lovon érkező férfi gazdátlan lovat vezet.⁵⁶

Az egyéb témájú ábrázolások közül a populáris sokszorosított grafika területéhez tartozik Johann Hoffmann rézmetszete, mely a felirat szerint egy 1664-ben Zrínyi fogságába jutott tatár torzszülöttet jelenít meg, kutyafüllel, hosszú nyakkal, kezében íjjal és nyílvezzővel.⁵⁷ A satirikus lapnak, mellyel a Zrínyi irán-

ti érdeklődést kívánták növelni, több változata ismert.⁵⁸ Az egyik Pedro Abadal fametszete, melyen olasz nyelvű szöveg tudósít arról, hogy a tatárt Zrínyi fogta el 1664 februárjában, csata közben. A képbe helyezett két feliraton kívül Abadal különféle architekturális és tájképi elemekkel egészítette ki a kompozíciót. A lapnak angol, valamint flamand és francia nyelvű szöveggel ellátott, rézmetszetű változatai is ismertek a 17. századból. Abadal fametszete később előképül szolgált egy 1721-ben készült orosz rézmetszetnek.

Ezek a lapok alkotják Zrínyi nemzetközi hírnevének Magyarországon kívüli megrendelésre készült, új ikonográfiai típust létrehozó utolsó dokumentumait. A Zrínyi család hírneve Európában ezután hanyatlani kezd, a magyar és a horvát történelemben és kultúrában azonban tovább nő.

Zrínyi Miklós halála, Caspar Luyken rézmetszete

AZ IKONOGRÁFIA MEGÚJÍTÁSI KÍSÉRLETEI A 18–19. SZÁZADBAN

A győztes szentgotthárdi csatát követően megkötött, Magyarország számára rendkívül előnytelen vasvári béke (1664) szavatolta a török expanzió megállítását és a nyugati országok biztonságát, melynek következtében Magyarország átmenetileg kikerült az európai közvélemény érdeklődésének középpontjából. Ez az egyik oka annak, hogy a Zrínyi-ábrázolások mecénatúrájának súlypontja a 17. század végétől fokozatosan áthelyeződött Magyarországra és Horvátországra. Másfelől a költő és hadvezér körül a halálát követően kialakuló, új történelmi hagyomány egy időre háttérbe szorította a szigeti hős alakját. A két alak nem mindig választható szét egymástól, sőt a 19. században előfordul a család hős nő tagjának, Zrínyi Ilonának figurájával való kontamináció is. A két Zrínyi ikonográfiája a költő és hadvezér halálát követően egymással párhuzamosan alakult.

A Wesselényi-féle rendi szervezkedés és a véres megtorlások sorozata, köztük Zrínyi Péter, a költő öccsének kivégzése,⁵⁹ közvetve árnyékot vetett Miklós személyére is. A költő és hadvezér Zrínyiben már kortársai a Habsburgok ellen kibontakozó nemzeti küzdelem vezéralakját látták. Tragikus halála körül Habsburg-ellenes tendenciával kiterjedt legendaképződés indult meg, s az udvari és egyházi körök is igyekeztek a saját érdekeiknek megfelelően beállítani az eseményt.⁶⁰ A 17. század végének és a 18. század elejének nemzeti függetlenségi törekvései tovább ösztönözték a Zrínyi-hagyomány kibontakozását, s a Zrínyi név fokozatosan a Habsburgokkal szembeni nemzeti ellenállás

szimbólumává vált.⁶¹ Ezek a törekvések azonban a Rákóczi-szabadságharc 1711-ben bekövetkezett bukását követő időszakban csupán rejtve működhettek tovább.

A 17. század végéig a Zrínyi-ikonográfia a török háborúk művészetének keretei közé illeszkedett, majd a 18. század elejétől fokozatosan a Habsburgokkal szembeni ellenállás és a nemzeti függetlenség jelképévé lépett elő. A politikai és irodalmi hagyomány csak a 18. század végén felerősödő nemzeti mozgalomban éledt újjá, melyben a költő és hadvezér nagyságának elismertetéséért vívott harc politikai jelentőségűvé és a két Zrínyi a nemzeti önértelmezés állandó részévé vált. A sokszorosított grafikai portrékon ekkor jelentek meg az első magyar és horvát nyelvű feliratok. A század végétől a szigeti ostromnak és a költő alakjának számos új, romantikus, hazafias és humoros-szatirikus irodalmi feldolgozása született, s e művek jelentős mértékben ösztönözték az ikonográfia megújítási törekvéseit. Megkezdődött egy nemzeti Zrínyi-kultusz kibontakozása, melyben magyar és horvát nemzeti hőssé stilizálták át és a nemzeti-rendi reprezentáció szolgálatába állították a két Zrínyit, s amely az 1848-as forradalom körüli időben érte el tetőpontját. Mindketten egyformán szerepelnek a kor irodalmában, s az írók és politikusok egyaránt őket állították a hazafiság egyik fontos példajaként a nemzet elé. Arany János *Zrínyi és Tasso* című, 1859-ben megjelent tanulmánya végérvényesen a magyar irodalom nagyjai közé emelte a költőt. Ezzel egy időben kísérletek történtek a Zrínyiek alakjának átformálására a katolikus egyház és a Habsburgok bajnokaivá.

A költő és hadvezér Zrínyi 18. századi festmény ábrázolásai jórészt a sokszorosított grafi-

kából ismert képtípusok különböző kvalitású változatai.⁶² A nagyobbbrészt ismeretlen mesterek által festett képek a 17. századi hagyomány folytatásaként többnyire főnemesi családok és katolikus főpapok arcképgyűjteménye számára készültek, s a reprezentáció célját szolgálták. Ezt tanúsítják például a Batthyány, a Festetich és a Brunswick család tulajdonából,⁶³ illetőleg az Egri Érseki Líceum Képtárából⁶⁴ előkerült változatok. A hagyomány folytatódott a 19. században is.

Zrínyi Péter sorsának emléke nem kedvezett a költő gyakori ábrázolásának. Ezt tanúsítják azok a képek, melyek a költőt ábrázolják, de a felirat és a várból való kitörés mellékjelenete a szigeti hőssel azonosítják.⁶⁵ A téves névmegjelölés lehet ugyan véletlen, de nagyobb a valószínűsége a szándékos névcserének lehetőségének.

A reformkor Zrínyi-kultuszának alapvető ösztönzést adott Kazinczy Ferenc 1817-es Zrínyi-kiadása, benne a szigeti Zrínyi és Zrínyi Péter képmásával. Peter Krafft bécsi udvari festő a szigeti Zrínyi és társai kirohanását ábrázoló, 1825-ben Bécsben kiállított, ma a Magyar Nemzeti Galériában található olajfestményén a költő és hadvezér egyik tévesen lemásolt képmása és Rubens *Amazonok csatája* című festménye alapján dolgozott. Kazinczy a történeti hitelesség kérdését felvető kifogása nyomán Zrínyi arcát a festő kijavította, a lovas alak azonban a helyén maradt.

Az 1830-as évektől kezdve jelentősen megszaporodtak az irodalmi és színpadi ihletésre készült ábrázolások. Ezt a folyamatot mutatják azok a szerepképek, melyek Karl Theodor Körner nemzeti lelkesedéssel fogadott Zrínyi-drámájának a budai Várszínház-beli előadása nyomán születtek 1833 és 1846 között.⁶⁶ A rész-

Zrínyi Miklós, a szigeti kirohanás jelenetével

ben azonos sémát követő kompozíciók Bartha János színészt ábrázolják a szigeti Zrínyi szerepében. Barabás Miklós egész alakos olajképen és litográfián is ábrázolta Barthát mint Zrínyit.⁶⁷ Barabás munkái Marastoni Józsefnek a költő Zrínyit hangsúlyozottan magyar nemesi viseletben ábrázoló litográfiájával⁶⁸ együtt

jelzik a nemzeti sajátosságok megmutatására irányuló törekvést, s szoros összefüggésben állnak a nemzeti azonosságtudat és a nemzeti forma keresésének más korabeli képi reprezentációival.

Az 1848/49-es szabadságharc leverését követő időszakban tovább erősödött a Zrínyi név politikai jelentése, ami az ikonográfiát is befolyásolta. Ennek egyik szemléletes példája az 1671-ben kivégzett Zrínyi Péter fiához, az életfogytiglani börtönre ítélt Zrínyi Jánoshoz kapcsolódik. Madarász Viktor 1856-ban mutatta be az *Az utolsó Zrínyi* című alkotását, mely Zrínyi Jánost ábrázolja börtöncellájában.⁶⁹ Két év múlva Madarász megfestette a költő Zrínyi ideálképmását is.⁷⁰ Madarász egy másik, ugyanebbe a gondolatkörbe tartozó festményén⁷¹ (1858) Zrínyi törökellenes röpiratának szállóigévé vált mondata („Ne bánts a magyart!”) a lányán esett gyalázat megtorlására készülő magyar főúr, Zách Felicián lábánál heverő bárd feliratként olvasható.

Az 1860-as évekre tehető a Zrínyi-ikonográfia egy másik megújítási kísérlete, a költő Zrínyi halálának ábrázolása. Kelety Gusztáv először rajzvázlatot készített, majd a romantikus tájfestészet hagyományait a történeti jelenettel ötvöző kompozíciót áttette litográfiába.⁷² A sokszorosított változat megjelent a Magyar Képzőművészeti Társulat 1866. évi emléklapjaként.

A szigeti hőshöz hasonlóan a hatvanas években a költő és hadvezér is helyet kapott az állami történeti reprezentációban. Első, életnagyságú márványszobrát a bécsi Arsenalban állították fel, az osztrák-magyar hadvezérek egész alakos képmásainak sorozatában, 1864/65-ben.⁷³ Néhány év múlva a szobor kifaragásában Vay Miklósnak segédkező Izsó Miklós a költő

mellszobrát készítette el a Nemzeti Múzeum díszlépcsőháza számára, II. Rákóczi Ferenc és a 19. századi kulturális élet ismert alakjainak szobraival együtt.⁷⁴

Az 1896-os millennium alkalmából, a felerősödött állami történeti reprezentációs igény nyomán festette meg Balló Ede a költő Zrínyi egész alakos vadász képmását a zalaegerszegi vármegyeháza dísztermébe. (Lásd 174. o.) Az ikonográfia megújítási kísérletét jelzi, hogy Balló Diego Velázquez *Don Fernando infáns, bíboros mint vadász* című festményét választotta előképül.⁷⁵

Zrínyi Miklós, a hadvezér, Vay Miklós szobra

ÁBRÁZOLÁSOK A 20. SZÁZADBAN

A 20. században fokozatosan felértékelődött a költő és a katona Zrínyi alakja, s a Zrínyiek kultuszát és képzőművészeti ábrázolásait a mindenkor hivatalos politika is támogatta. A két világháború közti Horthy-rendszer és 1948 után a kommunista hatalom is a saját törekvéseinek igazolására igyekezett felhasználni emléküket.

1904-ben látott napvilágot a Zrínyi eposzát illusztráló első narratív képsorozat, a válogatott művek kritikai kiadásában.⁷⁶ Ugyanebben az évben, 1904. június 12-én leplezték le a csáktornyai (ma: Čakovec, Horvátország) vár előtt álló Zrínyi-emlékművet.⁷⁷ A Szász Gyula szobrász és Árkay Aladár építész által készített emlékmű egy nyolc méter magas, fehér mészkő oszlop, tetején kiterjesztett szárnyú turulmadárral, mely kardot és tollat tart karmaiban. Az oszlop talapzatának előlnézeti oldalán elhelyezett bronz domborművön Zrínyi frontális beállítású, hagyományos motívumokat ötvöző arcképe. A *Syrena*-kötet peroratiója utolsó strófájából („De hiremet nemcsak keresem pennámmal, / Hanem rettenetes bajvivó szablyámmal”) és az *Áfiumból* („Ne bánts a magyart!”) vett idézeteket a talapzatról ismeretlen időpontban eltávolították. A következő évben helyezték el Kiss György Zrínyi-szobrát a Parlament északi (felsőházi) szárnyának homlokzatán.⁷⁸ Kiss a szoborsorozat többi darabjához illeszkedő módon, historizáló stílusban, páncélban, vállára vetett mentében, fején sisakkal ábrázolta Zrínyit, aki két kezével hüvelybe dugott kardot tart maga előtt.

Az I. világháború után Zrínyi alakját növekvő mértékben aktualizálták: alárendelték a kor ideológiájának, és mintegy kultikus jelentősé-

Zrínyi szelleme egyesíti a múlt és jelen magyar katonáit, Haranghy Jenő képe

get tulajdonítottak neki.⁷⁹ Személyiségét sematizálták, a katonára és hadvezérre korlátozták, s különféle politikai, társadalmi programok hordozójává tették.⁸⁰ Ez a szemlélet a II. világháború idején látványosan felerősödött.

Az ikonográfia felhasználását a II. világháború katonai propagandájának céljaira jól mutatja a Szivák Mátyás által tervezett és a Weiss Manfréd hadiüzem alkalmazottai által készített, bronzírozott vasplakett 1939-ből,⁸¹ Szentneményi-Wallentin Béla főhadnagy, festő Zrínyi-portréja a Vitézi Rend Zrínyi Csoportja központi helyisége számára (1939/40)⁸² és a Zrínyi Csoport által 1938–1944 között Budapesten kiadott *Magyar Katonaújság* 1940–43 között publikált cikkeinek több illusztrációja.⁸³ Haranghy Jenő, az Iparművészeti Iskola grafikatanárának itt megjelent Zrínyi-ábrázolásain a 19. századi historizmus hagyománya él tovább, és keveredik a politikai plakáttervező és az illusztrátor látásmódjával. *Zrínyi szelleme egyesíti a múlt és jelen magyar katonáit* című képén frontális beállításban három mellkép: balra honvédsapkás, jobbra acélsisakos katona egyenruhában, mindkettőnél lőfegyver, a honvédsapkás mel-

lén rendjelek.⁸⁴ A háttérben középen Zrínyi magasodik följük kitárt karral; a katonák válla fölött baljában babérágot, jobbában tölgyfaágot tart. Haranghy Zrínyi-hármasképén új motívumként tűnik fel a Zrínyi-Újvárt talicskával építő és az íróasztalánál dolgozó Zrínyi figurája.⁸⁵ A középkori szárnyasoltárra emlékeztető kompozíció mintegy vallásos tisztelet középpontjába helyezi a magyar katonaeszmény megvalósítójaként ábrázolt Zrínyit.⁸⁶ A *Magyar Katonaújság* beszámolója szerint a triptichont a Vitézi Rend Zrínyi Csoportja 1940. május 1-jén „bensőséges háziünnep keretében felavatta [...], s ezzel vezérlő eszményképe halhatatlan szellemének hódolt.”⁸⁷ Haranghy itt közölt képeinek további motívumai közé tartozik a kardját felajánló⁸⁸ és a halála után megdicsőülő⁸⁹ Zrínyi alakja. Istokovics Kálmán *Zrínyi Miklós a táborban* (1942) című olajfestményén a katonáival térképet tanulmányozó Zrínyit örökítette meg.⁹⁰ A Múcsarnok 1943. évi téli tárlatán bemutatott festmény Siklós város tulajdonába került. Szentneményi-Wallentinhez hasonlóan Bouttats metszetét vette alapul Sándor Mátyás a csáktornyai városháza tanácsterme számára készített Zrínyi-arcképéhez (1943).⁹¹

A *Magyar Katonaújság* 1943. november 20-ai száma egész oldalas írást közölt Zrínyi haláláról a kursaneci erdőben.⁹² A cikk idézi a vadászatra induló Zrínyi által elmondott példázatot az ördögök által a pokolba vitt emberről, és teljes terjedelmében közli Bethlen Miklós beszámolóját a vadászatról és Zrínyi haláláról. A cikket két egykorú metszet mellett egy *Gróf Zrínyi Miklós halála* című, ismeretlen kéztől származó, „[a] csáktornyai városháza dísztermében kifüggesztett olajfestmény” reprodukciója illusztrálja.⁹³ Az ismeretlen időpontban készült

kép előterében a nézőnek háttal álló Zrínyi kiejti kardját a kezéből, és mindkét karját égne emelve hátrahanyatlik, mivel a háttérben a bokrok közül Zrínyi felé tartó vadkan mögül puskával tüzelő alak épp eltalálja. A jelenet a Zrínyire orvul rálövő alakkal a bécsi udvar által ösztönzött orgyilkosságnak a cikkben is cáfolt legendájára épül, azt eleveníti fel. A képnek ezt az értelmezését húzza alá a cikknek az orgyilkosság vagy öngyilkosság feltevését kizáró mondatához fűzött szerkesztői jegyzet, mely szerint „[...] Bethlen Miklós nem volt jelen a megsebesülésnél. A halálos seb származhatott lövéstől is. Az orgyilkosság feltevését látszik alátámasztani az az adat, hogy Páka és később családjá is bizonyos kegydíjat kapott Bécsből...” Az orgyilkosság legendájának ez a maga nemében egyedülálló képzőművészeti ábrázolása és a képre is vonatkoztatható szerkesztői megjegyzés jelzi a Zrínyi-kultusz Habsburg-ellenes tendenciájának továbbélését a 20. században.

Vitéz kisbarnaki Farkas Ferenc vezérezredes, országos főcserkész 1943. május 1-jén előadást tartott Zrínyi születésének évfordulója alkalmából a budapesti Vitézi Rendházban, melynek szövegét *Az örökifjú Zrínyi* címen ugyanebben az évben megjelentette. Farkas a tíz cserkész-törvény alapján beszélt Zrínyiről, felhasználva az életrajz eseményeit és a művekből vett idézeteket.⁹⁴ A füzet ismeretlen kéztől származó illusztrációja profilból ábrázolja Zrínyi fejét, homlokán babérkoszorúval. A beállítás, az arc modellálása és a babérkoszorú motívuma Mátyás királynak a Magyar Nemzeti Galériában őrzött fehér márvány domborművére emlékeztet. A kép felirata a „Vitézi Rend Zrínyi Csoportjának vezérlő eszményképe”-ként nevezi meg „a hadvezér-költő” Zrínyit.

Horvay (Horvai) János egész alakos Zrínyi-szobra 1943-ban eredetileg Csáktornya, a család lakhelye számára készült.⁹⁵ Az enyhén jobbra forduló, felfelé tekintő, földig érő palásttal egybefogott alak jobbával földre állított kardra támaszkodik, baljában könyvet tart. A békeszerzések következtében a város Jugoszláviához került, ezért 1964-ben Szigetváron állították fel a Horvay által megmintázott és Derzsy Gergely által mészkőbe faragott szobrot.⁹⁶ Horvay készített egy másik, az ülő Zrínyit ábrázoló szobrot is a budapesti Halászbástya elé, amely azonban először a Bocskai István Hadapródiskola Hűvösvölgyi úti épületegyüttesébe, majd 2008-ban a Hadtörténeti Intézet és Múzeum udvarára került.⁹⁷ Az utóbbinak fennmaradt a gipszvázlata is.⁹⁸ A vázlat és a megvalósult szobor között kisebb különbségek figyelhetők meg, többek között a vonalvezetés, a fejtartás, a kabát modellálása és a lábtámasz kialakítása terén. A II. világháború idején további, ma részben ismeretlen szobrok is készültek, köztük Bezeredy Lajos⁹⁹ és Turáni Kovács Imre munkái.¹⁰⁰

A II. világháború után az első köztéri Zrínyi-szobrot 1952-ben állították fel a Honvédelmi Minisztérium megrendelésére a budapesti Vígsház előtt. A Tarr István által készített mellszobron Zrínyi arca fiatal, erőt sugároz.¹⁰¹ Tarr készített egy festett gipsz lovasszobrot is, melyhez az 1663/64-ben készült metszete-tet használta előképkül.¹⁰² Az 1950-es években többé-kevésbé hasonló felfogásban készített Zrínyi-mellszobrokat Vándor Béla, Barba Péter és Farkas Tibor bronzból, illetőleg alumíniumból a pécsi Zrínyi Miklós Kereskedelmi és Idegenforgalmi Szakközépiskola, a budapesti Honvéd Hadi Akadémia parkja és Vat község számára.¹⁰³ 1954 és 1956 között Boda Gábor két

Zrínyi-domborművet készített kőből, illetőleg gipszből a budapesti mátyásföldi II. Rákóczi Ferenc Hadiakadémia¹⁰⁴ részére.¹⁰⁵ A kődombormű álló alakja frontális beállítású, felemelt baljában tollat, leeresztett jobbában kardot tart. Az ugyancsak frontális beállítású gipsz mellkép erősen stilizált, az arcot geometrikus architektúrára emlékeztető, dús hajzat keretezi. Míg az előbbi kompozíció szerkezetét a kontraszt, az utóbbiét a tökéletes szimmetria határozza meg. A két dombormű az épület előcsarnokát díszítő hat életnagyságú kődombormű és a mellékszárnyakhoz közeli tanteremajtók fölött elhelyezett tizenkét gipszportré sorozatába illeszkedik: valamennyi a magyar történelem jeles katonai vezetőit ábrázolja.¹⁰⁶

A II. világháborút követő időszak egyik első Zrínyi-képét Barba Péter, Kondor Béla tehetőségének egyik felfedezője festette 1954-ben.¹⁰⁷ A kép ikonográfiája eltér a 17. századi Zrínyi-ábrázolásoktól: a beállítás az egész alakos álló főúri és uralkodói portrékat követi. Zrínyi hosszú, vágott ujjú felsőruhát visel, oldalán szablya. Baljával az asztalon fekvő buzogányt ragadja meg, kinyújtott jobbában *Az török áfium ellen való orvosság* című munkáját tartja. Mögötte ólomüveg ablak, melynek felső vízszintes osztó fakeretén a „Sors bona nihil aliud” jelmondat. A falon jobbra egy Szigetvár ostromát ábrázoló kép részlete látható.

Az újabb ábrázolások nagyjából abba a folyamatba illeszkednek, melynek során az 1960-as, 70-es évektől több művész kezdett foglalkozni a modern művészet által addig programszerűen elutasított történelem világával, s egyéni formanyelvet tükröző, személyes hangú művekkel adózott a magyar történelem és irodalom alakjainak. Gebauer Ernő 1960-ban

Zrínyi Miklós, a költő, Kondor Béla festménye

készített egy újabb Zrínyi-hármasképet a pécsi Zrínyi Miklós Kereskedelmi és Idegenforgalmi Szakiskola¹⁰⁸ egyik emeleti termébe.¹⁰⁹ A secco technikával készült falkép több ismert motívumot ötvöz, a kompozíció egésze azonban egyéni invenciót mutat, s a Zrínyi család két további neves tagját is megjeleníti. A baloldali táblán a költő Zrínyi íróasztalnál ül, kezében kézirat, szeme előtt a várból kirohanni készülő szigeti Zrínyi alakjával, Székely Bertalan 1885-ben készült festményének központi figurája nyomán. Az asztal melletti írástekerccsen idézet a *Szigeti veszedelemből*: „Ihol előttetek Zrini áll fegyverben” (XV, 59,1). A középkép előterében Zrínyi lovon ül, kezében buzogánnyal. A háttér két jelenetét írásszalag azonosítja: balra „Az eszéki híd felégetése”, jobbra „Pécs ostroma”. Zrínyi

feje fölött középen újabb idézet az *Áfumból*: „Ne bánts a magyart!”. A jobb oldali táblán az előtérben egy paraszt és egy katona áll; bal, illetőleg jobb kezüket a középkép Zrínyije felé emelik, a paraszt jobbát a katona vállára helyezi. A háttérben a munkácsi vár képe fölött Zrínyi Ilona fáklját tartó alakja tűnik fel.

Kondor Béla olajképe (1965) a költőről a Matthias Zündt által a szigeti hősről készített metszet beállítását követi, a kéztartás azonban jelentőségteljesen módosult: felemelt jobbujában Zrínyi hadi szekercét tart, melyre bal mutatóujjával határozottan rámutat.¹¹⁰ A háttérben húzódó falon elhelyezett apró rácsos ablak és a rámutató gesztus együtt világítja meg a kép aktuális üzenetét: a szabadság fegyverrel történő megvédésének, illetőleg visszaszerzésének gondolatát. A kép mutatja Kondor törekvését az ábrázolási konvenciók tudatos rombolására, a hagyomány elemeinek szabad variálására és újraértelmezésére. A kép bal felső sarkában elhelyezett többértelmű felirat („ZRINYI”), a címadás („Zrínyi Miklós, a költő”) és a felhasznált előkép közti eltérés bizonytalanságot, feszültséget teremt, egyben gondolkodásra ösztönöz.

Az 1970-es években legalább három köztéri Zrínyi-szobor és dombormű készült különböző helyszínek számára.¹¹¹ Balczó Edit kerámia domborműve a derecskei Művelődési Ház homlokzatán Balassi, Csokonai és Petőfi társaságában ábrázolja a költőt. Szabolcs Péter vörös márvány Zrínyi-mellszobrát a zalaegerszegi Zrínyi Miklós Gimnázium kertjében helyezték el. Gera Katalin bronz Zrínyi-domborműve hódmezővásárhelyi utcanévtáblának készült, melyhez Widemann 1652-es rézmetszete szolgált előképpül.

A különböző történeti motívumok egyéni kombinációját példázza Buday György fametszete, mely része a magyar költészet nagyjairól az 1970-es évek elején készített sorozatnak.¹¹² Somogyi Győző az 1980-as években elkészítette mindkét Zrínyi ábrázolását, a magyar hősök száz darabból álló arcképcsarnokának részeként.¹¹³ A sorozat többi darabjához hasonlóan mindkét képmást nemzeti színű keretezés övezi, s mindkettőn érződik az előképek gondos tanulmányozása, a dekoratív igény és a historizáló törekvés. Míg a szigeti Zrínyit profilban, díszes páncélban, fején sisakkal ábrázolta a festő, a költő és hadvezér portréján hangsúlyos motívum a zsinóros mente alól kinyúló, behajlított jobb kar és a nézőre irányuló, éles tekintet. A költőről készített emlékérmek közül Borsos Miklóse (1983) emelhető ki.¹¹⁴ Az előlap Gerhard Bouttats 1664-es rézmetszetű portréjának ikonográfiai típusát követi, az arc fő formái és a dús hajzat plasztikus ábrázolásával. A hátlap az ágaskodó lovas portrék nyomán készült, a fő alakot a török elleni harcokat idéző motívumok veszik körül. A hátapon az országban való megmaradás és helytállás gondolatát hirdető *Áfium*-idézet: „Elfussunk? Nincs hová / sohun másutt Magyarországot meg nem találjuk”.

1985 nyarán a Képző- és Iparművészeti Lektorátus tervpályázatot írt ki a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia¹¹⁵ előcsarnokának díszítésére.¹¹⁶ A pályázaton résztvevő tizennyolc művész alkotása közül öt terven szerepel hangsúlyosan Zrínyi alakja. Az öt művész Bráda Tibor, Marosits István, Nagy B. István, Szentgyörgyi József és Nagy Gábor volt, a megvalósításra Nagy Gábor pannótervét fogadták el. A pályázók többnyire 17. századi metszeteket (Widemann, Bouttats) használtak kiindulópontként, ezeket

egészítették ki Zrínyi műveiből vett idézetekkel, különböző történelmi korokat és a jelent idéző motívumokkal. Bráda Tibor pályaművén Zrínyi portréja alatt, melyet a *Vitéz hadnagy*-ból vett sorok öveznek,¹¹⁷ katonák menetelnek, modern egyenruhában, kezükben géppisztollyal, a háttérben ejtőernyők és rakéták. Nagy B. István egymás alatt három sorban elhelyezett, különböző méretű négyzetes felületekre osztott tervén több történelmi korszak menetelő vagy rohamra induló katonáit és harcosait ábrázolta, Zrínyi – Thomas portréjának beállítását idéző – arcképének környezetében. Ugyancsak különböző korok hadi eseményei sorakoznak Marosits István kerek pajzs alakú fém kompozícióján Zrínyi középpontba helyezett képmása körül, az óramutató járásának megfelelően kronologikus rendben, a honfoglalástól a Dózsa György által vezetett parasztfelkelésen át – rejtett utalással – az 1956-os forradalomig. A jelenetek itt egymásba fonódnak, s laza narratív szerkezetet alkotnak. Nagy Gábor 1986-ban megvalósított dekoratív pannójának közepén négyzetes mezőben Zrínyi lovas képét ábrázolta Johann Hoffmann 17. századi metszete nyomán, körülötte a török kor hadi jeleneteivel.

Az említett tervpályázat évében kérte fel a szigetvári Városi Tanács Makrisz Agamemnon a török megszállás megszűnésének 300. évfordulóján felállítandó emlékmű elkészítésére. Az eredeti invencióból született, 1989-ben a kórház előtti téren felavatott szobor művészi kvalitását tekintve kiemelkedik a korban állított köztéri Zrínyi-szobrok közül. A szobrász a Zrínyi verseskötetének díszcímlapjáról ismert, jelentősen átalakított és felnagyított szirén-motívumot kombinálja a költő talapzaton elhelyezett domborművű

Zrínyi-emlékmű, Makrisz Agamemnon szobra

portréjával és az eposz V. énekéből vett, táblára írt idézetekkel.¹¹⁸ A Zrínyit jelképező szirén itt a vízből felsőtestével magasan kiemelkedő nőalak, aki két kézre markolt, feje fölé emelt pallossal lesújtani készül. Ugyanebben az évben avatták fel Tóth Béla bronz lovasszobrát Zalaegerszegen, melynek kompozíciója a 17. századi lovas Zrínyi-metszeteket idézi,¹¹⁹ és a Képző- és Iparművészeti Lektorátus által kiírt pályázat díjnyertes alkotása volt. A pályázatra összesen huszonnégy terv érkezett, köztük néhány eredeti elgondolást tükröző kompozíció. Kiss Nagy András két nézetre komponált terve például egy félbevágott, enyhén domború felületű korongra épül: az egyik oldalon Zrínyi büsztje és a Zrínyi család cí-

mere, a másikon Zrínyi lovas képmása és az emlékmű állítására utaló felirat. A büsztnek és a lovas alaknak egyaránt 17. századi metszetek szolgáltak előképül. Egy évvel később, 1990-ben avatták fel Rétfalvi Sándor Zrínyi-mellszobrát a nagykanizsai Zrínyi Miklós Általános Iskola épületének főbejáratánál, a város török alóli felszabadításának 300. évfordulója alkalmából. Rétfalvi süttői mészkőből faragott, leveles ággal díszített oszlopra állított fülkében helyezte el a Widemann 1652-es rézmetszetét idéző, klasszicizáló és modern elemeket harmonikusan egybefogó kompozíciót. A köztéri és közintézményekhez kapcsolódó Zrínyi-szobrok állításának gyakorlata a 2000-es évek elején is folytatódott.¹²⁰

ÖSSZEGZÉS

Áttekintve mintegy háromszázötven év képzőművészeti ábrázolásait, megállapítható: a költő és hadvezér Zrínyi ikonográfiája a témák, technikák, műfajok, ábrázolástípusok és funkciók változatossága tekintetében odaállítható a legjelentősebb magyar történeti személyiségek, Szent István király, Hunyadi Mátyás, a szigeti Zrínyi és II. Rákóczi Ferenc kivételesen gazdag képzőművészeti hagyománya mellé. Megfigyelhetjük a folyamatot, melynek során az első képmások nyomán kibontakozott egy reprezentatív portréhagyomány, s viszonylag rövid idő alatt változatos típusok jöttek léte. Amint Zrínyi eposza a nemzeti történelem eseményeit értelmező kora újkori retorikai toposzok egyedülállóan gazdag gyűjteménye, úgy ikonográfiája is magában foglalja a magyar azonosságtudat és a külföld Magyarország-képeinek több elemét.

Az ikonográfia tanúsítja a Zrínyi-kép történeti változásait; kezdetei jelzik a képi formában megjelenő 17. századi heroikus történet-szemlélet magyarországi elterjedését és népszerűvé válását. A folytatás szemlélteti a nemzeti történelem iránti érdeklődés 17. század végi kibontakozását és 19–20. századi látványos fellendülését. A számba vett korpusz megmutatja a múlt koronként változó értelmezéseit,¹²¹ s érzékelteti a magyarországi történeti és képi hagyomány összefüggéseit az európai művészettel, politika- és eszmetörténettel, hír- és látványigénnyel. Bemutatja a történelem aktualizálásának különböző célokat szolgáló változatait, s tükrözi a helyüket, erkölcsi mozgásterüket és egyéni formanyelvüket kereső művészek kifejezési lehetőségeit. Mintegy

kicsiben érzékelteti a történelem főszereplőinek és epizodistáinak valódi szereposztását, de példázza azt is, a történelmi személyiségek mennyire kiszolgáltatottak az utókor különféle értelmezéseinek.

A művek esztétikai színvonala változatos, s provinciális megoldások mellett számos közepes és néhány kiemelkedő kvalitású darabot is számba vehettünk. A szigeti hős alakja az irodalmi alkotások révén tágabb lehetőséget kínált az ábrázolási hagyomány folyamatos megújításához, mint a költő és hadvezér. A költő és hadvezér életében készült képmások tanúsítják a fiziognómia és a testi megjelenés változásait, az ikonográfia további alakulása mutatja a Zrínyi-kép folyamatos gazdagodását a kortársak és az utókor szemében. Több példát találunk a kedvelt előképek gyakori alkalmazására, a manipulatív szándékkal történő, másodlagos felhasználásra, a kontaminációra és a fiktív ábrázolásokra. A motívumok állandósága és variálása mellett nagy számban találhatók kompozíciós, motivikus és gondolati újítások, melyek dinamizálják az ikonográfiát.

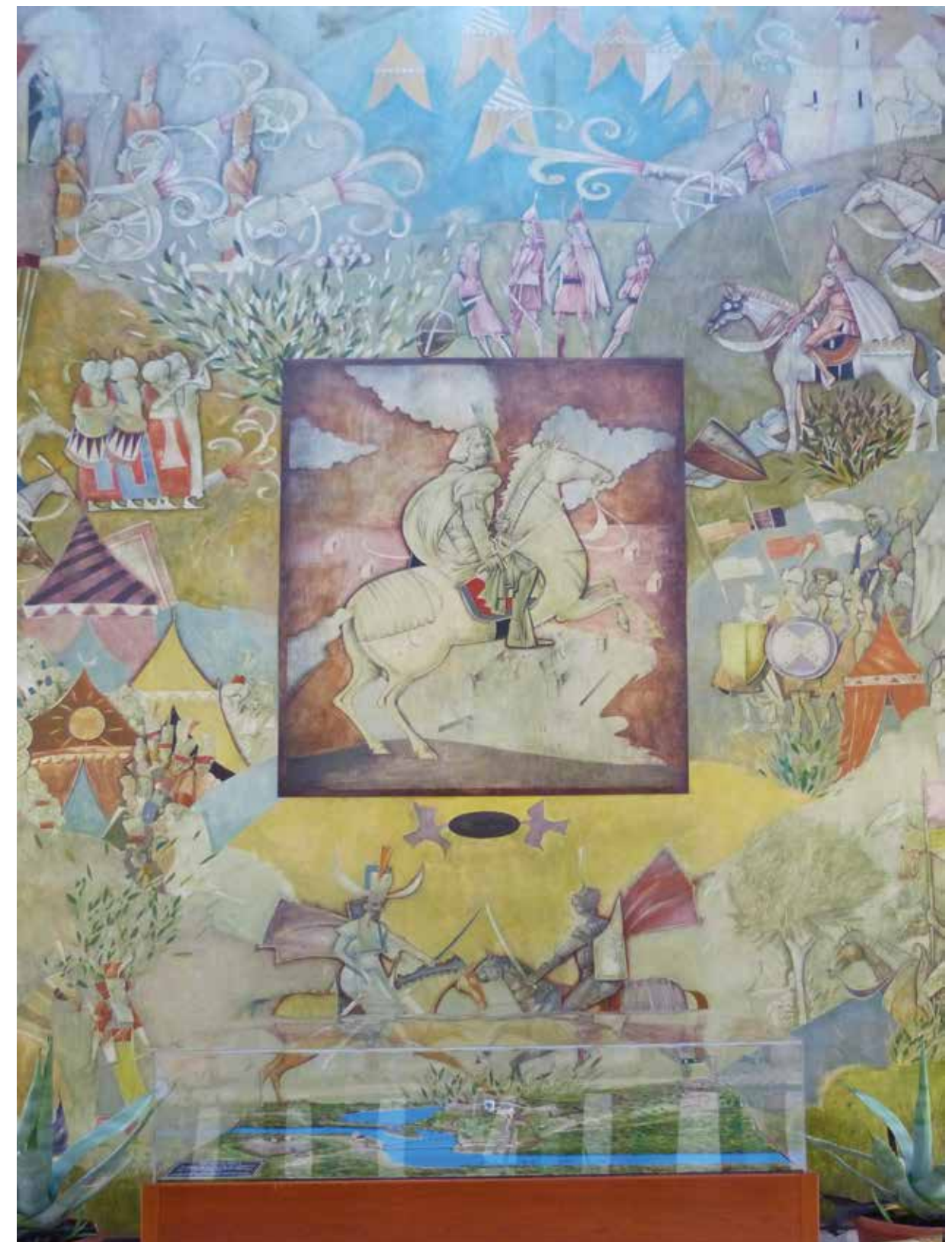
A költő és hadvezér – a szigeti Zrínyihez hasonlóan – a törökkel szembeszegülő, halála után felmagasztalt keresztény hős típusát képviseli. Az első ábrázolásokat maga készítette el, s utóbb ezek lettek a kiindulópontjai számos későbbi alkotásnak. A 17. század második felében a képek funkciói a megörökítés, az emlékállítás, a főúri reprezentáció és a felidézés mellett a katonai és politikai propaganda, a tájékoztatás és hírterjesztés, az érvelés, az illusztrálás és az értelmezés. Az ikonográfia fontos szerepet kapott a nemzeti függetlenségi harcok ideológiájában és egy nemzeti mitológia megkonstruálásában. A 18. század első felében átmeneti hanyatlás kö-

vetkezett be, új típusok nem jöttek létre, majd a 18–19. század fordulóján kibontakozó fellendülés nyomán a korábbi típusok variálása mellett több új ábrázolástípus keletkezett.

A 19. században a Zrínyi-kultusznak fontos feladat jutott a modern nemzetté válás folyamatában, s az ikonográfia összekapcsolódott a nemzeti ellenállás, a nemzeti nagyság utáni vágy és a függetlenségi törekvések gondolataival. Az állami történeti reprezentáció és a birodalmi patriotizmus eszméi egyik Zrínyi alakját sem nélkülözhatték, s a képek nagy számban jelentek meg a magánélet szférájában. A szigeti vár bekerült a nemzeti múlt nevezetes helyszínei közé, s szorosan összekapcsolódott Zrínyi hőstétével és a költő Zrínyi alakjával. A két Zrínyi egyénisége, példája a nemzeti közösség elé állított erkölcsi normák megismeréséhez lépett elő; a költészet, a történeti kutatás és a színpad egyaránt fontos ösztönzője lett a képzőművészeti ábrázolásoknak. Az irodalom, a történetírás, a néprajz és a színház rekonstrukciós célkitűzéseivel egy időben felerősödött a törekvés a hiányzó történelmi képek pótlására hiteles jelenetekkel, s fontossá vált a történelem tanúsága, exemplum szerepe és a bemutatott eseményekből levonható erkölcsi következte-

tés. Számos példát találtunk arra, hogy a jelen szándékai és ambíciói a múlt képeire vetítődnek. Az ikonográfia ebben az időszakban egyaránt szemlélteti az idealizálást, az allegorikus példázat és az árnyalt jellemábrázolás képzőművészeti alkalmazásának lehetőségeit.

A 20. században tovább folytatódott a Zrínyi-ikonográfia politikai célú igénybevétele. A költő és a katona alakjának képzőművészeti ábrázolása folyamatosan aktuális volt, a legtöbb alkotás a II. világháború idején és az 1970-es, 80-as években készült. A hagyományos sémák alkalmazása mellett megjelent több új motívum, a hadvezér mellett egyre hangsúlyosabbá vált az író alakja. A köztéri szobrok állításának regionális súlypontja a Dél-Dunántúl lett. A megbízások és pályázatok nem minden esetben az esztétikai igényességre ösztönözték az alkotókat. Az uralkodó ideológiák időnként oly mértékben megterhelték a művészi tevékenységet, hogy az ekkor keletkezett művek egy részének értelmezésében esztétikai szempontok csak nehezen vagy egyáltalán nem érvényesíthetők. A képzőművészeti hagyomány inspiratív ereje azonban nem csökkent, s Zrínyi alakja újra és újra eredeti művészi törekvések, összetett jelentéstartalmak hordozójává lépett elő.

Zrínyi-pannó, Nagy Gábor alkotása

Bibliográfia és a Jegyzetek rövidítései

BENE
Bene Sándor: A harmadik szirén. Zrínyi Miklós verseskötetének díszcímlapja. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 124. évf. (2020) 6. sz. 699–722.

BENE–BORIÁN
Bene Sándor – Borián Gellért: *Zrínyi és a vadkan*. Budapest, 1988, Helikon Kiadó.

BOLGÁR–NAGY
Bolgár Kálmán – Nagy T. Katalin: *Kondor Béla (1931–1972). Oeuvre-katalógus*. Budapest, 1984, Magyar Nemzeti Galéria.

BORIÁN
Borián Gellért Elréd: *Zrínyi Miklós a pálos és a jezsuita történetírás tükrében*. Pannonhalma, 2004, Pannonhalmi Szent Benedek Rend.

Borsos Miklós érmei
Borsos Miklós érmei. I. Portrék. Szerk. Fertőszögi Béláné – Kratochwill Mimi. Veszprém–Budapest, 2002, Püski Kiadó.

BREYL
Jutta Breyl: *Pictura loquens – poesis tacens. Studien zu Titelbildern und Rahmenkompositionen der erzählenden Literatur des 17. Jahrhunderts von Sidneys „Arcadia” bis Zigers „Banise”*. Hg. von Hans Geulen – Wolfgang Harms – Nikola von Merveldt. Wiesbaden, 2006, Harrassowitz Verlag /Wolfenbütteler Arbeiten zur Barockforschung 44/.

CENNERNÉ
Cennerné Wilhelmb Gizella: *A Zrínyi család ikonográfiája*. Budapest, 1997, Balassi Kiadó.

ESTERHÁZY
Esterházy Pál: *Mars Hungaricus*. S. a. r., ford., kísérő-tanulmány Iványi Emma, bev., szerk. Hausner Gábor. Budapest, 1989, Zrínyi Kiadó.

Főúri ősgalériák
Főúri ősgalériák, családi arcképek a Magyar Történelmi Képcsarnokból. A Magyar Nemzeti Múzeum, az Iparművészeti Múzeum és a Magyar Nemzeti Galéria

kiállítása, Magyar Nemzeti Galéria 1988. március–augusztus. Szerk. Buzási Enikő. Budapest, 1988, Magyar Nemzeti Galéria.

G. ETÉNYI 2003
G. Etényi Nóra: *Hadszintér és nyilvánosság. A magyarországi török háború hírei a 17. századi német újságokban*. Budapest, 2003, Balassi Kiadó.

G. ETÉNYI 2014
G. Etényi Nóra: Az 1663–64. év hadi eseményei a röplapok tükrében. In *Költő, hadvezér, államférfi. Zrínyi Miklós 1620–1664*. Szerk. Rostás Tibor. Budapest, 2014, Magyar Nemzeti Galéria, 96–113.

GALAVICS
Galavics Géza: *Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet*. Budapest, 1986, Képzőművészeti Kiadó.

GOTTFRIED
Johann Ludwig Gottfried: *Historische kronyck; vervattende een [...] beschrijvingh der aldergedenckwaardigste geschiedenissen des weerelds, van den aenvangh der scheppingh tot [...] 1576 [...], Door S. De Vries. Met desselven Algemeene Historische Gedenck-Boecken, Van’t Jaer 1576 tot op’t Sluyten der Europische Vreede te Rijswijck, Anno 1697 [...]*. II. Leiden, 1698, Pieter van der Aa.

GÖMÖRI 1988
Gömöri György: Adalékok az 1663–64. évi angliai Zrínyi-kultusz történetéhez. *Zrínyi-dolgozatok*, 5. évf. (1988) 65–96.

GÖMÖRI 2004
Gömöri György: A Florus Hungaricus egy washingtoni példányáról. *Magyar Könyvszemle*, 120. évf. (2004) 55.

Gróf Zrínyi Miklós
Gróf Zrínyi Miklós válogatott munkái. Bev., jegyz. Négyesy László. Budapest, (1904), Lampel Róbert Könyvkereskedése (Wodianer és Fiai) Részvénytársaság.

GUALDO PRIORATO
Galeazzo Gualdo Priorato: *Historia di Leopoldo Cesare: continente le cose più memorabili successe*

in Europa, dal 1656 fino al 1670. II. Vienna, 1670, Gio. Battista Hacqué.

H. SZILASI
H. Szilasi Ágota: Arcok I. Az egri Dobó István Vármúzeum Képzőművészeti gyűjteményében lévő történeti (főúri, polgári, főpapi) festett és szobor arcképbábrázolások. *Agria. Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve*, 36. évf. (2000) 423–497.

HAUSNER
Hausner Gábor: A „Magyar narancs” és a Hadtörténeti Zrínyi-szobra. *Hadtörténeti Közlemények*, különszám Csákváry Ferenc tiszteletére, 2010. május 14., 37–42.

HORVÁTH
Horváth Zsolt: Változatok és változások a Zrínyi-kultusz történetében (1918–1954). *Zrínyi-dolgozatok*, 4. évf. (1987) 63–147.

KISS FARKAS
Kiss Farkas Gábor: A „Syrena”-kötet címlapjáról. *Irodalomismeret*, 16 (2005) 2. sz. 43–55.

KLANICZAY
Klaniczay Tibor: *Zrínyi Miklós*. Budapest, 1964, Akadémiai Kiadó.

KNAPP
Knapp Éva: Zrínyi Miklós Adriai tengernek Syrenaia (Bécs, 1651) – a díszcímlap könyvészeti, ikonográfiai és irodalmi értelmezéséhez. In Uő: *Librum evolvo. Eszme- és könyvtörténeti tanulmányok a XVI–XX. századból*. Budapest, 2017, reciti, 35–41.

KONDOR BÉLA
Kondor Béla festő- és grafikusművész emlékkiállítása születésének 75. évfordulója tiszteletére. Kogart, 2006. május 19 – augusztus 20. (Katalógus) Szerk. Fertőszögi Péter – Kondor Mária. Budapest, 2006, Kogart Ház.

KOVÁCS 1985
Kovács Sándor Iván: *A lírikus Zrínyi*. Budapest, 1985, Szépirodalmi Könyvkiadó.

KOVÁCS 1988
Kovács Sándor Iván: Balló Ede Velázquez-utánzata mint Zrínyi-portré. *Zrínyi-dolgozatok*, 5. évf. (1988) 257–261.

KOVÁCS 1993
Kovács Sándor Iván: *A „Syrena” és a szobor*. Pécs, 1993, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány.

KOVÁCS 2006
Kovács Sándor Iván: *Az író Zrínyi Miklós*. Budapest, 2006, Akadémiai Kiadó.

LUDOLF
Hiob Ludolf: *Allgemeine Schau-Bühne der Welt*. Bd. IV. Frankfurt, 1718, Zunner und Jung. (Példány: Szeged, Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár, Emlékkönyvtár, G. a. 391)

Magyar Hősök arcképcsarnoka
Magyar Hősök arcképcsarnoka. Somogyi Győző festményei. (Katalógus) Szöveg Hermann Róbert, utószó Basics Beatrix, fotó Szelényi Károly. Budapest, 1996, Magyar Hősök Arcképcsarnoka Egyesület.

MAROSI
Marosi Ernő: A magyar történelem képei. A történetiség szemléltetése a művészetekben. In *Történelem – kép* 11–33.

NÉMETH L.
Németh Lajos: *Kondor Béla*. Budapest, 1976, Corvina Kiadó.

NÉMETH S. K.
Németh S. KatalIn A „szüves” és a kutyafülű tatár. Tatárok Zrínyi körül. *Irodalomtörténet*, 87. évf. (2006), 584–592.

PAIZS
Paizs Ödön: A kormányzó fát keresztelt el Zrínyi Miklósról. *Magyarország*, 1921. júl. 3., 2.

R. VÁRKONYI
R. Várkonyi Ágnes: Európa Zrínyije. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 100. évf. (1996), 1. sz. 1–39.

SZALAI–SZÁNTAI
Szalai Béla – Szántai Lajos: *Magyar várak, városok, falvak metszeten 1515–1800*. I–III. Budapest, 2006, Múzeum Antikvárium.

SZÖRÉNYI
Szörényi László: Sertés madárka. In Szörényi László:

A' bohóság lánczsora. Tárcák és tanulmányok. Budapest, 2016, Nap Kiadó, 7–10.

Szücs
Szücs György: *Haranghy Jenő.* (Budapest), 1994, A szerző kiadása.

TÁTRA
Tátrai Júlia: A Zrínyi család portréi a Lobkowicz-gyűjteményben. In *Költő, hadvezér, államférfi. Zrínyi Miklós 1620–1664.* Szerk. Rostás Tibor. Budapest, 2014, Magyar Nemzeti Galéria, 115–133.

Történelem – kép
Történelem – kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon. Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában 2000. március 17 – szeptember 24. Szerk. Mikó Árpád – Sinkó Katalin. Budapest, 2000, Magyar Nemzeti Galéria.

TÜSKÉS A. 2014
Tüskés Anna: Festői felfedezés. Zrínyi Miklós a 20. századi festészetben. *Irodalmi Magazin*, II. évf. (2014) 4. sz. 104–106.

TÜSKÉS A. 2017
Tüskés Anna: Zrínyi Miklós alakja a 20. századi Magyarországi festészetben és szobrászatban. In *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról.* Szerk. Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József. Budapest, 2017, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 153–170, 525–534.

TÜSKÉS G. 2001
Tüskés Gábor: Volkstümliche Einblattdrucke in Ungarn im 18. und 19. Jahrhundert. In *Popular Prints and Imagery: Proceedings of an International Conference in Lund 5–7 October 2000.* Ed. by Nils-Arvid Bringéus – Sten Åke Nilsson. Lund, 2001, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 127–151.

TÜSKÉS G. 2007
Tüskés Gábor: A szigetvári és a költő Zrínyi Miklós

képi ábrázolásai. In *A Zrínyiek a magyar és a horvát historiában.* Szerk. Bene Sándor – Hausner Gábor. Budapest, 2007, Zrínyi Kiadó, 219–268.

TÜSKÉS G. 2008
Tüskés Gábor: A szigeti Zrínyi ikonográfiája a 16–17. század fordulójáig. In „*Mielz valt mesure que ne fait estultie*”. *A hatvanéves Horváth Iván tiszteletére.* Szerk. Bartók István et al. Budapest, 2008, Krónika Nova, 372–378.

TÜSKÉS G. 2009
Tüskés, Gábor: Zur Ikonographie der beiden Nikolaus Zrínyi. In *Militia et Litterae. Die beiden Nikolaus Zrínyi und Europa.* Hg. von Wilhelm Kühlmann und Gábor Tüskés, unter Mitarbeit von Sándor Bene. Tübingen, 2009, Max Niemeyer Verlag /Frühe Neuzeit 141/, 319–387.

TÜSKÉS G. 2010A
Tüskés Gábor: A két Zrínyi Miklós ikonográfiájának megújítási kísérletei a 18–20. században. In *Építész a köfejtőben. Tanulmányok Dávidházi Péter hatvanadik születésnapjára. Architect in the Quarry. Studies Presented to Péter Dávidházi On His Sixtieth Birthday.* Szerk. Hites Sándor – Török Zsuzsa. Budapest, 2010, 289–295.

TÜSKÉS G. 2010B
Tüskés Gábor: A szigeti Zrínyi Miklós ikonográfiájához. In *Zrínyi Miklós élete és öröksége. A 2008. november 7–8-án Zrínyi Miklós születésének 500. évfordulója alkalmából Szigetváron rendezett konferencia előadásainak szerkesztett szövege.* Szerk. Varga Zoltán. Szigetvár, 2010, Szigetvári Várbaráti Kör, 73–93.

TÜSKÉS–KNAPP
Tüskés Gábor – Knapp Éva: *Populáris grafika a 17–18. században.* Budapest, 2004, Balassi Kiadó.

ZRÍNYI
Zrínyi Miklós: Szigeti beszedelem Somogyi Győző rajzaival. S. a. r., előszó Orlovsky Géza. Budapest, 2016, Magyar Napló.

Jegyzetek

1 | CENNERNÉ 104–183 (a katalógusban szereplő művekre a megfelelő betűjellel és sorszámmal hivatkozom). GALAVICS 77–80, 89–92. KLANICZAY 354. KOVÁCS 1985 95. KOVÁCS 1993. TÜSKÉS G. 2001 129. Tüskés G. 2009. TÜSKÉS A. 2017.

2 | TÜSKÉS G. 2007. TÜSKÉS G. 2008. TÜSKÉS G. 2010A. TÜSKÉS G. 2010B.

3 | CENNERNÉ 18.

4 | R. VÁRKONYI 22–34.

5 | CENNERNÉ D 1.

6 | „Nemo me impune lacessit” alakban a Stuart-dinasztia jelmondata az 1570-es évek végétől.

7 | CENNERNÉ D 13.

8 | KNAPP 36–37.

9 | BENE 713–714.

10 | A továbbiakhoz vö. KLANICZAY 353–355. GALAVICS 78–79. CENNERNÉ D 11.

11 | Vö. például BREYL 128–129, 283.

12 | KISS FARKAS 48–51.

13 | KNAPP 38. BENE 716.

14 | KNAPP 39. BENE 705–706.

15 | BENE 719.

16 | CENNERNÉ D 12 és E 16. Vö. KNAPP 41.

17 | KOVÁCS 2006 45.

18 | R. VÁRKONYI 19–20.

19 | G. ETÉNYI 2014 106.

20 |Uo. 96–97. 1. kép.

21 | CENNERNÉ D 76.

22 | TÁTRA 118–119. 1. kép.

23 | CENNERNÉ D 77.

24 | TÁTRA 119–120. 4. és 5. kép.

25 | CENNERNÉ D 27.

26 | Uo. D 25.

27 | Uo. D 46.

28 | Uo. D 60.

29 | Uo. D 62–63.

30 | Uo. D 82.

31 | Uo. D 83. Vö. GÖMÖRI 1988. GÖMÖRI 2004.

32 | CENNERNÉ D 70. GALAVICS 92.

33 | CENNERNÉ D 73, D 66, D 59, D 58.

34 | G. ETÉNYI 2014 109. 7. kép.

35 | CENNERNÉ D 34.

36 | Uo. D 56–57.

37 | Uo. E 18.

38 | Uo. D 74.

39 | Uo. D 64, D 67.

40 | Uo. D 148.

41 | Uo. E 25. ESTERHÁZY 103.

42 | SZALAI–SZÁNTAI I, 121–127. II, 158–161. III, 139.

43 | Uo. III, 110–116.

44 | CENNERNÉ D 109–110.

45 | Uo. D 138–139, D 142.

46 | Uo. D 158.

47 | SZALAI–SZÁNTAI I, 94. Nagykanizsa 1664/21.

48 | Uo. II, 158. Zrínyi-Újvár 1663/6.

49 | CENNERNÉ D 180–181.

50 | G. ETÉNYI 2003 165–176.

51 | CENNERNÉ D 125–127.

52 | Uo. D 78, D 79, D 54.

53 | Gualdo Priorato az 582. lap után. Vö. TÁTRA I 119. 3. kép.

54 | CENNERNÉ D 190–196. Vö. SZÖRÉNYI.

55 | Ludolf fol. I verso (=131–132. hasáb).

56 | GOTTFRIED 627. A közöletlen ábrázolás ismeretét Tüskés Annának köszönöm.

57 | CENNERNÉ D 200.

58 | NÉMETH S. K. TÜSKÉS G. 2001 129. TÜSKÉS–KNAPP 218–219.

59 | CENNERNÉ E 38–48, E 62–83.

60 | BENE–BORIÁN. BORIÁN.

61 | A továbbiakhoz vö. KLANICZAY 805–813.

62 | Így például CENNERNÉ D 29–30, D 37.

63 | Uo. D 21, D 24, D 36, D 38. Vö. *Főúri ősgalériák* C 108.

64 | Uo. D 19. Vö. H. SZILASI 473.

65 | CENNERNÉ D 3, D 30.

66 | Uo. A 64–66.

67 | Uo. A 67–68.

68 | Uo. D 7.

69 | *Történelem – kép* XI–8.

70 | CENNERNÉ D 87.

71 | *Történelem – kép* XI–6.

72 | CENNERNÉ D 198–199.

73 | Uo. D 88.

74 | Uo. D 89.

75 | KOVÁCS 1988. CENNERNÉ D 90.

76 | *Gróf Zrínyi Miklós*. Telegdy László Zrínyi-portréjával és Juszko Béla illusztrációival.

77 | TÜSKÉS A. 2017 160, 530. 13. kép.

78 | TÜSKÉS A. 2017 160, 531. 14. kép.

79 | TÜSKÉS A. 2014. TÜSKÉS A. 2017.

80 | HORVÁTH. Az 1921-es keszthelyi helikoni ünnepségek keretében Horthy Miklós emlékfát nevezett el Zrínyiről: PAIZS. Az utóbbi adatért Szűcs Györgynek tartozom köszönettel.

81 | CENNERNÉ D 93.

82 | Reprodukcióját közli: *Magyar Katonaújság*, 3. évf. (1940) ápr. 27. (18. sz.) 1.

83 | Így például *Magyar Katonaújság*, 5. évf. (1942) jan. 3. (1. sz.) 1.; ápr. 25. (17. sz.) 1.; máj. 22. (21. sz.) 1.; 6. évf. (1943) máj. 1. (18. sz.) 1.; nov. 20. (47. sz.) 1. Vö. SZÜCS.

84 | Reprodukcióját közli: *Magyar Katonaújság*, 4. évf. (1941) márc. 8. (10. sz.) 1.

85 | Reprodukcióját közli: *Magyar Katonaújság*, 3. évf. (1940) máj. 11. (20. sz.) 1. és 6. évf. (1943) dec. 22. 12.

86 | TÜSKÉS A. 2014 105.

87 | Idézi TÜSKÉS A. 2017 156.

88 | *Magyar Katonaújság*, 5. évf. (1942) máj. 22. (21. sz.) 1.

89 | *Magyar Katonaújság*, 6. évf. (1943) nov. 20. (47. sz.) 1.

90 | Reprodukcióját közli: *Magyar Katonaújság*, 6. évf. (1943) dec. 11. (50. sz.) 7. Vö. TÜSKÉS A. 2017 156, 526. 4. kép.

91 | Reprodukcióját közli: *Magyar Katonaújság*, 6. évf. (1943), aug. 21. (34. sz.) 7. Vö. TÜSKÉS A. 2014 104.

92 | Dr. V. S.: Gróf Zrínyi Miklós tragikus halála a kursaneczki erdőben. *Magyar Katonaújság*, 6. évf. (1943) nov. 20. (47. sz.) 7.

93 | A reprodukció eredetijét 2007-ben gondos utánjárás ellenére sem sikerült megtalálni.

94 | TÜSKÉS A. 2017 155, 525. 2. kép.

95 | CENNERNÉ D 96.

96 | HAUSNER 38–40.

97 | TÜSKÉS A. 2017 160–161, 531. 15. kép.

98 | Magyar Nemzeti Galéria, Szobor Osztálya, ltsz. 56.307_N (4674).

99 | Reprodukcióját közli: *Magyar Katonaújság*, 4. évf. (1941) dec. 20. 10.

100 | TÜSKÉS A. 2017 161.

101 | TÜSKÉS A. 2017 161.

102 | Magyar Nemzeti Galéria, Szobor Osztály, ltsz. 2012.29-N. TÜSKÉS A. 2017 161–162, 531. 16. kép.

103 | TÜSKÉS A. 2017 162, 531. 17. kép.

104 | Ma a Budapesti Gazdasági Főiskola Külkereskedelmi Karának épülete.

105 | TÜSKÉS A. 2017 163–164, 532. 20. kép.

106 | A gipszdombormű alapján Boda húsz évvel később elkészítette a kompozíció márványba faragott változatát. Magyar Nemzeti Galéria, Szobor Osztály, ltsz. 79.5-N.

107 | TÜSKÉS A. 2017 156–157, 526. 5. kép.

108 | Ma Pécsi Kereskedelmi, Idegenforgalmi és Vendéglátóipari Szakközépiskola és Szakiskola.

109 | TÜSKÉS A. 2017 157, 527. 6. kép.

110 | BOLGÁR–NAGY 65/4. *Kondor Béla* 101. Vö. NÉMETH L. 20. Kondor Mária szóbeli közlése szerint a kép címadása Kondor Bélától származik, s a művész szándékosan kapcsolta össze a két alakot. A művész életében rendezett kiállítások katalógusai is mindig a megadott címen jelölik a képet.

111 | TÜSKÉS A. 2017 162–163, 532. 18–19. kép.

112 | Magyar Történelmi Képcsarnok, ltsz. 91.15. Vö. ZRÍNYI.

113 | CENNERNÉ A 63, D 102. *Magyar Hősök arcképcsarnoka*.

114 | CENNERNÉ D 100. *Borsos Miklós érmei* 155.

115 | Ma Nemzeti Közzolgálati Egyetem Zrínyi Miklós Laktanya és Egyetemi Campus.

116 | TÜSKÉS A. 2014 105–106., négy pályamű és a megvalósított alkotás reprodukcióival.

117 | „Kapitány, azért adták kezedbe a hatalmat / hogy gondot viselj rá és hogy a hadadra / gondot viselhess, szükséges az ellenségedre is viselned gondot.” *Vitéz hadnagy*, 86. aforizma részlete.

118 | CENNERNÉ D 103.

119 | TÜSKÉS A. 2017 164–166.

120 | TÜSKÉS A. 2017 166–167.

121 | Vö. MAROSI 11.

IDŐRENDI ÁTTEKINTÉS

1620. május 3. – Zrínyi Miklós születése Csáktornyán. Szülei: Zrínyi (V.) György horvát bán és Széchy Magdolna. Testvére: Zrínyi Péter (született 1621. június 6-án).	
1628. április 12. – II. Ferdinánd király Pázmány Péter esztergomi érsek javaslatára magyar királyi lovász-mesterré <i>(agazonum regalium magister)</i> nevezi ki Zrínyi Miklóst.	
1630–1635 – A jezsuiták kollégiumában tanul Grazban, majd Bécsben és Nagyszombatban.	
1634. június 27. – Zrínyi Miklós latin nyelven beszédet mond Szent László király tiszteletére a bécsi Stephans-domban, az oráció nyomtatásban is megjelenik: <i>Oratio sancto inter coelites nunc Ladislao</i> (Wien, 1634.)	
1636. április 21–1637. január – Zrínyi Miklós tanulmányai lezárásaként itáliai körutazást tesz, melynek során Velence, Firenze és Nápoly mellett meglátogatja Rómát, ahol fogadja őt VIII. Orbán pápa, aki megajándékozza saját dedikált verseskötetével. Ekkor alapozódik meg olasz műveltsége, az olasz költészetben és politikai irodalomban való jártassága.	
1637 nyara – Első végvári harcait vívja a török ellen.	
1637. december 30. – III. Ferdinánd királyi kamarássá <i>(cubicularius)</i> nevezi ki.	
1640. május – Az uralkodó légrádi és muraközi örökös főkapitánnyá nevezi ki.	
1641. április 25. – Zrínyi Miklós és Péter megosztoznak a családi birtokokokon. Az északi, muraközi birtokok vezetését Miklós veszi át, a tengeremelléki birtokokat Péter kapja. Csáktornyai udvara politikai és társadalmi központtá válik, könyvtára európai hírű.	
1642–1644 – Saját költségén felállított sereggel bekapcsolódik a harmincéves háborúba.	
1645. október 20. – Zala és Somogy megye főispánjává nevezik ki.	
1645–1646 – Megírja fő művét, a dédapjának, Szigetvár hős védőjének emléket állító eposzt, <i>Szigeti veszedelem</i> címmel.	
1646. január 26. – Érdemei elismeréseképpen az uralkodó főstrázsamesterré (tábornokká) nevezi ki.	
1646. február 11. – Praunek várában feleségül veszi Draskovics Mária Euzébiát, trakostyáni és luttenbergi Draskovics Gáspár királyi tanácsos és kamarás (Draskovics János nádor unokatestvére) lányát, aki lírai költemények írására (Viola-versek) ihleti.	
1647. december 27. – Elnyeri a horvát-szlavón báni méltóságot.	
1648. április – Bécsben leteszi a báni esküt.	
1649. január 14. – A horvát szábor előtt ünnepélyesen beiktatják a báni tisztségbe.	
1650. szeptember 22. Utód nélkül meghal Draskovics Mária Euzébia.	
1651. szeptember – Bécsben megjelenik az <i>Adriai tengernek Syrenaia Groff Zrini Miklos</i> című kötet, benne lírai költeményeivel és az <i>Obsidio Szigetiana</i> című eposszal. Az első, szerzői névvel megjelent magyar nyelvű nyomtatott verseskönyv, amelyben antik és neolatin mintákra szerelmi versek jelentek meg nagy epikus mű mellett.	

1652. április 22. – Bécsben feleségül veszi Löbl Mária Zsófiát, Johann Christoph Löbl, az Udvari Haditanács elnöke és Ráttkay Anna Katalin leányát.

1659. december 15. – Zrínyi Miklóst a Habsburg Monarchia legfőbb tanácsadó testületének, a Titkos Tanácsnak tagjává választják *(intimus consiliarius, geheimer Rat)*.

1660. június 25–július 12. – A kigyulladt és félig leégett Kanizsa várának körbezárása.

1661. június–július – Zrínyi a Mura bal partján, hódoltsági területen, Kanizsa ellenében felépíti Zrínyi-Újvárat.

1662. április 6. – Végrendeletet készít.

1662. november 24. – Bécsben megszületik fia, Zrínyi Ádám (1691. augusztus 19-én esett el a Szalánkeméni csatában).

1663. szeptember – Zrínyi Miklós horvát-szlavón bán, Wesselényi Ferenc nádor és Nádasdy Ferenc országbíró szövetséget köt egymással „Magyar országnak s nemzetünknek javára, megmaradására és előmenetelére”, külföldi szövetség keresésére a török ellen.

1663. szeptember 17. – Vaton (Vas megye) megtartják a magyar nemesi felkelő sereg hadimustráját, amelyen Zrínyi mint a nádor katonai hatáskörét a Dunántúlon ellátó országos főkapitány *(supremus et generalis capitaneus, fő generális)* vesz részt.

1663. október 10. – Vízvár, Zrínyi Miklós sikeres csatája a török seregek ellen.

1663. november 27. – Zrínyi Miklós a Mura mentén győztes ütközetet vív a Zrínyi-Újvár ellen támadó törökkel.

1664. január 21. – Zrínyi a török elleni nemzetközi összefogással szervezett támadó háború nyitányaként, német birodalmi csapatokkal közösen vezetett téli hadjárata során elfoglalja Berzencét.

1664. január 24. – Babócsa elfoglalása.

1664. január 28–február 7. – Pécs körülxárása, a külvárosok elfoglalása, a vár ostroma.

1664. február 2. – Felgyújtja az eszéki hídat, a török utánpótlás legfontosabb drávai átkelőjét.

1664. február 12. – Segesd kapitulálása. Az európai visszhangot kiváltó, sikeres offenzíva a „téli hadjárat” nevet kapta. IV. Fülöp spanyol királytól megkapja az aranygyapjas rendet.

1664. április 28–június 1. – A Dél-Dunántúl legfőbb török erőssége, Kanizsa ostroma.

1664. június 5–30. – Zrínyi-Újvár védelme.

1664. június 30. – Zrínyi-Újvárat elfoglalják a török csapatok.

1664. augusztus 1. – A keresztény seregek szentgotthárdi győzelme a Rábán átkelő török felett.

1664. augusztus 10. – A Habsburg Birodalom és az Oszmán Birodalom között Vasváron megkötik a békét (valójában fegyverszünetet).

1664. november 18. – A Csáktornya melletti kursaneci erdőben Zrínyi Miklóst egy sebesült vadkan halálra sebzí.

1664. december 21. – Zrínyi Miklós temetése a pálosok szentilonai kolostorában.

ILLUSZTRÁCIÓK JEGYZÉKE

A borítón: Zrínyi Miklós, ismeretlen mester olajfestménye, 17. sz. vége. (Lásd 8. o.)
Háttérkép: Részlet Zrínyi Batthyány Ádámnak 1648-ban írott leveléből.
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára P1313 No. 1025
Az előzéken: A Muraköz térképe, Giovanni Giuseppe Spalla műve, 1670.
Országos Széchényi Könyvtár, Térkép-, Plakát- és Kisnyomtatványtár TK 255

2. o. Kályhacsempe Zrínyi-Újvárról. Vándor László fotója
6. o. Zrínyi Miklós aláírása
8. o. Zrínyi Miklós, ismeretlen mester olajfestménye, 17. sz. vége.
Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok 560. Jaksity Iván és Rosta József fotója

12. o. Johann Peter Krafft portréja Zrínyi Miklósról, 1820 (dédapjára utaló, téves felirattal).
Keszthely, Helikon Kastélymúzeum
14. o. Ismeretlen mester: Zrínyi Miklós arcképe. Magyar Nemzeti Múzeum,
Történelmi Képcsarnok 1522
16. o. A három részre szakadt Magyarország a 17. század derekán. Nagy Béla térképe
17. o. A téli hadjárat, 1664. január-február. Nagy Béla térképe
18. o. Ismeretlen mester: Zrínyi Miklós egészalakos képmása, 18. század (dédapjára utaló,
téves felirattal). Magyar Nemzeti Galéria, Itsz. 55.9 (© Szépművészeti Múzeum, 2022)
23. o. Cornelius Sustermans: Maria Sophia Löbl portréja, 1648. Nelahozeves,
Lobkowicz-gyűjtemény LR4205

32. o. Országéta a Szent Korona és a tartományok címereivel, 1650 körül. Magyar Nemzeti
Múzeum, Történelmi Képcsarnok, Festménygyűjtemény 1831
35. o. Horvátország és Szlavónia, 16–17. század. Nagy Béla térképe
36. o. Pozsony, a királykoronázás helyszíne, ismeretlen német mester színezett rézkarca, 1655.
Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok 11173
38. o. Ráttkay György mellképe, Elias Wideman rézmetszete. Országos Széchényi Könyvtár,
Régi Nyomtatványok Tára, App. H. 848.
39. o. Draskovics János mellképe, Elias Wideman rézmetszete. Országos Széchényi Könyvtár,
Régi Nyomtatványok Tára, App. H. 848.
41. o. Zágráb a 17. században. Nemzeti és Egyetemi Könyvtár, Zágráb (Nacionalna i sveučilišna
knjižnica u Zagrebu) 000668600
42. o. Varasd vára. Müller Nándor fotója
44. o. Szent Ilona pálos kápolna. Müller Nándor fotója
45. o. Csáktornya. Müller Nándor fotója
46. o. A horvát-szlavón országláda, előlapján a horvát és szlavón címerrel, a tetején Szakmárdy
János epigrammája, 1643. Horvát Állami Levéltár, Zágráb (Hrvatski državni arhiv, Zagreb)
47. o. Horvátország koronázási zászlója, 1647. Esterházy Pivate Foundation, Burg Forchtenstein K 691

56. o. Csáktornya várának alaprajza, Giovanni Giuseppe Spalla műve, 1670. Heeresgeschichtliches
Museum, Wien. BU IV. 24. 159/2
59. o. A Kanizsával szembeni végvidéki főkapitányság várai és a Muraköz védelmi rendszere 1664-ben.
Nagy Béla térképe
60. o. Csáktornya és Zrínyi-Újvár, színezett rézmetszet, 1663.
Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok T 58.2478
62. o. Ismeretlen bécsi mester: Zrínyi Ádám egészalakos képmása.
Nelahozeves, Lobkowicz-gyűjtemény LR4755
65. o. A Muraköz térképe, Giovanni Giuseppe Spalla műve, 1670.
Országos Széchényi Könyvtár, Térkép-, Plakát- és Kisnyomtatványtár TK 255

66. o. A Mura menti őrházak. In *Hadtörténelmi Közlemények*, 111. (1998) 4. sz. 917. o.
70. o. Zrínyi-Újvár. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára T2 No. 1064
74. o. Kanizsa ostroma Zrínyi Miklós, Wolfgang J. Hohenlohe és Pieter Strozzi mellképével.
Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, App. M. 378

84. o. Zrínyi Miklós lovasportréja, Elias Welhöffer 1664. november 28-i eseményről tudósító
kiadványán, Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, App. H. 864
89. o. Lovas csatajelenet, török lovasok és császári vértések ütközete, Jan van Huchtenburgh
festménye. Szépművészeti Múzeum, Itsz. 57.25 (© Szépművészeti Múzeum, 2022)
90. o. Lovas csatajelenet, itáliai festő műve. Szépművészeti Múzeum, Itsz. 69.11
(© Szépművészeti Múzeum, 2022)
92. o. Kocsi kifosztása, Jacques Callot metszete, 1632.
Forrás: <https://wellcomecollection.org/works/ywu8behy>
93. o. Török–magyar összecsapás. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok 58.2472
94. o. Lovas csatajelenet, Jacques Courtois követőjének festménye.
Szépművészeti Múzeum, Itsz. 530 (© Szépművészeti Múzeum, 2022)

102. o. Zrínyi Miklós, Montecuccoli és Zrínyi Péter, ismeretlen mester rézmetszete, 1664.
Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, App. H. 2071
106. o. Johann Nel: Allegória Magyarország hőseiről szigetvári Zrínyi Miklóssal. Országos Széchényi
Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, App. H. 487.
107. o. John Chantry: Zrínyi Miklós és dédapja szelleme, *A New Survey of the Turkish Empire*, 1664, címlap
109. o. Zrínyi-Újvár. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok 56.1012
110. o. Jean Frosne: Zrínyi Miklós félalakos portréja.
Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok 173-1939
111. o. Lucas Schnitzer metszete Csáktornyáról, Zrínyi Miklós mellképével.
Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok 53901
113. o. Az eszéki híd felgyújtása Zrínyi Miklós és Zrínyi Péter mellképével, ismeretlen
német mester műve. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok T 278
114. o. Itáliai röplap a téli hadjáratról, térképpel és Zrínyi Miklós lovas portréjával.
Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok 4640
118. o. John Chantry metszete Zrínyi Miklósról, Cromwell vonásaival.
Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, App. H. 2082
121. o. Martin Zimmermann: Zrínyi Miklós halála. Magyar Nemzeti Múzeum,
Történelmi Képcsarnok 4697
122. o. Gerhard Bouttats Zrínyi-portréja. Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára,
App. M. 74

132. o. Elias Widemann: Zrínyi Miklós mellképe, 1652.
Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok 5505
134. o. Francesco Sforza kutyás jelképe Alciati könyvében
138. o. Vittorio Siri *Del Mercurio overo historia* című művének címlapja
139. o. Gabriel Rollenhagen *Nucleus emblematorum selectissimorum* című művéből
a 13. és a 37. számú jelkép
140. o. Rollenhagen és Zrínyi hajósa
141. o. Szirén ábrázolása (fent), Poszeidón és Tritón ábrázolása (lent)
Alciati *Emblemata cum commentariis* című művének címlapján
145. o. Az „Adrianszkoga mora Syrena Groff Zrinszki Petar” című könyv címlapja
146. o. A síró Ariannát ábrázoló metszet az „Adrianszkoga mora Syrena Groff Zrinszki Petar”
című könyvben

148. o. Orosz István grafikája Zrínyi Miklósról, ami a költő Zrínyi és Szigetvár kapcsolatát jeleníti meg az eposzra utalva. Ezzel együtt jelképe lehet Szigetvár visszafoglalását célzó elképzeléseinek is

154. o. A lámpás pajzs. TERJANIAN 116.

159. o. A tárlóról készült két fénykép, a bitovi gyűjtemény egy részével. DOLINEK 49. és TERJANIAN 114.

160. o. Zrínyi (VII.) Miklós szablyája. Padányi József fotója

161. o. A Zrínyi-szablya pengéjének díszítése. Padányi József fotója

162. o. A Zrínyi család címerével jelzett puskák Bítovban. A Zrínyi-címer. Padányi József fotói

163. o. Díszes sodronying. Philadelphia Museum of Art
<https://philamuseum.org/collection/object/71400>

166. o. Kerek pajzs. Philadelphia Museum of Art
<https://philamuseum.org/collection/object/71746>

168. o. A pisztolyokról készült fotók. Philadelphia Museum of Art
<https://www.philamuseum.org/collection/object/230282>
<https://www.philamuseum.org/collection/object/230283>

170. o. A Henk Visser által megvásárolt karabély csövérről készült fotók.
DOLINEK 52. és a Bonhams aukciós ház (fent). Etérések a két karabélyon (lent)

171. o. Látható eltérés a Zrínyi-jelmondatban: a) a Bonhams katalógusban bemutatott, b) a Philadelphia Museum of Art gyűjteményében lévő karabélyon.
Forrás: a) Bonhams katalógus, b) Dirk Breiding felvétele

173. o. A nemezsüveg fotói, látható eltéréssel a mintás szalag rögzítésében.
Forrás: a) KALMÁR 1965, b) Dirk Breiding felvétele

174. o. Balló Ede: Zrínyi Miklós mint vadász, 1896. Zalaegerszeg, Városháza

180. o. Zrínyi versfordítása olasz nyelvből („Jaua szerenchenek...”)
Luca Assarino *La rivoluzione di Catalogna* című könyve (Bologna, 1648) belső címlapján

182. o. Zrínyi saját kezű bejegyzése Istvánffy Miklós Históriajának 1622. évi kölni kiadása 330. oldalán (Szondi György felkészüléséről a végső rohamra):
„Jo Zrinj Miklos / modgjara czele/:kzik ez a' iamb/:or Vitez”

183. o. Zrínyi-bejegyzés Antonio Bonfini *Rerum Ungaricarum...* (Hannover, 1606) című kötete 569. oldalán: „az szerenche / ustöke az / hatalmas / I(ste)n kezebe”

184. o. Zrínyi följegyzései Virgilio Malvezzi *Discorsi sopra Cornelio Tacito* (Velece, 1635) című műve előzékfűzetében

185. o. Zrínyi ex librisével ellátott olasz nyelvű Tacitus kommentár-kötet (Scipione Ammirato: *Discorsi sopra Cornelio Tacito*)

188. o. Matthias Dögen korszerű hadiépítészeti könyvének (*Architectura Militaris Moderna*, Amszterdam, 1647) címlapja a Zrínyi-könyvtár Militares szakjából

189. o. Ariosto *Orlando Furioso* című műve (Velece, 1587) Zrínyi könyvtárából

190. o. A csáktornyai udvar kéziratosszakácskönyve

191. o. Joan Blaeu *Belgium atlas*ának 1649. évi amszterdami kiadása Zrínyi könyvtárából

192. o. Giovanni Battista Marino *Adone* című poémájának 1626. évi velencei kiadása Zrínyi könyvtárában

198. o. *Adriai tengernek Syrenaia/groff Zrini Miklos* díszcímlapja, 1651, Subarics Görgy metszete. Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára RMK I. 842

203. o. Torquato Tasso (1544–1595) portréja, Alessandro Allori festménye, 1585–1590 k. Firenze, Galleria degli Uffizi

204. o. Tasso *Megszabadított Jeruzsálemének* illusztrált és kommentált genovai kiadása. Agostino Caracci címlapmetszete, 1590

205. o. Tasso *Meghódított Jeruzsálemének* címlapja, 1593

206. o. A török krónikakompozíció Bécsben megjelent olasz fordítása, 1649

209. o. Vincenzo Bratutti raguzai diplomata (1615 k.–1680), a Szeád-eddin féle török krónika fordítója. Elias Widemann metszete, 1649

209. o. Zrínyi Szent Ágoston-kötete, *Az Isten országáról* (1586). Nemzeti és Egyetemi Könyvtár, Zágráb

210. o. Guido Reni: A kapucinusok feszülete, 1617. Pinacoteca Nazionale di Bologna

212. o. Angelo Grillo (1557–1629), Tasso barátja és VIII. Orbán pápa példaképe. Giacomo Piccini metszete, 1647. Szerzői fotó a *Glorie degli incogniti* című (1647) albumból

213. o. Maffeo Barberini (VIII. Orbán pápa) verseinek a Zrínyi-könyvtárban található kiadása (Antwerpen, 1634), az átadás körülményeiről tudósító bejegyzéssel. Nemzeti és Egyetemi Könyvtár, Zágráb

214. o. VIII. Orbán pápa portréja (Ottavio Leoni metszete, 1625), Cassiano del Pozzo egykori, szétszóródott gyűjteményéből. London, Royal Collection

215. o. A „verses enciklika”, VIII. Orbán kötetének első verse. Nemzeti és Egyetemi Könyvtár, Zágráb

216. o. Giovan Battista Marino (1569–1625) portréja a párizsi évek idején (ifj. Frans Pourbus festménye, 1619.) Detroit Institute of Art

217. o. Giovan Battista Marino *Pásztorsípjának* 1637-es velencei kiadása a zágrábi Zrínyi-önyvtárban. Nemzeti és Egyetemi Könyvtár, Zágráb

218. o. Scipione Errico, a *Babilón pusztulása* (1623) című eposz szerzője (Giacomo Piccini metszete, 1647). Szerzői fotó a *Glorie degli incogniti* című (1647) albumból

221. o. Girolamo Preti (1582–1626), bolognai költő, Marino barátja és vitapartnere. Szerzői fotó a *Glorie degli incogniti* (1647) című albumból

232. o. Jacob Sandrart: Zrínyi Miklós lovas képmása, 1663/64. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok 4671

235. o. Elias Widemann: Zrínyi Miklós mellképe, 1647. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok 5331

236. o. Jan Thomas: Zrínyi Miklós portréja, 1662/63. Nelahozeves, Lobkowicz-gyűjtemény LR4756

238. o. Wallerand Vaillant – ifj. Cornelis van Dalen: Zrínyi Miklós lovas képmása, 1663/64. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok 7547

241. o. Caspar Luyken: Zrínyi Miklós halála, 1698. Amszterdam, Rijksmuseum, ltsz. RP-P-1896-A-19368-1479

243. o. Ismeretlen mester: Zrínyi Miklós derékképe a szigeti kirohanás jelenetével, 18. század. Pozsony/Bratislava, Mestské Muzeum

244. o. Vay Miklós: Zrínyi Miklós, a hadvezér, 1864/65. Bécs, Arsenal, előcsarnok

245. o. Haranghy Jenő: Zrínyi szelleme egyesíti a múlt és jelen magyar katonáit. *Magyar Katonaújság*, 1941

248. o. Kondor Béla: Zrínyi Miklós, a költő, 1965. Budapest, Magángyűjtemény

250. o. Makrisz Agamemnon: Zrínyi emlékmű, 1989. Szigetvár, Városi Kórház előtti park. Pinczehelyi József fotója

253. o. Nagy Gábor: Zrínyi pannó, 1986. Budapest, Nemzeti Közszoigálati Egyetem, Zrínyi Miklós Laktanya és Egyetemi Campus, előcsarnok. Tüskés Anna fotója

271. o. és 277. o. Részletek Zrínyi Batthyány Ádámnak 1648-ban írott leveléből. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára P1313 No. 1025

280. o. Zrínyi-címer. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára P 108 Rep. 49. Fasc. B. No. 3.

RÉSUMÉ

PÁLFFY GÉZA

U SLUŽBI VIŠE ZEMALJA – LOJALNOST I IDENTITETI MIKLÓSA ZRÍNYIJA

Godine 1664. u tragičnoj lovačkoj nesreći u Kuršanečkom lugu koji se nalazi u blizini Čakovca poginuo je Miklós Zrínyi / Nikola Zrinski (1620.–1664.), jedan od uglednika i političara najvećeg formata, vojnih znanstvenika i vojnika, pjesnik i književnik 17. stoljeća Kraljevine Mađarske i Hrvatske. O njegovoj raznolikoj djelatnosti postoji literaturna knjižnica, uglavnom zbog činjenice da je aristokrat, kojeg su Mađari općenito nazivali pjesnikom i vojskovođom, a Hrvati uglavnom Nikolom Zrinskim Čakovečkim ili Miklós Zrínyi banom. U 19. – 20. stoljeću postaje paradigmatika ličnost mađarske i hrvatske književnosti, povijesti i nacionalnog sjećanja. Međutim, slika Zrínyija nije ujednačena, pa je bolje govoriti o Zrínyijevim slikama i kultu Zrínyija, koje se dijelom razlikuju po epohama, dijelom po trendu istraživanja, pa čak i po državama.

Tragom Zrínyijeve odanosti i identiteta, ova studija nastoji odgovoriti na pitanje kako Zrínyija mogu i mogli osjećati svojim mađarski, hrvatski ili čak i austrijski carski domoljubi, visoko je cijenjen od strane mađarskih i hrvatskih nacionalnih romantičara, mađarskih revizionista i dogmatskih komunista. Ako proučavamo bivše državne okvire i zemlje koje određuju Zrínyijev život i karijeru, na temelju novijih istraživanja može se ustvrditi da: političar, vojnik i pjesnik-pisac Miklós Zrínyi zbog njegove različite odanosti i identiteta, položaja, brakova i posjeda, bio je istodobno vrlo odlučan i priznat član Kraljevine Mađarske i Hrvatske i političko-vojne elite Habsburške Monarhije. Njegova karijera zorno dokazuje da je sredinom 17. stoljeća odanost dinastiji i vladaru bila kompatibilna s „domoljubljem“, odnosno zaštitom interesa Kraljevine Ugarske, mađarskog i hrvatskog „nacije plemstva“ i učinkovitom službom nekoliko patrijarha.

SZABOLCS VARGA

ZEMLJE MIKLÓSA ZRÍNYIA

PLEMSTVO I KATOLIČKA OBNOVA U HRVATSKOJ I SLAVONIJI U PRVOJ POLOVICI 17. STOLJEĆA

Položaj Hrvatske i Slavonije unutar Ugarskog kraljevstva snažno se promijenio u prvim desetljećima 17. stoljeća. Jedan od glavnih razloga za to je što je, zbog svog zemljopisnog položaja, 1578. godine ove dvije pokrajine u sustavu obrane granice Habsburga upravljalo Vojno vijeće unutarne Austrije sa sjedištem u Grazu, dok je Podunavlje bilo pod jurisdikcijom vojnog vijeće Bečkog Dvora. Tako se hrvatsko-slavonska plemićka elita sve više socijalizirala u dvorskom okruženju koji se razlikovao od mađarskog.

Zbog bliskih veza između Krajine i Štajerske, učenje Reformacije teško se moglo širiti u dvije pokrajine pod vlašću hrvatsko-slavonskog bana, no istodobno su se institucije katoličke obnove pojavile vrlo rano. Zbog svoje katoličke konfesije hrvatsko-slavenski redovi bili su sve više neprijateljski raspoloženi prema sve većem utjecaju protestantskog plemstva, a to se posebno pojačalo tijekom Petnaestogodišnjeg rata. U ugarskim parlamentima stoga se mađarsko katoličko plemstvo često udruživalo s katoličkim hrvatskim aristokratima i poslanicima hrvatsko-slavenskih redova. Zbog njihove ljubaznosti i utjecaja u dvoru, težina ove dvije pokrajine povećala se u mađarskoj politici, o čemu svjedoči i činjenica da je 1646. hrvatsko-slavonski ban János Draskovics izabran za mađarskog palatina u Bratislavskom parlamentu.

Miklós Zrínyi naslijedio ga je u položaju bana, a tijekom njegova mandata hrvatsko-slavonska plemićka i crkvena inteligencija je dosegla ideologiju vlastite južnoslavenske države unutar Habsburške Monarhije, ravnopravno s Ugarskim Kraljevstvom.

FERENC VÉGH

MIKLÓS VII ZRÍNYI, ORGANIZATOR ZAŠTITE GRANICA

Miklós VII Zrínyi (1620.–1664.) već dva stoljeća s punim pravom zauzima istaknuto mjesto u mađarskom i hrvatskom nacionalnom sjećanju. Bogatstvo i raznolikost opusa “političara, vojnika i književnika/pjesnika” doista je bez presedana među njegovim suvremenicima. No, prikaz njegovog tragično kratkog životnog puta na planu karijere još je jednostran: u sjeni njegove najistraženije uloge u ratu između 1661. i 1664. to da je Zrínyi bio organizator i aktivan sudionik u borbi protiv Osmana na odbrani granica, njegov vojno znanstveni/ratni književni rad je ostao bez težine. Osim obvezne obiteljske tradicije, hrvatsko-ugarski velikaš ponajviše je bio dužan na tu ulogu zbog ugroženosti njegovih posjeda, gdje je ima najotvoreniju priliku za bavljenje svojom profesijom u pograničnom pojasu, na sporednom bojnopolju, jugozapadnog Podunavlja. Miklós Zrínyi, kao kapetan Légráda i Međumurja, od 1640. do svoje smrti, zapravo je samostalno upravljao zaštitom južnog graničnog dijela pograničnog područja protiv Kaniže. Geografski zatvoren riječni jaz u rukama grofove obitelji tako je do sredine 17. stoljeća postala bitno neovisna zaštitna zona. Stjecanjem posjeda dvorca Szécsisziget, kao njegov vlasnik-kapetan i zapovjednik Zrínyi-Újvára, koji je sam aktivno podigao 1661. godine, Zrínyi je također pokušao ujediniti i koordinirati i utvrde na lijevoj obali Mure s ljudima uz rijeke. Osim toga, od 1648. nadalje kontrolirao je i rad zone dvorca uz Kulpu, koja je Slavoniju štitila od osmanskih napada s juga. Posljednjih godina Zrínyijeva života imao je tako izravnu kontrolu nad oko jedne i pol do dvije tisuće kraljevskih vojnika. Međutim, ne smijemo zaboraviti da je Miklós Zrínyi također stavio svoju značajnu privatnu vojnu silu u službu nacionalne obrane. Potonji nisu samo nadopunjavali pograničnu vojsku, već su se i organizacijski i funkcionalno isprepleli s vojnim ljudima koje je održavao vladar. Ključ uspješne zaštite granice bio je u ujedinjenju dvije strukture u jednu ruku.

JÁNOS B. SZABÓ

MIKLÓS ZRÍNYI I EUROPA „VOJNE KONTRAREVOLUCIJE” (1630.–1670.)

Miklós Zrínyi, smion zapovjednik granične konjice, postao je poznati mađarski vojskovođa u Europi sredinom 17. stoljeća, kada se, prema vojnopovijesnoj literaturi, kontinent očito nalazio u razdoblju „vojne revolucije”. Teorija nazvana po Geoffreyu Parkeru smatrala je najvažnijim širenje novog fortifikacijskog sustava talijanskog podrijetla, jer je taj novi fortifikacijski sustav imao odlučujući utjecaj na europsko strateško razmišljanje. Na području širenja “vojne revolucije”, veliki ratovi su se uglavnom odvijali u nizu opsada – a to se nije razlikovalo ni na granicama s turskom. Velike otvorene bitke u razvijenijim područjima Europe bi na taj način izgubile svoj značaj. Međutim, tijekom Tridesetogodišnjeg rata sredinom 17. stoljeća, resursi europskih država posvuda su nagriženi uslijed stalnih ratnih napora, što je dovelo do uvažavanja starijih i štedljivijih „srednjovjekovnih” metoda. Kao rezultat toga, konjica je ponovno doživjela renesansu u doba Zrínyija, i u ratovanju bili su cijenjeni spretni zapovjednici konjice širom Europe.

ETÉNYI G. NÓRA

SUVREMENI MEĐUNARODNI UGLED MIKLÓSA ZRÍNYIJA

Miklós Zrínyi bio je okružen suvremenom europskom slavom i priznanjem impresivnih razmjera i intenziteta, njegov je ugled prešao nacionalne granice, konfesionalne razlike, prilagodio se različitim komunikacijskim tradicijama i posjetio velika područja u iznenađujuće kratkom vremenu, gotovo istodobno s događajima.

Različitost žanrova koji slave Zrínyija također je posebna, od elegantnih baroknih pjesama, životopisa objavljenih u Londonu, francuskih, njemačkih i talijanskih tjednika, nizozemske periodike do popularnih, pjevačkih pjesničkih izvještaja koji se mogu smatrati „masovnim člankom”, do visokokvalitetnih konjičkih portreta do fiktivnih izmišljenih scena bitke. Kao pjesnik, vojskovođa i državnik, Zrínyi je također shvatio značaj „vremena i slave”, povijesnog pamćenja i koristio političku vrijednost tiskane javnosti kako bi nadogradio trenutne vijesti. Nakon vestfalskog mirovnog ugovora Miklós Zrínyi koncepcijski je predstavljao pravovremenost rata protiv Turaka, djelujući inovativno u domaćem i međunarodnom mirenju, na forumima za donošenje odluka kao i na ratištima, gradeći nove dvorce, pripremne kampanje i o svemu informirajući, višeslojno uključujući u tok međunarodne štampane informacije. Međunarodna propaganda koja okružuje Zrínyija dokazuje da je hrvatski ban, dosljedno preuzimajući povod za turski rat, uspio formulirati politički program od europskog značaja, koji je učinkovito predstavljao kao ratnog gospodara i državnika pred međunarodnom javnošću u nastajanju.

LAJOS NÉGYESI

Povratak Odiseja

U današnje vrijeme uporaba slogana prvenstveno se odnosi na društvene skupine, organizacije i pokrete. Nekada je grb nakon stjecanja plemićkog ranga postao simbol obitelji, a odabrani slogan bio je vlasništvo pojedinca, što je u paru s grbom osiguralo identifikaciju njegovog nositelja. U slučaju poznatije osobe, slogan je sam po sebi prikladan, čiji je jedan od najboljih primjera novi slogan koju je između 1647. i 1651. izabrao grof Miklós Zrínyi: „Sors bona nihil aliud”. Izvor ovoga istraživači koji se bave tom tematikom još nisu identificirali, pa se smatra vlastitom idejom pjesnika i vojskovođe, no ovo nadahnuće može se pronaći u tekstovima nekoliko opera Monteverdija, kao i u nekoliko svezaka Zrínyijeve knjižnice . U svom pisanju nastojim protumačiti suptilni sustav simbola čiji je kamen temeljac svezak Sirena. Nakon smrti svoje voljene supruge, Zrínyi je promijenio izvorni koncept svoje knjige s ciljem postavljanja uspomene Euzebiji. Tragična smrt Marie Draskovics Euzébije 1650. g. dovela je Miklósa Zrínyija u snažnu duhovnu krizu iz koje je izašao prepoznavši novu svrhu života. To je bio plan da se Szigetvár ponovno osvoji od Turaka na stotu obljetnicu pradjedovog herojskog djela. Prema vanjskom svijetu je prikazao suptilnu mrežu simbola koja je prikazala njegovu novu životnu filozofiju, koja se oživjela na temelju njegove kulture, koju su njegovali talijanski korijeni.

JÓZSEF PADÁNYI - GÁBOR HAUSNER

SJEĆANJA NA NEKADAŠNJU ORUŽARNICU OBITELJI ZRÍNYI

Nekadašnji arsenal oružja obitelji Zrínyi bio je vrlo bogat. Arsenal oružja, nadaleko čuven, razasut je 1670. godine, nakon neuspjeha pokušaja oružanog ustanka Pétera Zrínyija i Ferenca Frangepana, kada je carska vojska koja je okupirala dvorac Csáktornya opljačkala luksuznu rezidenciju obitelji Zrínyi, uključujući oružarnicu.

Danas se može identificirati malo materijalne baštine obitelji Zrínyi. Ostaci obiteljske knjižnice nalaze se u Zagrebu, Miklósa Zrínyija (IV) Ukrasna sablja, kaciga i spas u Beču, nekoliko oružja povezanih s obitelji može se pronaći u Bítovu i Philadelphiji i u Češkoj, a držač baruta je u Keszthelyju.

U našoj smo se studiji obvezali predstaviti sudbinu oružja i predmeta povezanih sa Zrínyijevom ostavštinom koja je u Češku došla brakom sina (VII) Miklósa Zrínyija, Ádáma Zrínyija. Nakon smrti Adama Zrínyija, njegova udovica, Katharina Maria Lamberg, iz drevne austrijske obitelji, udala se 1693. godine za moravskog grofa Maximilian Arnost Vlašime - njemački Wlassim, i prikupila pokretnine ostavljene nakon Adama Zrínyija, uključujući i knjižnicu, slike i zbirku oružja. u rezidenciju njegovog novog supružnika u Bítovu u Moravskoj (njemački: Vötteau), gdje smo proučavali zbirku koja je i danas dio nje, uključujući sablju i dvije puške povezane s obitelji Zrínyi. Tijekom našeg istraživanja pregledali smo elektronički katalog Muzeja umjetnosti Philadelphia, Visserove kataloge i kontaktirali nekoliko uglednih stranih stručnjaka.

Kao rezultat toga, opisali smo 11 predmeta (pored gore spomenutih, žičanu košulju i bocu od filca, dva štita, pištolj i par karabina).

ISTVÁN MONOK

MIKLÓS ZRÍNYI SAKUPLJAČ I ČITAČ KNJIGA

Knjižnica Miklósa Zrínyija posebna je u povijesti stare mađarske kulture. Već i s tim što je većina knjiga još uvijek dostupna, a poznat je i njihov katalog iz to doba. Ovaj popis je napravljen tokom života vlasnika, knjige su bile popisane u tematske grupe, i smatra se da su imali i isti raspored u prostoriji koju su koristili za biblioteku. Unutar pojedine teme, praktički prema veličini knjiga, pri dnu su knjige u rasponu (folio), a prema gore su sve manje i manje knjige. Postoje i brojni pokazatelji da je i sam vlasnik sudjelovao u sređivanju knjiga. Tematske skupine jasno se odnose na njegova područja interesa, a budući da je, kao što je spomenuto, velika većina knjiga i danas dostupna, rukopisni zapisi i oznake za čitanje u njima jasno ukazuju na to da je sam Zrínyi aktivno koristio i čitao knjige.

Sada možemo čitati o knjižnici i čitanju Miklósa Zrínyija u usporedbi s drugim pripadnicima suvremene aristokracije. Također dobivamo odgovore na pitanja o tome je li Zrínyi pored knjiga obraćao pozornost na suvremena intelektualna kretanja ili je li gospodar, ratni zapovjednik mogao postaviti pojedina pitanja o vojnoj znanosti u složeniji sustav misaonih koordinata (npr. Praksa crkvenog vojnog zapovijedanja). Prisjećanje na sadržaj starih tekstova koje je proučavao u školi, u svojoj spisateljskoj i političkoj praksi bilo je povezano s teorijama relevantne suvremene književnosti. Njegova je osoba, polazeći od čitanja, očito je u suprotnosti stereotipnoj slici mađarskog gospodara iz 17. stoljeća. To je zato što ova slika prikazuje uvijek hrabrog borbenog ratnika „mač iz mača! Udaraj, sijeci mije ti otac!”, koji u vođenju rata ne pridržavaju se pravila uspostavljenih na međunarodnom bojištu. Zrínyi je sigurno volio piti dobro vino, dobro jesti, a ni obični razmetanje nije izbjegavao. Istodobno, čak i izvan njegovih spisa, ako možemo biti među njegovim knjigama, pred nama stoji kao *eruditirani* intelektualac.

SÁNDOR BENE

SVEZAK PJESAMA MIKLÓSA ZRÍNYIJA U EUROPSKOJ KNJIŽEVNOSTI TOG DOBA

Studija ispituje europski duhovni horizont (politički, pjesnički, teološki kontekst) koji je bio relevantan za Zrínyija, ko je napisao lirike Sirena Jadranskog mora. Zrínyijevo sljedbeništvo Tassa dobro je poznato u književnoj povijesti, Propast Sigeta u mnogim pogledima je napisano po uzoru na Gerusalemme Liberate. Međutim, malo se zna o tome koliko su duboko utjecali na Zrínyija Tassove filozofije povijesti, njegovi pogledi na ulogu pjesničkih alegorija u upoznavanju povijesne stvarnosti. Mađarski pjesnik, uglavnom u svom epu, dijelom je slijedio Tassa, a dijelom taj tradicijski sloj koji je snažno utjecao i na Tassovo razmišljanje: Augustinove histološke i pjesničke ideje. Druga polovica već je doba Zrínyija, prva polovica 17. stoljeća. Poetske koordinate *Sirena* su književni programi dvije sasvim suprotne pjesničke škole, Giovana Battiste Marina i Mafea Barberinija (papa Orbán VIII), koji su okrenute jedna prema drugoj, s sukobom senzualnih i vjerskih ideala, s ponudama oponašanja Orfeja i Krista. Zrínyi prvenstveno slijedi suvremene pjesnike svoga doba koji su tražili put suradnje i harmonizacije između dviju škola, dva ideološka tabora: Scipione Erricó i Girolamo Preti. Njegov svezak je osobna psihološka pripovijest u kojoj pripovjedač putuje putem od Orfejevog ideala do težnje za križem.

GÁBOR TÜSKÉS

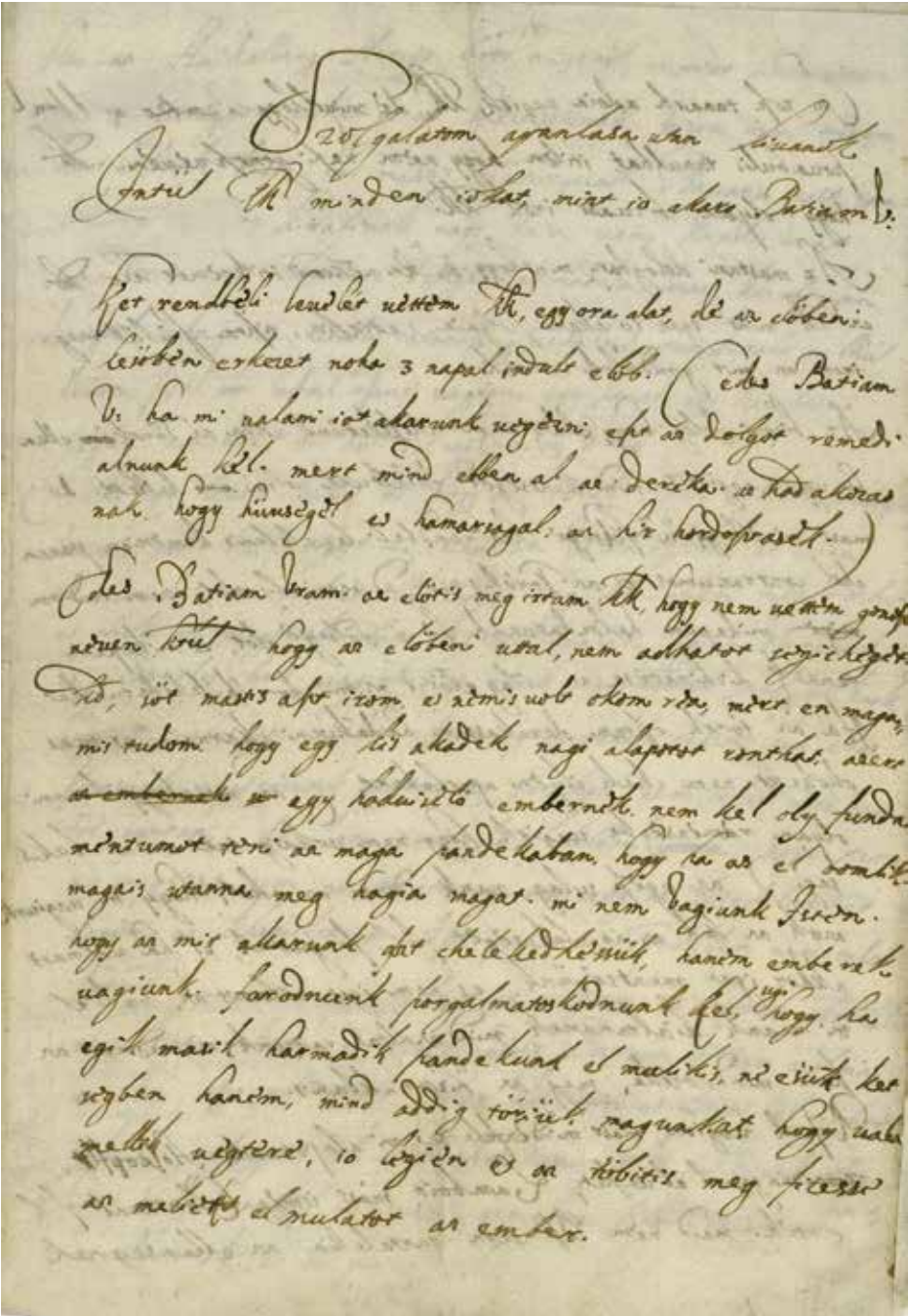
LIKOVNI PRIKAZI PJESNIKA, VOJSKOVOĐE I DRŽAVNIKA MIKLÓSA ZRÍNYIJA

Ikonografiju pjesnika i vojskovođe Zrínyija u smislu raznolikosti tema, tehnika, žanrova, vrsta i funkcija prikaza može se postaviti među bogate likovne tradicije mađarske povijesne ličnosti, kao što su kralj Sveti Stjepan, Mátyás Hunyadi, Miklós Zrínyi i Ferenc II Rákóczi. Ikonografija uključuje nekoliko elemenata mađarskog identiteta i sliku Mađarske u inozemstvu, o promjenama svjedoče slike Zrínyija i ukazuju na širenje herojskog pogleda na povijest iz 17. stoljeća u Mađarskoj. Prikazuje različita starosna tumačenja prošlosti, a istodobno prikazuje veze mađarske povijesne i slikovne tradicije s europskom umjetnošću, poviješću politike i ideja, te potrebe vezane za vijesti i vizualizaciju.

Estetski nivoi umjetničkih radova su različita, osim provincijalnih rješenja, nalazimo i brojne komade srednje a i djela izvanrednog kvaliteta. Slike nastale u životu pjesnika i vojskovođe svjedoče o promjenama fizionomije i fizičkog izgleda, a daljnji razvoj ikonografije pokazuje kontinuirano bogaćenje slike Zrínyija u očima suvremenika i potomaka. Uz postojanost i varijaciju motiva, postoji i velik broj kompozicijskih i misaonih inovacija.

Prve prikaze o sebi napravio je sam Zrínyi, oni su polazište mnogih kasnijih djela. U drugoj polovici 17. stoljeća funkcije slika, osim ovjekovječenja, obilježavanja, plemićkog predstavljanja i prisjećanja, bile su vojna i politička propaganda, informiranje, zaključivanje, ilustracija i tumačenje. A 18–19. Na prijelazu između 18. i 19. stoljeća, uz promjenu prethodnih metoda, pojavilo se i nekoliko novih vrsta reprezentacija. U 19. stoljeću ikonografija je bila povezana s idejama nacionalnog otpora, željom za nacionalnom veličinom i težnjama za neovisnošću. Ideali državnog predstavljanja i carskog patriotizma nisu mogli postojati bez likova Zrínyija. Otočki dvorac postao je jedno od poznatih mjesta nacionalne prošlosti i bio je usko povezan s herojskim djelom Zrínyija i likom pjesnika Zrínyija. Ikonografija u ovom razdoblju ilustrira mogućnosti primjene idealizacije, alegorijske parabole i nijansiranog predstavljanja likova u likovnoj umjetnosti.

U 20. stoljeću nastavlja se uporaba ikonografije u političke svrhe. Likovni prikaz lika pjesnika i vojnika bio je stalno aktualan, većina djela je nastao tijekom drugog svjetskog rata te 1970-ih i 1980-ih godina. Pored primjene tradicionalnih shema, pojavilo se i nekoliko novih motiva, osim ratnog gospodara, sve se više naglašavao lik književnika. Prevladavajuće ideologije ponekad su opterećivale umjetničku djelatnost do te mjere da je estetske aspekte u interpretaciji nekih djela nastalih u to vrijeme bilo teško ili nemoguće provesti.

RÉSUMÉ

GÉZA PÁLFFY

SERVING SEVERAL COUNTRIES

DIFFERENT LOYALTIES AND IDENTITIES OF MIKLÓS ZRÍNYI/NIKOLA ZRINSKI

It was in 1664 that Miklós Zrínyi/Nikola Zrinski (1620–1664) – one of the main dignitaries and politicians of the seventeenth-century Hungarian–Croatian Kingdom, a military thinker and war-lord, poet and writer – died in a tragic hunting accident in the forest at Kuršanec near Čakovec (today in Croatia). Historical works on his manifold activities could fill a library, mainly because of the fact that the aristocrat, generally known by Hungarians as a poet and war-lord, and identified by the Croats as Nikola Zrinski Čakovečki or Ban Zrinski, became a paradigmatic figure of Hungarian and Croatian literature, history and national remembrance in the nineteenth and twentieth centuries. The image about him, however, is not a uniform one, thus it is more appropriate to speak about different Zrínyi-images of different periods and research directions.

Tracing back Zrínyi's loyalties and identities the paper seeks answers to the questions how it is possible that Hungarian, Croatian and even Austrian patriots have regarded Zrínyi's oeuvre as their own, why did Hungarian and Croatian national romantics, Hungarian revisionists and devoted communists think high of him. By outlining the given framework of states which determined Zrínyi's career, that is the place the Hungarian–Croatian Kingdom had in the Central European Habsburg Monarchy, and by summing the recent researches, the author claims that due to the politician, soldier, poet and writer Zrínyi's different loyalties and identities, positions, marriages and estates he was a highly determining member of the political-military elite of both the Hungarian–Croatian Kingdom and the Habsburg Monarchy. His career vividly demonstrates that the loyalty to the dynasty and the ruler was compatible with “patriotism” in the mid-seventeenth century, that is, the protection of the interests of the Kingdom of Hungary and those of the Hungarian and Croatian “estate nations” was compatible with the efficient service of different patrias.

SZABOLCS VARGA

THE COUNTRIES OF MIKLÓS ZRÍNYI

EVOLUTION OF THE ESTATES AND CATHOLIC RENEWAL IN CROATIA

AND SLAVONIA IN THE FIRST HALF OF THE 17TH CENTURY

The position of Croatia and Slavonia within the Hungarian Kingdom underwent a powerful transformation in the first decades of the 17th century. One of its main reasons was that due to their geographical situation, these two provinces inside the Habsburg Military Frontier were governed by the Inner Austrian Council of War founded in Graz in 1578, while Transdanubia was under the jurisdiction of the Aulic War Council in Vienna. Therefore, the Croatian-Slavonian aristocratic elite was socialized in a court milieu increasingly different from the Hungarian.

Due to their close relationships with Carinthia and Styria, protestant beliefs could hardly spread in these two provinces governed by the Croatian-Slavonian Ban, whilst institutions of catholic reform and renewal have appeared quite early. The mainly catholic Croatian-Slavonian estates were becoming more and more hostile towards the protestant aristocracy, who were increasingly gaining influence, and this spite grew especially strong during the Fifteen Years' War. Therefore, in the Hungarian diet, Hungarian catholic aristocracy

often collaborated with catholic Croatian aristocrats and envoys of the Croatian-Slavonian estates. Due to their loyalty to the court and great influence, the two provinces gained greater importance in Hungarian politics. As an impressive proof of this, in 1646, János Draskovics, Croatian-Slavonian Ban was appointed to the position of Palatine of Hungary. Miklós Zrínyi followed him as the new Ban, and during his years in office, the Croatian-Slavonian aristocratic and religious intellectual elite conceived the ideology of an independent South Slavic state equal to Hungary within the Austro-Hungarian Monarchy.

FERENC VÉGH

MIKLÓS VII ZRÍNYI, ORGANIZER OF THE MILITARY FRONTIER

Miklós VII Zrínyi (1620–1664) maintained a privileged role in both Hungarian and Croatian national history in the past two centuries, rightfully so. The richness and diversity of the oeuvre of the ‘statesman, military leader and poet-writer’ is truly exceptional among his peers. Still, the representation of his tragically short career path has been one-sided up till now; the most researched period is from 1661 to 1664, comprising his military campaigns and his works in the fields of military science and military journals, overshadowing the fact that Zrínyi was primarily and all along the organizer and active participant of the Military Frontier against the Ottomans. The Croatian-Hungarian aristocrat was obliged to take upon this role by his long standing family traditions as well as by his domains being at risk at the borderlands in the southwest of Transdanubia (considered at the time as adjacent battlefield), where he could perform his chosen profession. As the captain of Légrád and Muraköz, Miklós Zrínyi was practically the main leader of defense of the southern frontier, along the borderlands opposite of the Ottoman-ruled Kanizsa. Therefore, the domain belonging to the count's family and geographically enclosed by two rivers basically became a separate defense area by the middle of the 17th century. By acquiring the domain of Szécsisziget and as its owner-captain, as well as the commander of his self-built fortress, Zrínyi-Újvár, Zrínyi tried to systematically connect and coordinate the fortifications on the left bank of Mura with the ones between the two rivers. Besides this, from 1648, as Croatian-Slavonian Ban he also led the operation of the frontier along the river Kulpa, protecting Slavonia from Ottoman attacks from the south. In the last years of his life, Zrínyi was directly commanding ca. 1500-2000 soldiers of the kingdom. However, we should not forget, he also put his enormous private army at the service of his country. The latter was not only an addition to the frontier militia, but also systematically and functionally united with the army maintained by the emperor. The successful protection of the frontier was in fact ensured by bringing these two structures together under his command.

JÁNOS B. SZABÓ

MIKLÓS ZRÍNYI AND THE EUROPE OF ‘MILITARY COUNTER-REVOLUTION’ (1630–1670)

Miklós Zrínyi, the daring cavalry commander of the borderlands became a Hungarian general famous in all Europe at the beginning of the 17th century, in a time, when according to military history books, the continent was undergoing a ‘military revolution.’ The theory associated with Geoffrey Parker considered the spread of the fortification system of Italian origin as the most important development, since this new system

of fortress construction decisively influenced European strategic thinking. In the area where this ‘military revolution’ took place, great campaigns have turned mainly into a series of siege attempts, as it happened on the Ottoman borderderlands. The great, open battles in more developed parts of Europe would have lost their significance this way. Still, in the middle of the 17th century, during the Thirty Years’ War, resources of European states had been depleting as a result of enduring military efforts, leading to greater appreciation of the older, more economic ‘medieval’ methods. As a result, cavalry has been experiencing another renaissance in the time of Zrínyi, lending greater importance to able cavalry captains everywhere around Europe.

NÓRA G. ETÉNYI
MIKLÓS ZRÍNYI’S RISE TO INTERNATIONAL FAME

Miklós Zrínyi was surrounded by an unprecedentedly impressive and intense European popularity and reputation in his lifetime. His fame extended beyond borders and religious antagonisms, and by the means of different communication traditions, it was wide-spread within a surprisingly short amount of time, almost parallel with the historical events. The variety of genres eulogizing Zrínyi is also fascinating; from elaborate baroque poems to a biography published in London, ranging to articles in French, German and Italian weekly newspapers, Dutch periodicals and the more ‘mainstream’ popular song poems, artistic cavalry paintings and fictional battle scenes. As a poet, military leader and statesman, Zrínyi understood the importance of ‘Time and Fame’ and that of historical memory, and utilized the political value of printed publicity based on current news in a modern way. After the Peace of Westphalia, Miklós Zrínyi persistently stood up for the actuality of a war against the Ottomans, by conciliating his country’s and international interests, with his innovative approach both on battlegrounds and in decision-making forums, by building a new fortress and organizing preparational campaigns, informing the international publicity about everything, as well as being part of many channels of the printed circulation of information that was gaining importance at the time. The international propaganda surrounding Zrínyi proves that by consistently pursuing the matter of war against the Ottomans, the Croatian Ban could bring forth a political agenda of European significance, which he efficiently represented as military leader and statesman in front of the forming international publicity.

LAJOS NÉGYESI
HOMECOMING ODYSSEUS

The use of mottos is connected in our days mainly with civilian groups, organisations, and movements. In old times, crests became symbols of a family after gaining nobility and the chosen motto was an individual signature, which, together with the use of the crest, enabled the identification of its bearer. Regarding noble personalities, a motto itself can also speak volumes; the greatest example is the new motto chosen by count Miklós Zrínyi between 1647 and 1651, which is „Sors bona nihil aliud!” Its source could not be identified yet by the researchers dealing with this question, therefore they consider it as an original idea of the poet and military leader. Possible inspirations can be found in several Monteverdi opera librettos as well as in many volumes of Zrínyi’s vast library. In my paper, I analyse the delicate system of symbols especially well-represented in the volume Syren of the Adriatic Sea. After the death of his beloved wife, Zrínyi has changed the original

concept of his book with the aim of commemorating Euzébia. The tragic death of Mária Euzébia Draskovics in 1650 has resulted in a deep spiritual crisis for Miklós Zrínyi, who found his way out of the darkness by finding a new purpose in life. This was the plan to reconquer Szigetvár from the Ottomans on the centenary of his great-grandfather’s heroic deed. His new philosophy was released to the world in a delicate system of symbols, nurtured by his literacy rooted in Italian culture.

JÓZSEF PADÁNYI – GÁBOR HAUSNER
REMNANTS OF THE ZRÍNYIS’ WEAPON ARSENAL

The armory of the Zrínyis used to be quite exuberant at their time. The arsenal famous near and far was looted in 1670, after the failure of the revolution led by Péter Zrínyi and Ferenc Frangepán, when the Habsburg army raided the castle of Csáktornya, plundering the lavish domain of the Zrínyis, including their armory. There are only a few remnants left to be identified from the rich heritage of the Zrínyis. The remains of the family’s library are preserved in Zagreb, the sabre, helmet and silk robe of Miklós VII Zrínyi are held in Vienna, many weapons related to the family are now in Bítov, in the Czech Republic and in Philadelphia, whilst one gunpowder flask is exhibited in Keszthely.

In our paper, we are aiming to follow the path of the weapons and objects associated with the Zrínyis, which were taken to the Czech Republic following the marriage of Ádám Zrínyi, son of Miklós VII Zrínyi. After the death of Ádám Zrínyi, his widow, Katharina Maria Lamberg from an ancient Austrian noble family remarried to the Moravian count Maximilian Arnost Vlašime (Wlassim in German), and took the personal belongings left by her first husband, Ádám Zrínyi to her new husband’s domain in the Moravian Bítov (Vötteau in German). We had the opportunity to examine the collection – which is partially still preserved there – on the spot, including a sabre and two firearms associated with the Zrínyis. During our research, we examined the digital catalogue of the Philadelphia Museum of Art and contacted many internationally renowned experts. As a result, we describe 11 identified objects; besides the above mentioned, a chainmail shirt, a felt hat, two shields, a pistol and a rifle.

ISTVÁN MONOK
MIKLÓS ZRÍNYI, BOOK COLLECTOR AND AVID READER

The library of Miklós Zrínyi is considered extraordinary in classical Hungarian cultural history. First of all, because most of the books are available for reading even today, just like their original catalogue. This conscription has been created in the lifetime of the collector, listing the books in thematic groups; most probably the volumes were organized accordingly in the library room as well. Each topic lists the books meticulously by their size, starting from the largest folios from the bottom to the smallest volumes on top. There are several indications that the collector also took part in the organisation of his library. The thematic groups clearly outline his fields of interest, and since the volumes still exist, as we earlier mentioned, the handwritten notes and remarks suggest that Zrínyi himself was an avid reader and user of his library. This paper compares Zrínyi’s library and his reads with those of his aristocratic contemporaries, whilst answering the questions whether Zrínyi was following contemporary intellectual movements beyond his reads,

or if the aristocratic general was able to examine issues of military science in a broader, more complicated intellectual context (including the military practices of the church). His revisits of the ancient texts learned at school were closely intertwined in his literary and political engagements with his theory of modern literature. Already based on his exceptional literacy, his persona was clearly the opposite of the stereotypical image of the 17th century Hungarian general, who – according to this image – was a ‘draw the sword and throw away the scabbard’ and ‘up and at them!’ type of daring warrior, not one, who follows the internationally accepted rules of military warfare in his leadership. Zrínyi most probably had an affection for great wines and delicious food, and he didn’t avoid casual derring-do. Nevertheless – let alone in his written works – we see the figure of an erudite scholar, when we look at his library.

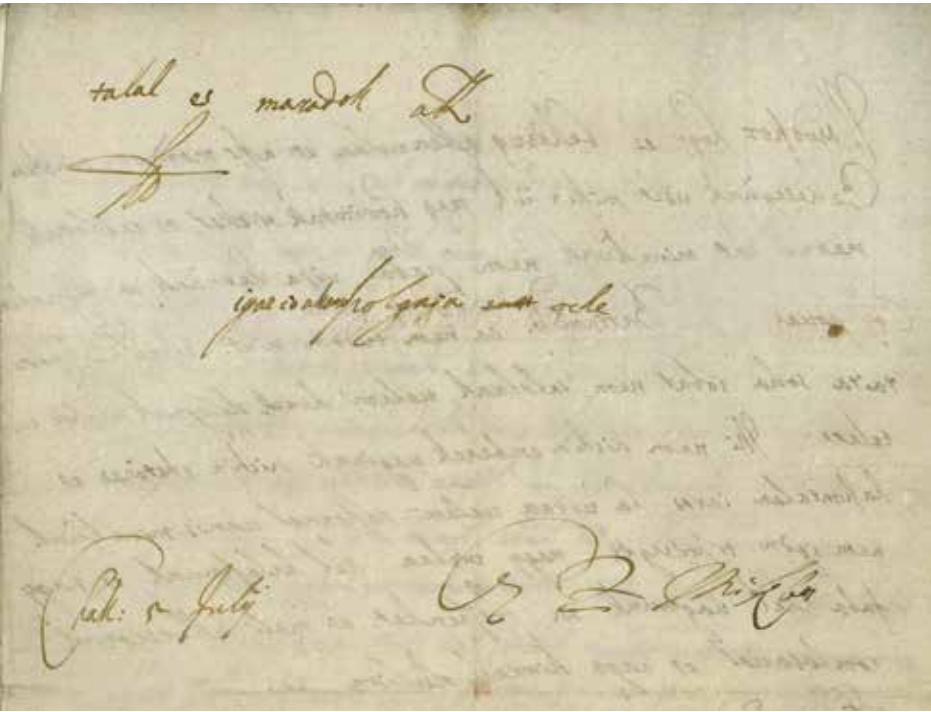
SÁNDOR BENE
THE VOLUME OF MIKLÓS ZRÍNYI IN THE EUROPEAN LITERATURE OF HIS TIME

The first part of this paper examines the European intellectual horizon (including the political, poetic and theological context) relevant for Zrínyi while writing *The Syren of The Adriatic Sea*. His devotion for Tasso is well-known in literary history, *The Siege of Sziget* follows the example of *Gerusalemme liberata* in many aspects. However, it is not common knowledge that Zrínyi was profoundly affected by Tasso’s philosophy of history and his views on the role of poetic allegories in the understanding of historical reality. The Hungarian poet follows, mainly in his epic, in part Tasso, in part the traditional stratum, which strongly influenced the thinking of Tasso: the historical theology and poetic ideas of Augustinus. The second part of the paper is the analysis of Zrínyi’s era, the first half of the 17th century. The main points of reference for *The Syren* are two schools of poetry, which are the polar opposites of each other: the literary agendas of Giovan Battista Marino and Mafeo Barberini (Pope Urban VIII), confronting sensual and religious ideals, offering the imitation of Orpheus and Jesus Christ. Zrínyi followed the most intently the contemporary poets aiming for the cooperation and harmonisation of the two schools and the opposing ideological sides: Scipione Errico and Girolamo Preti. His volume is a personal account of spiritual history, during the course of which the author travels from the ideal of Orpheus to the path of following the crucifix.

GÁBOR TÜSKÉS
ARTISTIC DEPICTIONS OF THE POET, MILITARY LEADER AND STATESMAN MIKLÓS ZRÍNYI

The iconography of the poet and military leader Zrínyi can be compared to the rich artistic traditions depicting the most notable Hungarian historical figures – among others, King Saint Stephen, Matthias Corvinus, Miklós Zrínyi of Sziget and Ferenc II Rákóczi –, regarding their topics, techniques, genres and variety of functions. The iconography comprises elements of Hungarian national identity as well as of foreign images of Hungary; witnesses the transformations of the Zrínyi image and indicates the popularization of heroic historical theory in Hungary. Visualizes how interpretation of the past changes with every era, and highlights the connection between Hungarian historical and artistic traditions and European arts, political and ideological history, as well as expectations of informational and visual qualities.

The aesthetic value of the works is diverse; besides the more provincial creations we see a lot of mediocre works of art and a few exceptional ones. The portraits created in the life of the poet and military leader manifest the changes in his physiognomy and bodily appearance, whilst later depictions show the continuous enrichment of the Zrínyi image, from the perspective of contemporaries and of posterity. Besides the consistent and varied motifs, we see a great number of compositional and thoughtful innovations. The first depictions were commissioned by Zrínyi himself; these are the original inspirations for several later creations. In the second half of the 17th century, main functions of the depictions – apart from recording, commemorating, aristocratic representation and reckoning – were military and political propaganda, orientation and reasoning, illustration and interpretation. At the turn of the 18-19th centuries, even more types of depictions emerged, next to the variations of former artistic manifestations. In the 19th century, iconography was connected with the ideas of national resistance, the desire for national greatness and the pursuit of independence. Concepts of national representation and imperial patriotism could not miss any of Zrínyi’s figures. The castle of Szigetvár became a notable landmark of national history, closely connected with the heroic deed of Zrínyi, and his descendant, the poet Zrínyi. The iconography of these times exemplifies idolizing, allegorical parables as well as more sophisticated possibilities of artistic portrayal. In the 20th century, the use of iconography for political purposes still continued. The artistic depiction of the poet and military leader was still topical; most of the works were created during World War II and in the 1970s and 1980s. Beyond the traditional schemes, several new motifs emerged; the figure of the poet became more accentuated compared to the figure of the military leader. The governing ideology was at times so prevalent in artistic representation, that the works created in this era are hard or clearly impossible to assess by aesthetic standards.

AZ EMLÉKKÖNYV SZERZŐI

B. SZABÓ JÁNOS, PhD., tudományos munkatárs, Budapesti Történeti Múzeum

BENE SÁNDOR, CSc., tudományos főmunkatárs, Bölcsészettudományi
Kutatóközpont, Irodalomtudományi Intézet, egyetemi docens, Károli Gáspár
Református Egyetem, Magyar Nyelv-, Irodalom- és Kultúratudományi Intézet

G. ETÉNYI NÓRA, CSc., történész, egyetemi docens, Eötvös Loránd
Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Kora Újkori Történeti Tanszék

HAUSNER GÁBOR, PhD, alezredes, tudományos munkatárs, Nemzeti Köz-
szolgálati Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar

MONOK ISTVÁN, DSc., egyetemi tanár, könyvtár főigazgató, MTA Könyvtár
és Információs Központ, Tokaj-Hegyalja Egyetem, Sárospatak

NÉGYESI LAJOS, PhD., egyetemi docens, Nemzeti Közszo lgálati Egyetem,
Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar

PADÁNYI JÓZSEF, DSc., vezérőrnagy, egyetemi tanár, doktoriiskola-vezető,
Nemzeti Közszo lgálati Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar

PÁLFFY GÉZA, DSc., tudományos tanácsadó, kutatócsoport-vezető,
Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ, DSc., emeritus kutató professzor, Bölcsészettudományi
Kutatóközpont, Irodalomtudományi Intézet, professor emeritus, Szegedi
Tudományegyetem, Klasszika-Filológia és Neolatin Tanszék

TÜSKÉS GÁBOR, DSc., egyetemi tanár, tudományos tanácsadó, osztályvezető,
Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Irodalomtudományi Intézet

VARGA SZABOLCS, PhD., tudományos főmunkatárs, Bölcsészettudományi
Kutatóközpont, Történettudományi Intézet

VÉGH FERENC, PhD., egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészet-
és Társadalomtudományi Kar, Történettudományi Intézet

